cogito

Yeni İstanbul

Özkan Yıldırım Seçkiner

cogito

Yeni İstanbul

Sayı: 35 Bahar 2003

Yapı Kredi Yayınları: 1833

Cogito
Üç aylık düşünce dergisi
Sayı: 35 Bahar, 2003
2. Baskı: Haziran 2006
ISSN 1300-2880

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.
adına sahibi:
HALİL TAŞDELEN
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
ASLIHAN DİNÇ

Dergi Editörü:
E. EFE ÇAKMAK

Yayın Kurulu:
CEM AKAŞ, ENİS BATUR, TÜLİN BUMİN,
E. EFE ÇAKMAK, AYŞE ERDEM,
ÇAĞLAR KEYDER, AHMET KUYAŞ,
AYFER TUNÇ, AYDIN UĞUR

Grafik Tasarım:
FARUK ULAY, AKGÜL YILDIZ
Düzelti:
MÜGE KARALOM
Yayın Sekreteri:
GÜLAY KANDEMİR

Renk Ayrımı / Baskı:
ÜÇ-ER OFSET
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul
Tel.: (0212) 629 03 15

Halkla İlişkiler:
ARZU HAKSUN
Reklam:
SERKAN KALKANDELEN

Fotoğraflar:
ALPER DERİNBOĞAZ (s. 113), NİHAL ARLAT (s. 118, 171, 180),
GİZEM CANDEMİR (s. 125, 158), CEM KOZAR (s. 132, 135, 141,
163, 176), ARMAN ŞEN (s. 151), EMİNE TUSAVUL (s. 195, 211, 215)

Yazışma Adresi:
COGİTO
Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık A.Ş.
İstiklal Caddesi, No: 285 Beyoğlu 34433/İstanbul
Tel.: (0212) 252 47 00 (pbx)
Faks: (0212) 293 07 23
E-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
E-posta: ecakmak@ykykultur.com.tr
İnternet adresi: http://www.cogitoyky.com
www.teleweb.com.tr

Yayın Türü:
Yerel süreli

Partner of "European Network of Cultural Journals – Eurozine"
"Avrupa Kültürel Yayınlar Ağı – Eurozine" Üyesi
www.eurozine.com

Cogito'da yayımlanan tüm yazıların
sorumluluğu yazarına aittir.
Dergide yer alan yazılar kaynak gösterilmek
kaydıyla yayımlanabilir.
Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları
yayımlayıp yayımlamamakta serbesttir.
Gönderilen yazılar iade edilmez.

Bu Sayıda:

Cogito'dan

5 • İstanbul 2003

Rüzgâr Gülü

10 • Blanchot İçin Küçük Dikilitaş • Biz Aya Gitti miydik Patron? • Komün Duvarı'nda • Bernard Lewis'le İstanbul'da... • Tasarımcı Bir İnsan Olduğunda... Habermas'tan Ürperten Sorular • Schopenhauer'ın Kafasındaki Hollywood • Gerçekleşmeyen Bir Hayal: İstanbul Şehir Müzesi • Değişime Karşı "Yaban" Olabilmek • Franks Paşa

Klasik

24 • A. Sait Aykut • İbn Battûta Seyahatnamesi

42 • Woldemar Urban • *Şark Seyahatnamesi*'nden

Söyleşi

55 • Cahit Tanyol "Hayata, Edebiyata, Düşünceye Dair" • Tuğrul Tanyol

Yeni Perspektifler

100 • Büşra Ersanlı-Ayşe Erzan-Oya Baydar • Irak Savaşı ve Sivil Etkinlikler

Dosya: Yeni İstanbul

108 • Ersan Ocak • Yeni İstanbul-Yeni Yoksulluk

114 • M. Melih Pınarcıoğlu - Oğuz Işık • Sultanbeyli: Enformelin Kurucu / Yıkıcı Gücü

119 • Mustafa Armağan • Yamalı Çelişkiler Semti: Saraybosna'dan Yenibosna'ya

126 • Nazan Üstündağ • Ehlileştirilmiş Yoksulluğumuz, Millileştirilmiş Yolsuzluğumuz: Bir Esenyurt Hikayesi

133 • Ekrem Işın • İftar Çadırları

136 • Oya Ayman • İstanbul'un Eğlence Gettoları...

142 • Doğan Kuban • Halkla Birlikte Bir Çağdaş Kent Söylemi Üzerine

152 • Ünsal Oskay • Bir Cumartesi Günü Haramidere Carrefour'da

159 • Emre Alkin • İMKB ve İstanbul'un Genç/Değişen Yüzü
164 • Deniz Yükseker • İstanbul'un Kayıtdışı Ekonomisi
172 • Anıl Yılmaz • Sayısal İstanbul
177 • Cem Cemgil • İnternet Kafeler: Oyun ve Cemaat
181 • Ali Akay • İstanbul: Bir Eğlence Megalopolü
197 • Enis Köstepen • Doktor Bey, Birahanemiz İyileşecek mi?
203 • Berke Göl • İstanbul'da Yeni Kitapçılık Üzerine Notlar
207 • Itır Arda • İstanbul Metrosu
212 • Samih Rifat • Denizotobüsü
216 • Emine Tusavul • Resimli Alt Yazılı İstanbul

Odak: Şiddeti Seyretmek

234 • Ayfer Tunç • Göz Görmeyince
236 • Enis Batur • İmge Okumak İçin Üç Çıkma
239 • E. Efe Çakmak • Şiddeti Anlamak...

Gündem

244 • Faruk Sönmezoğlu-Erdal Güven-Ertan Oktay-Coşkun Kırca • Avrupalı Kıbrıs

Kitap

259 • Nuri Sağlam • Tüketimciliğin Manifestosu
262 • Bülent O. Doğan • Yazın'ın Tanrıları
270 • Selen Akıner • Gelecek Bir Katliam

Site

278 • Didem Güngören • Frankfurt Okulu

Geçen Sayıdakiler

281 • Sayı 34: Seçmek

284 • Yazarlar Hakkında

İstanbul 2003

İnsan, değişimi içselleştiremeyince, günü anlayamayınca, kendini ve "iyi olan"ı tanımlarken kullandığı kıstaslar –diğer insanlar, yerler, kurumlar, ilişkiler– yerlerini tümden başkalarına bırakınca, belki de ister istemez geçmişte kalmış, dolayısıyla sabit olduğu düşünülebilecek, oysa her hatırlanışta yeniden kurgulanan bir "an"a tutunmaya çalışıyor. Mutlak bir tanım peşinde koşmasa bile, göreceli bir tanıma gönül indirmiş olsa bile böyle bir kerterize ihtiyaç duyuyor. İstanbul gibi, önlenmesi de kavraması da zor bir şekilde değişen, hiç durmayan bir şehir ve bireylerin bu şehirle kurduğu ilişki söz konusu olduğunda da böyle oluyor – "eski İstanbul", asıl İstanbul oluyor, değerlendirmeyi yapanın yaşına ve İstanbul'a ne zaman geldiğine, onu ne zaman fark ettiğine bağlı olarak, on yıl öncesinden de söz edilebiliyor, yüz yıl öncesinden de; değişmeyen, "şu an"ın İstanbul için hep pejoratif anlamlar getiriyor olması.

Kime göre? Kendini İstanbullu, değişimi yaratanları da "diğerleri" olarak tanımlayanlara göre elbette. Bu ayrım, beraberinde bir yalıtımı da getiriyor – bugün kaç tane İstanbul'un olduğunu saptamak herhalde olanaksız, ama birbiriyle karşılaşmayan, birbirini bilmeyen, anlamayan, bilmek ve anlamak da istemeyen, aynı şehir yaşantısını hiçbir biçimde paylaşmayan insan öbeklerinden oluşma pek çok İstanbul'un olduğunu inkar etmek zor. Parçalarının toplamından daha aza denk bir bütün bu ("antergy"); yan yana geldiklerinde birbirlerinden eksiltiyorlar aslında, birbirlerini tedirgin ediyor, telaşa düşürüyor, savunma ve saldırma dürtüleri uyandırıyorlar.

"Şu an"dan memnun olanını bulmak hep çok zordur öte yandan – açın seyyahların anlatımlarını, göreceksiniz: her zaman turistik olmuş birkaç unsur dışında, kötülemesi çok kolay olan bir dolu yanı olagelmiştir İstanbul'un. Geriye bakıldığında olumlama dozunun artmasını engellemez bu;

şehir hep daha kötüye gittiği için değil, bakan kişi "an'a oturmadığı" için. Dolayısıyla yirmi yıl, yüz yıl sonra, 2000'li yılların İstanbul'u bir nostalji nesnesi olacak, nostalji onun etrafında kurgulanacak; buna yalnız biz, yalnız şimdi şaşırabiliriz.

Bu gerçek, gelecekten gelecek bakışlara kuşatıcı bir yazılı-görsel döküm sunma çabasını gerekçelendirebilir; ama bu olmasaydı bile, sırf kendimiz için böyle bir döküm çabasına kalkışmaya değerdi, değer. Yeni İstanbul, eskisiyle zıtlaşarak, ayrılarak, uzak durarak tanım kazanıyor, ama onunla iç içe geçtiği, onun yapılarını benimsediği, onun alışkanlıklarını değiştirdiği de oluyor – müthiş bir dinamik söz konusu. Ortak yaşam bilincinden söz edilemese de, hasımlıkların gevşediği, neredeyse anonim bir mizahın, pırıltısını göstermeye ender de olsa fırsat bulduğu, en azından tarafların (ki bu "taraf" sınırları da değişkenlik taşıyor) birbirlerine ilişmediği anlar, ortamlar, çok ilginç bir yapı ortaya çıkarıyor. Bu yapı bir yönüyle fiziksel – mimaride, sokaklarda, vitrinlerde, yollarda karşımıza çıkıyor; bir yanıyla soyut oysa, ilişkilere sinmiş durumda; "fotoğrafını çekmek" daha zor; kimi zaman dilde barınıyor bu yapı, kimi zaman hareketlerde, bakışlarda. "Adap" bunu hemen gösteriyor örneğin. Aidiyetler sürekli sınanıyor, koşulları ve özneleri sürekli değişiyor, şehir de onlarla birlikte değişiyor.

Cogito, 35. sayısında İstanbul'daki bu dinamiği saptamak, bunu da periyodik olarak yeniden gündeme getirmek istiyor. Beş yıl önce metro yoktu İstanbul'da, on yıl önce tantuni yaygın değildi, Afrikalı tıp öğrencileri ve futbolcu adaylarını sokaklarda görmek zordu, on beş yıl önce saz barlara her yerde rastlanmıyordu, tinerciler ATM kulübelerinde uyumuyordu, yirmi yıl önce Sultanbeyli belediye değildi, Carrefour'dan alışveriş yapılmıyordu. Şehir yaşamına nelerin eklendiğini, nelerin eksildiğini, nelerin dönüşüm geçirdiğini izlemek, böyle bir kayda geçirme girişimi olmadığında zorlaşıyor. Karmaşayla zenginliğin bulanık sınırında kurulmuş İstanbul, böyle bir kayıt çabasını fazlasıyla hak ediyor.

***

"Yeni İstanbul" dosyasını oluşturan yazılar, "yeni"nin ana eksenleri etrafında toplanıyor. Şehre "eklenen" semtler ve buradaki yaşamı konu alan yazılarla başlıyor dosya; şehirdeki yeni ekonomik etkinliklere eğilen, bunların farklı teknoloji ve kurumsallık düzeylerini ele alan yazılarla sürü-

yor; değişen eğlence anlayışı ve bununla gelişen eğlence sektörünü inceleyen yazıların ardından, şehiriçi ulaşımın iki yeni "mekan"ı metro ve deniz otobüsü üzerine yazılarla sona eriyor. Emine Tusavul ve öğrencilerinin özgün fotoğraf çalışmaları ve Ümit Bayazoğlu'nun yazı-portreleri, olmazsa olmaz bir boyut kazandırıyor bu incelemelere. Dosyaya koşut olarak seçilen Klasik metinler, Doğulu ve Batılı birer seyyahın İstanbul izlenimlerinden parçalar sunuyor.

Tuğrul Tanyol, Cumhuriyetin önemli simalarından biri ve aynı zamanda babası olan Cahit Tanyol'la uzun bir söyleşi gerçekleştirdi – yılların, şehirlerin ve olayların içinden geçen, hayatı, edebiyatı ve düşünceyi kuşatan bir söyleşi oldu bu.

Şecaat arzederken – Irak savaşı ve Kıbrıs sorunu ülke gündemini yoğun şekilde meşgul ederken, her iki konuda tartışmaya katkıda bulunacak farklı bakış açılarını dergide buluşturmak istedik. "Yeni Perspektifler"de Büşra Eranlı, Ayşe Erzan ve Oya Baydar "Irak Savaşı ve Sivil Etkinlikler"i tartışırken, "Gündem" bölümünde Faruk Sönmezoğlu, Erdal Güven, Ertan Oktay ve Coşkun Kırca, Kıbrıs'taki gelişmeleri değerlendirdi.

35. sayının odak konusu, Irak savaşında çekilen fotoğrafların ve canlı görüntülerin bir kez daha tartışmaya açtığı "şiddeti izlemek" sorununa başka bir açıdan, Haneke'nin *Funny Games* filmi üzerinden yaklaşıyor. Ayfer Tunç, Enis Batur ve E. Efe Çakmak, şiddeti yaşamak-görüntülemek-izlemek-şiddete seyirci kalmak üzerine söz alıyor.

***

Cogito, 36. sayısını tümüyle Adorno'ya ayıracak – "Adorno Yılı" olarak ilan edilen 2003'te, modernizmin son kalelerinden ve 20. yüzyılı en sert şekilde eleştirmiş düşünürlerden biri olan Adorno'yu, onun ilgi alanlarının çeşitliliğini yansıtacak bir kapsamda ele almaya çalışacağız.

Blanchot İçin Küçük Dikilitaş

Maurice Blanchot'nun ölümü, yazarın görünmezliğini bir süreliğine (ve kısıtlı biçimde) zedeledi: Elden ele dolaşan, çoğu uzaktan çekilmiş, eski fotoğrafları gazetelerin, dergilerin başköşesinde yayımlandı — en azından *Le Monde*'dan, saygılı davranıp, fotoğraf yayımlamaktan sakınmasını beklerdim; bakalım YKY dergileri hangi yolu seçecek.

Görünmez olmasına görünmezdi Blanchot, ama, sözgelimi Salinger gibi sessiz değildi: İlerlemiş yaşına karşın, son döneminde de ufak ama sımsıkı metinler yayımlayarak yazı dünyasındaki varlığını sürdürdü. Etkisi azalmış mıydı? Edebiyat'ın Düşünce'den uzaklaştığı son on yıl içinde kaçınılmaz bir sonuçtu bu; gelgelelim, kalıcı bir kopuştan sözedemeyiz bana kalırsa: Yeniden Edebiyat'ın üzerinde düşünülecektir.

Maurice Blanchot, gerek anlatılarıyla, gerekse denemeleri ve eleştirel okumalarıyla, XX. yüzyılın ikinci yarısı gözönünde tutulduğunda, yeni bir çağın habercileri arasında başı çekti: Bir ucunda Roland Barthes'ın yeraldığı bir yazı felsefesi'nin öbür, bakışımlı ucunda Blanchot'nun yapıtı durur. İkisi de, yazı felsefelerini, yazma eyleminin merkezine oturttukları okuma ediminin içinden geliştirmişlerdi: Barthes'da Bilim'in yönlendiriciliği egemen oldu; Blanchot, Felsefe'yle yanyana ilerleyen bir yorumlama anlayışını geliştirdi. Biribirilerini büyük bir dikkatle izledikleri görüldü. Yazının sınırlarını, bir tür rol dağılımı yapmışçasına, ortak bir izlenceyi (sanki) izleyerek kurcaladılar.

Farklı çıkış noktalarına karşın, bence, Valéry'lerden birinin, ikisi de gayrımeşru, çocuğuydular. Edebiyatı kuşatan sözleri Foucault'yu da, Lévinas'ı da, Derrida'yı da etkisi altına aldı. Onların yapıtlarını kavramadan yazı'yı tutmak bilmem sözkonusu edilebilir mi?

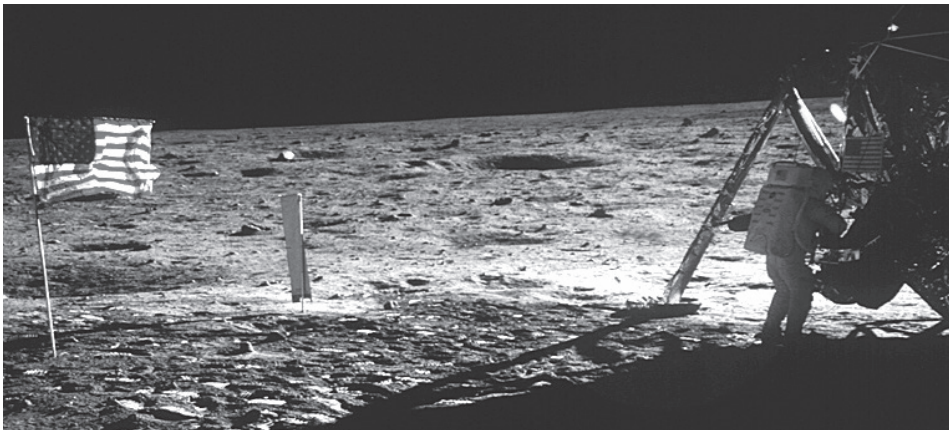
Blanchot'nun yapıtından en belirgin izler, Türkiye'de, Oğuz Demiralp'in ve benim metinlerimizde görülebilir sanıyorum. Yazı'nın fiziğiyle metafiziği arasında salınmayı, yazı'yı yazın'dan koparan sınır ihlâli çıkışlarını ondan (onlardan) beslenerek sürdürdük.

Geri kalan herşey edebiyattır.

EN‹S BATUR

Biz Aya Gitti Miydik Patron?

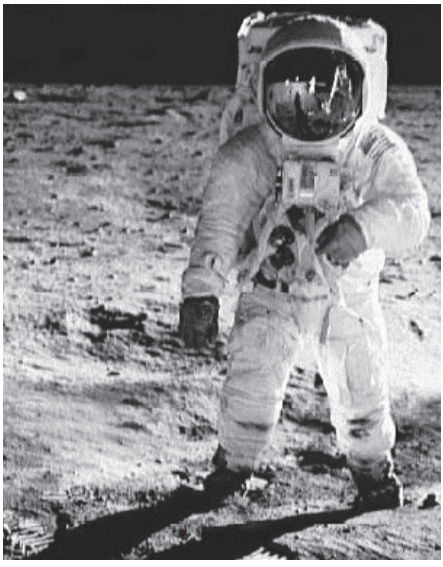
Baudrillard, Amerika'nın başına gelen hiçbir şeyin artık sahici olamayacağını savunmuştu – bu toplum öylesine sanallaşmıştı ki, aynanın dışında herhangi bir yaşantısı olamazdı. Sadece dünyanın geri kalanı değil, Amerikalılar da böyle düşünmeye başlayıp yeni bir sahicilik avına çıktı.

11 Eylül'den sonra ABD yönetimi ikinci kez savaş borularını öttürüyor. Bir yandan Irak'tan sonra sıranın kime geleceği merak ediliyor, öte yandan ABD *dünya tarihinin en az destek bulan operasyonu*na yığınak yapıyor; ABD'de yürütülen propagandanın etkisiyle savaşı isteyenlerin büyük bölümünün gerekçelerinin Saddam korkusu olduğu söyleniyor – Irak liderinin gölgesi bölgeyi aşıp kıtalararası bir etki yapıyor! Artık Kuveytlilerin bile Saddam korkusu taşımadığı bir dönemde sokaktaki (?) Amerikalının ödünün patlatılmak istenmesini 11 Eylül sendromuna bağlamak yetebilir mi?

Böyle bir ruh hali içinde, ABD'nin evrensel bir zaferinin bile, zafer olmaktan çıkıp bir kamera şakasına dönüşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğumuz şu günlerde, Neil Armstrong'un aya ayak basma görüntülerinin stüdyo çekimi olduğu yönündeki iddialara istinaden NASA yetkilileri vatandaşlarını ikna etmek için (?) ay yüzeyindeki bu tarihi izleri taramaya hazırlanıyor. İnsanlar kitleler halinde *kandırıldıkları* kurum tarafından yine kitleler halinde *inandırılmak* isteniyor; oysa teknik olarak hiç gerçekleşmemiş olsaydı bile, Aya Seyahat teması fiilen yapıldığı tarihten çok çok önce tüketilmeye başlanmıştı. Şimdi bu temanın yeniden neden tüketime açıldığı sorusu gelebilir akla. 11 Eylül'e inanmakta zorlandığımız, zorlandıkları için mi?

(Amerika, dozu kaçmış bir şaka mı?)

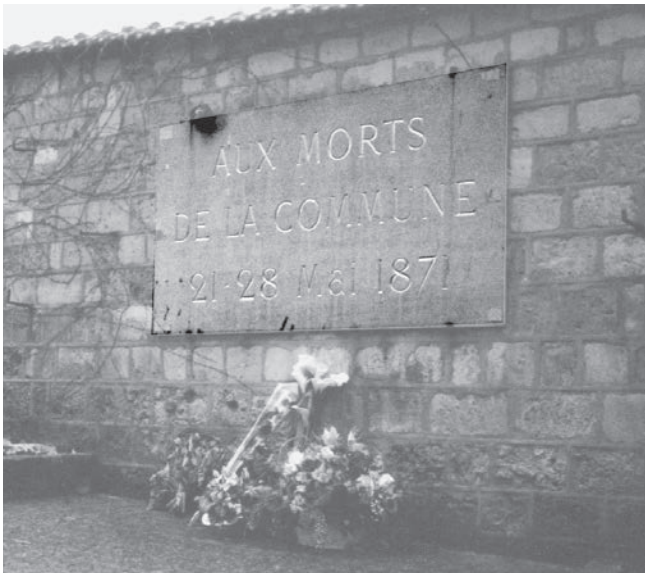
LEVENT ŞENTÜRK

Komün Duvar›’nda

Tarih 15 Şubat. Paris gezisini, o gün dünyanın bütün büyük başkentlerinde düzenlenecek olan savaş-karşıtı gösterilere katılmak üzere uzatıyoruz. Bu büyük gövde gösterisine sabahtan ajite etmek için tutuyorum Père Lachaise mezarlığının yolunu. İnce ince yağan yağmurun altında ıslanmama aldırmadan, mezarlığın kuzeydoğu tarafındaki, 21-28 Mayıs 1871 tarihleri arasında son komüncü isyancıların devlet güçlerince kurşuna dizildiği Komün Duvarı’nı bulunca bir demet çiçek bırakıp, duvarı himaye eden asırlık ağacın altında bir süre anılara dalıyor; daha sonra bu duvarın hemen yakınındaki, Nazi barbarlığına karşı, Auschwitz, Mauthasen ve Flossenburg toplama kampları kurbanlarının, İspanya İç Savaşı’nda dövüşen Fransız Uluslararası Tugay gönüllülerinin ve tabii ki Fransız Direniş Hareketi’nin yüzlerce kahramanının anısına dikilen, önü daima taze çelenkler ve buketlerle dolu olan anıtları birbiri ardı sıra görünce neredeyse serseme dönüyorum. Yosun tutmuş mezarlarıyla Karl Marx’ın torunu Paul Lafarge, şair Paul Eluard, Fransız Komünist Partisi Genel Sekreteri Maurice Thorez ve daha nice “eski dost”u bir araya toplayan bu köşede bir-iki saat geçirdikten sonra yağmur sağanağa çevirip iliklerime kadar ıslanmış bir halde beni geri dönmeye zorladığında, mezarlığın başka yerlerinde bulunan Edith Piaf, Marcel Proust, Oscar Wilde, Honore de Balzac, Sarah Bernhardt ve Isadore Duncan gibi efsane isimlerin ebedi istirahatgâhlarına şöyle bir bakıp geçecek mecalimin bile kalmadığını fark ediyorum. Bir tek gözümün takıldığı Jim Morrison’un mezarının yanında duvara tebeşirle çiziktirilmiş “Jim isn’t here” yazısı ve diğerlerinin yanında oldukça postmodern bir görüntü sunan Yılmaz Güney’in kabri dikkatimi çekecek. Ama acele etmem gerekiyor; yoksa bayağı bir mesafe olan Montparnasse’a kadar taksiye binmek zorunda kalabilirim. Mitinge yetişmek isteyenler nedeniyle metroda vagonlara binemeyeceğim konusunda uyarıldım. Bir kez daha: Uygun adım ileri!

OSMAN AKINHAY

Bernard Lewis'le ‹stanbul'da...

Osmanlı tarihi ve ardından modern Türkiye üzerine çalışmaya nasıl ve nerede başladınız?

Ortadoğu tarihi ve ortadoğu dilleri üzerine çalışmaya başladım çünkü bu konu ilgimi çekiyordu. 49-50 yıllarında çalışmalarımı Ortadoğu'da sürdürme fırsatı yakaladım. Asıl niyetim Türkiye'ye gelmekti tabii ki, çünkü Osmanlı Arşivleri'nde çalışma şansım olacaktı. Böylece Türkiye'ye geldim, yılın büyük bir bölümünü Türkiye'de, Osmanlı Arşivleri'nde çalışarak geçirdim. Bu bir tarihçi için ne demek biliyor musunuz? Kendimi oyuncakçı dükkânında yalnız bırakılmış bir çocuk gibi hissediyordum. Aslında bir tarihçi için her arşiv büyük bir eğlencedir, ama söz konusu olan Osmanlı Arşivleri olduğunda, bu kadar kapsamlı, bu kadar zengin ve çeşitli bir arşivde çalışmak, inanılmaz bir şeydi. Sonraki dönemde yapacaklarımı belirleyen de sanırım öncelikle, Osmanlı Arşivleri'ndeki bu güzel günlerim oldu.

Buradaki çalışmamı tamamladıktan sonra, galiba iki yıl gibi bir süre geçmişti üstünden, İngiltere'deki World Institude of National Affairs, İslam ülkeleri üzerine bir dizi ciddi çalışma yapmaya, kitaplar yayımlamaya karar verdi; benden de Türkiye üzerine bir kitap yazmamı istediler. Royal Institude'e girişim böyle oldu, çağdaş Türkiye üzerine bir kitap yazacaktım, bütün sorumluluğu üstüme yıktılar, nasıl bir kitap olacağına ben karar verecektim. Bu kitabı hazırlarken yine, birer ikişer haftalık kısa ziyaretler için Türkiye'ye gidip geldim. İşte Osmanlı tarihi ve Türkiye'yle ilgili ilk kitabım, *Emergence of Modern Turkey* kitabı böyle ortaya çıktı. Kitabın yayımlanmasının ardından Türkiye ziyaretlerimi elimden geldiğince sıklaştırdım. Arşivlerdeki çalışmalarımı sürdürdüm, elyazmalarını çözdüm.

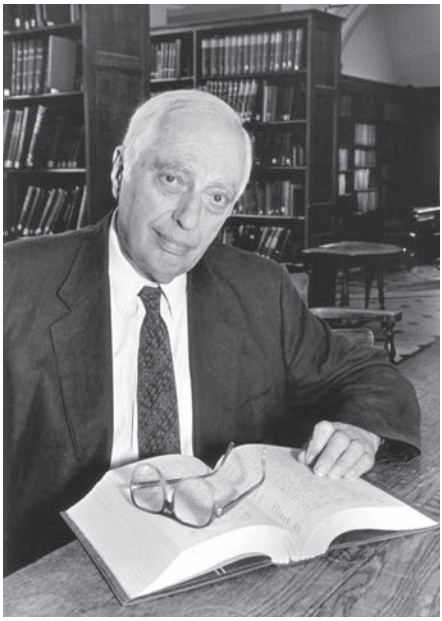
39-45 yılları arası, benim jenerasyonum için çetin mücadelelerle geçti, dünyanın geleceği hakkında bir karar vermemiz gerekiyordu çünkü; açık, demokratik, özgür bir dünya mı istiyorduk, yoksa faşist, ya da sonraları komünist diktatörlüklerin yönetiminde bir dünya mı? Türkiye, hem sıradışılığı yüzünden fazlasıyla ilgi çekici, hem de cesaretlendirici bir örnekti bizler için. Etrafına iyimserlik yayıyordu. Türkiye'yi seçmemin sebeplerinden biri de bu galiba. Söylediğim gibi, 50'lerin ilk yarısında çok sık gelip gittim Türkiye'ye ve Türkiye'nin ilk seçiminin, hükümetin yenildiği seçimin her aşamasına bizzat tanıklık ettim. Bu bir paradoks gibi geliyor kulağa ama, hükümetin yenilgisi, aynı zamanda hükümetin en büyük zaferiydi; gerçekten özgür bir seçim yapmış olmak! Yenilmek ve yenilgiyi kabul etmek. Bugüne kadar, bütün İslam dünyasında, Türkiye dışında hiçbir yerde böylesi bir olay yaşanmamıştır. Türkiye iki büyük gerçeği gösteriyordu: ilki, binlerce yıllık bir buyurma ve boyun eğme geleneği olan bu topraklarda, gerçek bir demokrasi kurmak gerçekten çok, ama çok zordu. İkincisiyse: evet zordu, ama mümkündü.

Öyleyse bir İslam ülkesi olarak Türkiye modernleşmeyi, demokratikleşmeyi başardı, öyle mi?

Diğer Müslüman ülkelerine gittiniz mi hiç? Türk dostlarımla ilgili yaşadığım sorunların en önemlilerinden biri, ne kadar gelişmiş olduğunuzu görmemeniz, buna inanmamanız. Irak var mesela karşımızda, en iyilerden biri herhalde. Giden görmüştür. En iyilerden biri ama yine de, asla Türkiye gibi değil.

Yani biz Türkiye'nin modernleşme açısından nerede olduğunu görmek için Türkiye'yi diğer Müslüman ülkelerle karşılaştırmalıyız, örneğin Irak'la, ama Avrupa ülkeleriyle değil.

Hayır, diğer Müslüman ülkelerle karşılaştırırsanız daha iyi bir fikir sahibi olursunuz. Bilimsel metot karşılaştırmaya dayanır. Tabii ki, karşılaştırılacak öğeleri

seçmek, teşhis etmek durumundasınız. Siz Türkler nedense kendinizi hep batıyla karşılaştırmak istiyorsunuz. Bu iyi, güzel, hatta sağlıklı bir şey. Ama sürekli böyle yaparak, ancak ne kadar uzak olduğunuzu görürünüz, ama bazen de ne kadar yakın olduğunuzu anlamak zorundasınız. Avrupa'nın bir parçası olarak Türkiye düşüncesine gelince, eğer merak ediyorsanız, bu bana biraz eski moda gibi geliyor. Artık heyecan verici bir söylem değil bu.

Türk ordusunun Türk siyasetindeki yeri ve etkisi, ayrıca böyle bir yapılanmanın, en azından kuramsal açıdan, demokrasi bünyesinde işleyip işleyemeyeceği konularını konuşalım biraz isterseniz. Siz Türkiye'nin bu koşullarıyla ilgili ciddi kaygılar duyan bir bilim adamısınız, öyle değil mi?

Evet bu zor bir soru, aynı zamanda Türk demokrasi hareketinin önünü kesmek için de çok sık kullanılan bir soru. Sorun arandığı zaman, mazaret arandığı zaman ilk buraya bakılıyor. Her şeyden önce şunu söylemeliyim: Ben Türk değilim, yine de Hitler ve Musolini'nin torunlarının Türkiye'ye demokrasi dersi verdiğini duyduğum zaman gerçekten rahatsız oluyorum. Beni bile gücendiriyor bu durum. Haliyle sizin nasıl hissettiğinizi hayal bile edemiyorum. Normalde, demokrasi toplumlarında ordu, sivillerin kontrolü altındadır. Amerika'da ve diğer köklü demokrasilerde durum böyle. Yine de, tek tip bir demokrasinin varlığından söz etmek mümkün değildir. Birisi demokrasiyi şöyle yorumlar, birisi böyle. Adnan Menderes ve hükümetinin alaşağı edildiği darbede ben de burada, Türkiye'deydim. Bütün olayları yerinde seyrettim. Gördüğüm şuydu, ordunun yapmaya çalıştığı şey demokrasinin önünü kesmek değildi, aksine demokrasinin önünü açmaya çalışıyorlardı. Bugün herkes daha farklı yaklaşıyor; ama o zamanlar gördüğümüz ve benim hiç şüphe duymadığım gerçek, Demokrat Parti hükümetinin kendisinin Türk demokrasisi için bir tehdit olduğuydu. CHP tarafından demokratikleşme adına yapılan ne varsa tersine çevriliyordu. Ordu müdahalenin geçici olacağını, amaçlarının demokrasinin önünü açmak, düzeni geri getirmek olduğunu, bunu yaptıktan sonra kışlaya geri döneceklerini söyledi. Hiç kimse onlara inanmadı. Ne Türkiye'de ne de dünyanın geri kalanında. Latin Amerika'da ya da bazı Arap ülkelerinde gerçekleşenin Türkiye'de de gerçekleşmesini beklediler. Ordunun gücü ele geçirdikten sonra bir daha bırakmayacağını düşünüyorlardı. Ama ordu tam da söylediği gibi yaptı. Kurumlara işlerlik kazandırdı, demokrasi sürecinin devam etmesi için gerekli koşulları oluşturdu. Bu gerçekten az görülen, muhteşem bir şey. Sözlerini tuttular. O zamandan beri başka müdahaleler oldu; bazıları daha iyiydi, bazıları çok daha kötü. Fakat genel olarak bakarsak, ordunun, yasalar tarafından belirlenen işlevini yerine getirdiğini görüyoruz, ki benim anladığım kadarıyla bu işlev, kurumları, cumhuriyeti; savunmasız olduğu sürece Türkiye'yi Irak ya da Mısır'a benzetecek tehlikelere ve güçlere karşı korumaktır. Evet, Türkiye'de demokrasi kesintilere uğramıştır; fakat yine daha önce de söylediğimiz gibi, bütün bilimsel bilgi karşılaştırmalara dayalıdır. Öyleyse Türkiye'nin demokrasisinin uğradığı kesintileri, neyle karşılaş-

tırarak değerlendireceğiz; İsveç'le karşılaştırırsak, evet, durum vahim, İsviçre'yle karşılaştırırsak, gerçekten çok kötü; ama Fransa'yla karşılaştıracak olursak, hiç de fena sayılmaz, ne dersiniz? Arap ülkeleriyle karşılaştırırsak peki: muhteşem. Söylediğim Türkiye'nin hangi ligte oynadığını seçmesi gerektiği değil, yanlış anlaşılmasın. Fakat en azından konuşup tartışırken, sırf bir bağlama oturtmak adına böyle bir yola gitmek gerek. Özeleştiri güzel bir şey, sağlıklı, üretici bir şey. Ama bunun da dozunu iyi ayarlamak gerekiyor.

Siz bir yandan da, sadece Türkiye ya da Ortadoğu üzerine çalışmıyorsunuz; çok geniş bir yelpazede eserler verdiğinizi görüyoruz.

Evet doğru, sadece Türkiye üzerine çalışmıyorum; çok daha genel, evrensel konularda da eserler verdim. Örneğin, İslamın siyasi diliyle ilgili bir kitap yayımladım. Bugün için, siyaset batı dilinde yapılıyor, hatta siyasi bir tartışma, batılı olmayan bir dilde yapılıyor olsa bile. Çünkü kavramlar ve terimler hâlâ batılı; ya bir batı dilinden olduğu gibi alınmış ya da bir batı dilinden uyanlanmış terimler. Fakat İslamın hem siyasi hem de dini gelenekleri için zengin bir semboller sistemi var. Ben İslamın siyasi dilini inceledim. Doğru bir şey yaptım herhalde; kitap Arapçaya, Farsçaya, Türkçeye; bütün Ortadoğu dillerine ve Rusçaya çevrildi.

Burada söylediğiniz, İslam'ın kendine özgü, bugün bütün İslam ülkelerinin kullanabileceği ortak bir dili olduğu, olabileceği değildi ama?

İslamdan söz ediyorsanız, bir medeniyetten söz ediyorsunuz; sadece bir dinden değil. İngilizceden örnek vermek gerekirse, *Christianity* diye bir terimimiz var, bir de *Christendom* var. Bunlar aynı şeyler değil kuşkusuz. *Christianity*, dinin adıdır, inanç ve ibadet çağrıştırır. *Christendom*'sa bir medeniyetin adıdır; evet, büyük ölçüde din tarafından belirlenen, dinin etkisiyle gelişen bir medeniyet. Fakat burada medeniyet, dini kapsıyor, içine alıyor; bunun dışında öyle öğeler de taşıyor ki örneğin dinle çelişiyor. Ne yazık ki, İslamdan söz ederken, aynı sözcükle hem medeniyete hem de dine gönderme yapıyoruz. İslam hem *Christendom* hem de *Christianity*'ye karşılık geliyor. Örnek vermek gerekirse, biz batıda, İslam astronomisinden söz ediyoruz, İslam tıbbından, İslam matematiğinden söz ediyoruz; tabii kastımız, İslam medeniyetinin altın çağında geliştirilen astronomi, tıp ve matematik. Bunun karşılığında, asla *Hıristiyan* astronomisi ya da *Hıristiyan* matematiğinden söz edemeyiz, böyle bir şey anlamsız olurdu. Gördüğünüz gibi, terimleri farklı şekillerde kullanıyoruz. Türkçede durum daha parlak; çünkü sizler İslamla İslamiyeti birbirinden ayırt edebiliyorsunuz. Bence terimlerin kullanımındaki bu bulanıklık, ciddi anlaşmazlıklara yol açabilir; ki tarihçi de bu noktada devreye girmeli, çünkü tarihçinin görevlerinden biri de bu ve benzeri güçlükleri teşhis etmek, çözmeye çalışmak ya da yok etmek.

Etimolojik, terminolojik sorunların üzerine giderek...

Hayır, ben bir dilbilimci değil bir tarihçiyim. Benim için dilbilimsel çatışma sadece bir çıkış noktası; bunu tespit edebilir, sonra gelişimi seyrederek bir adım öteye, kendi alanıma geçebilirim. Örneğin, Türkçedeki "siyaset" sözcüğünü ele alalım. İngilizcesi *Politics*. *Politics* sözcüğü Yunanca *Polis*'ten geliyor, bildiğimiz gibi. *Polis*'se kent demek. *Politis* ise, yurttaş. *Politea*, sivil toplum. Demek ki sözcüğün kent ve yurttaşlık ilişkisine dayanan bir anlamı var. Siyaset sözcüğü ise Arapça "siyasa"dan gelir. Bu sözcüğün Ortadoğu kökenli anlamıysa "at"tır. Siyasa ise, eylem haliyle, at sürmek demektir. Bu bir metafor tabii ki. Metaforlarla yaşıyoruz; İngilizcede de , örneğin "government" sözcüğünü ele alalım, anlamı nedir bu sözcüğün? Sözcüğün Yunancadaki kökünden, tüm batı kültürlerinde "devlet"in (İtalyanca *governo*, Fransızca *gouvernement*) koyun gütmeye dair bir metaforla düşünüldüğünü görüyoruz; halbuki doğuda, İslam medeniye-

tinde ata binmek gibi düşünülüyordu. Tabii bu yoldan giderek fazla yol alacak da değiliz. Öte yandan tespitimizi çok önemli bir başlangıç noktası olarak da değerlendirebiliz. Etimolojik bir noktadan yola çıkıyoruz; bundan sonra çok daha ayakları yere basan bir inceleme gerekiyor. Başka bir ilginç farklılığı ele alalım, batının siyaset dilinde, erkle ilgili konumlandırmalar, erk sahibi olma, yetkilendirme ya da yetkisizlik, genellikle "yüksektekiler-yükselmek" ve "alçaktakiler-alçalmak, düşmek" biçiminde metaforlarla karşılanır. İslamın siyasi dilindeyse, bu konumlandırma çoğu zaman "uzaklık-uzak kalma" ve "yakınlık-yaklaşma" metaforlarıyla karşılanır; merkezden uzak, merkeze yakın olma ilişkisi. Yine farklı metaforlar; farklı yaklaşımlara işaret ediyor. Sözcüklerden, metaforlardan yola çıkıyor, yaklaşımları belirlemeye çalışıp toplumların gelişimini izliyoruz.

Biraz da Türkolojiye değinelim, sizce bu alanda neredesiniz, çalışmaların geleceği hakkında neler düşünüyorsunuz?

Bir kere bir dil sorunumuz var; gerçi sadece Türkçeye ilişkin bir sorun değil bu ama, Türkoloji için gerçekten ciddi bir sorunumuz var. Türkçe çok zor bir dil. Osmanlıcaysa daha da zor. Ne yazık ki son zamanlarda öğrenciler arasında dil öğrenimi konusunda bir isteksizlik söz konusu. Hele Türkçe ve Osmanlıca gibi zor dilleri öğretecek insan bulmak çok daha zor. Bir de şöyle bir tutum var tabii: eğer anadiliniz İngilizceyse, şanslısınız, çünkü başka bir dil öğrenmenize gerek yok, nasıl olsa dünya sizin dilinizi öğreniyor. Böyle bir durumda, öğrenciyi yabancı dil öğrenmeye ikna etmek imkânsız hale geliyor. O yüzden, bugün eskisi kadar iyi yürüdüğünü düşünmüyorum bu çalışmaların. Yine de, Amerika'da örneğin, Türk kökenli araştırmacılarımız var, bu insanlar sayesinde çalışmalar yürüyor. Arap çalışmaları için de aynı şey söz konusu. Çalışmaların geleceğine gelince, bu apayrı bir mesele. Öncelikle, Türkoloji açısından iyimser olduğumu söylemek isterim; hele Arap çalışmalarıyla karşılaştırılacak olursa. Arap çalışmaları öylesine politize edilmiş durumda ki, bilimsel bir alan olmaktan çok, bir savaş alanı gibi göründüğünü söyleyebiliriz. Bu tür siyasi meselelerin akademik çalışmalara çok ama çok zararlı olduğu su götürmez bir gerçek. Son günlerde yaygın olan görüşlerden biri oryantalizmin bir tür emperyalizm olduğu mesela, eğer Arapça öğreniyorsanız, Araplar ve Arap kültürüyle ilgili birtakım emperyalist tasarılarınız olduğu düşünülüyor. Bu düşünce batı üniversitelerindeki bölümlere öyle büyük bir zarar vermiştir ki, artık batıda bu alanda, gerçekten akademik nitelikte bir çalışma yapma olanağı git gide azalıyor. Çağdaş dünyanın Arap dünyasını anlaması git gide zora giriyor tabii böyle olunca. Ne büyük şanstır ki Türkler böyle bir kavganın içinde değil, bu açıdan da çok daha sağlıklı. Söylediğim gibi, en azından bu alanda tek sorun dil sorunu. Diğer yandan da bugün için artık Amerika'da Ortadoğu üzerine çalışmak isteyen öğrencilerin büyük çoğunluğu Ortadoğulu ailelerde yetişen öğrenciler; Türk kökenli Amerikalılar, Arap kökenli Amerikalılar vs. Bu kötü bir şey değil.

En azından kendi dillerini konuşabildikleri sürece herhalde.

Evet tabii, kendi dillerini konuşabildikleri sürece; önemli bir nokta. Dediğim gibi, kötü bir şey değil bu, kültürel miraslarına bir batılıdan daha çok sahip çıkıyorlar. Amerika farklı kökenlerden gelen insanlardan oluşan bir ülke. Zaten iyi birer Amerikalı olmak için hepsinin kendi kültürel miraslarına sahip çıkıyor olması gerekiyor.

E. EFE ÇAKMAK

Tasar›mc› Bir ‹nsan Oldu€unda... Habermas'tan Ürperten Sorular

Gündelik hayattan basit bir soru: Çocuğunun müzisyen olmasını arzulayan anne baba ona fikrini sorar mı? Yoksa çocuk daha küçük yaştayken ona bir flüt, küçük bir saz ya da başka bir enstrüman alarak onu, "Sen müzisyen olmalısın, evladım", yönlendirmesiyle mi karşı karşıya bırakır? Sanırım ikinci yol daha yaygın biçimde izleniyor. Çünkü dört yaşındaki çocuğun kendiliğinden, "Baba, ben müzisyen olacağım", deme ihtimali çok düşük – herkesin bir Mozart olmasını bekleyemeyiz. Peki ama, "Efendim, ben müziğe küçük yaşlarda başladım", ifadesindeki "ben" kim? Anne babanın yönlendirmesiyle kendisini müzik icra eder konumda bulan "ben" mi, yoksa herhangi bir yönlendirme olmaksızın içindeki müzikal sesi işitip icraya başlayan "ben" mi? Çocuğunu müzikal anlamda yönlendiren anne baba, çocuğun kişiliği üzerinde geri döndürülemez bir yönlendirmede mi bulunmuş olur? Daha genel bir ifadeyle, çocuğun kendi benliğini bulmasında anne babanın etkisi meşru mudur? Bu durum, çocuğun kişilik ve/veya insanlık haklarıyla nasıl bağdaşır?

Aile ve gelişim psikolojisi alanındaki çalışmalar, küçük bir çocuğun yetişkin bir insan haline gelmesinde anne babanın ve diğer rol modellerinin önemini, çocuğun toplumsallaşmasındaki öteki etmenleri hacimli ciltler halinde açıklayadursun; Habermas'ın son kitabı *İnsan Doğasının Geleceği*'nde sunduğu kişi-öncesi halle ilgili oldukça çarpıcı çözümleme ve açıklamalar, yukarıdaki basit sorunun bile ne kadar karmaşık bir etik ve ahlaki arka plana sahip olduğunu göstermeye yetmektedir. Hele ki, konu biyoloji ve özellikle de biyo-teknoloji olduğu ve bilimsel ve teknik ilerlemenin hızına düşünsel açıdan ayak uydurulamadığı zaman, eldeki akli argüman manzumesinin yetersizliği bir kez daha tüm çarpıcılığıyla karşımıza çıkmaktadır.

Çok uzak olmayan bir gelecekten kısa bir kesit: Genç çift, hekime gider ve "Biz çocuğumuzun müzikal yetenekleri gelişmiş bir kız olmasını, onun doğuştan yetenekli büyük bir orkestra şefi olmasını istiyoruz," der. Kadın ve erkekten alınan yumurta ve sperm, laboratuvar ortamında birleştirilir. Daha üçüncü hücre bölünme aşamasına gelinmeden (yani, döllenmiş yumurta nitelik ayrışmasına henüz uğramadığı sekiz hücrelik aşamadayken), pre-implantasyon teşhisini yapacak olan uzman hekim, embriyonun gen yapısını inceler, bunun bir kız olup olmadığını tespit eder ve "müzikal yeteneği" belirleyen genetik malzemenin ne kadar etkin olduğuna bakar. Embriyon kız ise ve müzikle ilgili genlerin etkinlik derecesi yüksekse (bu, ileride çocuğun iyi bir müzisyen olacağını gösterir), hücre bölünmesinin devam etmesine karar verilir ve döllenmiş yumurta hücresi anne rahmine yerleştirilir. Bu işlemin üzerinden kırk hafta geçtikten sonra genç çiftin nur topu gibi bir kızı olur. Kız büyür, yetişkin bir bayan olur ve bir ömür boyu

peşinden koştuğu idealini gerçekleştirir: Artık o, büyük bir senfoni orkestrasının ilk bayan şefidir.

Burada sözü edilen genç bayan, hayatının en büyük idealinin, aslında ondan habersizce anne babasının bireysel karar ve istekleri doğrultusunda genetik malzemesinin değiştirilmesine dayandığını öğrendiğinde ne yapacaktır? Bayan, hayatının en önemli ideali sandığı müziğin, aslında anne babasınca onun hayat hikâyesine zorla dahil edilmiş olduğunu fark ettiğinde kendi benliğiyle ilgili anlayış ve kavrayışında ne gibi bir yıkımla karşılaşacaktır? Kendi kişiliğinin en has ve sahih nitelik ve özellikleri sandığı şeylerin başka insanların tercihleri gereği olarak genetik malzemesinin değiştirilmesiyle ortaya çıktığını, doğal yollardan bir "ben" olmadığını, doğal ve olumsal yaşam tekilliğinin esasen tasarlanıp meydana getirilmiş bir tür "eser" olduğunu bilmek, onu kendi benliğiyle bir yabancı gibi yüz yüze getirecektir. Artık o, kendi istediği için mi, yoksa anne babası istediği için mi müzisyen oldu sorusu, Demokles'in kılıcı gibi onun kendini algılama bilinci üzerinde asılı duracaktır.

Habermas'ın kitapta bolca sorduğu buna benzer ürpertici sorular, biyo-teknik gelişimin önünü kesmek gibi bir gayeye sahip olamaz, kuşkusuz. Bilimsel ilerleme düsturu, halen modern çağın en temel önermelerinden birisi, çağdaş ekonominin belkemiklerinden bir tanesidir. Teşhis, tedavi ve önleyici müdahale imkânlarını artıran, böylece insan hayatına rahat, huzur ve şifa katan her girişim, gelişim ve yeniliğin tartışmasız biçimde herkesçe kabul edileceği son derece açık bir gerçektir. Oysa burada tartışılan şey, çok daha başka. Soru şu: Kendi hayat öykümün müellifi ben miyim, benim olumsal insan tabiatım mı; yoksa başkası mı, başkasının kişisel, tikel karar ve tercihleri mi? Başkasının belirlediği bir genetik malzeme bütününün pasif icracısı mıyım, yoksa doğal yollardan olumsal biçimde "ben" olanı açıp geliştiren, ona yeni yön ve boyutlar katan, genetik, ailesel ve yapısal birikimimle geriye dönük olarak bir muhasebe içine girebilen bir birey miyim?

Habermas ağırlıklı olarak biyo-teknik meseleler üzerinde dursa da, tartışmalar sadece biyoloji ve teknolojiyle sınırlı değil. Yukarıda da değinildiği gibi, anne babanın çocuğun gelişimiyle ilgili tüm tercihleri (örneğin gideceği okulu seçmek), toplumsal ve kişisel yönlendirmeleri (örneğin iman) ve diğer faaliyetlerinin tümü bu bağlam içinde öne çıkmaktadır. Tabii ki, bunun yanı sıra öjenik (soy-arıtımı), seçme, önleyici müdahaleler gibi doğrudan biyo-teknolojik ve etik mülahazalar da Habermas'a göre bunlarla birlikte ele alınmalı ve üzerinde gerçekten ciddi biçimde düşünülmelidir.

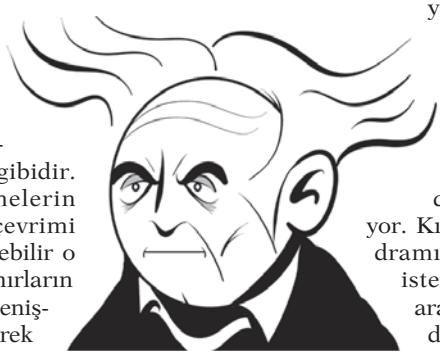
İnsanın bir tasarımcısının bulunduğunu bilmek, bu tasarımcının yüce bir varlık ya da Tanrı değil de insanın kendi anne babası olduğunu (daha da kötüsü: tanımadığı yabancı kişiler olduğunu) öğrenmek, kuşkusuz ki, son derece sarsıcı olacaktır. İnsanın kendi türünü araçsallaştırıp onu bir ürün ya da eşya gibi tasarlamaya kalkışması, sadece günümüzün hiper-modern toplumlarının bir derdi değildir. Platon'un öjenik ile ilgili meşhur sözleri malum. Ancak günümüz tartışmalarında göze çarpan husus, öjenikten öte bir "tür tasarımı"dır. Çağlar boyunca pasif biçimde dinsel ve kutsal alana havale edilmiş olanlar, artık insanlığın kendi profan ve seküler alanına aktif biçimde girmiştir. "Değer"ler arasındaki anlayış ve yetkinlik sınırlarının birbirine karıştığı bir mevzudur bu. Bununla ilgili, felsefenin genellikle fikir beyan etmek ve argüman geliştirmekten neden imtina ettiğini anlamaksa hiç mümkün değildir.

KAAN ÖKTEM

Schopenhauer'ın Kafasındaki Hollywood

Schopenhauer dünyayı bir makineye benzetiyordu. İnsanı da kendi yararına onu işleten varlığa. İstek ve tasarımlarıyla içeriğini doldurduğu edimleri bu mekanizmayı döndürmeye yarıyordu. Biricik varlığını kendine ve başkalarına kanıtlamanın bir yolu olarak isteklerini pratik hayata geçiriyor, kendini gerçekleştirmenin sayısız yolunu deniyordu! Aldığı sonuçlarda kendini görüyor, ihtiyaç ve arzuları çeşitlendikçe kitleleri yönlendirmeye, iktidara, farklı üretim tarzlarına yöneliyordu.

Başka türlü olamazmış gibi daha hızlısını, daha iyisini yapmayı, bu dayatıyı baştan kabullenerek tüm eylemelerinin motoru haline getirmeyi önemsiyordu Schopenhauer. Buna benzer düşünceleriyle daha 19.yüzyılda küreselleşmeyi öngörmüş gibidir. Günümüzdeki gelişmelerin eleştirisi, öngörüsü, çevrimi olarak da değerlendirilebilir o zamanki yaklaşımı: Sınırların aşıldığı, etki alanının genişletildiği, koordine edilerek daha fazla insanın ihtiyacını gidermeye sunulduğu bir çarkın kurulmasından başka bir şey değildir çünkü ortaya koyduğu. Öte yandan istemlerin değişik özelliklerinin, örneğin şiircil bir yanının olduğunu da gözlemiştir: Kendini aşmaktaki insan, edimlerinde yetilerini, genel olarak beninin yansımasını gördükçe, kendindeki olanakların keşfine kaptırmıştır kendini. "Ne kadarım acaba?" sorusu, "ne kadar değilim?" sorusunun olası zayıf karşılıklarını kapatmaya yöneliktir bu anlamda. Müzikte bu iti melodiye götürürken, pratik yaşamda, bir sonrakinde bir öncekini geçmeye çalışmanın, hemen yenisini üretmenin, getirilerin verimliliğinde kendi doğurganlığını, üretim gücünü duyumsamanın çekici rolünü oynatmaya başlayacaktır. Bu yaratıcı gücünü kıvamını bulmuş dengeli bir harekete dönüştürebilmek için çabalarken gereksindiği gücü, Thomas Mann'ın Schopenhauer için söylediği gibi, "libodo"sundan alacaktır! Beyin araştırmacısı Detlev Linke de onaylıyor Mann'ı: "Bazıları dünyacıl isteklere gömülüp kaybolmak istiyor!" İsteklerin beyinde şekilden şekle girmesi, o bölgeyi tasarıların aynası haline getirmesi, hayatın gerçekliğinden uzaklaştırabilir oysa. Hollywood'a benzeyen beynin karmaşası, resimler birbirinden doğdukça, rengin çekiciliğinde sınırların aradan kalktığı bir cümbüşe dönüştükçe "yanılsamaya – maja"ya yol açabilecektir, Hint felsefesinde olduğu gibi. Schopenhauer'in Hint felsefesinden etkilenmesi ilginç. Sürekli yeni resimlerin arayışında olan insan kafasında canlandırabildikleriyle hızlanıp yavaşlıyor, ürettiği yeni resimlerle doyuma ulaşıyor, ardından da bir boşluğa düşmüş gibi canı sıkılıyor. Kısırdöngüyü anıştıran bu dramın sacayağını oluşturan istek, doyum, can sıkıntısı arasında salınıp dururken, döngüden çıkmanın bir yolu olarak yanılsamayı tez elden bırakması gerektiğini unutmamalıdır insanoğlu – yine Schopenhauer'e göre.

Dünyayı istek ve tasarılara ayırırken Schopenhauer, istemlerin beynin işlevi, üretimi olduğunu görememiş gibidir. Yine Linke'ye göre, bu yüzden de nesnel düşünceyi yalnızca tasarılar için öngörmüş, insanı soğuk bir melek haline getirmekten kendini alamamıştır. Bu bakış açısıyla yaklaşarak endüstri çağını, insanın rolünü çözümlemiş, anlatmıştır. Bunun yanında, büyük konulardan uzaklaştığında, hayatın zevkli yönlerine, küçük ayrıntılarına yaklaştığında, daha sevecen bakmasını bilmiştir: "Güneşin batışı" örneğin, "insan zindanda olsa bile, saraydaymış gibi izleyebilir bu muhteşem manzarayı!"

NURİ SAĞLAM

Gerçekleşmeyen Bir Hayal: İstanbul Şehir Müzesi

Ömrünün neredeyse tamamını İstanbul halkbilimi araştırmalarına adamış olan Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*'nın Ağustos 1927 tarihli 36. sayısında yazdığı "Şehir Müzesi" başlıklı yazıda; İstanbul'da kurulmasını hayal ettiği müzeyi, şöyle tanımlar:

"Şehir müzesi, herhangi bir seyyaha şehrin mazideki haliyle bugünkü vaziyetine ve teessüsünden itibaren maruz kaldığı tahavvüllere, vasıl olduğu tekamül merhalelerine dair kolayca, kısa bir zamanda toplu bir fikir, şehrinin mazisi hakkında esaslı malumat istihsaline fırsat ve imkan bulamayan şehirlilere yaşadıkları beldenin tarihini birkaç ziyarette tanıtacak, öğretecek, nihayet şehrin müstakbel hayat ve devirlerinde idaresiyle iştigal edeceklere bir rehber olacaktır."[1]

Yazarın sözünü ettiği müze, statik ve donuk bir yapı değil; eğitici, öğretici etkinliklerin de düzenlendiği bir açık hava müzesidir. Bu müzede İstanbul'a ait her şey bulunmalıdır.

"Şehir müzesi, evvel emirde tarihiyle, mazisiyle; saniyen hal ve istikbaliyle alakadar olması itibarıyla, muhtevası buna göre ihzar ve tertip olunmak iktiza eder."[2]

Sözü edilen müze, şehrin geçmişi ve bugününü bir arada bulundurmalıdır. Böyle bir müze arkeoloji, tarih, folklor ve etnografya bilim dallarını yakından ilgilendirirken sosyoloji, mimarlık, şehir planlamacılığı gibi alanların da hizmet alanı içine girer.

Peki neler sergilenecek bu müzede? Mehmet Halit Bayrı, bitmek bilmeyen enerjisi ile bu soruya, çok ayrıntılı bir yanıt veriyor; iki ana başlık altında topladığı listenin ikinci başlığının altına da elli bir alt bölüm açıyor: Birinci ana başlığın altında tarihi eserler yer almaktadır. İkinci ana başlığın altında ise, tarihi olmayan fakat şehir yaşamı ile doğrudan ilgili eserler sıralanmaktadır. Resmi ve özel kuruluşlar, ulaşım araçları, sanat kurumları, sağlık kurumlarının plan ve krokileri, nufüs bilgileri ve şehrin coğrafi özelliklerini gösteren maketler, tarihi kıyafetler, şehir yemeklerinden örnekler sunan mutfak ve İstanbul'a ait her türlü bilgiyi içeren belge ve dokümanlar.

İstanbul işi bu oyuncak da, örneğin, Mehmet Halit Bayrı'nın sözünü ettiği İstanbul Şehir Müzesi'nde sergilenebilirdi, ne dersiniz?

Bütün ayrıntıları ile anlatılan bu eserlerin bir araya getirilmesinin çok zor bir iş olduğunun farkında olan Mehmet Halit müzenin kurulması aşamasında kesintisiz üç beş sene çalışılması gerektiğini, daha sonraki yıllarda da sürekli yenilemeler yapılması gerektiğini de belirtmektedir.

1 Mehmet Halit BAYRI, "Şehir Müzesi" *İstanbul Şehremaneti Mecmuası*, (36) Ağustos 1927.
2 agy

Mehmet Halit'in bu müzeyi kurmaktaki amaçlarından biri de İstanbul ile ilgili bir arşiv oluşturmaktır. Hayatının ilerleyen yıllarında görev aldığı Eminönü Halkevi'nde de bu amaçla çalışmıştır. Halkevinde yapılan derleme çalışmaları sonucunda -maalesef- bugün elde olmayan bir arşiv ortaya çıkmıştır. Bu derlemelerden elde ettiği bilgileri İstanbul ile ilgili yazdığı sayısız makalede ve pek çok sayıdaki kitapta neşretmiştir.
Günümüz müzecilik anlayışı açısından bakıldığında; son derece basit ve statik olarak değerlendirilebilecek olan İstanbul Şehir Müzesi projesi, gerçekleşmeyen bir hayal olarak dergi sayfaları arasında tarihin karanlıklarına gömüledursun; İstanbul'un bugün hâlâ bir şehir müzesi olmadığı gerçeği, kültürel mirasın korunması konusunda ne denli eksik ve bilgisiz olduğumuzu bir kez daha çok açık olarak yüzümüze vurmakta.
Üstelik üzerinden tam yetmiş yedi yıl geçmiş olmasına rağmen…

SEVENGÜL SÖNMEZ

Değişime Karşı "Yaban" Olabilmek

Değişimin içinde kalıp, ona rastlamadan, ama onunla yol alanlara rastlamak her yerde mümkün. 11-13 Mart tarihinde insankaynaklari.com'da gerçekleştirilen ve sonuçlarının TRT 2 *Kariyer Dünyası* programında değerlendirildiği "Geleceğim Nerede?" araştırması bu konuda hayli ilginç bir örnek teşkil ediyor. Genel olarak Türkiye'nin AB içerisindeki yeri ve geleceği konusu üzerinde yoğunlaşan bu araştırmada sorulan sorulardan biri bu soruna işaret ediyor.
"Kendinizi nerede ve nereli hissediyorsunuz" sorusundan cevap oranlarıyla şöyle sonuçlar çıkarılmış: %43.38 Türkiye'de bir Türk vatandaşı olarak; %24.55 dünya vatandaşı olarak; %4.32 Avrupa'da bir Avrupalı olarak; %23.01 batıyla doğu arasında sıkışmış biri olarak; %4.74 İslam ülkesinde bir Müslüman olarak. Özetlemek gerekirse katılımcılar kendilerini bir Türk vatandaşı olarak görüyor, eğer öyle değilse Avrupalı ve Müslüman kimliği arasında bir yerlerde sıkışmışlık hissini dile getiriyorlar. Bu iki seçenek kendini yalnız başına çok nadiren hissettiriyor. Bu sonuçlara bakarak, Türkiye'nin asırlık ulusallaşma projesinin başarılı olduğunu saptayabilirsiniz.

Kazın ayağı öyle değil tabii. Michigan Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü Siyasi Bilimler Profesörü Ronald Inglehart'ın Dünya Değerler Araştırması'nın (World Values Survey) Boğaziçi Üniversitesi profesörü Yılmaz Esmer tarafından yürütülen İstanbul 2000 çalışmalarına birçok öğrenci katıldı. 1981 yılından beri dünyanın birçok ülkesinde uygulanan bu sosyokültürel ve siyasi değişim araştırması dünya nüfusunun yaklaşık %80'inin temel değerlerini ortaya koyuyor. Araştırmanın temelinde her ülkeden gelişigüzel seçilmiş örneklem gruplarının cevapladığı bir değerler anketi yer alıyor. Ankette yer alan sorular, bireylerden yola çıkarak toplumların yaşam düzeyi, ekonomik ve politik sistemlere bakış açısı, dini ve ulusal kaygıları ve benzeri konularda bilgiler veriyor.

İstanbul'un muhtelif semtlerinde yapılan anketlerde, doğurduğu tepki sebebiyle, en çok dikkat çeken soru "Kendinizi öncelikle bir Müslüman olarak mı, yoksa Türk olarak mı görürsünüz?" sorusuydu. Her zamanki gibi, zor olan soru değil, cevaplardı, daha doğrusu cevapların kabullenilmesi. Soruyu cevaplayanların yaklaşık yarısını oluşturabilecek büyük bir kitle "Tabii ki öncelikle Müslüman'ım" diyerek cevap verdi. Diğer kısım ise zorlandı, tarttı, biçti ve aynı cevaba ulaştı, ya da çekimser cevaplar vermenin yollarını aradı. Araştırmanın Türkiye genelindeki sonuçları da bu tecrübe ile örtüşüyor. İstatistiksel verilere göre araştırmaya katılan kişilerin %68'i bu soruya Müslüman'ım diyerek cevap vermiş.

Gözünüzün önünde Yakup Kadri'nin satırları: "-Biz Türk değiliz ki beyim –Ya nesiniz? –Biz İslamız elhamdülillah... O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar."

Haymana'dakiler hâlâ Haymana'da, klavyelerin başında! Bu aldatmacanın karşısında "Yaban" olabilmek mümkün mü?

TUĞÇE DEMİRBAĞ

Franks Paşa

Efendim, solda fotoğrafını gördüğünüz cengâver Tommy Franks Paşamız, Irak'taki harekatı o yönetiyor.

Savaşın üçüncü gününde Franks Paşa bir basın toplantısı düzenledi. Doğaldır ki birçok soru soruldu, beklenildiği gibi, elle tutulur bir cevap gelmedi (bu arada, basın toplantısı sırasında paşanın arkasında beş genç subayı olduğunu, bunların dördünün beyaz, birinin siyahi olduğunu, tek siyahi olsa da paşadan sonra sözü bu siyahi subayın aldığını söyleyelim unutmadan, malum senaryo yani).

Paşa tam toplantının sona erdiğini ilan edecekken, arka sıralardan genç bir gazeteci el kaldırdı. Paşa şöyle hafif dudak büzerekten, acıdığından herhalde, elini yavaşça kaldırdı; "Son soru," buyurdu.

Soru: "Harekatın ilk üç gününde, seni en çok şaşırtan ne oldu paşam?"

Cevap: "Bu sabah e-mail'imi açtığımda, karımdan bir mesaj buldum: yıldönümümüzü unuttun mu diye soruyordu..."

İnsan-Paşa; paşanın da bir insan olduğu düşüncesi birer tokat gibi çarpar gazetecilerin yüzüne.

Bayat değil mi allahaşkına? Levent Şentürk "Amerika dozu kaçmış bir şaka mı?" diye soruyor; dozu kaçtı mı kaçmadı mı bilmem ama, Amerika bayat bir şaka yahu!

E. E. Ç.

‹bn Battûta Seyahatnamesi

A. SA‹T AYKUT

İbn Battûta'ya tüm zamanların en büyük seyyahı dense yeridir. Henüz dünyanın tamamen batıya dönüşmediği; farklı coğrafyalarda farklı yaşam tarzlarının hüküm sürdüğü bir dönemde, 14. yüzyılın ilk yarısında (1326-1356) Atlas Okyanusu kıyısındaki Fas'tan Çin denizine, Tanzanya'dan Güney Sibirya'ya uzanmış; 75 bin mil gibi dudak uçurtan bir güzergâhı ya yürüyerek, ya binek sırtında veya gemiyle katetmiştir.

Seyyah ünlü kitabında sevdiği yemekleri, girdiği savaşları, hoşlandığı kadınları, saygı duyduğu ermişleri anlatmakta; antropoloji ve folklora meraklı bir gazeteci gibi çeşitli etnik grupların bayram, cenaze ve düğün âdetlerini tahlil etmekte; yeri gelince de sürükleyici bir hikâye üslubuyla savaş ve firar anılarını nakletmektedir. Devletlerarası ilişkiler tarihine katkıda bulunduğu gibi iktisat tarihi açısından da değerli verilerle dolu bir eserdir.

İbn Battûta'nın eseri üzerine bu çeviri-incelememizde, Faslı diplomat tarihçi-gezgin Abdülhâdî Tâzî'nin, otuzdan fazla elyazmasına bakarak 1997'de bitirebildiği Arapça ed-kritiği temel aldık. Özel isimleri yazıldığı gibi vermeye çalıştık; asıl metinde olmayan küçük açıklama ve tanımları köşeli parantezle […] belirttik.

Aşağıda, seyahatnamenin İstanbul'a yolculuk kısmını bulacaksınız. Seyyah, İstanbul'u gezdikten neredeyse otuz sene sonra kaleme almıştır anılarını ve ister istemez bazı tarihleri karıştırmıştır. Ancak bu satırlar, iç kargaşa sonrası kabuğa çekilme ve kendi dinî kimliğini Batı Hıristiyanlığından tamamen ayırma çabası güden o dönemdeki Bizans'ı; şehre hâkim olan ruhbanlık akımını iyi yansıtmıştır.

Qustantîniye'ye Seyahatim

Şevval ayının onunda Beyelûn Hâtunun himayesinde yola çıktık.[1] Sultan Uzbek Han, ona bir menzil kadar eşlik etti; sonra Büyük Hâtun ve veliaht ile geri döndü. Öteki hatunlarsa Beyelûn Hâtunu ikinci menzile kadar geçirdiler ve döndüler. Beyelûn Hâtun beşbin askerle Emîr Baydara refakatinde devam etti yolculuğa. Kendi özel kafilesi beş yüz atlıdan ibaretti. Bunlar arasında kapıkulu ve Rûm hizmetkârlardan oluşan iki yüz kadar cariye, binek ve yük hayvanı cinsinden iki bin at, dört yüz civarında araba, üç yüze yakın öküz, iki yüz de deve bulunuyordu. Etrafında Rûm ve Hind delikanlılarından onar hizmetçi sabah akşam emrine âmâde bekliyordu. Hintlilerin reisi Sünbül diye tanınan Hintliydi. Rûm asıllıların reisi ise Mîhâîl idi. Türklerin Lu-lu diye hitap ettiği bu adam büyük cengâverlerdendi. Beyelûn Hâtun, doğum yapmak ve babasını ziyaret etmek amacıyla bu seyahate çıktığı için eşya ve cariyelerinin büyük bir bölümünü hükümdarın ordugâhında bıraktı.[2]

Yola düştüğümüzde evvelâ sultanın payitahtı olan Serâ [=Saray] şehrine on günlük mesafedeki Ükek'e yöneldik.[3] Buranın kışı pek şiddetledir. Binaları güzel, vakıf ve hayır kuruluşları meşhurdur. Pek büyük olmayan bu kent ile Rûs Dağları arasındaki mesafe bir gün tutuyor. Rûslar Hıristiyandırlar. Kızıl saçlı, gök gözlü, çirkin yapılı, zalim adamlardır. Onların ülkelerinden gümüş çıkıyor. Onların diyarında temel alışveriş birimi, her biri beş okıya ağırlığında savm [=som] adı verilen gümüş külçelerdir.[4]

Ükek şehrinden itibaren on günlük bir seyahatten sonra Deşt-i Qafcaq [=Kıpçak] elinin deniz kenarındaki önemli kentlerinden biri olan Surdâq'a ulaştık.[5] Buranın limanı, yeryüzündeki limanların belki de en güzelidir ve kuşkusuz en büyüklerindendir. Çevresi sulak bahçelerle kaplıdır. Şehirde Türklerle beraber onların egemenliği altında kalabalık bir Rûm cemaati yaşıyor. Halk, kendine özgü sanatı ve mesleği olan mahir insanlardan oluşuyor. Evleri, hep ahşaptır.

Şehir eskiden pek büyük imiş lâkin Türklerle Rûmlar arasında çıkan kargaşa neticesinde mahvolmuş. Bu çatışmalarda evvelâ Rûmlar kazanır gibi olmuşlarsa da sonunda Türkler galip çıkmış. Rûmları tepeledikleri gibi bir çoğunu da şehirden sürüp çıkarmışlar. Geriye kalan pek az Rûm ise onlara boyun eğmiş.

Seyahat esnasında her konakta Beyelûn Hâtuna dana [eti], dûqî [=düğ][6] qımızz; inek ve koyun sütü gibi yemeklikler sunulmaktaydı.

Bu ülkede yolculuk kuşlukleyin ve akşamleyin yapılır. Her emîr, askeriyle beraber kendi bölgesinin girişinde Hâtunu karşılar, bölgenin sınırına kadar da Hâtuna eşlik eder. Böyle yapmaları emniyet kaygısıyla değil, saygıdan ötürüdür. Çünkü bu ülke, gerçekten emin bir ülke!

Nihayet Bâbâ Saltûq adıyla bilinen ve Türklerin yaşadıkları toprakların sonu olan kasabaya geldik. *Bâbâ*, Berberîlerde olduğu gibi *eb* [=Baba] anlamına geliyor. Yalnız bura ahalisi 'B' harfini daha tok ve sert ["P" harfi gibi] telâffuz ediyorlar. Onların inançlarına göre Bâbâ Saltûq *mükâşif* yani olağanüstü güçlere sahip, kerametli biriymiş. Lâkin hakkında söylenenler dinin temel prensipleriyle bağdaşmamaktadır.[7]

Bâbâ Saltûq'la Bizans'ın ilk vilayeti arasında, normal yürüyüşle on sekiz gün tutan bomboş bir bozkır var. Buranın sekiz günlük kısmı sudan yoksundur; hiçbir yerde şöyle dikili bir ağaç dahi göze çarpmamaktadır. Bu yüzden, yola koyulmadan önce kırbalar suyla doldurulup arabalara yüklenir. Ama bizim yolculuğumuz kış mevsimine rastladığından suya pek ihtiyacımız olmadı. Türklere gelince; onlar kırbalarında taşıdıkları yoğurdu pişirilmiş dûqî [=düğ] ile karıştırıp içtiklerinden, hiç susuzluk çekmiyorlar. Önümüzdeki bozkırı göze alarak Bâbâ Saltûq kasabasında tüm hazırlıklarımızı yaptık. Binek hayvanlarının sayısını artırmaya ihtiyacım vardı. Durumu Hâtuna bildirdim. Kendisini sabah akşam birer kez selâmlıyordum. Ona ne zaman misafirlerinden hediye gelse, bunların arasından iki-üç at ve birkaç koyunu mutlaka bana ayırırdı. Ben de atları kesmez, bir kenara bağlardım. Yanımdaki köle ve hizmetkârlar, Türk yoldaşlarımızla beraber sofraya oturmakta, yemeği onların payından yemekteydiler. Beraberimde elli kadar at toplamıştım; daha sonra Hâtun on beş at daha verilmesini emretti. Vekili olan Sarûca Rûmî'ye[8] mutfak ihtiyacımız için semiz hayvanların en iyilerinden ayrılmasını tembih ettiğinde bana da şöyle demişti:

"Korkma! Bundan başka bir ihtiyacın olursa da çekinme, fazlasıyla karşılarız!"

Zilkade'nin ortalarında bozkıra girdik.[9] Hükümdardan ayrılışımızdan bozkıra girdiğimiz bu güne dek tam ondokuz gün geçmişti. Sadece bir yerde üst üste beş gün kalmıştık. Bozkır boyunca kuşluk ve akşam vakitlerinde yol almak üzere tam on sekiz gün seyahat ettik. Tanrı Teâlâ'ya şükürler olsun ki hiçbir sıkıntıyla karşılaşmadık.

Bizans Sınırında

Bizans Devletinin ilk kalesi olan Mehtûlî'ye ulaştık.[10] Rûmlar Beyelûn Hâtun'un kendi ülkelerine gelmek üzere olduğunu haber aldıkları için Kefâlî Niqûlâ [=Nikola] adlı Rûm subay başkanlığındaki askerî birlikle muhteşem bir karşılama yaptılar.[11] Hâtunu almak üzere Bizans sarayından pek çok nedime ve dadı kadın gönderilmişti. Mehtûlî kalesinden İstanbul'a yirmi iki gün tutan bir yol vardır. Bu yolun on altıncı gününde deniz girintisine ulaşılır; oradan İstanbul'a varmaksa altı gün alır. Bu kaleden itibaren arazi dağlık ve sarp bir çehreye büründüğü için arabaları bıraktık, at ve katır sırtında yolculuk etmeye başladık. Kefâlî bu maksatla pek çok katır getirmişti. Hâtun bunlardan altısını bana gönderdiği gibi kale muhafızına benim orada bırakmak zorunda olduğum araba, hayvan, ağır yük, köle ve adamlarımla ilgilenmesini tembih etmiş, muhafız da bunlara bir bina tahsis edilmesini emretmişti. Emîr Baydara ise [kendi görevi bittiği için] askeriyle geri dönmüştü. Hâtunla sadece yakınları yolculuğa devam ediyordu. Hâtun mescit olarak kullandığı çadırı burada bıraktı. Yolculuk esnasında vakit ezanlarının okunması âdeti de buradan itibaren terk edildi.

Bana bildirildiğine göre Hâtun yemeklerde kendisine sunulan şarabı afiyetle içiyor, domuz etinden yapılan kızartmaları da rahat rahat yiyormuş… Çevresindekiler arasında bizimle namaz kılan birkaç Türk'ten başka ibadete devam eden kalmamıştı. Gavur toprağına ayak bastığımız andan beri her şey değişti, iç yüz, dışa vuruldu. Lâkin Beyelûn Hâtun, bize saygıda kusur edilmemesini Kefâlî'ye sıkı sıkı tembih ettiği için bir defasında namazımızla alay eden kölelere dayak attırıldı!

Bir müddet sonra çoşkun akan Istafîlî [=Stefani, Astelefos] Irmağı kenarında bir dağın yamacında kurulmuş Mesleme b. Abdülmelik kalesine vardık.[12] Yıkıntılardan başka bir şey kalmamıştı kale hesabına. Dışındaysa büyük bir kasaba kuruluydu. Oradan yola çıktık, iki gün sonra bir körfeze indik, kenarında büyük bir köy kuruluydu. Med zamanı idi, biraz bekledik; cezir vakti gelince körfezi aştık. Bu boğazın genişliği iki mil kadardır. Kumlar üzerinde dört mil yürüdük ve ikinci bir körfeze vardık. Burası üç mil kadar genişti. İki mil daha kayalar ve kumlar arasında yürüdükten sonra eni bir mil olan üçüncü bir körfeze ulaştık. Med yine başlamıştı. Burada çok yorulduk. Bütün körfezin genişliği yer yer su, yer yer de kum olmak üzere on iki mil civarındaydı. Yağmur mevsiminde tamamen su ile doluyor ve kayıklar üzerinde geçiş yapılıyormuş.

Üçüncü körfezin yakınında Fenîke adlı küçük bir kasaba vardı.[13] Kalesi sağlam, kilise ve binaları çok özenli inşa edilmişti. Şehrin sokaklarını su arkları ayırıyordu, çevresi bağ ve bahçelerle kaplıydı. Bu kasabada her sene üzüm, erik, elma, ayva gibi meyveler toplanır ve [kurutulup] öbür seneye saklanırmış. Burada üç gün kaldık. Beyelûn Hâtun babasının o civardaki köşküne misafir oldu. Bu esnada onun ana-baba bir kardeşi olan Kefâlî Qarâs baştan aşağı pusatlı beş bin atlıyla onu karşılamaya geldi.[14]

Rûm prensi, kız kardeşiyle görüşmek isteyince şöyle bir merasim düzenlendi:

Önce prens sırtında beyaz elbise, başında mücevherle süslü bir gölgelik ile kır atına bindi. Sağında ve solunda beyazlara bürülü beşer asilzade öne çıktılar. Bunların her birinin gölgeliği altın ve değerli taşlarla süslenmişti. Prensin önünde yüz atlıyla yüz piyade ilerlemekteydi.

Hâtun ise kardeşini karşılamak üzere özel muhafız, cariye ve köleden oluşan beş yüz kişilik maiyeti ile atına bindi. Onlar gümüş ve altın simle bezeli ipek elbiselere bürünmüş, Hâtun ise *nahh* ya *nesîc* denilen[15] incilerle bezeli bir fistân giymiş, başına murassâ bir taç kondurmuştu. Bindiği at altın ve gümüşle bezeli ipek bir örtüyle şereflenmiş, ayak bileklerine de altun halhallar takılmıştı! Hayvanın boynunda pahalı taşlarla bezeli gerdanlıklar vardı. Eyer tahtası ise altınla kaplanmış, inci ve zümrütle çevrelenmişti.

Taraflar, şehirden bir mil kadar uzakta bir düzlükte buluştular. Prens, Beyelûn Hâtun'dan yaşça küçük olduğu için atından inip kız kardeşinin üzengisini öptü. Beyelûn Hâtun ise prensi başından öperek selâmladı. Her ikisinin beraberinde bulunan bey ve asilzadeler atlarından indiler, Hâtun'un üzengisini öptüler. Merasim bu şekilde son bulunca iki kardeş yan yana [köşke] döndüler.

Ertesi sabah yola koyularak deniz kenarında etrafı ağaçlık ve sulak olan büyük bir kentin dışında konakladık; şu anda ismini hatırlayamıyorum.[16] Burada Hâtun'un diğer kardeşi; veliaht olan prens baştan aşağı zırh kuşanmış on bin kişilik bir ordu ile Beyelûn'u karşılamaya gelmişti. Prensin başında bir taç vardı, sağında ve solunda yirmi kadar asilzade yürüyordu. O da kendi merasim bölüğünü kardeşi gibi düzenlemişti ama bu seferki daha kalabalık ve gösterişliydi. Hâtun bu kardeşini de önceki gibi karşıladı. Sonra ikisi de atlarından indiler, oracıkta kurulan ipek bir çadıra girdiler. Kucaklaşmaları [ve neler konuştukları] hususunda bir şey bilmiyorum.

Şehre Giriş

Qustantîniye'ye on mil uzakta bir yerde konaklamıştık. Ertesi sabah kimi atlı kimi yaya, kadın-erkek, çoluk-çocuk hep beraber en güzel elbiselerine bürünerek şehirden dışarı çıktılar. Davul, zurna ve uzun borular sabahın erken saatlerinde çalmaya başlamış, askerler atlarına çoktan binmişti. Beyelûn Hâtun'un annesi, babası, devlet erkânı ve saray halkı hep beraber onu karşılamaya gelmişti. İmparatorun üstünde bir gölgelik vardı. Bu gölgelik bir grup süvari ve piyade tarafından uçlarında deriden mamul topuzlar bulunan sırıklarla havaya kaldırılmıştı. Bunun tam ortasında kubbeyi andıran bölümü atlılar tutuyor [,kenarlarını yayalar taşıyordu].

Hükümdar buluşma yerine gelince askerler birbirine karıştı. Havaya kalkan toz bulutundan dolayı onların yanına yaklaşmam mümkün olmadı. Can havliyle Hâtun'un eşya ve adamlarının bulunduğu yöne koştum. Bana anlatıldığına göre Beyelûn Hâtun, annesiyle babasının durduğu noktaya gelince bineğinden inmiş, önlerinde yeri öptükten sonra atlarının toynaklarına bûse kondurmuş. Onun ileri gelen adamları da aynı hareketi yapmışlar.

O gün öğle civarında muhteşem Qustantîniye'ye girdik. Şehrin bütün çanları çalıyor, yer gök inliyordu sesten. Hükümdar sarayının kapılarından birinin önüne geldiğimiz zaman peykelere oturmuş yüz kadar kapıcıyla karşılaştık; onların başında komutanları bulunuyordu.

Birden bağırmaya başladılar:

"Sarâkino! sarâkino!" diyorlardı.[17] Bu kelime *"Müslümanlar! Müslümanlar!"* anlamına gelir. Bizi içeri girmekten alıkoydular. Beyelûn Hâtun'un adamları "Onlar bizden!" dedilerse de ötekiler "İzinsiz kimse giremez!" dediler. Birkaç adamım gitti, Beyelûn'a durumumu bildirdi. O babasının huzurundaydı, bizden bahsetti; Hükümdar içeri alınmamız için buyruk verdi, Hâtun'un kaldığı köşke yakın bir köşkü bize ayırdı, şehirde nereye gitmek istersek isteyelim engel olunmaması için bir emirname yazdırarak tellallar aracılığıyla sokaklarda halka duyurdu.

Bu köşkte kaldığımız üç gün boyunca bize tavuk, koyun, ekmek, un, yağ, meyve, balık ikram edildiği gibi özel döşek ve para da gönderildi. Dördüncü gün İmparatorun huzuruna çıktık.

Qustantîniye Şehrinin Hükümdarı

Onun ismi Tekfûr'dur. Babası Circîs hâlen hayatta olmakla beraber hükümranlık hakkını oğluna devretmiş, kiliselerde ruhbanlığı tercih ederek zahitliğe meyletmiştir.[18]

Varışımızın dördüncü günü Beyelûn Hâtun, Hintli Sünbül adındaki yiğit hizmetkârını yanımıza gönderdi. O da elimden tutarak beni İmparatorun kaldığı saraya götürdü.[19] Dört büyük kapıdan geçtik; her birinin sundurmasında silahlı adamlar nöbet bekliyor, reisleri halı döşeli bir peykede oturuyordu. Beşinci kapıya gelince Sünbül beni dışarıda bırakıp içeri süzüldü. Az sonra yanında dört Rûm yiğidiyle geri döndü. Onlar, üstümde bıçak ve benzeri aletler var mı diye baştan aşağı kolaçan ettiler beni. Kapıdaki kumandan bu taramanın herkese uygulandığını söyleyerek ekledi:

"Şehirli ya köylü, akraba ya misafir; İmparatorun huzuruna çıkan herkes böyle bir aramadan geçirilir!"

Ben daha sonra Hindistân'da da bu tür bir uygulamaya tanık oldum.

Kontrol bittikten sonra kapıcı ayağa kalkıp elimi tutarak kapıyı açtı. Orada çevremi saran dört kişiden ikisi kolumun yenlerinden, diğer ikisi de cübbemin arkasından tutarak duvarları mozaikle süslü geniş bir salona soktular beni. Bu mozaiklerde hayvan ve manzara resimleri vardı. Ortasındaki fiskıye ve etrafındaki ağaçlarla şahane bir salondu burası. Sağda solda insanlar sükûnet içinde ayakta duruyor, kimse kimseyle konuşmuyordu. Salonun tam ortasında üç adam heykel gibi beklemekteydi. Bunlar beni demin bahsettiğim dört adamdan teslim aldılar, yine cübbemin kenarlarından ve alt tarafından tuttular; ilerde duran mabeyincinin verdiği işaretle öne çıkarttılar. Onlardan biri Yahudi'ydi, bana bakıp şöyle seslendi:

"Sakın böyle davranmalarından ürkme! Her gelene, usûlleri gereği bu şekilde davranıyorlar. Ben aslen Sûriyeliyim, tercümanlık yapıyorum!" Arapça konuşuyordu. Ona, hükümdara nasıl selâm vereceğimi sordum, o da;

"Selâmün Aleyküm dersin yeter! Onlar bu selâmı anlarlar!" dedi.

Böylece muazzam kubbeli bir iç salona geldik. İmparator tahtına oturmuş, Beyelûn Hâtun'un annesi onun önünde yer almıştı. Hâtun ile kardeşleri tahtın alt tarafında ayakta duruyorlardı. İmparatorun sağ yanında altı, sol yanında ve başında da dörder kişi dikiliyordu. Bunların hepsi silahlıydı. Tam selâmlayacaktım ki heyecanımın geçmesi için oturmamı işaret buyurdu hükümdar... Ben de öyle yaptım. Sonra önüne çıkarak selâm verdim. Bana tekrar oturmamı işaret ettiyse de bu kez dediğini yapmadım.

Hükümdar bana Beyt-i Maqdis [=Kudüs], Kutsal Kaya, Qumâme[20] Mehd-i Îsâ [=Îsâ'nın beşiği], Beytelehem, Halîl, Dımaşq, Mısır, Irâq ve Anadolu'ya dair sorular sordu. Gerektiği şekilde tek tek cevapladım. Demin gör-

düğüm Yahudi aramızda dilmaçlık yapıyordu. Söylediklerimden memnun olan hükümdar, çocuklarına emretti:

"Bu adama gerektiği gibi ikram ediniz, onu koruyunuz!"

Böylece bana bir hil'at [=özel şeref elbisesi] giydirdiği gibi koşum takımları mükemmel bir at verdi; ayrıca emân [=güvenlik] alâmeti sayılan gölgeliklerden birinin bana verilmesini emretti; kendi başı üzerinde de taşıyordu bu tür gölgeliklerden. Şehrin gezilecek yerlerini kolayca gezmem, olağanüstü eserlerini ülkemde anlatabilmem için bir rehber verilmesini ve bu adamın devamlı yanımda kalmasını istedim ondan. Dileğimi kabul etti. Hükümdar bir kimseye kendi elbisesini verip şahsî harasındaki atlardan birini ihsan ederse şehir halkının görüp duyması için davul, zurna ve borazanlarla grup hâlinde sokaklarda dolaşmak âdetten imiş. Bu âdet daha çok Sultan Uzbek'in diyarından gelen Türklere uygulanıyormuş; kötü bir muamele ile karşılaşmasınlar diye. Beni de [merasim ile] sokaklarda dolaştırdılar.

Kentin Tasviri

Bu kent sonsuz derecede büyük! İki bölüme ayrılmıştır. İki taraf arasında, Mağrib'teki Selâ vadisine benzeyen, sularında gelgit yaşanan büyük bir nehir vardır. Eskiden üzerinde köprü kuruluymuş ama harap olmuş. Şu anda karşıdan karşıya büyük kayıklarla geçiliyor. Söz konusu nehrin ismi Absumi'dir [=Haliç].[21]

"Astanbûl" denen kısım, nehrin doğu yakasıdır. Hükümdarla devlet erkânı burada oturuyor, nüfusun büyük bölümü de buraya yerleşmiştir.[22] Çarşıları taşla döşelidir ve gayet geniştir. Her zanaat erbabı kendi başınadır, başkalarıyla karışık değildirler. Her çarşının ayrı kapıları vardır; geceleyin kapatılır. Ve enteresan bir nokta; çarşı esnafının ve zanaatkârların çoğu kadındır!

Şehir denize doğru dokuz mil girmiş bir dağ eteğine kuruludur. Enlemesine dağılışı da yine aynı ölçülerde; belki biraz fazla. Üstünde küçük bir kale ve hükümdarlık sarayı vardır. Şehrin surları, tepenin eteklerini her yandan çeviriyor; denizden kimse içeri giremiyor. Kentte on üç kalabalık mahalle ve olağanüstü büyük bir kilise var.

Kentin öteki kısmı "Galata" adını taşıyor. Demin bahsettiğim suyun batı yakasıdır burası.[23] Nehre açılan kapılarıyla burası, bizim Ribâtu'l-Feth'i andırıyor. Bu yakaya, hepsi de tüccar olan Frenk [=Avrupalı] taifesi yerleş-

miştir. Galatada nüfus Cenova, Venedik, Roma ve Fransız gavurundan oluşuyor. Onlar da Qustantîniye hükümdarının hakimiyeti altında yaşıyorlar. Hükümdar onların başına kendilerinin razı olduğu birini atamaktadır; o adama *Qums* [=Konsolos] derler.[24] Onların her yıl hükümdara belli bir vergi ödemeleri gerekliyse de bazen baş kaldırırlar ve iki taraf savaşa tutuşur. Aralarını ancak Papa bulur! Bu taife tümüyle ticarete gömülmüştür; sahip oldukları liman, dünyanın en işlek limanlarındandır. Bu limanda yüz kadar qurqûra [=çektiri denilen büyük tekne] gördüm. Ufak tekneler ise sayılmayacak denli çok! Bu tarafta çarşılar gayet renkli ve zengin olmasına rağmen çok pis! Çarşıları birbirinden ayıran küçük dere sade lağam akıtıyor desem yeridir! Galatalıların kiliselerinde de hayır yok; revnaksız ve sessiz.

Büyük Kiliseye Dair

Bu kilisenin ancak dışını anlatacağım. İçini bilmiyorum.[25] Halk oraya Ayâ Sûfiyâ [=Ayasofya] der. Bu yapıyı Süleymân Peygamber'in teyze oğlu Âsaf b. Barhiyâ yaptırmış söylentiye göre.[26] Hıristiyanların en büyük kilisesidir. Her yanı duvarla çevrili olan bu kilise kompleksi, küçük bir şehri andırıyor; on üç kapısı var. Bir mil kadar geniş olan avlunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. İmparatorun babası ile geldim bu kiliseye. Avlu, mermerle döşeli muazzam bir kabul salonunu andırıyor. Kilisenin içinden fışkıran bir kaynakla ikiye bölünüyor. Su arkının yan duvarları bir arşın yükseklikte gayet güzel işlenmiş somaki mermerle kaplı. Arkın iki yanı da düzenli aralıklarla dikilmiş ağaçlarla süslü. Kilise kapısından avlunun ortasına kadar uzanan yüksek ahşap çardakta hâlâ üzüm salkımları vardı. Bunun altında yaseminler ve reyhanlar diziliydi. Avlu kapısının hemen dışında ahşaptan mamûl büyük bir kubbe göze çarpmaktadır. Buraya konan peykelerde kapı hizmetkârları oturur. Kubbenin sağ tarafında çoğu ahşap olan iskemle ve peykeler şehrin yargıçlarına ve divan kâtiplerine aittir. Orta yerde tahta merdivenlerle çıkılan kubbe aşağıda anlatacağımız gibi baş yargıcın makamıdır. Bu kubbede, üstü kamışla örtülü bir koltuk var. Salon kapısının hemen yanındaki kubbenin sol tarafından attarlar çarşısına giriliyor.

Yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaktan çıkan su ikiye ayrılıyor. Bir kol attarlar çarşısından geçiyor, öteki, yargıç ve kâtiplerin bulunduğu sokaktan geçiyor. Kilisenin [ana] kapısının üst tarafındaki çardakta mabedi temizleyen, kayyumluk yapan, kandilleri yakan, kapıları açıp kapatan görevliler otu-

ruyor. Onlar Îsâ Peygamber'in benzerinin çarmıha gerildiği haçın tahtalarından arta kalanla yapıldığı zannedilen ve bu yüzden kutsal sayılan eski bir haç önünde secde etmedikçe kimseyi kiliseye sokmazlar. Bu haç, mabet kapısının üstündedir ve uzunluğu on arşın tutan yine haç şeklinde altın bir sandukada korunmaktadır. Büyük kapı altın ve gümüş levhalarla süslenmiştir.

Bu kilisede hizmet eden rahip ve keşişlerin sayısının binlere vardığı söyleniyor! Onların bazıları Îsâ Peygamber'in havarilerinin soyundan geliyormuş. Büyük kilisenin iç kısmında dünyadan elini eteğini çekip kendini ibadete vermiş binden fazla bakire kadına ait bir kilise bulunmaktadır. Çocuk yapamayacak kadar yaşlı kadınlar ise bakirelerden daha fazla!.. Hükümdarın, devlet erkânının ve genel halkın başlıca âdeti her sabah bu kiliseyi ziyaret etmektir. Papa buraya yılda bir defa gelir. Şehre dört konak yaklaştığında hükümdar onu karşılamak üzere yola koyulur, atından inip yürüyerek papanın huzuruna çıkar. Şehre girilirken de hükümdar papanın önünde yaya ilerler. Papa İstanbul'da kaldığı müddetçe hükümdar sabah akşam huzura girip onu selâmlar.

Qustantîniye Kentinin Manastırları

Mânistâr [=manastır], mâristân kelimesinin kalıbındadır; yalnız 'n' harfi önce, 'r' harfi sonra. Manastırlar, Müslümanların tekke ve zaviyelerine benzer. Sayıları pek çok. Bunlardan birini Qustantîniye hükümdarının babası Circîs yaptırmıştır. Burası Astanbûl'un dışında, Galata karşısındadır. Manastırlardan ikisi büyük kilisenin alanı dışındadır; büyük kiliseye girerken sağ tarafa düşüyorlar. Bu manastırlar ortalarından su arkı geçen bir bahçede kuruludur; biri erkeklere, diğeri kadınlara aittir. Her manastırın içinde bir kilise var; çevresinde dindar kadın ve erkeklerin odaları sıralanmış. Buralarda yaşayan ibadet heveslilerinin yiyecek ve giyecek masraflarını karşılamak üzere vakıf gelirleri ayarlanmış.

Bahsettiğimiz iki manastırı da aynı hükümdar yaptırmıştır. Büyük kilisenin sol tarafında ötekilere benzeyen iki manastır daha var. İç kısımlarındaki kiliselerin çevresini hücreler çevirmiş. Bu manastırlardan biri, gözleri göremeyenlere; öteki iş yapamayacak denli yaşlanmış ihtiyarlara aittir. Onların yaşları altmış civarındadır; bütün giyim, kuşam ve harcırahları vakıflardan karşılanmaktadır. Her manastırda orayı yaptıran imparatora ayrılmış küçük bir ibadetgâh bulunuyor. Bizans hükümdarlarından çoğu, altmış ya da yetmiş yaşını bulunca bir manastır yaptırır, kıldan dokunmuş

mish denilen hırkayı [=rahip abasını] giyerek tahtı oğluna terkeder. Ölünceye kadar manastırdaki köşesinde keşiş gibi vaktini ibâdetle geçirir. Rûmlar manastır inşasına başlarken toplanıp merasim yaparlar. Şehirde bol bulunan mozaik ve mermer, manastır mimarîsinin temel malzemesini teşkil eder. Bir manastıra imparatorun verdiği Rûm asıllı rehberle birlikte girdim. Ortasından su geçiyordu. İçerdeki kilisede [=ibâdet edilen kısımda] rahibe kıyafetine bürünmüş yüz kadar bakire vardı. Hepsinin saçları kesilmiş başlarına keçe külahlar geçirilmişti. İnsanın yüreğini hoplatan muhteşem güzellikte kızlardı ve yüzleri yaptıkları ibadetten ötürü aydınlıktı! Küçük bir çocuk minbere çıktı, şimdiye kadar işitmediğim tatlı bir sesle o güzel bakirelere İncîl okudu. Ana minberin çevresindeki diğer minberlere de sekiz mini yumurcak oturmuştu; başlarında rahip vardı. Ufaklıklardan biri okumayı bitirince sıra diğerine geliyordu. Rûm vazifeli, oradaki bakirelerin prens kızları olduklarını ve kendilerini mabedin hizmetine adadıklarını; küçük çocukların ise aslında başka bir manastırın hizmetinde olup buraya ziyaret amacıyla geldiklerini belirtti.

Bahçeler arasında kaybolmuş diğer bir kiliseye girdiğimiz zaman orada da beş yüz, belki daha fazla bakireyle karşılaştık. Bu kilisede de ötekinde olduğu gibi bir yavrucak İncîl okuyor, diğerleri ana minberin çevresindeki minberlere oturuyordu. Rûm memur, bu enfes bakirelerin de vezir ve asilzâde kızları olduğunu, kendilerini kilisenin hizmetine adadıklarını söyledi. Böylece İstanbul'un aristokrat sınıfının kızlarına, çocuk yapamayacak hâle gelmiş yaşlı ablalara ve keşişlere ayrılan bir sürü manastır gezdik. Bu manastırların her birinde yüz civarında rahip yaşamaktadır. Ne garip; böyle kalabalık bir şehirde halkın çoğu rahipler, münzeviler ve keşişlerden oluşuyor![27]

Kısaca, burada kiliseler sayılamayacak kadar çoktur. Halk; büyük, küçük, sivil ve asker; yaz-kış şemsiye kullanmakta, kadınlar kocaman kocaman hotozlu şapkalar giymektedir.

Keşiş Olan Hükümdar Circîs'e Dair

Bu hükümdar mülkünü ve devletini oğluna bırakmış, kendini ibadete adayarak şehir dışında deniz manzaralı bir manastıra çekilmiştir.[28] Bir gün emrimize verilen Rûm rehberle gezerken onu yayan gördük. Sırtında mish, başında keçe bir külah vardı. Uzun sakalı bembeyazdı; yüzü ibâdet eseri bir ışıkla aydınlıktı. Elinde asâ, boynunda koca bir tesbih taşıyordu. Kılavuzum onu görünce atından indi ve şöyle dedi bana:

"İn, hükümdarın babası işte bu adamdır!"

Memur onun yanına varıp selâmladığı zaman ihtiyar benim kim olduğumu sordu ve yanına çağırdı. Ben de oraya gittim. Elimi tuttu, Arapça bilen Rûm rehbere şöyle dedi;

"Sarâkinoya söyle! Onun, Beyt-i Maqdis'e giren elini; Kutsal Kaya'da [=Sahre], Qumâme denilen kilisede ve Beytelehem'de gezen ayaklarını öperim ben!"

Diğer yandan eliyle benim ellerimi ve ayaklarımı sıvazlıyor, yüzüne sürüyordu! Bu kentte yaşayan Hıristiyanların, –kendi dinlerinden olmasa da– kutsal bildikleri mekânları gezen kişiye dair inançları ve tavırları beni hayrete sevk etmiştir!

Sabık hükümdar yeni rahip beni elimden tuttu; beraber yürüdük. Benden Beyt-i Maqdis ve orada yaşayan Hıristiyanlar hakkında malûmat istedi. Sorular uzadı, evvelce bahsettiğim büyük kilisenin avlusuna girdik. Ana kapıya yaklaştığımız anda, ruhbanlıkta ileri dereceye yükselmiş olan sabık hükümdarı selâmlamak üzere bir sürü rahip dışarı fırladı! Onları görünce elimi bıraktı, bense onunla birlikte iç kiliseye girmek istediğimi söyledim, o zaman tercümanıma şöyle demiş:

"Söyle ona! Oraya girmek için kutsal haça secde etmek şarttır! Bu, geçmiş ululardan kalma bir âdettir. Aksi yapılamaz!"

Haça secde etmedim, onu orada bıraktım, kendisi tek başına içeri girdi. Bir daha onunla karşılaşmadım.

Qustantîniye Yargıcına Dair

Kendini rahipliğe adayan imparatorun yanından ayrıldıktan sonra kâtipler sokağına girmiştik; şehrin başyargıcı beni görünce adamlarından birini yanıma gönderdi. Gelen kişi benim kim olduğumu sordukta yanımda vazifeli olan Rûm dedi ki:

"Bu adam Müslüman öğrencilerdendir." Adam yargıcın yanına gidip durumumu anlattı. Yargıç kendi dostlarından birini gönderdi. Rûmlar, yargıçlarına *Necşî Kefâlî* derler.[29] Gelen memur da bu sebeple bana şöyle demişti:

"*Necşî Kefâlî* seni çağırıyor!"

Bu davet üzerine yargıçla görüşmek üzere evvelce anlattığım makama çıktım. Yüzü aydın, saçları güzel taranmış bir ihtiyarla karşılaştım. Rahiplere özgü siyah bir elbise giymişti. Önünde on kadar kâtip bir şeyler yazıyor-

du. Yargıç ve beraberindekiler beni ayakta karşıladılar. Dedi ki:

"Hükümdarın misafiri olduğuna göre sana ikramda bulunmak bizim vazifemizdir!"

Benden Beyt-i Maqdis, Sûriye ve Mısır hakkında sorular sordu. Söz uzayınca çevremizdeki kalabalık büyüdü. Nihayet;

"Evime gel, seni evimde ağırlamak istiyorum" dedi.

Yanından böylece ayrıldım ama onunla bir daha karşılaşmadım.

Notlar

1 **Yedi yüz otuz dört yılının Şevvâl ayının onu:** 14 Haziran 1334'e denk düşer. Beyelûn Hatun, Altınordu hükümdarı Muhammed Uzbek'in eşlerindendir.

2 **Karadeniz'in batısına dair ilk satırlar:** Seyyahın, Moldovya, Romanya, Dobruca ve Bulgaristan gibi Balkanların kuzeydoğusundan bahsettiği bu satırlar, Ortaçağ'da o bölgeyle ilgili Arapça yazılmış yegâne satırlardır. Ne Ebû Hâmid Garnâtî ne de Şerif İdrisî bu konuda İbn Battuta'yı aşabilir. Bk.; Abdülhâdî Tâzî, *Rıhle,* s. 242.

3 **Ukek:** Burada maksat, Azak Denizi kıyısında Lokak diye bilinen küçük bir kenttir; yoksa Marko Polo'nun bahsettiği, Saratov'un altı mil güneyinde, Volga kıyısında kurulu meşhur Ukak şehri değildir. Bk.; Marco Polo, *The Book of Ser Marco Polo,* (İngilizce'ye çev. Sir H. Yule) Londra 1903, c. 2, s. 488; Gibb, *The Travels of Ibn Battuta,* c. 2, s. 498.

4 **Som denen külçe:** Esasen kadim Bulgar Türklerinin kullandığı bir kelimedir ve eski Türkçe sayı anlamına gelen "san"dan dönüşmedir. Bizim "içi dolu, bütün, yekpare" anlamında kullandığımız "som" kelimesi de buradan gelir. Seyyahın döneminde küçük gümüş külçelere som denilirdi. Zamanla katışıksız saf altın külçesi ve diğer şeyler için de kullanıldı. Dil hususiyeti bakımından eski Bulgarlara (=Volga Bulgarlarına) benzediği söylenen Çuvaşların sözlüğüne baktığımda "som" un, Ruble, parça, külçe anlamına geldiğini gördüm. Bk.; H. Paasonen, *Çuvaş Sözlüğü,* İstanbul 1950, s. 130; Gibb, age, c. 2, s. 497

5 **Surdâq (=Suğdak):** Soldaya diye de bilinen bu kent, Kırım Yarımadası'ndadır. Venedikli ve Cenovalı tacirlerin uğrak yeri; Karadeniz'in kuzeydoğusunda yürütülen deniz ticaretinin ana limanıydı. Rumlar buraya Sudagios derlermiş. Martin Bronevskiy'in anlattığına göre şehir yüksek ve geniş bir kayalık zemin üzerine kuruluymuş. Şehirde bir çok Rum kilisesi varmış ve o dönemdeki (1578 m.) harabelerinden, bir zamanlar çok büyük bir ticarî ve kültürel merkez olduğu anlaşılıyormuş. Seyyahımızın çağdaşı Ebu'l-Fidâ ise Sûdâq diye kaydettiği kentin bir dağ eteğinde kurulu olduğunu; her yandan surlarla çevrili bulunduğunu, halkının umumiyetle Müslüman olduğunu belirtir ve Sûdâq'ın tam karşısında (Karadeniz'in güney yakasında) kurulu liman kentinin Samsun olduğunu söyler. Bk.; Ebu'l-Fidâ, *Taqvîmu'l-Buldân,* s. 215; M. Bronevskiy, *Kırım,* s. 31.

6 **Dûqî (=Düğ) kelimesi:** Anadolu ağızlarında hâlâ yaşayan bir kelimedir. Dövülüp inceltilmiş manasındadır. Tokat yöresinde ince dövülmüş buğdaya, yani ince bulgura "düğ" dendiğini biliyorum. Herhâlde Oğuz lehçesinin tesiriyle kelimenin başı d'ye son tarafı ise yumuşayıp eriyerek "ğ" harfine dönüştü. Ancak başta ve sonda sert ve patlayıcı harfleri muhafaza eden Kıpçak lehçesinde bu kelimenin "Tukı" veya "Dukı" şeklinde telâffuz edilmesi tabiîdir. Bk.; *Derleme Sözlüğü,* c. 4, s. 1572 ve 1622; Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, *Türk*

Kültür Tarihine Giriş, Ankara 1978, c. 2, s. 182-185.

7 **Baba Saltûq (=Sarı Saltuk):** Baba Saltuk, tarihî metinlerde adı Sarı Saltuk şeklinde geçen Hızırımsı bir şahsiyettir. 628/1260'tan sonra Selçuklular liderliğinde bir grup Oğuz'un Dobruca ve çevresine geldiği sıralarda Sarı Saltuk'un belirdiği ve bu yörenin İslâma girmesinde etkili olduğu anlatılır. Bazı kayıtlara göre 699/1300'de ölen Sarı Saltuk'un kabri, Dobruca'nın kuzeyinde Babadağ kentindedir. Türkmen babası Sarı Saltuk'un 12 bin nefer ile Dobruca'ya varıp derviş meşrebiyle Balkanlarda Osmanlı'dan evvel İslâm'ı yaymaya başladığı; onun müritlerinden Barak Baba'nın da Anadolu, Suriye ve İran'ı dolaşıp Kırım'a geldiği anlatılır. Sarı Saltuk ve müridi Barak Baba Kalenderî meşrepli olup gazâları, kerâmetleri ve menakıbnameleri hakkında Arap ve Türk kaynaklarında epey malûmat vardır. Arnavutluk'un İslâmlaşmasında da Sarı Saltuk'un tesiri olduğu söylenir. Paul Wittek, *Yazijioghlu Ali on the Christian Turks of Dobruja,* BSOAS 1952, sayı: 3, s. 639-668; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,* İstanbul 1918, s. 63-65; Prof. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye,* İstanbul 1993, s. 581; Bk.; Gibb, *Travels,* c. 2, s. 499; Aleksandre Popovic, *Balkanlarda İslâm,* (komisyon çev.), İstanbul 1995, s. 17; H. T. Norris, "Ibn Battuta's Journey in the Nort-Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies* 5:2 (1994), s.209-220.

8 **Rûm Saruca:** Metindeki isim "Saruca Rûmî"dir; o hâlde bu görevli ya Anadolu asıllı bir Türk idi yahut bugün bile Hıristiyan Türklerin (=Gagavuzların) yaşadığı bölgenin yani Güney Ukrayna ve Moldavya civarının yerli halkından Hıristiyan bir Türk idi.

9 **Yedi yüz otuz dört yılının Zilkade ayının onbeşi:** 1334 yılının Temmuz ayının 15'ine denk düşer; seyahat ettiği bölge Nogay Bozkırı diye bilinen bir alandır ve hava bu kadar soğuk olmamalıdır! Demek ki seyyahımız tarihleri biraz karıştırıyor. Büyük bir ihtimalle Ekim'de gerçekleşecek dönüş yolculuğu ile ilgili hatıralarını gidiş yolculuğunu anlatırken veriyor.

10 **Mehtôlî ve dönemin hudut kenti Diampolis:** Mehtôlî, bugün Camboli diye bilinen o dönemin sınır kenti Diampolis olabilir; burası Bulgaristan sınırları içinde Tunca Nehri'nin güneyindedir. Bk.; Gibb, age, c. 2, s. 500.

11 **Kefali Niqola:** Kefali, Rumca kafa, reis, kumandan manasına geliyor; yani Kumandan Nikola demek oluyor bu tamlama. Bk.; Yuvanaki Panayotidis, *Kamûs-i Rûmî,* İstanbul 1897, s. 1001.

12 **Emîr Mesleme (=Halife Abdülmelik'in oğlu):** Emevî Halifesi Abdülmelik'in oğlu olan Mesleme yüz yirmi bin nefer ile İstanbul'u 98h./716 m. yılında kuşatmış idi. Onun Kafkasya ve Kuzeydoğu Anadolu üzerine yaptığı seferler de meşhurdur. Sonraki Arap ve Türk tarihçilerinin eserlerinde Mesleme'nin seferine dair birçok efsanevî hatıra bulmak mümkündür. Galata Kulesi'nin aşağısındaki Arap Camii'nin Mesleme tarafından yapıldığını söyleyenler bile vardır. Yine Mesleme'nin seferlerinde adı geçen Abdullah Battal isimli cengâverin hayatı Battal Gazi namıyla Türk edebiyatına mal olmuştur. O dönemle ilgili enteresan bir husus da Bizans'ın Araplar gibi güçlü, çağına göre modern, düzenli ve kalabalık bir ordu tarafından her yönden sarılıp imha edilmemesinde iki önemli engelin öne çıktığıdır: Birincisi Kafkasya ve civarına egemen olan, Bizansla ittifak yapan Hazar devleti; ikincisi, Tuna boyunda artan savaş gücü ve kültürel ihtişamıyla göz kamaştıran Bulgar devleti. Her ikisi de Türk askerî dehâsına dayanan ve buna göre organize olmuş devletlerdi. Eğer bu iki savaşçı ve dirençli devlet olmasaydı önlerine çıkan bütün büyük güçleri yenen Arap orduları karşısında Bizans aslâ dayanamazdı. Bk.; İbn Cerîr Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk,* Leiden 1879, c. 9, s. 1317; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, C. Pellat neşri, c. 2, s. 317; Fethi Osman, *el-Hudûdu'l-İslâmiyye'l-Bîzantıyye,* Qâhire 1966, c. 2, s. 84; Canard M. "Tarih ve Efsaneye göre Arapların İstanbul Seferleri" çev. İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Enst. Mecmuası*, sayı: 2, İstanbul 1956, s. 216-259; Doç. Dr. Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans Mücadelesi,* İstanbul 1990, s. 108-118; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* çev. Prof. Dr. Fikret Işıltan, Ankara 1986, s. 145-147.

13 **Fenike şehri:** Burada geçen Fenike adlı şehrin Agathatonike olması muhtemeldir. Bk.; Gibb, age, c. 2, s. 502.

14 **Kefâlî Qarâs:** Buradaki Qarâs isminin Yunanca olmadığı Gibb tarafından belirtilmiştir. Şu var ki "kara" kelimesi Rumca'da aynı kefal gibi, baş aziz, reis ve kelle manasına gelmektedir. İşin garibi "keras" şah, boynuz, çalgı borusu ve en önemlisi "asker kulu" yani kapıkulu manasına geliyor. Bu durumda, zannımca söz konusu isim "kapıkullarının başındaki adam" manasındadır. Bk.; Yuvanaki Panayotidis, *Qâmûs-i Rûmî,* İstanbul 1897, s. 951 ve 997; Gibb, age, c. 2, s. 502.

15 **Nahh (=Nakh) cinsi kumaş:** Farsça olup Neh diye telâffuz edilir. İbrişim teli, ibrişimle bezenmiş pahalı kumaş, ipek yaygı demektir. Nesic, Arapça "örme" demektir. "Nakh" ticarî bir terim olarak bütün Akdeniz dillerine nacchi, nac vs. şeklinde girmiştir. Bk.; Ziyâ Şükün, Ferheng-i Ziyâ, c. 3, s. 1875; John T. Platts, *A Dictionary of Urdu Classical Hindu and English,* Londra 1911, s. 1126; Marco Polo, (İngilizce'ye çev. Sir H. Yule) c. 1, s. 65.

16 **İstanbul'a yakın olup ismi hatırlanmayan büyük kent:** Bu kentin Selymbria (=Silivri) olması muhtemeldir. Silivri, Marmara kıyısındadır ve İstanbul'dan sadece 70 km. uzaklıktadır. Bk.; Gibb., age, c. 2, s. 503.

17 **Sarakino kelimesinin öyküsü:** Sarazen şeklinde de söylenir. Bu kelime İspanya'da, Avrupa'da, Bizans ve çevresinde Araplar ve Müslümanlar için kullanılırdı. Mes'ûdî, kelimenin aslının "Saraqinos" olduğunu belirterek şöyle izah eder: "Hıristiyanlar İbrâhim'in (as) hanımı Hâcer validemizi ve oğlu İsmâil'i sevmezler, Müslümanlar hakkında –Hz. İsmâil neslinden gelen peygambere tabi oldukları için– 'Saraqinos' yani 'Sara soyundan gelen', 'Sara'ya mensup olan', 'Sara'nın köleleri' derler." Ancak bu kelimenin farklı izahları da vardır; M. Mourre, Bizanslıların Kuzey Arabistan'da Sarâcîn adlı yeni Müslüman olmuş bir kabile karşısında çok zorlandıklarını ve ondan sonra bütün Müslümanlara Sarakino dediklerini belirtmektedir. Bk.; Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf,* (De Goeje neşri) Leiden 1894, s. 168; Ömer Rıdâ Kahhâle, *Mu'cemu Qabâili'l-Arab,* c. 1, s. 252, 506; Züheyr Ahmed el-Qaysî, "Havle Kelimeti Sarâcîn", *Mevrid* dergisi, Bağdat 1994, A. Tâzî, *Rıhle.,* c. 2, s. 249.

18 **Konstantiniye kentinin o dönemdeki tekfuru (=hükümdarı) 3. Andronikus:** Arap seyyahların Bizans imparatoru için tekfur veya kayser dedikleri bilinmektedir. Tekfur, Ermenice kral manasında *Tagavur*'dan gelir. "Circis", "Cüreyc" veya "Corc" Araplar arasında yaygın bir Hıristiyan adı olup Georges (Yorgi, Kevork vs.) karşılığıdır. O dönemde İstanbul'a hükmeden kişi, 3. Andronikus (728-741 h./1328-1341 m.) idi. Ondan önce tahtta bulunan dede 2. Andronikus uzun süren bir iç savaştan sonra yenilmiş, 1328'de tahttan indirilmiş, önceleri sarayda kalmasına izin verilirken iki yıl sonra keşiş olarak kiliseye çekilmeye zorlanmıştır. İşte 2. Andronikus İbn Battûta'nın burada verdiği tarihten az önce 732 h./13 Şubat 1332'de Keşiş Antonyus adıyla ölmüştür. Bk.; Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* çev. Fikret Işıltan, s. 463; Gibb, age, c. 2, s. 505.

19 **İmparatorun sarayı:** Kentin kuzeybatı ucuna yakın bir yerde bulunan Blakhernae Sarayı olmalı; yani bizim tarihimizde Tekfur Sarayı diye bilinen yer. Bu saray, ta baştan beri Bizans tarihinde önemli hâdiselere tanık olmuştur. Ancak o dönemin kuşkusuz en önemli hâdiselerinden biri, zühd taraftarı Hesykhast hareketinin 1351'de bu sarayda toplanan bir konsil tarafından resmen tasdik ve ilân edilmesidir. Hesykhast hareketi aynı zamanda Bizans'ın, batı Hıristiyanlığından ve Latin dünyasından farklı, kendine özgü bir dinî yolu tercih ettiğini gösteren siyasi ve toplumsal hareketti. Bk.; Ostrogorsky, age, s. 480.

20 **Qumâme Kilisesi:** Seyyahın çağdaşı tarihçi Ebu'l-Fidâ (ö:732/1332) şöyle der: "Bu mıntıkada evvelce Süleyman (as.) tarafından büyük bir mabet inşa edilmiş, ancak bu mabet Buhtunnasr [Nebukadnassar] tarafından yıktırılmıştı Daha sonra İran krallarından biri bu mabedi tekrar yaptırmış ise de Rum kralı Titus tarafından yine harap edilmiştir burası. Fakat yeniden restorasyon ve genişletilme imkânına kavuşan bu mabet, Kayser Qustantin ve annesi Helâna'nın Hıristiyanlığı kabul etmesiyle tamamen harap edilmiştir. Qustantin o civarda Hz. Îsâ'nın mezarı olduğu sanılan yere bir kilise yaptırmıştır ki bu yapı Arapça'da

Qumâme [batı dillerinde ise St. Sepulchure] Kilisesi diye bilinmektedir." Bk.; İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ, *Taqvîmü'l-Buldân* (Reinaud ve Baron Mac Guckin neşri), Paris 1840, s. 240-241.

21 **Ubsumi; Potamosa yani Haliç:** *Ubsumi* herhâlde eski Yunanca nehir anlamına gelen *Potamosa* kelimesinden bozmadır. Bk.; Gibb, age, c. 2, s. 508.

22 **Istambul ya da Astambul kelimesi:** İbn Battûta'dan önce Yâqût Hamevî de, bu kent için Istanbûl adını kullanmıştır. Ebu'l-Fidâ, İstanbul halicinden bahsederken bu kelimeyi kullanmıştır. Herhâlde İstanbul kelimesinin yaygınlaşması İtalyan tacirlerin katkılarıyla oldu. Bk.*; MEB İslam Ansiklopedisi,* İstanbul mad.; Ebu'l-Fidâ, *Taqvîm,* s. 32; Yâqût Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân,* c. 4, s. 395.

23 **Galata:** O dönemde daha çok Cenevizlilerin oturduğu semt. 1267'de burası tamamen onlara tahsis edilmişti. Cenevizliler İstanbul'un fethine kadar burada kalmışlar ve bu semti parlak bir ticaret merkezi hâline getirmişlerdir. Bk.; Ostrogorsky, age, s. 420.

24 **Qums:** Bu kelimenin aslı, "kont" anlamındaki *Comes* olmalı. Fakat o dönemde Cenovalı baş yetkili (yani kont), "podestat" diye isimlendirilirdi. Belki de İbn Battûta burada Batı dillerinde "consul" diye adlandırılan yetkiliyi, yani konsolosu kastetti. Bkz.; Gibb, age, c. 2, s. 508; A. Tâzî, age, c. 2, s. 251.

25 **Büyük kilise (=Ayasofya) ve çevresinde yer alan dinî amaçlı hizmet kurumlarının tasviri:** Ayasofya, eski bir kilisenin yerine II. Iustinyanos tarafından yeniden inşa edilmiş ve bugünkü kubbesi ve dev sütunları o zaman konmuştur. İbn Battûta, Ayasofya'nın içini görmediğini sadece çevresinde bulunan dinî yapıları anlatabileceğini söylüyor. Ancak İbnü'l-Hatîb gibileri sanki seyyah bu kilisenin içine girmiş ve abartılı rakamlar vermiş gibi onu eleştiri yağmuruna tutmuşlardır. Bk., Ostrogorsky, age, s. 67; İbnü'l-Hatîb Lisâneddîn, *el-İhâta,* c. 3, s. 273; Mehmed İzzeddin, "Ibn Battouta et la Topographie byzantine" *Actes du VI. Congrès internationale des Études byzantines* (Paris 1951), II, 195.

26 **Âsaf b. Berhıyâ:** Hem İslâm, hem de Mûsevî geleneğinde adı Hz. Süleyman'ın veziri olarak geçer.

27 **Bizans'ta 1330'lu yıllar; mistik ve zâhidâne akımların yükselişi:** İbn Battûta'nın Bizans yolculuğunda bol yer tutan manastır ve zahid tasvirleri hiç de abartılı değildir. Tarihçilerin bildirdiğine göre Bizanslıların yaşadığı ağır siyasî ve ekonomik bunalımlar *Hesykhast* (=Hesukhast) denen keşişler önderliğinde güçlü bir mistik akımın doğmasına yolaçmıştı. Bu akıma karşı çıkan parlak hatipler zuhur ettiyse de onların karşısına Gregorios Palamas çıktı ve 1340'lı yıllarda bu zühd ve mistisizm akımı devletin resmî görüşü oldu. Bkz.; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi,* s. 472.

28 **Keşiş imparator;** evvelce de belirttiğimiz gibi 2. Andronikus'tur. Onun ismi keşişlik zamanında Antonyus idi. Ancak seyyahımızın verdiği tarihler onun imparatorla görüşmüş olabilme ihtimalini ortadan kaldırmaktadır; zira daha önce belirttiğimiz gibi imparator 1332 Şubatı'nda ölmüştü. Herhâlde seyyahımız tarih belirtme hususunda hafızasının gadrine uğruyor. Bkz. 18. not.

29 **Necşi Kefali (=Bahşi Kefali mi?):** Kelimenin en başta yanlış noktalanması ve aslının *Bahşi Kefali* olması mümkündür. Zira İbn Battûta bazı Türklerin din adamlarına *Bahşi* dediğini biliyordu; belki burada da tıpkı *Tekfur* der gibi genel bir adlandırma yapmak istedi ve "bahşî" yazdırdı; ancak kelime *Necşî* şeklinde "Cim" ile girdi nüshalara. *Bahşi, Baksı* bilindiği gibi Türklerin ve Moğolların Budizm ve Maniheizm dönemlerinden kalma bir kelimedir; yazar, kâhin, yargıç, din adamı gibi anlamlara gelir. *Necşi* için bk.; Gibb, age, c. 2, s. 513.

Vue Générale du Bosphore & le Pont.

Salut de Constantinople.

Şark Seyahatnamesi'nden

WOLDEMAR URBAN

Konstantinopolis, 16 Mart 1892

Duyduğuma göre, Amerika'nın bazı şehirlerinde şu tür bir restoran reklamı yapılıyormuş: Kaplumbağaların sırtlarına tebeşirle, o akşam nerede yenecekleri yazılıp sokaklarda dolaştırılıyorlarmış. Konstantinopolis halkını gördükten sonra, neden bilemiyorum, kaplumbağalar aklımdan çıkmıyor. Belki farkında olmadığım bir kâhinlik yeteneğim vardır. Konstantinopolis bana Avrupa'nın en uç köşesinde dolaşan ve akşam mideye indirileceği kararlaştırılmış büyük bir kaplumbağa gibi görünüyor. Bunun nerede olacağını sırtına yazmaya gerek yok, olacağıysa kesin. Konstantinopolis hakkında tek cepheli bir bakış açısından isabetli bir şeyler söylemek olağanüstü zor. Zira Konstantinopolis, kelimenin bilinen anlamında bir şehir değil. Karakter ve konum itibariyle, yaşayanların gelenek ve görenekleri açısından, birbirinden çok farklı ama tesadüfen tek bir yerde toplanmış bir sürü şehir. Burası öyle bir yer ki, sanki Yaradan tarafından bir dünya şehri olmak üzere belirlenmiş. Bu bakış açısı doğrultusunda Konstantinopolis, eski Bizans'ın yerine geçmiş Stambul, dünyanın en iyi doğal limanı Golden Horn'da yer alan ticaret ve liman şehri Galata, Avrupalıların şehri Pera ve Asya tarafında, sadece Türklerin yaşadığı Skutari'den oluşuyor. Bunların arasında en ilginç olanı Stambul. Seyahatimize oradan başlayalım.

Golden Horn üzerinde, Galata'dan Stambul'a uzanan sefil tahta köprünün üstünde, köprüyü geçme hakkını satın alabilmek için bir Nübyeliye 10 para verdiğimde bir pazar akşamüstüydü. Aslında bu kadar kötü durumdaki bir köprünün üzerinden geçmek için bize 10 para vermeleri gerekirdi. Ama burada çok ince hesaplara girmemek gerekli, yoksa Türk yönetiminin aldığı köprü paralarıyla her üç ya da dört yılda bir, buna benzer bir köprü inşa

edebileceği hesaplanabilir. Yani, bu tip gözden düşürücü hesapları bırakalım ve yolumuza devam edelim. Köprünün üzerinde sık sık rastlanan kirli, iğrenç hastalıklar taşıyan dilencilerin yanından geçerek Stambul'un pis, dar sokaklar karmaşasının içine girelim. Burada hayat olağanüstü canlı ve gürültülü. Hagia Sophia'dan Seraskeriye'ye kadar uzanan yollar yayalarla, arabalarla, atlılarla ve yüksek sesle bağıran satıcılarla dolup taşıyor. Kahvehanelerde sarıklı Türkler, rengârenk kaftanları içinde, moka ve çubuk içerek oturuyor ve huzurlu bir sessizlik içinde, önlerinden geçen insanları seyrediyorlar. Caddeyi bir aşağı bir yukarı dolaşan birkaç genç keyifle, önlerinden geçen çarşaflı güzellere sataşıyor. Bu şakalar sırasında güzeller, çekingen ama oldukça da ilgilenmiş görünüyorlar. Burası Konstantinopolis Bulvarı. Bulvarın ortasındaki iki şeritli yoldan şık arabalar geçiyor. Arabaların çoğu kapalı ve harem kadınlarını taşıyor. Bu kadınlar elbette özel ilgimi çekiyor. Bu hanımlara şaşıyorum. Neredeyse hepsinin taze, nazik, yumuşak bir dolgunluğa meyleden çocuk yüzleri, ardında hiçbir art niyet bulunmayan, dokunaklı, saf, masum gözleri var. Çok dikkatli baktım ve bu tür bir merakı oldukça arsız sayan sakallı Türklerle pek ilgilenmedim. Konu ilgimi çekmişti ve bu hanımların o zararsız, melek yüzlerini, o gözlerden okunan sevimli masumiyeti gördükten sonra Türklerin evlilik tarzı hakkındaki düşüncelerimin değiştiğini itiraf etmeliyim. Bizde, Türk tarzı evlilik hakkında alay etmeye, kötü espriler yapmaya yönelik bir eğilim vardır. Bu kökten yanlış ve Türk tarzı evliliğin mükemmel bir müessese olduğunu söyleyerek, okurlarımın yarısının öfkelenmesi riskine cesurca atılıyorum. Açıklayabilmem için bana sadece birkaç dakikanızı vermelisiniz.

Türk tarzı evliliği mükemmel bir müessese olarak tanımlamamın ilk nedeni, Türlerin inkâr kabul etmez derecede güzel kadınları olması. Bu kadınların sadece güzel olmaları bir yana, inanılmaz çocuksu ve dokunaklı masum gözleriyle sadık olduklarını da düşünüyorum. Bu tip bir kadın, kocasında sadece efendisini görmüyor, erkek onun sahibi de. İşte her şey bu noktada gizli. Türk erkeği, evinde mutlak efendi ve evinin şerefini korumak konusunda amansız. Diğer yanda, erkek kadının kaderi, kısmeti. Kadınların dokunaklı, çocuksu çaresizlikleri işte bu yüzden. Herhangi bir şeyle uğraşmaya alışkın değiller. Onlara bakan, onlar için çalışan, geçimlerini sağlayan ve yaşayan efendilerine aitler. Bizde, bir kanarya, papağan ya da beyaz fareler gibi. "Senin efendin olsun", İncil'den bu cümle aslında Türklere daha çok uyuyor. Türk kadını kocasını efendisi, kaderi olarak kabul ediyor. Tüm haya-

tı boyunca, bir yanlış adımın onun sonu, ruhunun ölümü olacağını öğreniyor. İstisnalar olabilir, ancak bunlar kuralı teyit eden istisnalardır. Zira Türk kadını kötü yola düşmek istese bile, harem kanunları bunu olanaksız kılıyor ve bu olanaksızlık da bu tür tecrübelerin yaşanmasını önlüyor.

Yani, Türk tarzı evliliğin mükemmel bir müessese olduğunu söylememin sebebi, Türk kadınlarının sadece güzel olmaları değil, onların sadık da olmaları. Bu ülkede evlilik temiz ve lekesiz. Türklerle herhangi bir şekilde ilişkiye giren herkesin bunu bilmesi ve evlilik kurumlarına el uzatmamasında yarar var. Yine de bir şey olursa, korkunç bir karşılığa hazırlıklı olunmalı.

Ama harem ne yazık ki çok pahalı ve evde yüz kanarya kuşu veya papağan ya da beyaz fare, hatta bütün bir hayvanat bahçesi barındırmak bile bir haremin fiyatının sadece ufak bir bölümüne denk gelir. Türk tarzı evlilik için az önce söylediğim tüm bu güzel şeyler nüfusun son derece küçük bir kısmı için geçerli: 10,000 içinde 20 ya da 30 kişi. Diğer 9970 kötü durumda. Bunun sebebi sadece, güzel kızların burunlarının dibinde başkalarıyla evlenmeleri, büyük ve zenginlerin haremlerinde bir daha görünmemek üzere kaybolmaları değil. Diğer 9970 için elde edebilecekleri ikinci kaliteyle belirli bir refah içinde, rahat ve sağlam bir ilişki kuracak elverişli şartlar da mevcut değil. Bu 9970, sokaklarda dolaşan ve akşamları mideye indirilen kaplumbağalar.

Buradaki kadınların ve kızların sokak kıyafetleri dehşet verici derecede çirkin: Bel kısmından büzülen bir çuval. Bizim ülkemizde, bu tür bir kıyafet onu taşıyan hanımın fiziksel yapısı hakkında derin kuşkular uyandırır. İnsan bu kadınların en azından eğri bacakları ya da benzeri bir kusuru olduğundan şüphelenir. Burada farklı. Türk kadınlarının vücutları güzel ve yine de bir çuvala sarınmış gibi dolaşıyorlar. Türk erkeği karısının başkalarının hoşuna gitmesini istemiyor. Türk erkeği mutlak seviyor. Ancak son zamanlarda, karılarının başörtülerinin geçmişe göre daha şeffaf olmasına izin veren ya da daha hoş bir Türk kıyafetine itirazı olmayan liberal kocalar da var. Evet, hatta *cul de Paris*'nin ürkek başlangıçlarını bile gördüm.

[...]

Bilindiği gibi, Konstantinopolis Büyük Konstantinus tarafından eski Bizans'ın kalıntıları üzerine kuruldu. Bizans bir yüzyıl önce Septimius Severus tarafından yıkılmıştı. Büyük Konstantinus, desteklediği ve devlet dini seviyesine çıkardığı Hıristiyanlık için ve o zamanlar hâlâ pagan olan Roma'ya karşı gelebilecek bir imparatorluk kurmak amacıyla Konstantinopolis'i kurdu.

Bu büyük adam, paganizm, dinsizlik ve batıl inançlar arasında parçalanmış eski Roma'yı yeni bir şehir haline getirebileceğinden ümidini kesmişti. Yeni bir şehir kurdu ve Hıristiyanlığı devlet dini ilan etti. Hıristiyanlık, Konstantinopolis'ten tüm dünyayı ele geçirecekti. Sürprize bakın, şimdi ünlü Hagia Sophia Kilisesi'ne girişte derviş bizden on kuruş ücret alıyor. Bu Bizans'ın acıklı, kötü idaresinin bir sonucu. Bizans tarihinin toplamı, Bizans'a hükümdarlık edenlerin aptallıklarının ve suçlarının tarihidir. İmparator Herakles zamanından beri, insanlar teolojik dogma kavgalarını sürdürürken, eyaletler birbiri ardına Araplara ve Türklere kaybedildi. Sonunda, İmparator da Hıristiyanlık da Konstantinopolis'ten kapı dışarı edildi. Hıristiyan kilisesinin haçını söküp, yerine hilali dikmişler. Kilise cami olmuş, Hıristiyanlığın imparatorluğuysa Türklerin payitahtı – tarihin cilvesi! İkiyüzlü, kendini beğenmiş İmparator Justinianus, Sophia Kilisesi'ni inşa ettirdiğinde "Süleyman, seni geçtim" diye bağırmış. Şimdi önümüzde bir cami duruyor! İçeri girmek için çizmelerimize kumaş parçaları sarmamız ve on kuruş giriş ücreti ödememiz gerekiyor. Elbette ödüyoruz; ne de olsa görmek istiyoruz. Bu yüzden geldik, ama yine de üzücü. Hagia Sophia muazzam etkili bir kubbe cami. Ama burada saklanan tüm o sonsuz hazineler çoktan çalınmış ve her bir yöne dağılmış. Sadece sözde İsa'nın içinde doğduğu yalak burada bırakılmış.

Aslında burada, eski Konstantinopolis'in toprakları üzerinde duruyoruz. Yakın mesafede, Roma'daki Circus Maximus tarzında inşa edilmiş ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun tarihine acıklı bir şekilde geçen at yarışlarının düzenlendiği Hipodrom bulunuyor. Fazla bir şey kalmamış. Büyük Theodosius'un Mısır'dan getirttiği Heliopolis dikilitaşı, Delphoi'deki Apollon Tapınağı'ndan getirilen üçayağın bir parçası, burmalı bir bronz sütun bize gösterilen orijinallikler. Fakat bunlarda pek de görülecek bir şey yok. Birkaç yüz adım ileride Sultanahmet Camisi bulunuyor. Ayrıca Tanzimatçı Mahmut'un ve Abdülaziz'in mezarları da burada. Ülke yıldan yıla Avrupa kültürünün gerisine düşerken, Konstantinopolis'te bu kadar çok tanzimatçının olması tuhaf. Bu gidişle her şeyi yerle bir 'tanzim edecekler'.

Stambul'un güney ucu Topkapı. Oraya atlı tramvay veya faytonla gidiliyor. Yol, eski yıkık şehir kapısından ve eski Bizans şehir duvarlarının çevresinden geçiyor. Bu hem çok güzel hem de çok hüzünlü bir yolculuk. Hassas ruhlara ne kadar tavsiye etsem azdır. Bir tarafta üzerlerini otların bürüdüğü, tavukların gıdakladığı kısmen yıkık, kısmen ürkütücü şekilde dağılmış burçlar ve kuleler şeklinde ayakta duran veya yeni yapılar için gelişigüzel

temel olarak kullanılmış viran duvar. Diğer tarafta çoktan yok olmuş nesillerin, benim için esrarengiz büyü işaretlerine benzeyen, Arapça ve Türkçe yazılar taşıyan, üzerlerini otlar bürümüş mezar taşlarıyla geniş mezarlıklar. Yol bu şekilde, vadiden aşağıya Golden Horn'a kadar uzanıyor. Burada eğer hava izin verirse bir kayık tutarak Avrupa'nın tatlı sularına, halk tarafından sevilen bir buluşma yerine doğru gidiliyor. Ya da Galata'ya geri dönülüyor.

Konstantinopolis'in Türk dünyasına, Asya tarafında yer alan Skutari de dahil. Galata'dan, burada çok sayıda bulunan küçük buharlı gemilerden biriyle, iki kıtayı birbirinden ayıran su yolunun üzerinden geçiliyor. Bunun için 1 kuruş ödemek gerekiyor. Tam, Sultan tarafından tesis edilmiş bir Mekke kervanının hacca gitmek üzere yola çıkışına rastladım. Sanırım, bu her sene tekrarlanan bir olay ve halk için bir nevi bayram günü özelliği taşıyor. Rengârenk bir kalabalık askeri koruma ve bayraklar eşliğinde sokaklarda yürüyordu. Ben de elbette peşlerinden... Burada ilk kez iyi bir orkestradan bir Arap marşı dinledim. Bugüne kadar duyduğum Arap müziklerine, bir Avrupalının müzik demesi oldukça zor. Kahire ve İskenderiye'nin kahvehanelerinde dinlediğim, dümbelekle çıkarılan ritim ve ona eşlik eden düdük, almehlerin duyuları büyüleyen, ihtiras dolu danslarına uygun bir arabesk olabilir. Fakat, bizim fikrimize kalırsa, bu müzik değil. Meğer, Skutari'de dinlediğim gibi, egzotik akustiği ve orijinalliği hiç de eksik olmayan, güzel Arap müziği de varmış. Bu marş sırasında elbette çocuklar ve kadınlar merakla pencerelerden dışarı bakıyorlardı. Ben de Stambul bulvarları incelememi sürdürmek için en iyi fırsatı buldum. Pencereden dışarı bakarken benim sırnaşık bakışlarım karşısında utanıp, telaş içinde yüzünü saklayan o sevimli melek yüzleri gördüğümde hep bir Türk olmayı diledim!

Skutari'nin mezarlıkları, Stambul'unkilerden daha geniş. Tutucu Türkler, Asya toprağında gömülmeyi tercih ediyorlar. Avrupa'ya şimdiden kaybedilmiş gözüyle bakıyorlar ve iyi Müslümanlar olarak Müslüman toprağında huzur bulmak istiyorlar. Mezarlarının kutsallığının inançsızlar tarafından bozulmasını istemiyorlar.

Skutari mezarlıkları, mezar taşlarının süsleriyle de daha zengin ve asil bir intiba uyandırıyor. Koyu renkli, yüksek servi ağaçları altında sonsuz uzunlukta, kimileri altın renginde mezar taşları sıralanmış. Birçoğunun üzerinde bir fes hatta yeşil bir sarık var. Bu, ölenin peygamberin soyundan olduğunu gösteriyor. Aman Tanrım, peygamberle akrabalık bile insanı ölümden korumuyor. [...]

Konstantinopolis, 17 Mart 1892

Stambul ve Skutari'den sonra aslında Pera ve Galata'dan söz etmek gerekir. Ama zahmet etmeğe değmez. Galata liman ve ticaret şehri, halkın çoğunluğu Yunanlılar, İtalyanlar ve Ermeniler. Ayrıca Konstantinopolis'in tuhaf ahalisi olan köpeklerin hem çoğunluğu, hem de en çirkinleri burada yaşıyor ve yollar pislik içinde. Pera yabancıların şehri. Her iki şehir de Avrupa kültürünün, bizim bakış açımızdan lekesi olan yönlerini almışlar. Galata ve Pera sokaklarında akşam, hatta gündüz saatlerinde bile pejmürde avareler küstah bir edepsizlik içinde, tüyler ürpertici bir Fransızca ile yabancıların kulaklarına öyle şeyler fısıldıyorlar ki, yumruğu hak ediyorlar. Türkler, inançsızların bu tür hareketleri karşısında asilce omuz silkmekte haklılar. Türkler ya hiç politika yapmıyorlar, ya da nadiren yapıyorlar. Son derece sabırlılar ve etraflarında olan bitenlere kızıp söylenmiyorlar. Ancak, eğer biz onların meseleleri hakkında konuşmaya kalkarsak, belirli bir öfkeyle bunu reddediyorlar. Birkaç gün önce, Avusturya doğumlu, Müslüman bir Türk binbaşıya, İslam'ın kendine has merasimleri hakkında şaşkınlığımı ifade ettiğimde bana alay yoluyla şunları söyledi: "Evet, evet, Hıristiyanlar elbette bizden iyidir. Sizin Hıristiyan hayırseverliğiniz geçenlerde bir top icat etmiş. Bir atışta 600 kişiyi cennete gönderiyormuş. İnsan, hayırseverliği daha ileri götüremez!" O andan itibaren, herhangi bir şeye şaşırmamaya itina ettim. [...]

Konstantinopolis, 18 Mart 1892

Bir Bosphorus yolculuğunun neyle kıyaslanabileceğini çok düşündüm, ama hiçbir şey bulamadım. Emsalsiz bir şey. Ren Nehri'ni düşündüm, ama o yeşil, masalsı dalgalarına ve gülümseyen kıyılarına rağmen Bosphorus'un tırnağının ucu olamaz. Bosphorus, enfes bir mavi içinde, gururla dalgalarını iki kıta arasında ağır ağır döndürüyor. Burada, iki kıtanın sahilleri birbirine o kadar yakın ki, bir taraftan diğerini kolaylıkla görebilir, hayranlıkla izleyebilirsiniz. Karadeniz'in ağzına kadar ulaşım, rahat, ufak buharlı teknelerle sağlanıyor. Teknede huzur içinde oturup, renkli manzaralarla dolu kıyıların önünüzden geçmesini seyredebilirsiniz. Kıyıdan bir amfiteatr gibi yükselen ve güçlü, güzel ormanlarla kaplı tepelerin üzerinde yılankavi kıvrılan, resim gibi şehirler ve kasabalar, geniş parkları ve zarif çiçek bahçeleriyle şık villalar, mermer saraylarıyla Dolmabahçe, zengin ve kibar dış cepheleriyle Beylerbeyi, Bosporus'un en dar yerindeki Rumeli Hisarı,

sarmaşıklarla bezeli yıkıntılar, her iki kıyıyı çevreleyen konaklar yolculuğu eğlenceli ve muhteşem kılıyor. En çok, zarif, güzel renklerle süslenmiş, genellikle büyük yeşil bahçelerle çevrelenmiş ama boş duran konaklar gözüme çarptı. Büyük çoğunluğu Sultan'ın mülkü ve büyük hizmetleri dokunan ordu komutanları ya da idare memurları için tutuluyor. Örneğin bir paşa, savaştaki kahramanlıkları veya vergi toplamadaki özel becerisiyle Sultan'ın lütfunu hak ederse, Sultan bu kişiye, kadınlarından biriyle birlikte bu tür bir konağı hediye ediyor. Buna, Avrupa'daki "Siyah Kartal Nişanı" ya da asiller sınıfına yükselmek kadar büyük bir şeref gözüyle bakılıyor.

Türklerin madalya ya da asiller sınıfı gibi takdirlere pek düşkünlükleri yok. Bunlara *monnaie des singes* gözüyle bakmasalar bile, genç güzel bir kadını ve zarif bir konağı tercih ediyorlar. Haksız olduklarını söyleyebilir miyiz?

Hisar'ı geçerek Büyükdere'ye vardık ve burada kahvaltı ettik. Bu kahvaltı hayatımın tarihine altın harflerle yazılacak. Çok güzel bir gündü ve fevkalâde iştahlıydık. Dışarıda, tüm çiçekleri açmış bir erik ağacının altında oturduk. Önümüzde Karadeniz'in girişi, Bosphorus'un cennet benzeri tepelik arazisi duruyordu ve mavi dalgalar sonsuz, tatlı, esrarengiz şarkısını mırıldanıyordu. Az evvel kıyıya dönmüş balıkçılardan istiridye satın aldık, 12 adeti bir kuruş, tamı tamına 19 Pfennig. İstiridyeler Adem'in cennetinde kaç paradır bilemiyorum, ama kesinlikle Büyükdere cennetinden daha ucuz olamaz.

Büyükdere'den, yarım saatlik bir yol üzerinden Tarabya'ya geri döndük. Alman Konsolos, Sayın von Radowitz'in burada yazlığı var. Sade, ahşap bir ev, ama yeri mükemmel ve taşra gereksinimlerine kafi. Evin büyük ve güzel bahçesinde, bu yıl ilk kez bülbül sesi duydum. Kendimi o kadar huzurlu, o kadar Alman gibi hissettim ki, sırtlarında nerede ve ne zaman yenecekleri yazan kaplumbağaların dolaştığı Türk ülkesinde olduğumu unuttum. Hakikaten, Almanya'da olduğumu zannettim, düzenin hayatı daha da rahat kıldığı ve Bosphorus'taki gibi mavi suların keyifli dalgalarının, sarhoş bakışlarımız altında, büyülü bir tablo çizdiği güzel bir memleketi hayal ettim. Tanrım, bu sadece bir rüyaydı.

Akşam eve geldiğimde, gazetede memlekette hâlâ kar yağdığını, çok soğuk, pis bir hava olduğunu okudum. Tanrı bize ne kadar da adaletsiz davranıyor! Tuhaf Türklere eşi benzeri bulunmaz bir cennet vermiş, bizeyse altı ay süren bir kış! Ne yaptık da bunu hak ettik?

Konstantinopolis, 19 Mart 1892

Evvelki akşam, Sultan Hazretlerinin doğum günü sebebiyle, şehir ve liman çok güzel ışıklandırılmıştı. Limandaki gemiler renkli fişeklerle ve bir direkten diğerine uzanan ışık zincirleriyle süslenmişti. Bütün umumi yapılar, özel konutların çoğu ve özellikle de *Grande Rue de Pera* orijinal süslerle bezenmiş ve ışıklandırılmıştı. Hava güzeldi; sakin ve ılık. Binbir gece masallarından, muhteşem ve gerçek bir gece. Kışlaların önünde askeri bandolar çalıyor, atılan havaî fişekler tüm şehri gecenin içinde gündüz gibi aydınlatıyordu. Bosphorus'un üzerinde binlerce ışık aksediyordu. Özellikle Yıldız Sarayı (Sultan'ın şimdiki sarayı) bir peri gibi güzel görünüyordu. Konstantinopolis yabancılar için zaten yeterince şaşırtıcı ve büyüleyici bir şehir, ama bir de bu masalsı ışık pırıltıları içinde, en cesur fantezileri bile geride bırakıyor. İmparator Hazretleri'nin ziyareti de, şehrin bu tür bir masalsı kıyafete bürünmesine vesile olmuş ve insanlar bu olaydan hâlâ övünçle bahsediyorlar.

Şimdi selamlıktan geliyorum. Okura bunun tam olarak ne olduğunu açıklamak istiyorum. Bu merasime katılmak isteyenler, konsolosluğa başvurmak zorundalar. Konsolosluk, bu durumda mihmandar olarak bir kavas veriyor. Bu uygulamaya göre, saat on birde Baş Konsolosluğa giderek önce kimliğimi kanıtlamam gerekti. Pasaportla yapılan bu kısa muameleden sonra, aynı sebepten konsolosluğa başvurmuş vatandaşlarımızdan oluşan küçük bir kervana katılarak Yıldız Köşkü'ne doğru yola çıktık. Yağmur yağıyordu, yollar kötü ve pislik içindeydi; hakiki Konstantinopolis kiri. Arabamız yollardaki bir çukurdan diğerine atlayarak, son derece tehlikeli bir şekilde yol aldı; birden çok kez devrilme tehlikesi atlattık. Sonunda sağ salim Yıldız'a vardık. Burada Türk memurlar ve askerler tarafından karşılandık ve Sultan'ın camisinin karşısında yer alan, pencerelerine İngilizlerin doluşmuş olduğu bir eve götürüldük. İngilizler burada da bizden önce davranmışlardı. Bize bıraktıkları yerlerle yetinmek zorundaydık. Çay ve kahve ikramı –insan burada Sultan'ın misafiri– ile geçen yaklaşık bir saatten sonra askerlerin resmi geçidi başladı. Sarayla cami arasındaki geniş alanın içinden ve yanından, dalgalanan bayraklar eşliğinde Konstantinopolis garnizonunun özel kıtaları göründü. Önce iki süvari alayı, daha sonra piyade alayı geçti. Birliğin, altı ile sekiz bin kişi arasında olduğunu tahmin ediyorum. Hepsi güzel üniformalar içinde, yakışıklı, azametli askerler, Kudüs'teki gibi kısa pantolonlu değil. İnsan burada payi-

tahtta ve Sultan'ın yakınında olduğunu hissediyor. Askerlerin resmi geçidi büyük bir güvenlik ve titizlik içinde gerçekleşti. Bu merasim her cuma tekrarlandığına göre, buna şaşmamak gerek. Saat bire yaklaşırken, kıtaların resmi geçidi sona erdikten sonra, askeri birlikler selam durdu ve rütbe sahipleri, paşalar ve bakanlar resmi kıyafetleri, altuni üniformalarıyla, ağırbaşlılık içinde saraydan aşağıya doğru indiler. Üniformaları görünce, Isolani'nin Bakan Questenberg'e söylediklerini anımsadım: "Her parlayan altın değildir". Bu beyler, caminin önündeki boş alana geçtiler, yağmur ve rüzgâra aldırmadan sakince beklediler. Rütbe sahiplerinden sonra Sultan'ın oğulları, şehzadeler geldi; yedi ile on altı veya on yedi yaşları arasında dört genç. Üzerlerinde hoş, kendilerine yakışan süvari üniformaları vardı ve caminin sağında yerlerini aldılar. Dördü de, birbirine tıpatıp benzeyen, mükemmel, beyaz atlara binmişti. Birden şiddetli bir coşku eşliğinde milli marş duyuldu. Kıtalar selam durdu ve benim anlamadığım bir şey haykırdılar, iki beyaz at tarafından çekilen tören arabasının saraydan aşağıya yavaşça indiği görüldü. Arabacı yerinde, altın şeritli kırmızı kıyafetleri içinde hizmetkârlar oturuyordu. Açık arabanın içindeyse hükümdar Sultan Abdul Hamid Han geldi. Sultan kırk beş yaşlarında, zayıf, solgun yüzlü, siyah saçlı ve sakallı bir adamdı. Biraz iri burnu yüzüne canlı bir ifade veriyordu. Alnı yüksek ve genişti, fesini başının arka kısmına doğru taşıyordu. Kıyafeti, tüm o fiyakalı ve şatafatlı tören kıyafetleri arasında sadeliğiyle dikkat çekiyordu. Caminin yakınına kadar arabayla geldi ve burada arabadan indi. Küçük bir mermer merdivenden çıkarken çevresindekilerle dostça sohbet etti. Olanlar hiç de dini bir merasim havası taşımıyordu. Hiçbir yerde buhurdan sallanmıyordu, hiçbir yerde ağır kisvelerinin içinde dolaşan rahipler yoktu. Sadece üniformalar vardı. Sultan, yaklaşık yarım saat sonra camiden çıktı. Yine sade bir arabaya bindi. Bu kez arabanın atlarını kendi idare ediyordu. Araba harekete geçerken, Sultan şişman bir Türk devlet adamıyla konuşuyordu. Şişman devlet adamı, soluk soluğa, reverans üzerine reverans yaparak arabanın yanından hızla yürümek zorunda kaldı. Tanrım, adam kendini nasıl hissediyordu acaba? Zira bu adamakıllı bir jimnastik alıştırmasından öteye gidiyordu. Sultan hâlâ adamla konuşuyor ve şişman adam, ilerlemekte olan arabanın yanında hâlâ zıplıyor ve soluk soluğa reverans yapmaya devam ediyordu. Sonunda Sultan insaf etti ve merhametle eliyle işaret etti. Arabası hızla uzaklaştı ve şişman devlet görevlisi kurtuldu. İşte selamlık bu. Aslında dini nitelikli bir

merasim ama her şey askeri bir kalıp içinde olup bitiyor. Askeri birlikler, müzik eşliğinde tekrar çekildiler, biz de arabalarımıza binip Konstantinopolis'in korkunç yollarında sarsılarak geri döndük.

Konstantinopolis, 20 Mart 1892

Burada, iki gündür kapalı, yağmurlu ve hissedilir derecede soğuk bir hava var. Gökyüzü bir çuval gibi gri ve penceremden gözüken rüzgârgülü, can sıkıntısı içinde bir fırıldak gibi her yöne dönüyor. Konstantinopolis'te hava kötü olduğu zaman, o kadar hüzünlü ki, insan kendini asabilir. Sokaklar ıslak ve pislik içinde, lokaller buz gibi, insanlar nezle ve bezgin. *Orient Express* ile gelenler, yemekte, Adrianopolis'te bir metre yüksekliğinde kar olduğunu, trenlerin saplanıp kaldığını ve Avrupa'nın yarısında kar fırtınalarının yaşandığını söylediler. Tek avuntum bu. Başkalarının yaşadığı güçlükler kötü bir avuntu olsa da, yine de bir avuntu işte.

Geçen birkaç akşam boyunca, Türk payitahtını ulusal bir tiyatro bulmak için baştan sona gezdim, ama bulamadım. İnanılır gibi değil; milyonlarca nüfuslu bir imparatorluk ve bir milyondan fazla nüfusu olan bir başşehir, ama bir Türk tiyatrosu yok. Birkaç gün önce bir tanıdığım, Türklerin hiç dramaturgi damarı olmadığını söylemişti. Doğru galiba. Bu seyahat sırasında yaşadıklarımı size olduğu gibi aktarmak istiyorum.

Frenk şehri Pera'da elbette bir Türk tiyatrosunun bahsi bile geçmiyor. Burada Fransız bir opera topluluğu var. Ancak çok kötü oynuyorlar ve fiyatı çok yüksek. Ayrıca şirin bir kukla tiyatrosu var ve zararsız eğlencelerden hoşlanan herkese tavsiye edilebilir. Bunların dışında, şarkı söylemeyi beceremeyen, Alman ve Fransız uyruklu, sözde şansonetlerin sahneye çıktığı birkaç kafeşantan var. Bu gösterileri hiç de çekici bulmadım. Bu zavallı insanlar nasıl geçiniyorlar, bilemiyorum. İçeride neredeyse hiç kimse yoktu. Bir Türk tiyatrosu arayışım, burada sonuçsuz kaldıktan sonra bana Stambul'da küçük bir Türk halk tiyatrosunun varlığını zar zor sürdürdüğü söylendi. Bu tiyatro Ermeniler tarafından çalıştırılıyormuş ve oyunlar Türkçe sahneleniyormuş. Ama bu da bir *fata morgana* idi. Oyuncular gerçekten Türkçe konuşuyorlardı, ama Fransızca'dan çeviriydi ve çok kötü sahnelenmişti. Türk ulusal ruhunun izi bile yoktu. Daha sonra, bana Türk pantomim gösterisi sözü verilen, Galata'ya geldik. Buna da itirazım yoktu. Konuşma olmazsa, dili anlamak için çaba harcamama da gerek kalmazdı ve ulusal karakteri inceleyebilirdim. Beklenti içinde dar ve kirli merdivenleri indim ve biraz

fazla popüler ama dolu bir lokalle karşılaşmaktan memnun oldum. İnsanlar, irili ufaklı gruplar halinde oturmuş, sigara, kahve içiyor ve –affedersiniz– mekânı tükürüğe boğuyorlardı.

Sonunda perde kalktı. İri, güzel bir kadın çıktı ve bir Yunan aşk şarkısı söyledi. Şarkıcının hamile olması illüzyonu bozmuyordu. İnsanlar çılgın gibi alkışladılar. Şarkıcı hiç de fena değildi, ama şarkı biraz uzun sürdü. Bizdeki kanto şarkıcıları gibi devamlı yeni dörtlükler okudu. Ama her şeyin bir sonu olduğu gibi, bu şarkı da bitti. Şimdi, söz verilen pantomim gösterisi başlayacaktı. Meraktan sesim, soluğum çıkmıyordu.

Perde tekrar açıldı ve sahnede, pek de Türklere has görünmeyen, babayani bir alimin odası göründü. Beyaz uzun saçları ve siyah kisvesiyle yaşlı bir adam, pantomim yoluyla, şimdiye dek o kadar çok şey öğrendiğini, yaptığını ve o kadar çok çalıştığını ama yine de yaşlandığını ve öleceğini anlattı. Bu yüzden ümitsizliğe düşmüştü ve kalın kitaplarını karıştırarak buna bir çare arıyordu. Gerçekten kaderine bir çare bulmuş gözüküyordu. Zira, aniden ateşli hareketler yapmaya, ayaklarını kuvvetle yere vurmaya başladı. Ardından, bir soba paravanının arkasından Şeytan ortaya çıktı. Kibarca, "Bu gürültü de ne? Efendim ne emrediyor" diye sorar gibiydi. Güldüm. Bu, bir Türk pantomimi olabilir miydi geçekten? Yine de, bu sözde Türk pantomiminin gerçekten Alman menkıbelerinden çıktığına emin olmak için birkaç sahne daha bekledim. Her şey yerli yerindeydi. Şeytandan sonra Martha Schwertlein Hanım, daha sonra da Gretchen geldi. Tanrım, Gretchen az evvel kantonu söyleyen iriyarı hamile kadındı. Bu kadarı da fazlaydı. Dayanıklıyımdır, zamanında Paris Operası'nda Madmazel Krauss, Faust'ta Gretchen rolünü oynadığında bile dinledim. O zamanlar, herhalde iki yüz kilo ağırlığındaydı. Ama burada dayanamadım. Bence, bu işe çok ters tarafından başlanmıştı. Çıktım, bu yüzden şeytanın Faust'u gerçekten ele geçirip geçiremediği hakkında bilgi veremeyeceğim. Bana kalırsa, şirin Gretchen'i –bu arada sarı ipek, kuyruklu bir elbiseyle sahneye çıktığını belirtmeliyim– de alabilirdi.

Türk tiyatrosu arayışımdan o zaman vazgeçtim. Ayrıca bu lokaller, burada bulunan en pis ve kötü kokulu izbe yerler, bu yüzden okurlarım vazgeçmeme pek kızmayacaklardır.

Bunun dışında, Konstantinopolis halkının yaşamı hakkında söylenecek fazla bir şey yok. Türk insanı doğasında fazla eğlenceli ve hareketli değil, daha çok ilgisiz ve kaderci. Bu yüzden Konstantinopolis'in genel yaşamı

çok eğlenceli değil. Yine de, yabancılara birçok şaşırtıcı ve eğitici malzeme sunuyor. Örneğin, sokaklarda ve pazarlarda dolaşan dindar dilenciler var. Bunlar hasta ve yarı deli bir halde, itici hareketlerle dualarını sürekli tekrarlıyorlar ve böylece kendilerini gelip geçenlere acındırmaya çalışıyorlar. Söylenene göre, eskiden bu tür dilencilik daha yaygınmış. Dilencilerin sayısı hızla azalıyor ve büyük ihtimalle şarklının dilencileri, alaycı bir "Allah versin" ifadesiyle reddetmesi yüzünden, sonları yaklaşıyor. Buna karşın, tabiri caiz ise cismani dilencilerin sayısı oldukça yüksek. Bu dilenciler, inanılmaz bir pişkinlikle kendilerini sanatlarına veriyorlar. Grand Rue de Pera'da, yani Konstantinopolis'in ana caddelerinden birinde, bir kadın gördüm. Kör kocasıyla dileniyordu, ağzında bir sigarayla! Sigara burada hiçbir zaman ve hiçbir yerde aşırılık değil. Bu yüzden insanlar bu sahneye hiç şaşırmadılar. Taşra işi, kepazelik!

Konstantinopolis'te rengârenk, çığırtkan, gürültülü sokak hayatını, her türlü nüans ve kılık kıyafetiyle insan tiplerini, çarşaflı harem kadınlarını doyasıya seyrettikten sonra, normal bir ölümlü tekrar vatanını, kültürlü bir sohbeti ve nihayette dengini özlüyor. Şarkın tuhaflıklarının, milletin nabzındaki ruhsal ıssızlığı sonsuza dek gizlemesi mümkün değil. Eğer bu milyonluk, yabancı büyük şehirde vatanı hatırlatan bir köşe olmasaydı, insan büyük ihtimalle çabuk sıkılırdı. İsviçreliler ve Almanların Kulüp Evi, Teutonia işte böyle bir yer. Teutonia'daki okuma odası, bowling salonu ve bira o kadar vatanı hatırlatıyor ki, bizi bu derece misafirperverlikle karşılayan ve bu mekânı bu kadar güzel tanzim etmiş hemşehrilerimize ne kadar teşekkür etsek azdır. [...]

Bosphorus, Avusturya Lloyd Pandora gemisi, 21 Mart 1892

"Ayrılık, ayrılık, acı zaman..." Bosphorus'un iki yanındaki enfes Konstantinopolis, muhteşem boyutları ve harikulade mimarisiyle tekrar gözlerimizin önünde. Beyaz kubbe camilerin o ince minareleri tekrar el sallıyor, Hero'nun sevgilisini arzu içinde beklediği ve ölüsüyle karşılaştığı yeri gösteren Kız Kulesi selam veriyor. [...]

Evet, Konstantinopolis, muazzam, paha biçilmez, güzel ve büyüleyici bir servet. Ancak, aynı zamanda da bir keşmekeş. Gelecek hükümdarın, köhneleşmiş, artık çağdışı olan önyargıları ve hukuku, ülkenin tüm ilerlemesini ve gelişimini köstekleyen oluşumları ortadan kaldırmayı başarabilecek bir Herkül olması gerekiyor. Konstantinopolis sanki bütün Avrupa'nın mezbe-

lesi. Medeni kültürle ters düşen her şey buraya sığınıyor. Burada "kanunlar ve haklar", başka yerlerde olduğundan çok daha eski bir hastalık. Bu ülke ve şehrin ihtiyacı olan şey, gelişim. Ülke güzel ve insanları dünyanın en sakin, itaatkâr vatandaşları, hatta kaplumbağalar olarak bile uslu duruyorlar. Ama ikisinin de içinde bulunduğu durum hiçbir işe yaramıyor. Bu durumdan herkesten çok, ülkenin gelirlerini açık arttırmayla en yüksek fiyatı verene satışa sunanlar sorumlu. Bu prensip burada inkâr edilse de, Türkiye'nin sadece şu anki gelirlerini değil, gelecekteki gelirlerini de para bulmak için rehin olarak verdiği bir gerçek. Birkaç gün evvel, bir borç kağıdı gördüm. Bu kağıtta, bazı eyaletlerin onda birinin önümüzdeki otuz yıl için rehin verildiği yazılıydı. O halde, sadece bugünkü kaplumbağalar değil, küçükler, hatta daha doğmamışlar bile sırtlarında akşam nerede yeneceklerinin afişini taşıyorlar. Türk ülkesinin "sermayedarları" ve "ipotekçileri", elbette ülkenin gelişiminden farklı amaçlar güdüyorlar. Ülke israf edip tüketiyor ve en büyük düşmanından borç alıyor. En muhtemel son, Türkiye'nin bir gün müzayedede satışa çıkarılması ve bu güzel servetin karmaşa içinde "Satıyorum, satıyorum, sattım..." nidalarıyla en çok para verene gitmesi.

Elbette büyük bir karmaşa çıkacak ve kaplumbağalar şaşkınlık içinde birbirine bakacak, ama sonuçta akşam onları kimin mideye indireceği onlar için hiçbir şey fark ettirmeyecek. [...]

Çeviren: Itır Arda

Hayata, Edebiyata, Düşünceye Dair

CAHİT TANYOL İLE SÖYLEŞİ - TUĞRUL TANYOL

Tuğrul Tanyol: Cahit Tanyol, öğretmen; Cahit Tanyol edebiyatçı, şair; Cahit Tanyol, sosyolog... bu değişik hayat içindeki bu değişik serüvenler, değişik eğilimler, değişik kimliklerden hangisi en çok senin üzerinde etkili oldu; yani hangisi için ben buyum diyebiliyorsun?

Cahit Tanyol- Ben kendimi şöyle bir kontrol ettiğim zaman ön plandaki eğilimim daha fazla şair olarak görünüyor, yani Türkiye'nin önemli yazarlarından, şairlerinden birisi olma isteği bende ta Öğretmen Okulu'ndan itibaren belirmişti, çünkü 1928, demek ki aşağı yukarı 14-15 yaşındayken ilk şiirim Adana'da *Maarif* mecmuasında çıktı. *Maarif* mecmuasını da yayımlayan, o dönemde en büyük otorite sayılan İsmail Habib Sevük'tü. Zannedersem ondan evvel de edebiyat tarihi yoktu, ilk defa İsmail Habib'le, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi* diye Tazminat'tan günümüze kadar olan bir edebiyat tarihi yazılmıştı, bu çok önemli. Hatta edebiyat alanındaki bazı aşırı, hatta palavraya çalan üslubu yanında, uzun müddet denebilir ki Ismail Habib'in bu *Teceddüt Edebiyatı Tarihi* aşılamadı.

T. T.: Tanpınar'a kadar belki?

C. T.: Evet ama aslında Tanpınar'ın edebiyat tarihi İsmail Habib'in *Teceddüt Edebiyatı Tarihi* kadar ün kazanmadı, ne de yankı uyandırdı. Aslında elbette ki en iyi edebiyat tarihini Tanpınar yazmıştı.

T. T.: Peki, bir şair ve edebiyatçı olacağım diye çıktın yola ve edebiyatçı kimliğin sürdü, bugüne kadar da geldi. Ama dönüp baktığımız zaman, 30'lu 40'lı yıllarda bu değişik kimliklerden sanıyorum edebiyatçı kimliği biraz arka planda kaldı. Özellikle 50'li yıllardan başlayarak 60'lı ve 70'li yıllarda, daha fazla bilim adamı kimliğin ön plana çıktı, öyle değil mi?

C. T.: Cahit Sıtkı bana gönderdiği bir kitapta *"neslimizin sanatkâr düşünürü"* diye imzalamıştı kitabını. Şimdi bende, elbette ki sanat birinci planda rol oynadı ama, bununla beraber benim asıl tabanımı teşkil eden şey felsefe oldu. Aslında başlangıçta felsefeyi düşünmüyordum, belki okuyordum ama yarım yamalak. İstanbul'a geldiğim zaman doğrudan doğruya felsefeye girişim birden bire dünyamı değiştirdi, bende sistemli bir düşünce alanı yarattı. O bakımdan felsefe hayatımda en büyük etkisi olan bir dal olmuştur. Öyle ki, şairlik kadar felsefecilik de bende çok etkin bir yer işgal etti.

T. T.: Sırayla gidelim. Nizip'ten bir çocuk olarak çıktın yola. Neydi seni Adana Muallim Mektebi'ne sürükleyen? Yani gitmeseydin ne olacaktın? Nizip'te tarlada ırgatlık mı yapacaktın?

C. T.: Onun sebebini sana anlatayım. İlkokul çağımda tüm arkadaşlarım okula başlarken annem beni köşkere verdi.

T. T.: Ne demek o?

C. T.: Köşker, yemenici. Yemeniciye verdi, teyze kızının kocasının yanına. Ama benim gözüm hep okula gitmekte. O zamanlar biraz da yaramazdım galiba. Köşker karısının hatırı için aldı beni. Herhalde işe yaramayacağımı anlamıştı. Köşkerlikte iplik mumlama var, bana "Mumla" dedi yapamadım, "Her boku yersin de artık bir bunu mu beceremezsin, zaten bir boka yaramazsın," dedi, bunun üzerine ağlayarak eve geldim anneme, "Ben köşkere gitmeyeceğim, ben okula gideceğim" dedim. Onun üzerine annem beni okula gönderdi. Kadıncağız zaten genç yaşında dört çocukla dul kalmış, bir an evvel elim ekmek tutsun istedi herhalde.

T. T.: Peki başarılı bir öğrenci miydin?

C. T.: İlkokulda başarılıydım evet. Annem beni daha fazla okutmayı aklının ucundan geçirmiyordu. Ama beni Nizip'te zaptedemediler. Amacım Adana Muallim Mektebi'ne gitmekti. Hatta bir keresinde; annemin Eşref denen bir akrabası vardı, bir de Lütfü, bunlarla bir olduk, üçümüz gideceğiz onlar çalışacak ben okuyacağım, sonra ben onlara bakacağım, hem hayale

bak sen. Çocuklarla Antep'e kadar geldik. Antep'ten geri Nizip'e gönderdiler bizi. Evde iyi bir sopa yedim. Annem dedemi çağırdı beni dövsün diye, sonra dedemin şefkatli dayağını beğenmediğinden olacak, öyle dövülmez böyle dövülür deyip adamakıllı bir dayak attı bana.

T. T.: Peki Adana Muallim Mektebi'ni nerden duymuştun?

C. T.: İlkokulu bitirdiğimde iki şey önüme çıktı. Birisi askeri okul, birisi Adana Öğretmen Okulu. Askeri okul doğal olarak girebileceğim bir okul, çünkü babam şehit olduğu için şehit çocuklarını tercihen alıyorlardı. Fakat Öğretmen Okulu hiç aklımın ucundan geçmedi, katiyen de istemedim. Fakat annem askerliği duyunca, zaten kocası ölmüş, gözü ordudan yılmış, orduyu bir nevi ölüm fabrikası olarak görüyor: "Öğretmen Okulu'na gideceksin, kısa yoldan ekmeğini kazanırsın, başımıza geçersin" dedi. Yani Öğretmen Okulu'na isteyerek değil zorla gittim. Yatılı okula girdikten sonra dünyam değişti. Bir de şu var, hocalarımızın bizde bırakmış olduğu etki öyle derindi ki hoca olmak çok önemli hale gelmişti.

T. T.: O dönemde akılda kalıcı hocalar var mıydı Adana Muallim'de?

C. T.: Arif Nihat Asya vardı mesela. Adana Öğretmen Okulu'nda en çok Arif Nihat Asya'nın etkisi olmuştur. Bir de daha evvel ilk gittiğimiz zaman Türkçe hocamız vardı, Hilmi Güngör. Medrese umum müfettişlerindendi. Medreseler kapanınca, Türkçe hocası olarak vermişlerdi Adana'ya. Hatta İmam Gazali'nin *Elmünkiz* kitabının çevirmenidir. Cenap Şahabettin'in, "Kitabe-i Sengi Mezarı" adlı şiirini verdi ezberleyelim diye. Ondan sonra İsmail Safa'nın "Ama" diye bir şiiri. Bunların içinde cımbızla arasan Türkçe kelime bulamazsın. "Ama"dan iki mısra sana: "Ama ey zindegi-i tar ey hesti-i leyla ley / Seninle pi şu pes girdaptır her bir nefes vaveyl"

T. T.: Hâlâ ezberinde bunlar.

C. T.: Ezberimde ya. Adamın kültür seviyesi buydu işte. Bazen sorardık hocam şiirleriniz falan var mı diye. Gerek kültürümün gelişmesinde, gerekse Arapça sözcükler, kurallar öğrenmemde benim üzerimde büyük etkisi oldu. Onun sayesinde ben birden bire Öğretmen Okulu'ndayken Fuzuli'ye, şuna buna kasideler, nazireler yazmaya başladım. Sonra tabii kompozisyon vazifesi veriyorlardı bize hocalar, ben artık Hilmi hocanın gözüne girebilmek için, içinde Türkçe'nin tuzsuz ekmek gibi kıt olduğu birtakım yazılar yazıyordum. Hocanın da hoşuna gidiyordu. Sonra Arif

Nihat geldi. Arif Nihat'a da gösteriş yapmak için böyle içinde Türkçesi kıt, tumturaklı kompozisyonlar yazıyorum.

Arif Nihat'ın adını *Hayat Mecmuası*'ndan biliyordum. Milli Eğitim Bakanlığı çıkarıyordu o zaman, benim hayran olduğum, mesela Hasan Ali gibi birçok kimseler yazı yazıyordu. Arif Nihat derse geldi bir kompozisyon vazifesi verdi, gösteriş olsun diye Nergisi Veysi'yi kıskandıracak derecede Türkçe olmayan bir yazı yazdım.

Arif Nihat üzerini çizmiş, not da vermemiş. "Gel bakalım molla" dedi "olmadı be! bu ne rezalet böyle şey olur mu?" O zaman komünist. Nazım'ın plakları ile gelirdi derse. Sınıfta da onları çalıyoruz.

T. T.: Sınıfta Nazım dinliyorsunuz.

C. T.: Sınıfta tabii ya.

T. T.: O dönemde rahat dinlenebiliyor mu?

C. T.: Tabii ki. Hatta Mustafa Kemal'in en büyük hasmı vardı Abdülkadir Kemali, Orhan Kemal'in babası. O bile okula gelip konferans verirdi. Neyse önceleri küçümsedim Arif Nihat'ı, ama Yahya Kemal ve Ahmet Haşim'den bahsetti. Nazım'ı anlamadım. Nazım'ın 835 satır kitabı o dönem çıkmıştı, fakat benim dünyam Faruk Nafiz, Kemalettim Kami başta olmak üzere hececilere dönüktü.

T. T.: O dönem onlar daha popülerdi zaten.

C. T.: Çok popülerdi tabii. Gerek "Suda Halkalar", gerek "Çoban Çeşmesi". Onları ezbere bilirdim zaten. Ahmet Haşim'le, Yahya Kemal'le kapıyı açtı Arif Nihat ve önümüze yepyeni bir estetik getirdi.

T. T.: Peki o dönemin ders kitaplarında zaten Haşimler, Yahya Kemal'ler yer almıyor muydu?

C. T.: Süleyman Şevket'in "Güzel Yazılar"ı vardı, Rıza Tevfik vardı, en çok sevdiğim de Rıza Tevfik'ti zaten.

T. T.: Bölükbaşı?

C. T.: Evet evet, Rıza Tevfik Suriye'de sürgündü, gerek Refik Halid'in öyküleri, gerekse Rıza Tevfik'in şiirleri Suriye'den geliyordu. Böyle yasak da yoktu. Hatta, Rıza Tevfik yüzellilik olduğu zamanda bile şiirlerinden bir tanesi Süleyman Şevket'in kitabında vardı. Aslına bakarsan bu kadar tarafsız bir

okul kitabı çıkmamıştır. Bu kitapta Yahya Kemal'in şiiri de vardı "Gönlümle oturdum da hüzünlendim o yerde" diye başlayan. Böylece birden bire biz Hilmi Hoca'nın etkisinden kurtulduk. Ama o, bende bir birikim olarak kaldı.

T. T.: Bu dönemde yeni harflere geçilmişti artık değil mi?

C. T.: 1928'de yeni harflere geçilmişti, ilk şiirim "Gurup" 1928'de *Maarif* mecmuasında İsmail Habib tarafından yayımlanmıştır.

T. T.: Yeni Harflerle mi?

C. T.: Eski harflerle. Yeni harfler sonra başladı. Hatta hatırlıyorum: "Bestelerken akşamın son hüznünü bülbüller / Magripte veda eden güneşi örtmüştürler / Sessiz bir hasta gibi sayıklarken kainat / Sessiz sedasız yine gurubediyor hayat..."

T. T.: Peki yeni harflere geçiş zor olmadı mı?

C. T.: Zor oldu tabii, ama ben Fransızca okuyordum, yani Latin harflerini biliyordum. O bakımdan bize zor gelmedi. Benim yazım kötüydü, o zaman da kötüydü şimdi de kötü. Öğretmen Okulu 4. sınıftaydım, iki piyes yazdım. Birisi *Vatan Uğrunda*, diğeri de Grigori Petrov'un, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan çıkmış *Mevküreci Muallim* kitabı, onu piyes haline çevirdim. Bu hemen hemen bir sene Adana okullarında oynandı. Hem okulda hem de bütün Adana'da.

T. T.: Zaten Adana çevresinde bir şöhret haline gelmeye başlamıştın.

C. T.: Ne diyorsun, tabii. Bana ilkokulda Küçük Hüseyin diyorlardı, ama Adana'da adım Üstat oldu ve o kadar ki ismim unutuldu, Üstat Cahit denmeye başlandı. O kadar ki hocalar dahi bana Üstat derlerdi. Bir Arif Nihat bana Cahit derdi. Çocukların bir kısmı da asıl adımın da Üstat olduğunu zannederlerdi. Bunun sebebi de şu: okulda üç tip talebe vardı. Bir kısım benim gibi, sayısı çok azdı, edebiyatçı, şair resimleri biriktirirdi. İkinci tür vardı ki güzellik kraliçeleri koleksiyonu yaparlardı; bir kısmıda spor, futbolcu resimleri toplarlardı. İşte benim özelliğim, üstat denmesinin nedeni onlarla alakam olmayıp da edebiyatla, şiirle uğraşmam. Okulun kütüphanesinin memuruydum, ben idare ediyordum kütüphaneyi. O yüzden durmadan kitap okuyordum. Bütün Servet-i Fünun edebiyatı, Tazminatı o dönemde okudum. Neredeyse benim için meçhul kitap kalmamıştı. Hatta bir de bir de ukalalığım vardı. Muhiddin Hoca, matematik hocası –aynı zamanda neyzendir– çok severdi beni, "bak" derdi okuldaki öteki şiir yazanlara, Cahit de

şiir yazıyor ama onda matematik aklı da var." Çünkü ben giderdim kütüphanede geometri problemlerine yeni çözümler bulup ukalalık yapardım. Muhittin Hoca bayılırdı.

T. T.: Demek Adana Muallim Mektebi önemli bir okuldu o dönemde. Bölgedeki tek Öğretmen Okulu o muydu?

C. T.: Evet oydu. Sebebi de şu: o dönemde Milli Eğitim Bakanlığı'nın teşkilatı öğretmen okullarına göre düzenlenmişti ve her bölgede, öğretmen okullarının bulunduğu bölgeye göre bir Maarif Emini vardı. Hatta protokolde Maarif Emini İsmail Habib ile Adana Valisi arasında tartışma olmuştu kimin önde olması gerektiği konusunda. İsmail Habib'in Adana'da olması büyük bir şanstı.

Son sınıfta, okul biterken bizim için bir seçim vardı. Bugünkü Gazi Üniversitesi'nin olduğu yerde kurulu olan Gazi Eğitim Enstitüsü. Bir de Amerikalılar, Amerika'ya göndermek üzere sınıfın en iyi öğrencilerini seçmek istiyorlardı. Ben de seçilmiştim. Ama ben, Enstitü'ye gideceğim dedim. Öteki arkadaşlarım gittiler. İstesem ben de gidebilirdim, fakat benim gözümde Enstitü o kadar üstün, o kadar yüksek bir yerdi ki, gözüm görmedi Amerika'yı. Okuldan mezun oldum, beni Nizip'e tayin ettiler, Nizip'te bir köye, fakat merkezdeydim daha ve Enstitü sınavına girmiştim.

T. T.: O dönemde, hani Tanrısız olduğun dönemde, bir gün trende giderken dayak yemişsin, bu Adana Muallim Mektebi'nde okurken mi olmuştu?

C. T.: Adana Muallim Mektebi'nde tabii. İşte dedim ya elime geçen kitabı okuyordum. O kitaplardan biri de *Madde ve Kuvvet* diye tercüme edilmiş materyalist bir kitaptı. Okulda Lavoisier kanunu, tabiat kanunu, fizik falan, yani materyalizm popülerdi. Sanırım benim asıl felsefeye eğilmemim ana nedenlerinden biri de bu kitap oldu. O dönemde Adana'da komünist partisi de vardı. Vedat Nedim Tör de Genel Sekreteriydi. Arkadaşlarımdan vardı ilgilenenler, ama bana, "Daha sen küçüksün biz sana sonra anlatırız" derlerdi.

T. T.: O dönemde dinsiz oldun.

C. T.: Bir gün trendeyim, kalabalık, okuyorum diye bana itibar ediyorlar. Elimde de kitap var. Ne okuyorsun diye soruyorlar bana. Ben başladım işte anlatmaya Allah yok, peygamber yok, bütün bunlar saçmalık, arkamdan bir sille yedim. Ama sillenin çok anlamı vardı, yani bazı dokunulmaz şeylere, karşı olsan dahi saldırmayacaksın, onu öğrendim o olaydan. Tabii

o anda akıllanmadım, sonradan anladım bunu. Neyse Nizip'e gittiğim zaman da, "ne Allah var, ne peygamber var" anlatıyorum. Bir tanesi demesin mi, "sen akıllısın, bak okuyorsun herhalde senin dediğin doğrudur. Yani ben gitsem gizlice bir evi soysam ahrette ceza yok." İşte o zaman şafak atıyor bende. Herif benden icazet alıp hırsızlık yapacak.

T. T.: Peki, Adana Mualim dönemi kapandı. Büyük bir heyecanla Ankara'ya Gazi Eğitim'e gittin. Nasıl bir dünya bekliyordu seni Gazi Eğitim'de?

C. T.: Fransız Sosyalist partisinden Eduard Heriot var o zamanlar; parlamento başkanı oldu, başbakan oldu. *Orient* diye bir kitap çıkardı bizim talebeliğimiz zamanında. Kitapta "Bir Cumhuriyetin İlkbaharı" diye bir bölüm vardı. Burada Türkiye'deki eğitim ve devrim meselelerini anlatıyordu ve Gazi Eğitim'in, geleceği kuşattığını, Atatürk devrimlerinin ve cumhuriyetin bütün atılımlarının gerçek mirasçısı olduğunu yazmıştı. Ali Fuat Başgil Fransa'dan yeni gelmişti, tarih hocamızdı, Ahmet Hamdi Tanpınar, edebiyata geldi, İbrahim Necmi Dilmen edebiyata geliyordu, ondan sonra Halil Fikret Kanat pedagojiye geliyordu, Cevat Memduh Altar müziğe geliyordu, Halil Bedi müziğe geliyordu. Musiki Muallim Mektebi vardı ama, musiki mualim mektebi Zeki Bey'in tekelinde olduğu için, Avrupa'dan yeni gelmiş olanların hiçbirini almıyordu Halil Bedi de bizimleydi o yüzden.

T. T.: Zeki Bey dediğin, Zeki Üngör, İstiklal Marşı bestecisi?

C. T.: Evet Zeki Üngör, İstiklal Marşı'nı besteleyen. Bu hocaların hiçbirini almıyordu, hepsi Gazi Eğitim Enstitüsü'ne geliyordu o yüzden. Enstitü yatılı olduğu için hocalar da yatılıydı. Tanpınar da öyle, hepsi yatılıydı. Cevat Memduh Altar'ın getirdiği plaklar o zamanlar hiçbir yerde yoktu. Bir fizik laboratuvarı vardı, belki bugün bile İstanbul Üniversitesi'nde yoktur öylesi.

T. T.: Üniversite reformundan önce mi bunlar?

C. T.: Üniversite reformu yapılmamıştı, Sadi Irmak da oradaydı. Halil Sabri Esad Lyon'dan gelmişti. Bize mantık derlerine giriyordu. İşte o zamanlar Yedi Meşale başladı. Sabri Esat onlardan biriydi. Neyse, Hasan İzzettin Dinamo, ben, Sabri Esat; üçümüz akşamüstleri gezintilere çıkardık.

1933 üniversite reformu ile beraber, Tanpınar, Sadi Irmak, Sabri Esat Siyavuşgil doçent olarak üniversiteye gittiler. İbrahim Necmi Dilmen milletvekili oldu. Bir boşluk meydana geldi. Bu boşluk meydana geldiği zaman bize liseden hocalar getiriyorlardı; Mustafa Nihat gelmişti Tanpınar'ın yerine. Ben

Tanpınar'ın kıymetlisiydim, İbrahim Necmi Dilmen'in vesikalarını, kitaplarını bana bırakmıştı. Milletvekili olduğu uzun müddetlerde ben baktım okul kitaplarına. Yani ikinci en çok okuduğum dönem işte o dönemdir. Öyle kitaplar okudum ki o dönemde, eski edebiyatın bütün tartışmalarına uzanmamı mümkün kılmıştı. Mesela Şinasi'nin Said Bey ile bir tartışması vardır. Mesele-i Mebhuset-i Anha üzerine. Bu Said bey *Ceride-i Havadis*'te yazıyor; Churchill adında bir İngilizin çıkardığı gazete. İbrahim Şinasi Efendi de *Tasvir-i Efkâr*'ı çıkartıyor. İbrahim Şinasi Avrupa'dan gelmiş, tam Avrupalı, gerçek batılı. Mesele-i Mebhuset-i Anha (bahsi geçen sorun, anlamına) fakat Arapçada Fransızcadaki gibi dişi ve erkek kelimeler var ve buradaki isim tamlamasındaki kelimelerin biri dişi birisi erkek diye Said Bey İbrahim Şinasi'ye saldırıyor. Bunun üzerine Şinasi belki de ilk kez "Biz Türk'üz dilimiz Türk'çedir. Arapçanın kuralları Türkçe'de geçmez" diyor. Neyse uzatmayayım, bütün bunları, İbrahim Necmi'nin kitaplarından okuyorum o dönemde.

T. T.: O dönemdeki kütüphanede bütün bunları okuduğunu söylüyorsun.

C. T.: Evet okudum. El yazmalarını da okudum. Bütün bunlar beni yalnızca bilgilendirmedi, bunları biliyor olmam, Ahmet Hamdi'nin, İbrahim Necmi'nin beni şımartmalarına, bana değer vermelerine neden oldu. Bu nedenle belki de, onlardan sonra Mustafa Nihat bana değersiz geldi, galiba biraz da küçümsedim onu.

Haftada bir şiir geceleri yapardık. Hasan Ali falan katılırdı, zaten müdürdü. Hatta, "Ey sipihr-i sihr-i şiiri dest-i aşk-ı cam-u şevk / Ey hayal-i mavera-i şair-i şöhret şiar" diye başlayan bir kaside yazmıştım Hasan Ali'ye, Derbeder mahlasıyla. Hasan Ali çok severdi beni. Şiirlerimi götürürdüm ona. Üzerimde etki yapanlardan biri de Hasan Ali'dir. İbrahim Necmi, Tanpınar hele! Tanpınar'dan sonra, Arif Nihat gölgede kaldı. Adam bir vitüoz. Arif Nihat o dönmde solcu olduğu için, Akif'i falan okutmazdı, "bırak yobazı" derdi. Tanpınar da Hamit'e saldırırdı. Tutulur tarafını bırakmazdı. Asıl önemli olan zaten 16 kişiydik sınıfta. Semineri, gerçek semineri biz orda gördük... yani özene bezene bir okul yapmışlar. Bilmem kaç Öğretmen Okulu'ndan süzülüp gelmiş gençler.

T. T.: Tanpınar iyi bir öğretmendi diyorsun yani.

C. T.: Ne diyorsun, tabii ki! Gene de ben Hamit'ten güzel dizeler okuyup kızdırırdım onu: "Ey yar şu nevbahar sensin / Ben anladım ki yar sensin" diye başlayan mesela. Yahu Cahit, derdi, Hamit denize benzer. İçinde havuç parçası, karpuz kabuğu da bulunur. Şimdi okuduğun gibi tek tük güzellikler de.

T. T.: O dönemde çok iyi, çok kaliteli, genç bir cumhuriyet için çok nitelikli bir öğretmen tabakasının elinden geçmişsiniz, bu çok büyük bir şans. Peki Enstitü, adını taşıdığı Gazi ile ne kadar ilişkideydi? Yani Mustafa Kemal gelip gider miydi?

C. T.: Gelip giderdi. Atatürk'ü Enstitü'ye geldiği zaman görürdüm. Enstitü dışardan gelenler için de bir tür misafirhaneydi. Atatürk'ten çok ilginç bir şey var kafamda; onun tavrı hakkında önemli bilgi verir. Bizim yemeklerimiz güzeldi, çok iyi bir aşçımız vardı, en çok parayı da o alırdı. Bir gün Atatürk geldi, bizimle yemek yedi. O sırada okula Türkistan'dan iki çocuk gelmiş, iki kardeş, biri kız biri oğlan. Onları görmek için gelmiş meğer.

T. T.: Yani onlara geldi.

C. T.: Evet, yemek sırasında onlara ilerde ne olacaklarını sordu, sonra da erkek olanına, "sen harbiyeye gireceksin," dedi, kıza da, "sen de öğretmen olacaksın kızım, çünkü sizi büyük vazifeler bekliyor." Bu Atatürk'ün aynı zamanda, belki pantürkizm değil ama, Türk birliğine önem verdiğini gösteriyor. Ziya Gökalp gibi yahut İttihatçılar gibi bir ırkçılık meselesi olarak değil de, Osmanlı'nın karşısına konacak bir şey olarak. Dil Tarih'i açması, Hititolojiye, Sümerolojiye eğilmesi, Türk Tarih Kurumu, bütün bunlar Türklerin 1071'den beri değil, 24 asırdır bu topraklarda olduğunu kanıtlamaya yönelik-

ti. Bir geçmiş arıyordu, bir onur yaratmaya çalışıyordu, her ne kadar doğru olmasa da. Birkaç defa da onu çiftlikte gördük.

T. T.: Atatürk Orman Çiftliği'ne gidiyordunuz siz.

C. T.: Yakın zaten. Orman Çiftliğine çalışmaya gidiyorduk, bir baktık Atatürk yanında bir adamla birlikte geldi, ayağa kalktık, "Oturun çocuklar" dedi. "Ne yapıyorsunuz?" diye sordu. Efendim "imtihana çalışıyoruz" dedik. Biraz sonra bize tepsiyle kahvaltı geldi. "Biz istememiştik" dedik. Gazi yollamış. İşte çavdar ekmeğini ilk defa orada yedim.

T. T.: Yani Atatürk'ün kahvaltısını yediniz.

C. T.: Kahvaltısını yedik.

T. T.: Gazi Eğitim'de sergilenen bir oyunla ilgili bir şey var aklımda.

C. T.: Olay şöyle. Atatürk Faruk Nafiz'e *Akın* diye piyes yazdırdı. Türklerin akınlarla nasıl geldiğini, o serüveni, Anadolu'nun nasıl Türkleştiğini anlatan bir piyes yazmış. Bunun oynatılmasını istiyor. O zaman Ertuğrul Muhsin'in Darülbedai'si var. Atatürk istiyor ki onlar oynasınlar. Ertuğrul Muhsin'i çağırıyor. Muhsin Bey de bizim nazarımızda neredeyse Atatürk kadar önemli. Biz Moliere oynuyoruz, Meraki'yi, Pinti'yi, bunları oynuyoruz. Bir kadro vardı Gazi Eğitim'de Haydar Ediskun'un yönettiği. Ertuğrul Muhsin o kadroyu alıp Darübedayi'ye götürmek için çok dil dökmüştü. Harika bir kadroydu. Hatta Meraki'de benim de rolüm vardı. Kahkahadan kırıp geçirdim milleti. Aslında benim fazla bir marifetim yok. Haydar elime bir havuç verdi, yedirdi. Zannedersem Atatürk de gelmişti bizi izlemeye. Şimdi Ertuğrul Muhsin'e böyle bir piyes var diyor. O da "Paşam" diyor "şimdi sonbahar, tiyatronun açılma zamanı. Ekibimizle gelemeyiz. Meşgul olamayız. Ama zaman zaman ben gelirim. Gazi Eğitim'de harika bir kadro var, o kadro bu işi yürütür, ben de gelir bakarım." diyor. Tabii canı sıkılıyor Atatürk'ün, Muhsin'i hiç çağırmıyor. Bir de orada gördüm Gazi'yi, halk evinde. Piyes başladı. Atatürk rejisör, kalktı oyuncuların ses tonlarını bile ayarlıyor. Yanında kim vardı? Halil Vedat mıydı? Biri vardı ona, "Ertuğul Muhsin Bey zannediyor ki," dedi alay dolu bir sesle, "kendisinden başka kimse yapamaz bu işi. Gelsin de görsün bakalım nasıl oluyormuş." Oyunu yönetti yani.

T. T.: Peki, demek ki o öğrenci kuşağı içinden, sonraki dönemde Türkiye'yi de eğitecek, ayağa kaldıracak büyük bir kadro yetişti. Bunların bir

kısmı senin seçtiğin gibi üniversitelere gittiler bir kısmı öğretmen olarak yaşamını sürdürdü.

C. T.: Yüksek Öğretmen Okulu da vardı, ama devlet oraya hâlâ bir tür medrese gözü ile bakıyordu. Yüksek Öğretmen Okulu ile Gazi Eğitim Enstitüsü arasında büyük bir rekabet vardı. Çatışma vardı.

T. T.: Yüksek Öğretmen Okulu İstanbul'da mıydı?

C. T.: İstanbul'daydı, o dönem Hasan Ali'nin müdür, Sadi Irmak'ın İş Bakanı olmasıyla, gerek İş Bakanlığı'na, gerek Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütün kadrolarına Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirenler hâkim oldular. Asıl büyük idealizmin geliştiği dönem o dönem. Çünkü bunlar hep çekirdekten yetişme öğretmen. Bunlardan bir kısmı Amerika'ya gittiler, bizden evvelki kuşakta olanlar da Avrupa'ya gitmişler.

T. T.: Sonra Gazi Eğitim bitti ve bir öğretmenlik dönemi başladı, nerelere gittin?

C. T.: Yozgat, Çorum. Fakat evvela yedek subaylığa gittim.

T. T.: Savaş için mi?

C. T.: Hayır, Yedek Subaylığa gitmeden memur tayin etmiyorlardı. Önce askerliği bitirmek lazım. Anadolu'da bir gelenek vardır, askerliği yapmadan evlenemezsin. Onun gibi, bizim zamanımızda da yedek subaylığı yapmadan işe başlatmıyorlardı.

T. T.: Yedek subaylığa gittin. Yedek subaylığı bitirdikten sonra Yozgat...

C. T.: Ekim 1936'da Yozgat'a gittim. Orada iki yıl kaldım, demek ki 1938'de Çorum'a taşındım, oradan da İzmir'e.

T. T.: Ama galiba esas kültür ve edebiyat yaşamın da İzmir'den sonra başladı.

C. T.: İzmir'de başladı. Yozgat'ta sadece bir kıza aşık oldum o kadar.

T. T.: O dönemde zannediyorum Nurettin Topçu da İzmir'deydi.

C. T.: Nurettin Topçu Namık Kemal Lisesi'ndeydi. Hiç sevişmedik. Arada ortak dost, Ensitüden Miras Katırcıoğlu vardı yalnızca. Miras Katırcıoğlu da Fransa'da felsefe tahsil etmiş, benim tanıdığım insanların içinde en harikulade, en yaratıcı insanlardan biriydi. Enstitü'ye Sabri Esat gitti o geldi.

T. T.: Gazi Eğitim'e?

C. T.: Evet. Faik Sabri, daha başka felsefeciler de vardı; İsmail Hakkı Baltacıoğlu vardı mesela. Kalburüstü adamların hepsini oraya toplamışlardı. Ama Miras Katırcıoğlu eşcinsel olduğu için orada tutunamamış. Hasan Ali onu İş Bankası'na müfettiş yapmış. O da o sıralarda İzmir'e gelmişti. Demek ki ben İzmir'e geldiğim zaman, Kemal Bilbaşar ve Enstitü'den arkadaşlarım hep orada.

T. T.: Kemal Bilbaşar da mı Enstitü'den arkadaşın? Gazi Eğitim'den mi?

C. T.: Gazi Eğitim'den sınıf arkadaşım. Kemal geldi, o da benim şairliğimi biliyor. "Cahit gel" dedi "ben bir hikaye yazdım, bakalım nasıl bulacaksın?" "Hacı Emin'in Damadı" diye bir hikâye okudu. "Ya Kemal harika bir şey bu hikâye" dedim. Ne yapalım? Dergi çıkaralım dedik. İlhan İleri var, şair o da, güzel Faruk Nafiz'vari şiirler yazıyor. Miras Katırcıoğlu geldi, o da şair. Baudelaire havasında şiirler yazardı. "Yaşamak, yerde, tanrıya söve söve..." diye bir şiiri vardı. Nurettin Ardıçoğlu da İzmir'deydi, o da tarihçiydi. Yani bir kadro vardı orada, bu kadro sonra o kadar zenginleşti ki Rıfat Ilgaz'dan tut, Behçet Necatigil'e kadar. *Aramak* etrafında toparlandık.

T. T.: *Aramak* dergisini çıkartınız.

C. T.: *Aramak* öyle bir isim yaptı ki, Milli Eğitim Bakanlığı'nın çıkardığı dergiler var hiçbiri bizim kadar isim yapmıyor. Her sayısından köşe yazarları söz ediyordu. Peyami Sefa yazmadığı için aleyhinde bir yazı yazdım, bir saldırı; ben aslında niye bizden bahsetmiyor diye kızmışım tabii. Ercüment Ekrem Talu, artık Nurullah Ataç'ın, derginin tiryakisiydi. Her sayımıza muntazaman yazı yazardı.

T. T.: Tanışmıyorsunuz ama Nurullah Ataç'la.

C. T.: Hayır, hayır. Ataç ilk defa benim herhalde şiirlerimden fazla eleştirmen tarafımı önemsedi ki, "Aziz Meslektaşım" diye yazardı bütün tartışmalarımızda. Sonra kızdı, aramız bozulunca, "Bay Tanyol", "Bay Cahit Tanyol" diye hitap etmeye başladı. Yani meslektaşlıktan Bay Cahit Tanyol'luğa yükseldik.

T. T.: *Maarif* dergisinden *Aramak*'a gelene kadar yazıların ya da şiirlerin nerelerde yayımlandı? Ankara'da okuduğun dönemde etkinliğin neydi?

C. T.: *İçtihad*'ta yayımlandı, *Sevetifünun*'da da. zaten başka da dergi yoktu. İlk şiirlerim oralarda çıktı. *Aramak* çıkarken İstanbul'da Hilmi Ziya *İnsan*

dergisini çıkarıyordu yeni. Hilmi Ziya o arada İzmir'e geldi. İzmir'de konferans verdi. Biz ona ziyafet verdik, büyük bir dostluk gelişti aramızda. *Aramak*'a o da yazdı, Asaf Halet Çelebi de yazıyordu. Orhan Veli henüz yoktu ortalarda.

T. T.: Onlar *Varlık*'ta o sıra yayımlanmaya başlıyorlar...

C. T.: Evet. O ara benim *Varlık*'ta da var şiirim. İzmir'de ise Rıfat Ilgaz, Ruhi Su, Behçet Necatigil, Asaf Halet Çelebi, Hasan Tanrıkut bütün bunların hepsi *Aramak*'ta. On yedi sayı mı ne çıktı zaten. Hasan Ali İzmir'e gelmişti. Kemal Bilbaşar, "Ben evliyim kardeşim ben artık masraf yapamam" dedi. Derginin bütün yükü benim üzerime kaldı. Ama hayatımın en mutlu anlarıydı onlar, dizgi, matbaa. İşte o ara Hasan Ali geldi. Hasan Ali'ye derdimi anlatınca, "Oğlum" dedi "bizi abone yap."

T. T.: Milli Eğitim Bakanlığı'nı.

C. T.: Evet, Bakanlığı, böylece büyük bir yük kalktı üstümden. İzmir'den ayrılırken dergiyi kapattım. O zaman dergi belli şahısların imtiyazındaydı, önemli olan şahıstı.

T. T.: İmtiyaz sahibi.

C. T.: Evet, imtiyaz sahipliği önüne gelene verilmiyordu. Mesela Necip Fazıl da *Ağaç* dergisi, ben de *Aramak* vardı. İstanbul'da başka bir dergi çıkarırız diye düşünüyordum. Başka dergiler de çıkıyordu o ara, ama bir-iki sayıdır bütün bu dergilerin ömrü. İstanbul'da işte elimizde imkân vardı, Milli Eğitim Bakanlığı'nın aboneliği yani. Necip Fazıl'la tanışmamızın nedenlerinden biri de bu oldu. Benim, Necip Fazıl, Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Kutsi Tecer, Arif Nihat Asya üzerine *Aramak*'ta yazılarım vardı. Necip Fazıl'la gıyaben tanışıyoruz. O zamanlar *Son Telgraf*'ta yazıyor, benim için iki makale yazdı. İşte o dönemde Orhan Veli'ler ortaya çıkmıştı. Necip Fazıl bunlara karşı çıktı. Onların şiir anlayışının nükteden öteye geçmediğini düşünüyordu. Nurullah Ataç onları tutuyordu. Bizim de Nisuaz Pastanesi'nde toplanan, Hececilere karşı bir cephemiz vardı. İzmir'den İstanbul'a geldiğim zaman Nisuaz'da toplananlar zaten aşağı yukarı *Aramak* kadrosuydu.

T. T.: Kimlerle nerelerde görüşürdünüz başka o dönemde?

C. T.: O dönemde üç yer vardı; pastane mi diyelim? Birisi Haylayf'tı. Necip Fazıl'la biz Haylayf'ta buluşurduk. Necip Fazıl Nisuaz'a gelmezdi. Tan-

pınar Nisuaz'a gelmezdi. Tanpınar, evinde, pansiyonunda toplardı dostlarını. Hilmi Ziya gelirdi başta, Mustafa Şekif Tunç da.

T. T.: Nisuaz'a gelenler mi, Haylayf'a gelenler mi?

C. T.: Nisuaz'a gelenler. Bir de Park Pastanesi vardı, Park Pastanesi'ne Abdullah Şinasi Hisar gibi eski kuşaktan olanlar giderdi. Bir de Lebon vardı. Aristokratlar; Yahya Kemal gibi, Faruk Nafiz gibi. Orhan Seyfi de oraya giderdi, Sadrettin Celal, Yusuf Ziya Ortaç, Hilmi Ziya bazen Hatice Hanım'la birlikte...

T. T.: Peki senin İzmir'den İstanbul'a gelişin tayinle mi oldu?

C. T.: Hayır becayişle oldu. Biriyle yer değiştirdim yani. İzmir'e eşinin yanına gelmek isteyen bir kadın öğretmen vardı, onunla. Aslında Milli Eğitim Müdürü beni bırakmak istemedi, ama ben felsefe okumak istiyordum. Onu söyleyince, işlemi yeniden yürürlüğe koydu.. Kapıdan kapıcı bırakmadı "içeride bakan var" dedi. "Bakan benim amcam" dedim, öyle bıraktı. Hasan Ali, beni görünce, "Ne oldu, ne işin var senin buralarda, şimdi ders zamanı" dedi. Durumu anlattım. "Siz yasak koymuşsunuz" dedim. "Ne olmuş yani İzmir'de rahat rahat geziyorsun" dedi. Ben daha Gazi Eğitim'deyken Fransa'ya gitmeye kalkmıştım tahsil için. Hasan Ali de o zaman, "Deli misin yahu, Ankara'da fakülte açtık orada okursun" demişti. Böyle bir laf da vardı aramızda. "E ne yapacaksın İstanbul'da?" dedi. "Felsefe okuyacağım" dedim. "Peki o zaman" dedi. "Söyle Hayri Bey'e tayin işini hemen çıkarır" dedi. Hayri Bey de ondan sonra, "Ben ne bileyim kardeşim senin Bakan'ın bu kadar yakını olduğunu," diye dert yandı, "ne bileyim bu kadar rahat konuştuğunu?" Öyle bir şeyle geldim İstanbul'a, Eyüp Ortaokulu'na.

T. T.: Necip Fazıl'la kişisel tanışmamız İstanbul'a geldikten sonra oldu, dedin?

C. T.: Gavsi Ozansoy tanıştırdı. Halit Fahri'nin oğlu. Necip Fazıl'la kısa sürede kaynaştık. Bir şeyler yapalım dedik. Orhan'ların şiirine karşıydık o zaman. Estetiği savunan yazılar yazarız. Necip o zamanlar pek düşman değildi Yahya Kemal'e. "Yahya Kemal'den de, Tanpınar'dan da yazı alırız" dedik. Kısacası bu sanat çevresinin kadrosunu hazırladık. Kimleri düşünüyoruz? Rıfat Ilgaz, Sabahattin Ali; bütün bunları düşünüyoruz. Necip Fazıl sonradan *Büyük Doğu*'yu çıkardığı zaman o zamanlar hazırladığımız kadroyu kullandı, ben hariç. Gavsi Ozansoy da var tabii Necip Fazıl'ın kadrosunda; Peyami Sefa ile de Celal Sılay vasıtasıyla tanıştık.

T. T.: Celal Sılay'ı nereden tanıdın? İstanbul'dan mı tanıdın?

C. T.: İstanbul'dan Nisuaz'dan. Akşam oldu mu Nisuaz'da toplanılırdı. Ankara'dan gelenler de Nisuaz'a gelirdi. Nahit Sırrı Örik, Ankara'dan gelir gelmez oraya düşerdi. Sabri Ethem de. Kısa bir zaman sürdü fakat çok etkin oldu. Neyse bir gün Necip Fazıl'la Haylayf'ta buluştuk. "Cahit buldum" dedi. "Ne buldun?" dedim. "Büyük Doğu" dedi. "Allah Allah" dedim. Necip Fazıl'ın o dönemde şairliği bitmişti. Fakat savunduğu estetiği paylaşıyordum ben. Ben de *Aramak*'ta bunları savunmuştum. "Hadi" dedi "bu tarihi bir andır, gidip resim çektirelim." Şişli postanesinin üstünde bir fotoğrafçı vardı, Necip'le gidip resim çektirdik. Bir de bazen onunla Meserret'te buluşurduk. Bir gün gene buluşacaktık, baktım heyecan içinde geldi. "Cahit, başyazıyı yazdım" dedi. O zamanlar tek parti diktatörlüğü vardı. Örfi idare var. Yani kıl kıpırdatılacak durum yok. Necip'in yazdığı öyle bir yazı ki, aklından geçireni tevkif ederler. Şaşırdım, "Böyle yola çıkılmaz" dedim ve ben dergi fikrini bıraktım. Necip Fazıl da bunu anladığı için de hiçbir zaman kızmadı bana. Çünkü ilk düşündüklerimize kendisi ihanet etmişti; dostluğumuz hiçbir zaman bozulmadı.

T. T.: Zaten senin o gazeteciliğe meylin vardı.

C. T.: O arada *Değirmen* diye bir mecmua çıkarıyoruz.

T. T.: Kim kim çıkarıyorsunuz *Değirmen*'i?

C. T.: Fındıkoğlu, Mustafa Şekip var, hocalarımız bunlar, Cavit Orhan Tütengil var.

T. T.: Senin *Aramak* imtiyazını kullanıyorsunuz.

C. T.: Evet *Aramak*'ın imtiyazını kullanıyoruz başka kimsede yok çünkü. *Büyük Doğu* için Necip Fazıl *Ağaç*'ın imtiyazını kullandı.

T. T.: O ara senin basına geçişin nasıl oldu?

C. T.: Ben *Değirmen*'de Yahya Kemal hakkında bir yazı yazdım. Yahya Kemal büyülenmiş. Tanpınar'a sormuş, o da "bizde felsefede, Vehbi'nin talebesi" demiş.

T. T.: Vehbi Eralp'in.

C. T.: Vehbi Eralp'in, o da onun çevresinde zaten. Halil Vedat bana bir mektup yazdı. Halil Vedat da Milli Eğitim Müdürü. Bana mektubunda,

"Yahya Kemal ile beraberdim, *Değirmen*'de çıkan yazınızı görmüş üstat" diyor. "Sizi göklere çıkarıyor." Yahya Kemal'le de Tanpınar vasıtasıyla tanıştık. Daha *Cumhuriyet*'e falan yazmıyorum. Dergide yazıyorum yani. Gazeteye yazmaya *Vatan* ile başladım.

T. T.: Nasıl oldu o iş?

C. T.: *Vatan* gazetesi... Ahmet Emin Yalman çıkarıyor, demokrasi hareketi 1946'da başladı. 1946'da *Akademi*'yi çıkarıyordum ben. Dergi olarak. Yahya Kemal, Adnan Adıvar, Ali Fuat Başgil, bütün ekabir. Alay eder benle Nurullah Ataç ya! "Toplamışlar Hacı hocayı" diye. İşte o sırada Ahmet Emin Yalman, Yahya Kemal'den haftada bir yazı istiyor. Üstat o sıra parasızdı. Yahya Kemal "ben yazamam ama sana bir genç tavsiye edeceğim, bu genç çok daha güçlü" diyor. Adımı veriyor. Ahmet Emin dergilerde falan beni duymuş. Yahya Kemal beni aradı telefonla, "Ahmet Emin Bey seninle görüşmek istiyor" dedi. Randevu da almış. Gittim Ahmet Emin'e. "Üstat" dedi, "sizi göklere çıkardı, hayatımda ben onun kimseyi böyle övdüğünü görmedim. Hangi gün yazmak istersin?" O zaman Mallarmé ile yapılan bir konuşma vardı "Salı Konuşmaları" diye.

T. T.: Mallarmé'den esinlendin yani.

C. T.: Mallarmé'den esinlenerek bizde "Salı Konuşmaları" diye başladık. O zamana kadar dergilerde yazdığımız için ne kanun biliyoruz, ne sansür tanıyoruz. O arada ben tam başladım, *Büyük Doğu*'nun birinci sayısı çıktı. Tam denk geldi. Necip Fazıl'la ayrıldıktan sonra biz *Değirmen*'i çıkarıyoruz. Artık tamamen kopmuştuk. *Büyük Doğu* çıktı. Ahmet Emin Yalman bana geldi, "Cahit Bey *Büyük Doğu* çıktı, istersen bunu eleştir" dedi. Necip Fazıl'dan da nasıl korkuyorlar. *Büyük Doğu*'yu basın için bayağı tehlikeli görüyorlar. Tamam dedim ve güzel bir eleştiri yaptım. Nasıl başladığımızı anlattım. "Necip Fazıl benim çok yakın dostumdur, senelerce beraber dergi çıkarmayı düşündük" dedim. Böyle tehdit ve şantaja kaçan bir dergiyi kendisinden hiç ummadığımı anlattım. "Ama Necip Fazıl öyle bir tiptir ki" diye yazdım, yalan söyleyen düşmanını doğru söyleyen dostuna tercih eder. Böyle bir yazı işte. Necip Fazıl hemen gelmiş *Vatan* gazetesine nerede Cahit demiş öfkeyle. Ahmet Emin de "yok haftada bir gelir" demiş. Gittiğimde gazeteye, "Necip Fazıl seni arıyor" dedi.

T. T.: Evet öylece *Vatan* Gazetesi'ne girdin. Demek *Vatan*'a girdiğinde Yahya Kemal'le tanışmıştın zaten.

C. T.: Yahya Kemal *Aramak*'tan tanıyor beni. Üstelik *Aramak*'ta Ahmet

Haşim'le ilgili özel sayı yapmıştım. Haşim'in İzmir Lisesi'nde hocayken çektirdiği resmi bulup koymuştum. Yakup Kadri'nin yaptığı mülakatı da. Oradan tanıyor Yahya Kemal beni, onun hakkında da yazmıştım. Şiirlerime kadar tanıyor. *Değirmen*'de çıkan yazıdan sonra Yahya Kemal benim tellalım olmuş. Her yere beni tavsiye ediyor. Bütün derdi: "Tanyol sen *Cumhuriyet*'te yazacaksın." Onun üzerine Nadir Nadi'ye, Doğan Nadi'ye söylüyor. Doğan Nadi de "Tamam" demiş "bize gelsin Cahit." Doğan Nadi'ye gittim. Bu arada Cevat Fehmi'nin bir oyunu üzerine de bir yazı yazmıştım. Cevat Fehmi'yle de oradan tanışıyoruz. Beni seviyor yani. Bana "Sen deli misin Doğan bu işe karışmaz sen Nadir'e git" dedi. Böylece, *Vatan*'ı bıraktım *Cumhuriyet*'e gittim.... Aslında arada *Yeni Sabah*'a geçişim var. Ahmet Emin Yalman, Vedat Nedim Tör ve Nurullah Ataç ile ilgili iki yazımı yayınlamayınca *Vatan*'ı bırakıp *Yeni Sabah*'a geçmiştim. Aslını istersen bütün şöhretimi de *Yeni Sabah*'ta yazdığım o yazılara borçluyum. Ama Yahya Kemal ille de *Cumhuriyet* diyordu.

T. T.: Nadir bey de seni bekliyordu zaten.

C. T.: Bekliyordu. "Cahit Bey, siz hangi gazetede, hangi dergide yazarsanız yazın, siz her zaman *Cumhuriyet* kadrosundasınız, bizim mektebimizdensiniz" dedi. İşte öyle başladı.

T. T.: Peki, burada senin yeni öğrencilik hayatına geri dönelim. İstanbul'da felsefe bölümüne öğrenci olarak girdin, büyük üniversite reformunun sonrasında bir dönemdi. Hatta zannediyorum felsefedeki ilk dönem bazı hocaları kaçırdın onlara yetişemedin, kimler vardı onların arasında?

C. T.: Reinbach.

T. T.: Reinbach bir önceki kuşağın...

C. T.: Bir önceki kuşağın. Aslında Reinbach'ın, Türkiye'den ayrıldıktan sonra önerdiği Von Aster'di. Reinbach'ın hocasıdır aynı zamanda. Felsefe tarihi veriyordu. Sistematik felsefe de veriyordu.

T. T.: Hilmi Ziya ne veriyordu?

C. T.: Hilmi Ziya sosyoloji veriyordu. O zaman sosyoloji felsefenin bir dalıydı, bağımsız değildi. Gerek psikoloji, gerek sosyoloji, felsefenin bir dalıydı. Hilmi Ziya sosyoloji doçenti olarak görev yapıyordu, sonra bizim zamanımızda profesör oldu. Sonra sosyoloji bağımsız bir kürsü haline geldi.

T. T.: Peki Fındıkoğlu neredeydi o dönemde?

C. T.: Fındıkoğlu ilk girdiğimiz dönemde Edebiyat Fakültesi'ndeydi ve Fındıkoğlu bize, Hilmi Ziya'dan daha liberal gelirdi. Hilmi Ziya o dönemde Marksistti, fanatikti ve katiyen ödün vermezdi. Fındıkoğlu daha liberaldi. Ama gerici değildi. Ne de henüz gerici safında yer almıştı. Gerek Fındıkoğlu'nun, gerekse Arif Nihat Asya'nın gerici olmalarının nedenlerinden biri de Hasan Ali'dir.

T. T.: Hangi bağlamda?

C. T.: Hasan Ali, Fındıkoğlu'nu Edebiyat Fakültesi'nden aldı, İktisat Fakültesi'ne verdi, Fındıkoğlu istemiyordu İktisat Fakültesi'ni. İktisat Fakültesi'nden çok rahatsız oldu, bir nevi yanaşma gibi, ciddiye almadılar onu. O bakımdan Hasan Ali'ye kırgındı. İkincisi de Arif Nihat Asya'nın da Hasan Ali'yle tartışması vardır. Malatya Lisesi müdürüyken. O dönemde Von Aster'den, Hilmi Ziya'dan sonra etkili olan Mustafa Şekip Tunç'tur. Mustafa Şekip Tunç, gerçekten psikolojinin kurucularından, edebiyattan, şiirden çok iyi anlayan bir insandı. Bergson'u tercüme etmişti, aslında yaratıcı olmaktan ziyade, çok soru soran, öğrenciye devamlı görev veren, onları konuşturan bir tipti. O bakımdan Mustafa Şekip Tunç bizimle daha çok kaynaşıyordu. Aster de seminerlerde aynı şeyi yapıyordu.

T. T.: Hilmi Ziya'nın Marksist olduğunu söyledin o dönemde, sanıyorum hocaların çoğu öyleydi, Mustafa Şekip Tunç da Marksist miydi?

C. T.: Hayır, soldaydı ama, sonra yavaş yavaşta muhafazakâr oldu. Sadrettin Celal vardı sıkı Marksist. O dönemde fakülte bıçak gibi ikiye ayrılmıştı. Mümtaz Turhan, Macit Gökberk, Mazhar Şevket İpşiroğlu Almanya'da eğitilmiş. Bunlar doğrudan doğruya Hitler Almanyasının etkisindeydi. Bunların karşısında Sadrettin Celal ile Hilmi Ziya vardı. Hilmi Ziya fanatikti. Sadrettin Celal'in o dönemdeki dersleri gerçekten harikaydı, üzerimizde büyük etki yaratmıştı.

T. T.: Lenin ile tanışan oydu değil mi?

C. T.: Lenin'le tanışan oydu. Gerek Sadrettin Celal gerek Mustafa Şekip Tunç İsviçre'de bulunuyorlar. İkisi de psikoloji için gidiyor. Sadrettin Celal eğitimci oluyor. Türkiye'de Lenin'i ilk tanıtan adamdır. Lenin'in düşünce dünyası hakkında onu savunan ondan sonra Mihri Belli'dir. Ben o dönemde doğrusu Marx'ın üzerinde pek durmadım, beni büyüleyen Lenin oldu. Belki Sadrettin Celal'in derslerinin etkisi nedeniyle. Hilmi Ziya, Leninci değildi, daha

çok Markisistti. Zaten o vehimliydi. Fakülte'de bazen kıyametler kopuyordu, talebeler birbirine giriyorlardı. Sadrettin Celal'in kılı bile kıpırdamazdı. O arada uç noktalardan biri de, yine bizde asistan olan Hasan Tanrıkut'dur.

T. T.: Hasan Tanrıkut ile birlikte asistan oldunuz.

C. T.: Doğrusunu söylemek gerekirse o döneme kadar sosyalizmle ilgili değildim.

T. T.: Ama Hasan Tanrıkut'u daha önceden tanıyorsun galiba değil mi?

C. T.: Tanıyorum.

T. T.: Adı geçti konuşurken, *Aramak*'a mı yazı yolluyordu?

C. T.: *Aramak*'ta tabii.

T. T.: Hasan Tanrıkut ilginç bir adam.

C. T.: Tanıdığım insanların en harikalarından birisi odur. Miraç Katırcıoğlu bir, Hasan Tanrıkut iki. Yarı deha denebilecek adamdı, muazzam yaratıcıydı Hasan Tanrıkut. Estetik üzerine çok şeyler yazdı. Bir gün Küllük'te toplandık, Hasan bir şeyden bahsetti. Aziz de o zaman ona itiraz etti. "Sus ulan sen Babıali'nin Kel Hasanı'sın, bu işlere aklın ermez" dedi. Bana öyle geliyor ki, benim delilerim, diye Aziz Nesin, Hasan'dan hıncını aldı.

T. T.: Bir kızgınlığı mı vardı?

C. T.: Evet, o arada nedense ismimi zikretmeden beni de sağcı olarak gösterdi Aziz.

T. T.: O dönemler zaten solla fazla bir ilişkin yoktu sanırım.

C. T.: Hayır. Hasan Tanrıkut *Gerçek* gazetesinde yazıyordu. "Cahit Tanyol" diyordu, "sosyalizmin kapısına kadar gelir bir türlü içeri sokamazdık." Fakat dediğim gibi, gerçekten de tanıdığım insanlar içinde yaratıcılıkta eşine az rastlanır birisiydi. Keşke onun o estetiğe ait yazdıkları toplansaydı, dergilerde kayboldu gitti. Fakat asıl önemli olan Hasan Tanrıkut'un teziydi. Anadolu'nun Türkleşmesi ile ilgiliydi. Fakat öyle bir şey yazmıştı ki... Ömrümüz beraber geçiyordu. Yaratıcılığını orada gördüm. O zamana kadar benim aklımda olmayan birtakım şeyleri o ortaya çıkardı. "Ya Cahit" dedi bir gün, "biliyor musun, biz bu toprağın sahibi değiliz. Hiç şehir yapmamışız." İlk defa beni uyaran ve bu konuda düşünmeye sevk eden oydu. Şehir yapmayan bir milletiz biz, köylü kalmışız. Tezi bu alandaydı ve çok güzeldi. Fakat Hilmi Ziya o arada, sol kesim baskıya uğrayınca korktu Hasan'ın

tezinden ve onu Zeki Velidi'nin pençesine attı. Zeki Velidi de Rusya'dan gelmişti, önce komünistti sonra döndü. Hasan Tanrıkut'un tezi reddedildi. Hilmi Ziya için, "Hoca bizi komünist yaptı, şimdi de ben sizden değilim diyor" derdi.

T. T.: Hasan Tanrıkut'un aklını kaybetmesinde bunlar rol oynadı galiba.

C. T.: Ha tabii. Yedek Subaya gitti. Yedek Subayda Hilmi Ziya'nın arkadaşı vardı emniyet genel müdürü ve şair, destanı falan da var. Adını hatırlayamıyorum; neyse onun vasıtasıyla yemin ettirmişler katiyen solla ilgim olmayacak diye. Çavuş çıkmaktan kurtuldu. Askerliği bitirdikten sonra Kıbrıs'a gitti. Zaten bizim fakültede kadrosu yoktu Hasan Tanrıkut'un. Orada sanıyorum Rum komünist partisiyle ilişkiye girmiş, işkence görmüş, galiba bizimkiler tarafından. Orada tutunamadı, deli döndü. Gittiği zaman aklı başında, Kıbrıs'tan döndüğü zaman delirmişti. Geldi tekrar imtihana falan girdi. Hilmi Ziya telaşa düştü, zaten gölgesinden korkuyor.

T. T.: İnönü baskısı başladı.

C. T.: Evet. Kendisi devamlı takipte. Daha doğrusu belki takibin bir kısmı deliliğinden ibaret. Buna mukabil Hilmi Ziya'nın morali çok bozuktu. *Tarihi Materyalizme Reddiye*'yi yazdı. Mülkiyeden eski bir arkadaşı önermiş yazmasını, yazsın da kurtulsun diye. Sonra yazdıklarını bana getirdi "Cahit bir bak ne diyorsun" dedi. "İyi olmuş, güzel bir eleştiri" dedim. "Peki önsöz yazar mısın?" diye sordu. "Hocam benim ne haddime, talebe hocasına önsöz yazmaz" dedim.

T. T.: Bu dönemde Hasan Tanrıkut'un dönmesinin herhalde önü alındı. Fakülte'ye alınmadı.

C. T.: Evet.

T. T.: Ondan sonra bir Vatinkan'a gitme.

C. T.: O askerlikten önceydi. Amcası, Kardinal Mehmet Ali Molla Vatikan Üniversitesi'ndeydi; Giritli. Mehmet Ali Molla kardinal olmuş, erken ölmese Papa bile olacakmış. Hasan bunalıyor, Türkiye'nin o döneminde gerçekten herkeste bir kaçış isteği var, benim Mehmet Ali Molla'm yok, olsa ben de gideceğim. "Sen İslam Felsefesini biliyorsun bir mektup müsveddesi yap" dedi. Ben de tuttum gayet güzel hazırladım, İslamiyetin çıkmazlarını Hıristiyanlığın derinliklerini, yani bir Hıristiyan'ın hoşuna gidecek ne varsa onu yazdım. Çok güzel bir mektup. Hasan'ın derdi amcasını kandırıp

Roma'ya kapağı atmak. Neyse mektubu gönderdi. Sosyoloji kongresi vardı College de France'ta... Massignon da gelmiş, Hallacı Mansur üzerine bildiri sunmaya. Hasan, "Cahit, Massignon beni görmeye geldi" dedi. Amcası onunla haber göndermiş. O arada Hasan'ı askere aldılar, yoksa gidecekti.

T. T.: Vatikan'a gidecekti.

C. T.: Evet, gidecekti, aslında dinsizdi. Onun dindar olması mümkün değil. Kısacası Hasan heba olmuş bir dehadır, bunda da Hilmi Ziya'nın büyük vebali var.

T. T.: Başka kimler vardı okulda?

C. T.: Tanpınar vardı ama Turkoloji'deydi. Peters, Alman Deneysel Davranış Psikolojisi okuturdu. Birinci sınıf adamdı, fakat o sevilmezdi çünkü Türk düşmanıydı. Alman olmasına rağmen Hitler düşmanıydı ve dersini İngilizce verirdi, Almanca vermezdi. Museviydi.

T. T.: Peki o dönemde sosyalist öğretim üyelerinin sosyalist partilerle ilişkileri var mıydı?

C. T.: O zaman sosyalist parti yoktu gizli parti vardı.

T. T.: Mesela biraz önce Alaattin Akgüder'in adını geçirdin. Esat Adil'in partisi ile ilişkileri vardı değil mi?

C. T.: Hasan Tanrıkut partideydi zaten. Aziz Nesin partideydi. Alaattin genel sekreteriydi, ben de İslamiyet ve sosyalizm meselesi ile ilgileniyordum. Alaattin yakın arkadaşım, Hasan da öyle, Esat Adil'le de tanışıyoruz. Azerbeycan'dan küçük küçük broşürler gelirdi. Esat Adil bana, "Cahit sen bu İslam felsefesi ile meşgul oluyorsun, İslamiyet ve sosyalizm meselesi ile ilgili bize bir konferans versen" dedi. Olur dedim.

T. T.: Evet bir zamanlar bana, beni bu yöne yönelten Esat Adil oldu demiştin.

C. T.: Evet, evet söylemiştim. Tek kusuru sarhoşluğuydu. Bunun dışında gerçekten büyük idealistti. Heder olmuş bir adamdır. Bu memlekette Esat Adil gibi bir adamın ölümünün dahi farkında olmadık.

T. T.: Peki *Cumhuriyet*'te kaç yılında yazmaya başladın? Arada *Son Havadis* dönemi nerde duruyor, onu düşündüm birden.

C. T.: *Cumhuriyet*'e *Yeni Sabah*'tan sonra başladım.

T. T.: Arada *Son Havadis*'teydin herhalde?

C. T.: Evet, *Son Havadis*'teydim.

T. T.: *Son Havadis* o dönemde Demokrat Parti'nin yarı resmi organı gibi mi çalışmıyordu?

C. T.: Efendim, o zamanlar bana rahmetli Bahadır Dülger ısrarla köşe yazarlığı teklif etti. Ben dedim ki "İngiltere'ye gidiyorum yapamam." O da, "Ben sana günü gününe gazete gönderirim" dedi. Gönderiyordu da. Yüzüm yumuşak, hatta annen o zamanlar "yapma" dedi "parti gazetesi" dedi. "*Cumhuriyet*'te yazamadığın ne varsa burada yazacaksın" dedi Bahadır Bey. Nitekim doğru çıktı. Ben işi yokuşa sürmek için, "Paramı da dolar olarak isterim" dedim, yani ne dediysem razı oldu. *Cumhuriyet*'e hiç haber vermeden böyle bir iş yaptım, sekiz ay yazdım. Sonra benim sütunda bir yazı çıkıyor, altında başka bir adamın imzası var. Meğer, partinin beğenmediği, hoş görmediği yazılarım sansürleniyor, yer boş kalmasın diye de Bahadır Dülger, takma adla kendisi yazıyormuş. Sonradan bu çıktı açığa. Fakat sonradan Demokrat Parti baskısı, Osman Büyükbaşı'nın, Hüseyin Cahit'in hapse girmesi, tahkikat komisyonunun kurulması ile benim orada yerim kalmadı ve bıraktım. İngiltere'deyken bıraktım. Geldim *Cumhuriyet*'e. Cevat Fehmi "Sen cezalısın, Nadir'e git" dedi. Gittim Nadir'e... dedi ki "Cahit, sen hangi gazeteye gidersen git, sen *Cumhuriyet*'in yazarısın."

T. T.: Demek o zaman söyledi.

C. T.: O zaman söylemişti. Ondan sonra *Cumhuriyet*'ten ayrılmadım zaten. Kovuluncaya kadar yani.

T. T.: Peki Hüseyin Cahit'in gazetesinde ne zaman yazdın? Onu atladık sanki.

C. T.: O ara Nurettin'le ikimizin gözü basında. Ben felsefede okuyorum o da hukukta, daha bitirmemiştik. Dedi ki, "Gel birer mektup yazalım, ben Yunus Nadi'ye yazacağım." Tabii, bu eski neslin nasıl mükemmel insanlar olduklarını göstermesi bakımından ilginç, iki genç yazarın yazılarıyla ilgilenmeleri; gençleri ciddiye almaları.

T. T.: Yunus Nadi'ye yazacak?

C. T.: Evet, "Sen de bir yazınla beraber Hüseyin Cahit'e mektup yaz"

dedi. Yunus Nadi'ye mektup yazıyor, ilginçtir Nurettin yazı işleri müdür yardımcılığına geldi.

T. T.: *Cumhuriyet* gazetesinde.

C. T.: Evet. Fakat Cevat Fehmi daha deneyimli olduğu için Cevat Fehmi'nin muavini olarak geldi. Nurettin haris bir adamdı, birinci olmadığı yerde durmasının imkânı yoktu. O sıralarda Nuri Demirağ'ın partisi kuruldu. Kuzu partisi derdik, Milli Kalkınma Partisi. Ona girdi, hatta beni de oraya çekmek istedi. Osman Bölükbaşı Fakülte'ye kadar geldi partiye girmem için. Neyse gene dağıtmayalım konuyu. Mektubuma Hüseyin Cahit cevap yazdı ve "Sizi çok tanımak istiyorum, yazınızı çok beğendim" dedi. "*Tanin*'de herhalde senden çok faydalanacağım" dedi. Kurtuluş civarındaki evinin adresini verdi, "Mutlaka gel" dedi. Bana telefon etti ben de sonra onu aradım ve onu görmeye gittim. Uzun boylu bir adam. Uzun uzun konuştuk, sonra elini omzuma attı "Adaşım sende gençliğimi görüyorum" dedi. "Seninle *Tanin*'de iyi anlaşacağız" dedi. Aslında gazeteyi bütünüyle benim yönetimime bırakmayı düşünüyordu. Fakat o arada, Pehlivan Tefrikaları yapan bir herif vardı, adını şimdi hatırlamıyorum. *Tanin*'i batıran da odur, namussuz bir herifti. Ama siz tanımazsınız onu herhalde.

T. T.: Sanırım siyasete girmen için de teklifler olmuştu. 1950-54'te Demokrat Parti'den teklif gelmiş. O nasıl oldu?

C. T.: 1950'de Celal Bayar Antep'e geliyor. İsimlerden bahsederken benim Nizipli olduğumu öğreniyor. "Cahit Tanyol bizim partimizden değil, bizim eğilimimizde değil ama çok tarafsız biri" diyor, benim Nizip'ten namzet gösterilmemi istiyor. Onun üzerine teklif geldi. Hatta Yahya Kemal "Hemen gir" falan dedi. Ama annen istemedi, belki de isabet oldu. Çünkü benim Adnan Menderes'e zaafım vardı.

T. T.: Peki bütün bu süreç içinde baktığımız zaman, aslında sol görüşlü insanlarla yakınlıkların var ama bir solcu değilsin. Sola doğru geçiş 60 darbesi ile birlikte mi oldu yoksa onun öncesinde başlamış mıydı?

C. T.: Asıl solla ilişkim 60 darbesinden sonra oldu. *Cumhuriyet* gazetesinde. *Cumhuriyet* solu tutuyordu. Orada kampanya açıldı. Ben öyle bir azıtmışım ki sonradan bizi kovdular, çıkardılar işten. Bu dönemde Kemal Tahir'le, Asaf Ertekin'le tanıştım.

T. T.: Edebiyat yaşamına dönelim. Yakınlığın olan bazı yazarlar ve şairler var o dönemde, benim hatırımda kalan, Rıfat Ilgaz'dan bahsettin birkaç

defa, eski bir dostluk o, onun dışında Tanpınar ile berabersiniz, Sait Faik ile olan dostluğunuz var, hatta Sait Faik ile ilgili bir yazın vardı galiba.

C. T.: Sait Faik üzerine mi? Var tabii.

T. T.: Bir savunma yazısı mıydı bu?

C. T.: Evet, "Bir Edebiyat Zabıtası". Sait Faik'e yapılan saldırıya bir cevap niteliğinde. Hatta bir parça sert ve ağır bir yazıydı. Sait Faik, *Lüzumsuz Adam* diye bir kitap çıkarmıştı. Adile Ayda da kitabı yerden yere vurmuş. Ben de "Bir Edebiyat Zabıtası" diye bir yazı yazdım.

T. T.: Bir de bir hikâyen var senin Sait Faik'le. Evlenmesiyle ilgili...

C. T.: Haa evet. Şimdi Sait'in eşcinsel olduğu biliniyor. O dönemde böyle şeyler açık edilmezdi, ama Sait'in durumu açıktı. Oğlancıydı. Nisuaz'da toplanırız sonra birahaneye gideriz. Bir bakarız bazı çocuklar gelip Sait'ten para alırlar. Bunları biliyoruz zaten. Bir gün tam Haşet'in önünde, kara kuru, çirkin bir kızla Sait'e rastladım. "Cahit bak, karım" dedi. Ben de Celal Sılay'a, "Yahu Sait durdu durdu, gitti kara kuru, çirkin meymenetsiz bir karıyla evlendi" dedim. "Oğlancılığa devam etse daha iyiydi" dedim. Bunu söylemişler Sait'e. Sabahattin Kudret de bana, "Bana bak bugünlerde Sait'in gözüne görünme. Sen bir şeyler söylemişsin, fena kızmış" dedi. Ben artık Sait'ten kaçıyorum, Nisuaz'a da uğramaz oldum.

T. T.: O bücürü elime geçirirsem eşek sudan gelinceye kadar döveceğim demiş galiba.

C. T.: Çok kızmış bana. Galatasaray Lisesi önündeydi, çok geçmedi aradan, belki 3-4 ay. Sait'i gördüm karşıdan geliyor, o da beni gördü. Galatasaray'dan aşağıya bir yol var ya hani, Yapı Kredi Bankası'nın olduğu ara yol, görünce saptım oradan. Sait peşime düştü ben kaçıyorum. Sait'in beni yakalamasına imkân yok, öyle bir koşuyorum can havliyle. Ama o bağırıyor, "Cahit, oğlum karıyı boşadım, korkma!" Onun üzerine durdum, neyse sarmaş dolaş olduk, barıştık.

T. T.: Asıl o evlenme olayı çok hazin bir hikâye aynı kızdan söz ediyorsan. Bir başka tarafını da rahmetli Sabahattin Kudret'ten dinlemiştim. Kadını boşamasına sebep olan biraz da Sabahattin Kudret. Sait kadını sınamak istiyor kendisine sadık mı değil mi diye. Belki de biraz da kurtulmak mı istiyor, bilmiyoruz. Galiba bir Rum kızı. Öyle hatırlıyorum. Adadan bir Rum kızı. Sabahattin Kudret de gençliğinde yakışıklı bir adammış.

C. T.: Sabahattin gerçekten yakışıklıydı.

T. T.: Sait diyor ki, "Sabahattin, benim kızı tavlamaya çalış bakalım sana yüz verecek mi?" "Yahu olur mu öyle şey" diyor. "Bir ahbaplığımız var yapılacak iş mi?" diyor Sabahattin Kudret. Yani kızı Sait'in zoruyla tavlıyor. Tavlayınca da Sait kızdan ayrılıyor. Bunu Sabahattin Kurdet anlatırken hüzünlenerek anlatmıştı, kız çok kötü durumda kaldı arada diye. İşte böyle bir hikâye.

C. T.: Sen hatırlamıyor musun? Sait bir gün Burgazada'ya gelmişti. Sana da gazoz ısmarlamıştı.

T. T.: Çok küçüktüm herhalde hiç hatırlamıyorum onu. Benim anılarımın içinde kalmış bazı şeyler var, senden dinlediğim şeyler. Hilmi Ziya'ya dönersek, sanıyorum Hilmi Ziya ile önce bir arkadaş ilişkiniz var, hoca öğrenci ilişkisi sonradan geliyor. Öğrencilikten arkadaşlığa dönüşen bir ilişkiyi de Tanpınar'la görüyoruz, hem de aranızda yaklaşık bir 10 küsür yaş olmasına rağmen. Hilmi Ziya'nın kafasına bir kristal tabla fırlatma olayın vardı değil mi?

C. T.: Nafiz Danışman diye biri, İslam felsefesine gelmek istiyor. İmam Gazali'nin bir eserini tercüme etmiş, basılmamış. Hilmi Ziya da müteredddit, alayım mı almayayım mı diye düşünüyor. Fakat adam, münafık, insanları birbirine düşüren bir tip. Mazhar Şevket İpşiroğlu'nun gözü tutmamış, almamış bu adamı. Bir gün, Hilmi Ziya, bir Macar etnoloji profesörü vardı, onun hakkında bir rapor hazırlamış "Bunu daktilo et" dedi. Benim annenle randuvum var buluşacağız. "Ya hocam ben daktilo bilmem" dedim. "Canım yaparsın" diyor. Berbat da bir daktilo. "Bunu yaz aman önemli." Tam o esnada Nafiz Danışman geldi. Ben de Hilmi Ziya'nın baskısına öfkelenmişim verdim veriştirdim. Nafiz'in işe alınma teklifi reddedilince, bunu benden bilmiş. Hilmi Ziya'ya benim aleyhimde veryansın ediyor. Söylemediğim şeyleri de söylüyor. Gerçi söylemiş de olabilirim. Çünkü davranışları iyice berbatlaşmıştı. Dün arkadaş gibi olan adam, fakülte ve kürsü özerkliğinin gelmesiyle birlikte bize küçük sekreterler gibi davranmaya başlamıştı. Bunu tellemiş pullamış anlatmış. Hilmi Ziya iyice öfkelenmiş. Zaten evde Hatice Hanım'la kavga etse işe suratsız geliyordu. Ne yapacağımı şaşırdım. Bir gün bu içerde Nurettin Şazi ile oturmuş beni çekiştiriyormuş. Ona benim için, "Aldım işte bir Allah'ın belasını, başıma dert oldu" falan diyor. Onlar konuşurken ben içeri girdim. "Ne oldu kapıda beni mi dinliyordun" dedi. "Sen bana bak dedim, sana profesör, hoca deyip saygı gösteriyoruz..." İşte o arada elime bir tabla geçmiş, onu kafasına fırlattım, neyse isabet etme-

di. Nurettin Şazi araya girip bizi ayırdı. "Ben gizli bir şeyi dinlemem." O da "Sen Nafiz'e şunu şunu söylemişsin" dedi. Ben de "Çağır önümde söylesin" dedim. Nafiz Danışman geldi, her şeyi inkâr etti. Hilmi Ziya yalancı durumuna düşmüştü. Onun üzerine "Ben gördüm ama senin gibi alçak birini görmedim" dedi. "Sen bunları bana söylemedin mi? Bak biz Cahit'le kardeş gibiydik, senin ne hakkın var, utanmadın mı?" Hiç unutmam boynuma sarıldı. Özür diledi.

T. T.: Hilmi Ziya ikide birde âşık olan bir adammış değil mi?

C. T.: Sorma... Yine bir gün bir kıza âşık, üstelik de benim adresimi vermiş, benim vasıtamla haberleşiyor. Bir gün dertleştik. "Cahit" dedi, "hoca talebe, arkadaş olarak aramızda çok şey geçti. O kavgalarımızı da boş ver, fakat senin bir şeyini affetmiyorum." Ben de nedir diye sordum. Meğer işte o âşık olduğu kızı o günlerde bana anlatıyormuş. O anlatırken ben onu aniden Beyazıt'ta sokak ortasında bırakıp yanından ayrılmışım. "Sen beni o dertli anımda Beyazıt'ta, o orta yerde perişan bıraktın." Bütün hayatı içinde tek affetmeyeceği şey buymuş. Âlem adamdı.

T. T.: 1960'ta bir ordu darbesi ile Demokrat Parti iktidardan düştü. Bu süreç içinde Cahit Tanyol nerede duruyordu?

C. T.: 1960'tan sonraki dönemde biz hemen hemen tamamıyla sol cephede yer aldık. O zaman ben *Cumhuriyet* gazetesinde yazıyordum. *Cumhuriyet* gazetesine bütünüyle bir sol kadro hâkim oldu. Sol hareket Türkiye İşçi Partisi'nin kuruluşuna yol açtı. Mehmet Ali Aybar'ın kurduğu İşçi Partisi. Biz de *Yön* dergisi çevresinde Sosyalist Kültür Derneği'ni kurduk.

T. T.: Benim sorduğum hemen 60 sonrasında. Darbe bir yerde alkışlandı değil mi?

C. T.: Evet, evet alkışlandı, hepimiz alkışladık.

T. T.: Ama yanılmıyorsam sen anayasa önerisine karşı oy vermiştin?

C. T.: Evet karşı oy vermiştim.

T. T.: Nedeni neydi karşı oy verişinin?

C. T.: Bir, üniversite özerkliği ile ilgili maddeydi. Bunun için Anayasa Komisyonu'na da başvurmuştum; Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet'in bulunduğu... Sonra diğerleri ile de görüştüm. Dedim ki onlara, önemli olan

üniversite öğretim üyesinin özgürlüğüdür. Kurumun özgürlüğü anlamlı değildir. Kurum özerkliği her zaman geri alınır ama bir bireye verilmiş özerklik alınamazdır. Şu formülü hem *Cumhuriyet* gazetesine yazdım hem Anayasa Komisyonu Başkanı'na, Sıddık Sami'ye gönderdim. Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet'le konuşup öyle vermemi söyledi. Bir öğretim üyesi din, inanç, düşünce ve eyleminden dolayı mahkemelerin dışında hiçbir takibata uğramaz. Bu madde anayasaya geçerse, bir daha kimse...

T. T.: Üniversite içi soruşturmalara uğrayamaz.

C. T.: Üniversite içi soruşturmalara uğrayamaz, üniversite kendi içindeki terörü sürdüremez. Sonradan Kubalı'dan dinledim, "Maalesef Sıddık Sami bunu gündeme alıp konuşmadı bile" dedi. Menfi oy verişlerimin sebeplerinden biri. İkinci nedeni de, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın anayasal bir kurum haline gelmesi. Çünkü bu doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik prensibinin yıkılması demekti.

T. T.: Bir din kurumu devlet kurumu haline geliyordu.

C. T.: Bir din kurumu devlet kurumu, organı haline geliyordu. Bundan dolayı karşı çıktım... Bu arada sol hareket gelişiyordu. Biz özellikle askeri tuttuk. 27 Mayısçıları. İlhan Selçuk, ben, Çetin, Doğan Avcıoğlu. 27 Mayıs'a tekabül eden dönemlerde ben Yüksek Kumanda Akademisi'nde, Milli Savunma Akademisi'nde hocaydım. Yani olayların ordu içindeki gelişmesini Akademi vasıtasıyla biliyordum. Hatta 18 Nisan'dır galiba, bir toplantı yapıldı Yüksek Kumanda Akademisi'nde, ne yapılabilir diye... Ben tüm Osmanlı tarihi boyunca ordu müdahalesinin olumlu sonuçlanmadığının olmadığını söyledim. Ama baktım içerdeki subayların en küçük rütbelisi kurmay albay. Bunlar karar vermişler, biz de tabii fetva verdik sözüm ona 27 Mayıs'a...

T. T.: Kimler vardı, orada öğrenci olarak hatırladığın var mı subayların arasında?

C. T.: Celal Alkoç vardı. Kara Kuvvetleri Kumandanı. Celal Alkoç sonradan dostum olduğu için hatırlıyorum. Şunu söylediler özel konuşmamızda, "Hocam Cumhurbaşkanı kim olacak onu tayin edemedik." Sıddık Sami geçmiş kafalarından, sonra Cemal Gürsel'i buldular. O süreçte işte, İşçi Partisi açıldı, biz Sosyalist Kültür Derneği'ni kurduk. Bir de Aydınlar Bildirisi oldu. Hatta hepimizi mahkemeye verdiler, ama hiçbir şey çıkmadı. Aydınlar Bildirisi yayımlandı, aynı zamanda Sosyalist Kültür Derneği kuruldu. Sosyalist Kül-

tür Derneği'nin başında Osman Nuri Torun, Nejat Erder, Atilla Karaosmanoğlu, Sadun Aren, ben, Doğan Avcıoğlu ve dahaları da vardı. Merkez Yönetim Kurulu bunlardan ibaretti. Bana da iş bölümünde, Koordinasyon Başkanlığı düştü.

T. T.: Aynı zamanda genel sekreter değil miydin?

C. T.: Hayır, genel sekreter Nejat Erder'di. Bana koordinasyon başkanı olarak görev verildi. Herhangi bir şekilde bir dernek şubesi açılırsa, benim onayım gerekiyordu. Hatta o arada İktisat Fakültesi'nden bir genç vardı deli dolu. İdris Küçükömer. İşçi Partisi de derneğin ille partiye bağlanmasını istiyordu. Onun üzerine ben İşçi Partisi'ne dedim ki, bu Sosyalist Kültür Derneği Türkiye'de Sosyalizmin nasıl uygulanabileceğinin bir tür araştırması. İşçi Partisiyle, tüm ısrarlarına rağmen temas etmedim ben. Onun üzerine Merkez Yönetim Kurulu'ndan Sadun Aren geldi, İşçi Partisi'yle temas et diye. Sadun Aren İşçi Partisi'ne sonunda milletvekili oldu zaten. Bu derneğin tüzüğünü de Atilla Karaosmanoğlu, Nejat Erder ve ben yaptık. Hatta bir taslak vardı onun üzerinde konuşuluyordu. Onun bir maddesini Atilla Karaosmanoğlu "Derneğimiz pazar ekonomisine açıktır" diye yazdırdı.

T. T.: Demek Pazar ekonomisini kabul ediyordu derneğin görüşleri...

C. T.: Onun üzerine ben itiraz ettim. "Hoca" dedi, "Derneğin yapılanma şekli yukarıdan aşağıya."

T. T.: Kim bunu diyen?

C. T.: Atilla Karaosmanoğlu. "Eğer böyle bir madde koymazsan hepimizi deliğe tıkarlar" dedi. "Çünkü merkezden itibaren, aşağının yetkisi yok, yukarısı tayin ediyor" dedi. "Bu tamamıyla komünist bir örgütlenme olur, devlet bizi derhal kapatır ve canımızı okurlar." Bunun üzerine, derneğimiz karma ekonomiye taraftardır, bu şekilde etkinliğimizi sürdürebiliriz dendi. İstanbul'da bir açılış yapıldı ve yer yerinden oynadı.

T. T.: Aynı sırada *Yön* dergisi de yayımlanmaya başlamış mıydı?

C. T.: Tabii *Yön* başlamıştı. Doğan Avcıoğlu yönetiminde. Aslında bu işlerin organizatörü, örgütçüsü, hatta bir yerde de yürütücüsü ve hatta hepimizin üzerinde etkisi olan Doğan Avcıoğlu'ydu. Doğan Avcıoğlu'nun düşüncesi, zinde kuvvetlerle biz bu işi yapabiliriz yönündeydi.

T. T.: Zinde kuvvetlerden kastettiği ordu.

C. T.: Ordu ve gençlik.

T. T.: Zaten *Yön* macerasından sonra da *Devrim* dergisi sırasında Doğan Avcıoğlu'nun orduyla yakın ilişkide olduğunu biliyoruz.

C. T.: Hatta birçokları da *Yön*'ü, *Devrim*'e çeviriyormuşsunuz, dedi. O arada *Milliyet*'e bir açık oturum yapıldı. Orada, Doğan bana, "Aman hoca fırsat fırsattır bu, zinde kuvvetler üzerine bir şeyler yaz" dedi. Ben aksini yaptım.

T. T.: Neden aksini yaptın. 1960'ların başında, başından geçen bir macera dolayısıyla mı orduyla iş yapılmaması düşüncesine varmıştın? Talat Aydemir olayını hatırlatmak istiyorum.

C. T.: Talat Aydemir olayında Cahit Tanyol ve Doğan Avcıoğlu tutuklandı diye gazetede haber çıktı. Oysa böyle bir şey yoktu. Aslında 27 Mayıs'ın amacına ulaşamadığını düşünüyorduk o sıra, biz yeniden bir şeyler yapmak istedik; arkada asker.

T. T.: Dahlin neydi Talat Aydemir olayında? Yani neresinde duruyordun?

C. T.: Talat Aydemir olayında bizim alakamız yoktu. Talat Aydemir olayına angaje olan İdris Küçükömer'di. Doğan'a, *Devrim* dergisini kurmaya hazırlandığı dönemde ben bir şey anlatmaya çalıştım, neden bu işin orduyla olamayacağı konusunda. Zinde kuvvetler falan bunlar tamam da... yalnız dedim, Birinci Talat Aydemir olayı öncesinde bana Ankara'dan kurye ile birtakım raporlar geliyor. Ben sosyalist bir hareket bekliyorum. Ama olay açığa çıktıktan sonra anladım ki bir kurye de Cihat Abaoğlu'na, Bedii Faik'e gitmiş. Yani bana sosyalist bir izlenim verilirken, ötekilerle tam tersi yapılmış. Doğan'la çelişmemiz orada oldu, "Sen" dedim, "ordunun başbakanı yani memuru olursun, olmaz bu iş" dedim. O yüzden *Devrim*'de yollarımız ayrıldı ama dostluğumuz daim. Bu arada benim *Cumhuriyet*'te, "Ordu, Üniversite ve Gençlik" diye bir makalem çıktı. Bu makale birden bire Paris'te, *Nato* dergisinden istenmiş, Paris Büyükelçiliği vasıtasıyla bütün dillerde yayımlanması için benden izin istenmişti. Ben de verdim, tüm dillerde yayınlandı ve zannedersem Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin yazısından hemen sonra konmuştu. Üstelik de Ara Güler'den resmimi istemişler. Bu ani ilginin nedeni neydi yazıma? Ben orada şunu anlatıyordum. Bizim devlet geleneğimizde, Osmanlı İmparatorluğu'nda üç ana kuvvet vardır. İlmiye, Seyfiye, Kalemiye, bunlar devleti yürütürler ama bunların hiçbirisi devlet olamaz, çünkü devlet bir hanedandır. Dolayısıyla bu geleneği 60 darbesiyle ilişkilendirip askerin

kışlasına çekileceğini söylemiştim. Gelenekte yoktur çünkü. Oysa Amerikan deneyimi; Güney Amerika'da askeri darbelerle ordunun uzun süre işbaşında kalmasını sağlıyordu. Bunu önemli görmüşler. O yüzden de birden bire makale büyük bir önem kazandı. Hatta Profesör Hart Türkiye'ye gelir gelmez ilk benden o makaleyi istedi. Zaten Profesör Hart'ın CIA'yle bağlantısı vardı.

T. T.: Bir yerde öngörülerin doğru çıktı. İşte tam bu noktada belki de, Talat Aydemir olayı askeri rejimin uzaması için yapılan bir çaba değil miydi?

C. T.: Evet tabi. Talat Aydemir'i biz onaylıyorduk. Fakat o ikinci liste ortaya çıkınca...

T. T.: Yani sosyalist liste dışında bir de sağcı listeye de oynadıkları çıktı ortaya.

C. T.: O çıktı ortaya. Ama ondan evvel haberimiz yok bundan. Nasıl çıktı ortaya. Çünkü İsmet Paşa, biliyorsunuz, Başbakan, el koydu olaya. Yani, Birinci Talat Aydemir vakası. Başbakanlığa, İsmet Paşa'ya bağlı bir kurmay albayı bana, "On iki sivil var listede. Bakan olacak sivillerden biri de sensin" dedi. Cihat Abaoğlu'nun adı da vardı, Doğan Avcıoğlu'nun adı ve daha başka isimler de vardı. Eğer İsmet Paşa'nın affına uğramasaydık belki asarlardı bizi. İsmet Paşa söz verdi takibat yapmayacağım dedi. Böylece biz de kurtulduk. Amerika 60'larda bir süreç başlattı. Latin Amerika benzeri bir darbe yaptıramayacağını anlayınca, Türk ordusuna, ülkeyi içerden fethettirmeyi planladı ve bu süreç 80 darbesi ile tamamlandı. Amerika geleneksel metodunu değiştirmedi. Sadece orduyu kendi yörüngesine soktu.

T. T.: Evet bu birçok açıdan tartışılabilir. Bazı açılardan doğrudur da. 1960'larda yazdığın bazı yazıları hatırlıyorum. Ordunun Filipin ordusuna çevrilmesi doğrultusunda hareketlerde bulunulduğuna ilişkin bazı yazıların çıkmıştı. *Yön*'de sanırım. Hatta o dönemde ordunun birtakım ticari ilişkilere girmesini de eleştirmiştin. Bugünkü Oyak Bank'a kadar uzanacak süreci başlattı o.

C. T.: Amerika metodu değiştirmedi. Amerika orduya sınıf değiştirtti.

T. T.: 1960'lar, 1970'ler döneminde orduyu bu açıdan eleştirdiğini biliyorum, 2000'lere geldiğimizde ordunun niteliğinde bir değişiklik mi ortaya çıktı, yoksa Türkiye siyasetinde niteliksel değişiklikler orduyu farklı bir yere mi koydu bilemiyorum, ama bir zamanlar orduya bu kadar farklı ve bu kadar güçlü bir şekilde karşı çıkan kimi çevrelerin bugün büyük ölçüde ordu taraftarı olma-

ları bana çok ilginç geliyor. Yani o dönemde tamamen Marksist perspektiften bakıp orduyu tüccar ordu diye eleştiren kesimler, ki bunların arasında sen de vardın, 2000'lerde birden bire Türkiye'de yeni bir tehlike olarak görülen irtica tehlikesi ile birlikte orduya sarılmaya başladınız, bu bir çelişki değil mi?

C. T.: O zaman Doğan'ın bir sözünü tekrar hatırlamamız lazım.

T. T.: Peki bir soru daha soracağım, konuyu belki dağıtıyoruz ama, bu mesele önemli. 60'lardan başlayarak senin, Doğan Avcıoğlu'nun üzerinde durduğunuz bu zinde kuvvetler –ki sen sonra bu fikirden ayrıldığını söylüyorsun, onu da biliyoruz–, Doğan Avcıoğlu'nun Türk siyaseti içinde orduya önemli bir yer ayıran bu bakışı, günümüze kadar gelen belli bir aydın bakışını da içeriyor. Bu halka büyük bir güvensizliği yansıtmıyor mu? Yani halkı siyasetin içinden tamamen sıyırıp atarak orduyla bu işi yapmak, belki 1960'larda geçerli olabilirdi. Çünkü Türkiye'de sivil toplum örgütleri dediğimiz yapılanma henüz başlamamıştı. Ama 2000'ler Türkiyesine geldiğimizde bir aydın tabakasının, hâlâ orduya bu kadar güvenmesi, Türkiye'deki sivil toplum örgütlerinin güçlenen yapısına, halkın politikaya olan aşırı ilgisine büyük bir güvensizlik duyulduğu anlamına gelmiyor mu?

C. T.: Evet, yalnız bir şey vardır ben bunu çok düşündüm kendi kendime. İrtica tehlikesine karşı tek dayanağımız budur diyoruz, çünkü Rusya'nın çöküşüyle beraber ideolojiler demode hale geldi. Elbette ideoloji de bir inanç olduğundan dine çok benziyor. Bir tek din kaldı orta yerde. Din olunca üstelik, İslamiyetin bir özelliği de var, her şeye karışıyor. Dolayısıyla her şeye karışan bir din eğer laiklikten bir parça ödün verirsek ağır basar... Aslında iki noktayı tartışılır kılmamız gerekiyor. Atatürk'ün tartışılması gerekir. Açıkça. Çünkü o tartışıldığı vakit Atatürk asıl hakiki büyük yerine ulaşır ve tabu olmaktan çıkar. Bir de şeriatın tartışılması gerekir. Şeriat ve irticanın birbirinden ayırt edilmesi lazım. Şeriat bir hukuk sistemidir. İrtica bütün siyasi partiler tarafından kullanılıyor. Kullandıkları şeriat değil irtica. Halbuki irtica ancak şeriata indirgemek suretiyle mahkûm ediliyor. İrticanın tartışılacak bir tarafı yok. İrtica irticadır.

T. T.: İrtica bağnazlık demek.

C. T.: Evet bağnazlık demek. Tehlikeli bir şey. Bağnazlık bir hukuk sistemi ile özdeşleştirilip suç haline getiriliyor.

T. T.: İrtica ile şeriat özdeşleştiriliyor.

C. T.: Özdeşleştiriliyor, yanlışlardan biri budur. Şeriat deyince arkasında Allah ile peygamber var. Dolayısıyla anayasayla, Allah ile peygamberi karşı getirip laikliği koyuyorsun; çelişki burada. Bugünkü gazetede vardı. Çeçenistan'da muazzam bir cami yaptırmış Diyanet İşleri Başkanlığı.

T. T.: Bizim Diyanet İşleri Başkanlığımız mı yaptırmış?

C. T.: Diyanet İşleri Başkanlığı yaptırmış. Şu anda çok büyük bir ekonomik güce sahip biliyorsun. Ekonomik güçle birlikte arkasında büyük bir dünya var.

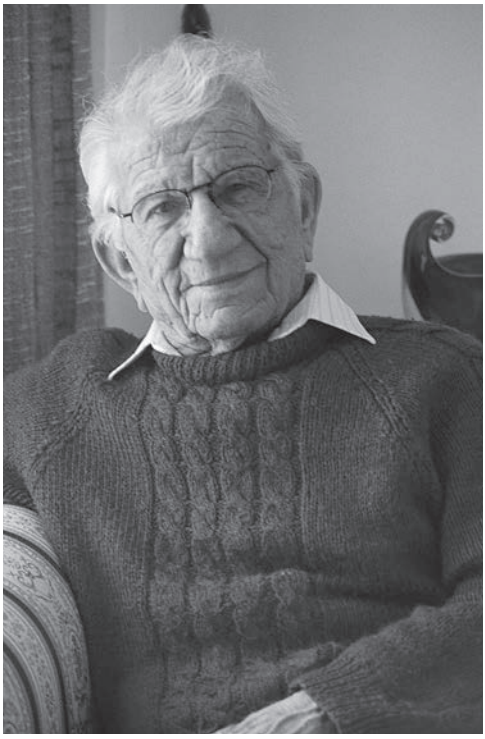
T. T.: Bunlar başka tartışma noktaları tabii. Bir bakış açısı da diyor ki Diyanet İşleri Başkanlığı kaldırılsın, din topluma aittir. Güzel de diyorlar. Ama o zaman Türkiye tarikatların bir çatışma alanına dönüşmez mi? Zaten bu görüş Necmettin Erbakan'ın baştan beri savunageldiği görüş değil mi?

C. T.: Ben de aynı kanaatteyim. Diyanet İşleri Başkanlığı akıl almaz bir ekonomik ve siyasi güce sahip olduktan sonra; üstelik devlet parasıyla, karşı olmamak mümkün değil. Diyanet İşleri Başkanı'nın doğrudan doğruya kendi içinden seçilmesi gerekir. 1910 senesinde Hoca Kadri Efendi de bunu savunuyordu: "Ehlisünnetin melanetinden kurtulmanın tek çaresi, devletin sırtında yük olmamasıdır" diyordu.

T. T.: Kendi iç düzeni içinde seçim yapsın yani.

C. T.: Kendi kendilerini seçsinler, devlet para vermesin. Devlet o zaman müeyyide koyar, çünkü bütün Osmanlı tarihinde irtica hareketlerinin hiç birisi siyasi bir nitelik göstermiyor. Hep şeriat tarikat kavgaları. Kendi aralarında kavga. Ama Köprülü gibi korkunç bir adam bir ayaklanmada hepsini sürgüne gönderiyor. Ayaklanma oluyor, ama yine devlete karşı değil. Mesela bir ayaklanmada deniyor ki –Şehzade Camii'nde toplanmışlar– yarın herkes silahlarını alsın. Bir camiide bir minare varsa, sünneti şerife uyacaklar. Peygamber zamanında minare yok ya yıkacaklar. Ya da ne kadar bektaşi varsa öldürecekler ve tekkelerini yıkacaklar. Dikkat edersen katiyen devlete karşı değil bu hareketler. Devlet gözünü oyar adamın. Siyasetin dışında oluyor kendi kendine. Köprülü de bakıyor bunlar işi iyice azıtmışlar, Şeyhülislam'dan fetva alıyor, bunların medresesini kapatıyor, elebaşılarını sürgün ediyor.

T. T.: Osmanlı içindeki softa ayaklanmaları da, içe dönük çatışmalar, devlete yönelik, devleti yıkmaya yönelik bir hareket değil. Bu anlamda baktığımız-

da belki Mustafa Kemal zamanında tekke ve zaviyelerin kapatılması benzer bir kaygıyla atılmış adımlardan bir tanesi.

C. T.: Kesin zaten orada bitmiş. En doğru kararlardan bir tanesi de tekke ve zaviyelerin kapatılması.

T. T.: Bütün bunlara rağmen, aradan geçen 80 yıllık Cumhuriyet deneyimine rağmen hâlâ Türkiye'de tarikatların yok olmamış olmamasını neye bağlıyorsun peki?

C. T.: Tarikatların yok olmamasının sebeplerinden birisi: İslamiyet dinler içinde giderek en az dine benzeyeni. Peygamber diyor ki ben Allah'ın kuluyum, sizin gibi bir insanım ama din birtakım mucizeler istiyor. İslamiyet mucizesiz bir din, halkı tatmin etmiyor. Tarikatların çıkış sebeplerinden bir tanesi bu, yani İslamiyet din değil.

T. T.: Siyasal bir sistem.

C. T.: Tamamen siyasi. O kadar enteresan ki. Bir din olması için tapınak olacak, inanç olacak, seremoni, yani ibadet olacak. Bunun üçü bütün dinlerde var. İslamiyet Medine'ye gidinceye kadar tapınak yoktu. Onun üzerine sahabelerden bir tanesi diyor ki, ya Emirilmüminin, ey Müminlerin Emiri, bak Hıristiyanlar Pazar günü kiliseye, Yahudiler Cumartesi günleri havraya gidiyor, biz de bir yerde toplansak. O yüzden dikkat et bak o zamana kadar Cuma gününe Urube deniyor, bundan sonra adı Cuma oluyor, cem olmaktan, yani toplanmaktan geliyor bu ad, camii de oradan geliyor. Bu da gösteriyor ki, Peygamber farkında değil bu işin. İkincisi de ben kulum diyor dikkat edersen. Kul olunca mucizesi yok. Beri taraftan o zamanlar Arap Yarımadası'nda o kadar çok şair var ki, geleceği haber veren, ben geleceği haber vermiyorum diyor. Çünkü aksi halde diyecekler ki Ya Muhammed göster bakalım kerametini, bir şey gösteremeyecek.

T. T.: Peki 1960'lar ve 1970'lere uzanan Sosyalist Kültür Derneği, *Yön* hareketi ve o süreç içinde yeni dostlukların oldu. Çetin Altan'la, İlhan Selçuk'la, Kemal Tahir'le, İstanbul Matbaası'nın sahibi Asaf Ertekin'le. Düzenli görüşen bir çevreydi bu. Hatta iki mekanda toplandıkları söylenebilir; senin evinde ve Kemal Tahir'in evinde. Hatta Kemal Tahir'in evinde giderek daha fazla toplanır olmaya başlandı. Kemal Tahir'in evi bir süre sonra bir tekkeye dönüşmeye başladı. Hatırlarım hâlâ o Şaşkınbakkal'daki tek katlı evin kapısı sürekli açık olurdu, kimin girip çıktığı belli olmazdı.

C. T.: Sağolsun herkes gelirdi.

T. T.: Evet, bu süreç içinde, zaman zaman tartışmışızdır seninle. Ben hep sizin kuşağın belki de asla gerçek anlamda Marksist olamadığını söylemişimdir, çünkü hepinizin damarlarında bir de Atatürkçülük yatıyor. Hepiniz Marksist olduğunuzu düşündünüz, ama alttan alta akan bir Atatürkçülük kanı var ki özellikle sizin kuşakta ve sizden hemen sonraki kuşakta yaşlılık döneminde ağır basmaya başladı, yeniden ortaya çıktı.

C. T.: Hortladı de.

T. T.: Hortladı yeniden. Bunu görüyoruz. Türkiye'nin kalkınmasında ve gelişmesinde önemli bir araç olarak gördünüz siz Markisizmi. Aslında Mao'nun bakış açısı da çok farklı değildi. Ben Mao'nun da gerçek anlamda Markist olduğunu düşünmedim.

C. T.: Çok doğru bir şey söyledin.

T. T.: Yani Marksizmi kalkınma yöntemi olarak, bir ekonomik model olarak benimsedi çoğu.

C. T.: Batı için Marksizim adalet, paylaşım, bizim için ise bir atılım, bir devrimdir.

T. T.: Belki de dünyada Marksizmin başarıya ulaşamamasının temel nedenlerinden biri bu oldu. İlk kurulduğu ülke olan Sovyetler Birliği'ne bile, bir tarım toplumunu ileri bir toplum aşamasına götürmek için bir kalkınma modeli olarak getirildi. Marx'ın hayalindeki sistem bu değildi. Çin'i kalkındırma projesi, daha sonra Vietnam'da gördüğümüz, Kamboçya'da gördüğümüz ya da Doğu Avrupa'da Sovyet şemsiyesi altında gördüğümüz bütün ülkelerde sürdü. Buralarda Marksizm bir adalet oluşturma yönünde ilerlemedi. Bir kalkınma modeli olarak uygulandı. Sizin bakış açınız da çok farklı değildi.

C. T.: Bizim bakış açımızda aynen böyleydi. Yani bizim için bir kalkınma modeli olarak görmüşümdür ben.

T. T.: Kapitalizme alternatif bir kalkınma modeli olarak. Ben kendi hesabıma bunu Marksizm'in ruhuna aykırı olarak gördüm hep. Hatta o aykırılık Lenin'den başlar. Marx'ı saptıran aslında Lenin'dir. Sen hep Stalin'i suçladın ama Stalin Lenin'in doğal bir devamıydı aslında. Mao da onun doğal bir uzantısı. Hatta uygulanan bütün sosyalist modeller. Peki şunu diyebilir miyiz, 1990 sonrası, daha doğrusu Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte bir ideolojisizlik ya da ideolojilerin yok olduğu ya da sarsıldığı bir dönem yaşandı. Bu dönemde biraz önce senin dediğin gibi, dinler hortladı. Bunu sadece İslamiyet açısından görmüyoruz, Amerika'dan Fransa'ya, bütün dünyada dinlerin yükseldiğini görüyoruz. Sizin içinizdeki Atatürkçülük de bunu benzer biçimde hortlamış olabilir mi? Herkes bir başka inanca sarılma ihtiyacını duydu. Yani 1990'lardan sonra Türkiye'de eski Marksistlerin, eski solcuların Atatürkçülüğe dönmüş olmaları, ötekilerin İslamiyet'e dönmelerine benzer bir durum arz etmiyor mu?

C. T.: Doğru ama, şimdi Atatürkçülüğe dönüşümüzün nedeni, ben de dahilim tabii, Mustafa Kemal'in müthiş şeyler yapmış olması. Dinin hortlaması ve irticanın inançları kendi tekeline alması bunu bir kez daha hatırlamamıza neden oldu yalnızca. Askere sempati ile yaklaşılmasının kaynağında bu var.

T. T.: Peki bu geriye dönme değil mi?

C. T.: Geriye dönme değil sığınma.

T. T.: Anlıyorum sığınma olduğunu ama, topluma ya da senin her zaman sözünü ettiğin ama bu konuşma içinde belki fırsatı gelmediği için konuşmadığımız Türk halkının sağ duyusuna güvenmiyor musun?

C. T.: Türk halkının sağ duyusuna güveniyorum. Ama Türk halkının sağ duyusunu tahrip eden, devamlı surette tahrip eden siyasi partilerdir. Türkiye'de hastalığın temelinde siyasi partiler ve seçim sistemi var.

T. T.: Ama siyasi partiler olmaksızın siyaseti yürütmek mümkün değil.

C. T.: Benim burada demek istediğim tek parti.

T. T.: İşte ama tartışılması gereken nokta da bu belki. Çünkü artık Türkiye'de ve dünyada, devletin küçülmesi gerektiği tartışmaları yürüyor.

C. T.: Ben o kanaatte değilim. İsterse yanlış bulunsun düşüncelerim... Benim düşüncelerimde devletin önceliği var. Şimdi biliyorsunuz, benim tarihle ilk ilişkim Yahya Kemal etkisiyle oldu. Marksist olunca tarih birden bire aydınlandı kafamın içinde. Osmanlının bir diyalektik gelişi var. O serüveni, yani *İstanbul Fetih Destanı*'nı yazdığım süreçte, ben artık Marx'tan Lenin'e gelmiştim. Lenin partiydi, halbuki bizdeki devlet sisteminde parti yok, bir seçkin-bürokrat sınıfı vardı. Yani biz de bu seçkinler sınıfı sayesinde sosyalizmi yürütebiliriz. Benim hayalim buydu. O yüzden Fatih'i destan konusu olarak seçtim. Bütün Osmanlı'da devletin bütün yönetimi sadece seçkinker sınıfının elinde olduğu gibi, bu gelenek Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğu zaman da devam ediyor. Çünkü o zaman kalburüstü ne kadar seçkin varsa, Hüseyin Rahmi'sinden, Ahmet Rasim'e, Yahya Kemal'den, Yakup Kadri'ye ne kadar seçkin varsa hepsini meclise doldurdu.

T. T.: Atatürk'ün kurduğu yeni bir Türkiye'de, Atatürk'ün belki de ilk kuşağı olan bir öğretmen kuşağından gelmiş biri olarak, genç Türkiye'nin yatılı okullarında bedava, devlet hesabına okumuş yetişmiş bir insan olarak, Atatürk ve Atatürk'ün kurduğu değerlere bağlılığını ben anlıyorum ve bunu son derece olumlu buluyorum...

C. T.: Ayrıca, yapmış olduğu devrimlerin içinde dökülen yok.

T. T.: Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimatı, Mustafa Kemal'in reformları, hatta bugünkü AB uyum yasaları hep Türkiye'nin modernleşmeye ve ilerlemeye açık bir ülke haline getirilmesi istemi. Sizin o dönemde Marksizm'e yönelmeniz, aynı kanalda giden, yani Türkiye'yi daha ileriye götürebilecek bir yöntem arayışıydı. Yöntemler değişiyor ama bitmeyen bir yöntem arayışı sürüyor. Peki 70'lerin bir kısmında, sendeki o Atatürk karşıtlığı niyeydi? Kemal Tahir'den kötü etkilenme miydi? Yoksa Kemal Tahir'i sen mi kötü etkiledin?

C. T.: Hayır, Kemal Tahir'den değildi. Yahya Kemal'in etkisi vardı.

T. T.: Peki neydi o? Belki bu önemli, çünkü sanıyorum Yahya Kemal'le ilgili yazdığın kitapta da yok bu. Yahya Kemal'in Atatürk'le ilişkisi bağlamında, neydi Yahya Kemal'in Atatürk'e bakışı?

C. T.: Yahya Kemal'in Atatürk'e bakışı bazı açılardan çok olumluydu, bazı açılardan olumsuzdu. Olumsuz olan açılardan bir tanesi de zannedersem Osmanlı hanedanının kaldırılması. Bunların hepsi II. Meşrutiyet aydını. Hep-

sini, Adnan Bey'i de dinledim, Rauf Orbay'ı da dinledim. Bunların hiçbiri Mustafa Kemal'i kavrayacak yetenekte değildi. II. Meşrutiyet aydınları onu diktatör olarak görüyordu, halbuki bu adamın diktatörlükle alakası yok, bu adam devlet kuruyordu. Gözü kara, hırslı, 1910 senesinde elinde baston başında şapka...

T. T.: Peki Mustafa Kemal, Mithat Paşa'nın devamıdır diyebilir miyiz?

C. T.: Evet.

T. T.: Çünkü sanıyorum Mithat Paşa'dan Mustafa Kemal'e gelene kadar kimse bir daha Cumhuriyet düşüncesine ulaşamamış.

C. T.: Mustafa Kemal Mithat Paşa'nın devamı. Benim son geldiğim yerse, Mithat Paşa'nın çizgisi değil, Cevdet Paşa'nın çizgisidir.

T. T.: Yani devletin ön planda olduğu çizgi, ama Mithat Paşa ve Mustafa Kemal devletin ön planda olma çizgisine karşı değillerdi ki.

C. T.: Abdülhamit'in bir sözü var, "Mithat Paşa devlet adamı olmaktan çıktı, ihtilalci oldu" der.

T. T.: Başka çaresi yoktu belki. Çünkü Mithat Paşa'ya gelene kadar değişik reformlarla, yok olmakta olan, çürüyen bir imparatorluğu ayakta tutmaya çalışmışlar. Ben Mithat Paşa'yı çok önemli buluyorum o açıdan. Mithat Paşa bu çürüyen bedeni sürdürmenin mümkün olmadığını görmüş.

C. T.: O doğru, o yüzden Atatürk Mithat Paşa çizgisinde.

T. T.: Bu çizgi doğruymuş gibi geliyor bana. Çünkü o imparatorluğu ayakta tutmak güçtü. Cevdet Paşa sanki hep senin de söylediğin gibi İbn-i Halduncu olmasına rağmen, imparatorlukların doğup, büyüyüp, gelişip, ölme fikrine tahammül edemediği için...

C. T.: ...yeni bir silkinişle yeniden yükselebileceğini söylüyor. Orada İbn-i Haldun'dan ayrılıyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun ölmesi fikrine tahammül edemiyor.

T. T.: Çünkü onun gönlünde imparatorluğun yaşaması isteği var.

C. T.: Doğal tabii.

T. T.: Bunlar romantik düşünceler. Ama realist olan Mithat Paşa ve Atatürk'müş. Yani o daha realist bir çizgi. Peki soruma dönelim. Yahya Kemal'le başladı. Yahya Kemal'in görüşlerini aktarıyordun Mustafa

Kemal'le ilgili. Bir kere hanedan dedin, hanedanın kaldırılması. Hilafetin kaldırılması var mıydı bunun içinde?

C. T.: Bir sözünü hatırlıyorum Yahya Kemal'in, bunun içine hepsi girebilir belki. Derdi ki, "Sultan Mahmut ulemayla birleşerek yeniçeriyi kaldırdı. Keşke yeniçeriyle birleşip bu ulema sınıfını temizleseydi." Kendisi de dindar değildi. Atatürk'le bir tartışması var biliyorsun.

T. T.: Sanıyorum Çankaya'da, bir yemek sırasında geçen bir tartışmaydı. Nedir o tartışma?

C. T.: O tartışmayı kitabıma, bir parça Mustafa Kemal'i kayırdığım için koymadım galiba. Çünkü orada Yahya Kemal haklı. Olay şöyle oluyor... Bursa'da. Atatürk Bursa'ya geliyor.

T. T.: Çankaya değil Bursa'da oluyor.

C. T.: Bursa'da buluşuyorlar. Sabaha kadar konuşuyorlar. Gazi ona bir takım devrimlerini anlatmış. Hatta şunu söylemiş: "İttihatçıların Ziya Gökalp'i vardı, kurulacak cumhuriyetin beyni sen olacaksın Yahya Kemal..." O arada din üzerine fikirlerini söylüyor Gazi, Yahya Kemal de, "Paşam yalnız bir şeye dikkat etmek gerekiyor" demiş, "devrimleri yaparken Türk milletinin Müslüman bir millet olduğunu göz ardı etmemek gerekir." Artık o gece başka neler konuşulmuş kim bilir, ama bir gün Çankaya'da bir toplantı oluyor, yemekte Gazi masanın altından bir kitap çıkarıyor, Kuran'ı Kerim, bir ayet okuyor: "Ya Muhammed dünya senden önce karanlıklar içindeydi." Sonra da, "Türk Milletini bugünkü geriliğe sürükleyen kitap işte budur" diyor. "Ama Yahya Kemal bey bize katılmıyor," diye ekliyor. "Belli ki," dedi Yahya Kemal, "Bursa'daki toplantıda Gazi'nin benim itiraz ettiğim noktalardaki kanaatini değiştirmemişim." Yahya Kemal orada, "Paşam müsaade ederseniz bu tartışmaya girmeyeyim nefretime sebep olur" demiş. Gözden düşmeme sebep olur demiş. "Ne demek" demiş Mustafa Kemal, "biz burada devrim yapıyoruz, her şeyi konuşacağız elbette." Sonra da "Yahya Kemal, peki sen inanıyor musun bu yazılana" diye sormuş. "Paşam inanmıyorum tabii ki, Eflatun var, Aristo var, ama ne yapayım milletim inanıyor" diye karşılık vermiş üstat da. "Sonra" diye ilave etmiş, "bu bilim değil inanç alanıdır." Gerçekten de sosyolojik güzel bir açıklama yapmış orada. "Tartışma bitti, ne Mustafa Kemal beni tatmin etti, ne de benim söylediklerime kulak astı" diyor. Başka bir şey daha var. Behçet Kemal anlatmıştı. Çankaya'da İslamiyet ilerlemeye engel bir din midir

değil midir meselesi tartışma konusu olmuş. Mustafa Kemal Atatürk şunu söylüyor: "Ben şu Gazi unvanımı, şu rütbeleri, bu apoletleri İslamiyet sayesinde kazandım. Benim askerlerim şehit olmak için gitti, onların şehit olma zaferinin mükafatını ben aldım."

T. T.: Demek ki Mustafa Kemal de aynı çizgiye gelmiş.

C. T.: Evet aynı çizgiye gelmiş. Çözüm; tabii milletimiz olunca çözüm aranıyor. "Bir tek çözüm var" diyor "laikliği getirmek, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak, hukuk sistemimizi değiştirmek... Kuran-ı bilir kişiye tercüme ettirmek."

T. T.: 1970'li yıllarda, belki biraz Marksist olman, Osmanlı devlet sistemine ve Osmanlı yapısına merak sarman nedeniyle, Atatürk'ten uzaklaştığın bir dönem var.

C. T.: Var doğru.

T. T.: Kemal Tahir'le de dostluğunun en yoğun olduğu dönemdi.

C. T.: O dönemdi.

T. T.: Sanıyorum karşılıklı olarak birbirinizi bu yönde epeyce etkilediniz.

C. T.: Yalnız Kemal Tahir Atatürk'ün devrimlerine karşıydı. Bir nevi Osmanlı aşığıydı, Osmanlı'yı savunurdu. Ben Osmanlı'yı hiçbir zaman savunmadım. Osmanlı'nın gerçekleri var.

T. T.: Bunca yıllık uzun bir yazı hayatı... Necatigil'in yazarlar sözlüğünde dediği gibi, yazılarının çoğunu dergi sayfalarında dağınık bıraktın. Bunların içinde edebiyat yazıları var, bilimsel yazıların bir kısmı da dağınık kaldı. Arada bazı kitapların yayımlandı. Bütün bunları göz önüne aldığında, hayatta yapmak istediğin şeyleri yapabildiğini düşünüyor musun? Vermek isteğin yapıtı verebildin mi?

C. T.: Tabii hiçbir yazar vermek istediği bütün yapıtları veremez. Bir kısım şeyler kalır. Ben yazıda üç türlü aşama görüyorum. Birisi kitaptır. Kitap klasiktir, ikincisi makaledir, büyük bir yekün tutar. Aslında onları kitaplaştırmak istedim; zaten makalelerim kitap halinde okunursa bütün bir düşünce dünyamı veriyor. Üçüncü bir kısım yazılar vardır ki yarım kalmıştır. Aslında benim için en önemli yazılar onlardır. Çünkü bu yazıların yarım kalmasının sebebi yayın imkânının olmaması. Bu yazıyı yazdığım zaman

Cumhuriyet gazetesi yayımlamaz ya da filan gazetesi yayımlamaz. Aslında diyebilirim ki en doğru yazıların çoğu yarım kalmıştır. Yarım kalmış yazılar toplansa büyük bir cilt olabilir. Onun dışında yayımlanması gerektiği halde hazırlık safhasında olan ve üzerinde çok çalışmış olduğum bazı şeyler var ki onlar yayımlanmadı hâlâ. Bunlar içinde en çok üzerinde durduğum *İslamiyet ve Sosyalizm*'di. Bazı bölümlerini *Yön*'de yayımlamıştım. Hatta büyük bir yankı bıraktı... Başta İslamiyet ve Sosyalizm arasında bağlantı kurmanın insanlara garip gelişi vardı. Garaudy'nin *İslamiyet ve Sosyalizm* kitabı çıktıktan sonra benim bu yazılar önem kazandı, ama tartışmalar daha çok Garaudy'nin kitabı üzerinde oldu. Ben orada şunu yazmıştım: İslamiyet'le hesaplaşmadan Sosyalizme geçiş mümkün değildir. İslamiyet'te sosyalizm için çıkar yollar var mı yok mu bunu araştırdım. Aslında Kuran'a bakacak olursan, yok.

T. T.: Bir de bu süreçte zannediyorum *Yön*'de, Türkiye'de burjuva meselesini tartışmıştınız...

C. T.: Burjuva meselesini Türkiye'de Behice Boran'la tartışmıştık. Benim evvela *Cumhuriyet*'te bir yazım çıktı: "Türkiye'de burjuva var mı?" diye. Ben Türkiye'de burjuva yoktur dedim. Burjuva olmak kolay bir şey değildir. Halbuki Behice Boran –henüz parti lideri değildi– "Cahit Tanyol hem sosyalisttir hem de Türkiye'de burjuva olmadığını söyleyerek bütün yolları kesiyor" dedi. Türkiye'de burjuva olmayınca burjuva karşısında bir hareket doğması mümkün değil. Dolayısıyla benim buradaki çelişkime işaret etti. Oradan Osmanlı toplum yapısına girdik. O zaman Behice birkaç şey yazdı, ben de bir iki tane yazdım. Ondan ötesi benim yazacaklarım, ihtilalci sosyalizme giriyordu, o yüzden kestim. Daha doğrusu, tarikat örgütlenmesinin ağır bastığı bir sosyalizmi metot bakımından düşünüyordum. Komünizm uygulaması için; metot bakımından, örgütlenme bakımından, bir tarikat örgütlenmesinin zorunlu olduğunu düşünüyordum...

T. T.: Zannediyorum senin bu söylediklerin büyük ölçüde yanlış anlaşıldı. Sen Türkiye'deki sosyalistlerin tarikat örgütlenmesi biçiminde örgütlenmesi gerektiğini söylerken, bazı mankafalar senin tarikatları övdüğün gibi bir izlenim edindiler.

C. T.: Elimde somut örnek var: Nurcular. Bakıyorsunuz Adana'da on tane Nurcu yakalanmış. Ama Nurcu teşkilatı devam ediyor. Asla açığa çıkarılamıyor. Ben Lenin'in de denemiş olduğu İtalyan usulü Karbonari örgütlenme

biçiminin yanlış olduğunu düşünüyordum ve bizim ancak ve ancak doğrudan doğruya tarikat tarzı bir örgütlenmeyle başarılı olunacağını söylüyordum.

T. T.: Bu anlattıkların hayatındaki birçok safhada neden olduğun bazı yanlış anlamalardan biri. O dönemde bu söylediklerin basında sağcı bir yorum gibi algılandı. Onu Türkiye'nin o günkü anlayışına bırakmak gerekiyor. Senin hayatında söylediğin birçok şey, çok ince bir çizgide gitti. Birçok insan anlamakta güçlük çekti. Öyle şeyler söyledin ki sağa çekmek de mümkündü sola çekmek de.

C. T.: Sağ da tutabilirdi, sol da.

T. T.: Belki gerekli Marksist eğimi almamış birçok öğrencinin de sağ tarafa savrulmasına neden oldu bu.

C. T.: Doğru olabilir. Sen daha evvel sormuştun Kemal Tahir'le bağlantımı. Hayır, Kemal Tahir'in bu fikirle hiç alakası yoktu. Kemal Tahir kulaktan dolma fikirlere sahipti. Hiç İslamcı Sosyalism üzerine düşünmemiş zaten, ama sonradan niye Müslümanları tuttu ben anlamadım. Ben araştırırken, ağırlığın tarikatlarda olduğunu, ihtilalci olanın tarikatlar olduğunu, tarikatlarda önemli olanın örgütlenme olduğunu gördüm.

T. T.: Belki de Kemal Tahir'i sağ tarafa atan, sağ düşünceye atan Atatürk karşıtlığıydı.

C. T.: Kemal Tahir'in sağcılığı Atatürk'e karşı olmasındandır. Benim Atatürk'ü eleştirdiğim dönem oldu, ama temel olarak hiçbir zaman Atatürkçülüğe düşman olmam mümkün değildi. Bununla birlikte, Atatürk'ün bazı reformlarını bir blöf olarak savunmaya imkan yok. Sen savunsan da o döküldü zaten. Hâlâ savunuyorlar, ama devrimlerinin bazıları tutmamış.

T. T.: Hangileri mesela?

C. T.: Mesela hiç gerek yoktu kılık kıyafet devrimine. Kılık kıyafet moda kanunlarına bağlıdır. Atatürk'ün zevkle ve gururla giydiği şapka Amerikan kovboylarının şapkası olmuş.

T. T.: Ziya Gökalp'in çok hoş değinmeleri var bu konuda. Tanzimatçıları da benzer bir şekilde eleştiriyor. Kılık kıyafetlerini değiştirerek batılı olabileceklerini zannettiler diyor. Abdülmecit'in emriyle devlet dairelerinde batı tarzı giyim başlıyor, değil mi?

C. T.: Abdülmecit. Yahya Kemal de söylemişti bunu, "Kılık kıyafet değişimi Abdülmecit döneminde zaten başlamıştı, bunu zorlayıp, üstelik bir devrim gibi dini inançların karşısına almaya gerek yoktu" diye. Nitekim bayağı sorun oldu. Hiçbir sebep yokken türban gibi uydurma bir sorun oldu.

T. T.: Peki tekrar dönelim, ilk dönem çalışmalarının bir kısmına bakıyoruz, birtakım köy monografileri var. Fakat daha sonra bunların peşini getirmemişsin. Baraklar üzerine yapılan araştırma, sonra öteki köy araştırmaları... Daha önce Hilmi Ziya ve Nurettin Şazi ile birlikte yapığınız bir araştırma var; o tür çalışmaları bırakmışsın, 1960'ların başında sona eriyor. Daha çok sosyalizme kanalize olman nedeniyle, bir Türkiye projesi geliştirmeye çalışıyorsun.

C. T.: Araştırmalar bir parça Prens Sabahattin'in etkisiyle, yani deneysel sosyolojisiyle gelişti. Yola çıkış sebeplerimden birisi, folklorik şiirleri toplamaktı. Öğretmen Okulu'ndan beri yapmıştım onu. Ne var ki Türkiye'nin meselelerini bütün olarak düşündüğün zaman, o araştırmaları bırakmak mecburiyetinde kalıyorsun. Hatta bir ara arşiv çalışmalarına girdim, korktum bıraktım.

T. T.: Osmanlı arşivleri.

C. T.: Tabii Osmanlı arşivleri. Girerse insan bir kere oraya, çıkmasına imkân yok. Kafa zaten orada dağılır. Dolayısıyla, başkaları arşive girer, malzemeyi hazırlar, ben üzerinde düşünürüm kanaatiyle arşivciliği bıraktım.

T. T.: Sanıyorum o Türkiye projesini geliştirirken, kafanda bazı düşüncelerini oluştururken, örneğin Mustafa Akdağ'ın kitabının epeyce etkisi oldu üzerinde, değil mi? Mesela üç kuvvet meselesi...

C. T.: Mustafa Akdağ'ın kitabında önemli olan meselelerden birisi, Anadolu halkındaki ayaklanmaların önünde, mutlaka kapıkulundan bir adam olduğu teorisi. Gerçi sonradan ben Mustafa Akdağ ile konuştuğum zaman, bana "Cahit, Ankara'da bazı halk hareketleri var, başında kapıkulu yok" dedi.

T. T.: Yani tam anlamıyla köylü ayaklanması mı?

C. T.: Hayır, Ankara tiftik imal eden bir yer. Bu tiftik ihracatının önemli bir kısmı Ermenilerin elinde. İngiltere'ye iplik olarak sevk ediyorlar. İngilizler el tezgahlarını değiştiriyorlar, arşını koyuyorlar...

T. T.: Hüseyin Avni Şandar'ın kitabında da vardı bu.

C. T.: Evet, İngilizler birdenbire iplik almayacağız, yün istiyoruz diyorlar. Ankara'da Ermeni tüccarlara karşı büyük bir ayaklanma oluyor. Bunu örnek gösteriyordu. Yine de Mustafa Akdağ'ın esas çizgisi Anadolu'daki isyanların, ayaklanmaların başında mutlaka kapıkulundan birinin bulunması. Mustafa Kemal de son kapıkuluydu herhalde.

T. T.: Yine o dönemde büyük bir proje gerçekleştiriyordun. Kitap yazmakla meşguldün. 12 Mart sonrasında evinin basılması sırasında bütün bu kitabının notları da götürüldü.

C. T.: İslamiyet, Sosyalizm ve Komünizme ait kitap demin söylediğin o döneme ait. Evden alıp götürülen dosyalar onlardı. O dönemde kesin olarak kafamda berraklaşmıştı yapılacak şeyler. 60'ların başında *Christian Science Monitor* benimle bir söyleşi yaptı. Orada benim için pragmatik sosyalist tanımı yapılıyordu, oysa Yıldız Sertel *Yön*'deki bir yazımı tarif ederek *Türkiye Sosyalist Akımlar* kitabında benden İslamcı Sosyalist diye bahsediyor.

T. T.: Dediğim gibi zaman zaman anlaşılmakta zorluk çektiğini biliyorum Türkiye'de.

C. T.: Ama Amerikalı bir yazar farkını hemen koymuştu o zaman.

T. T.: O dönemde kitap tamamlanmış gibiydi. Notlarının götürülmesi ve bir daha da asla ortaya çıkmaması sanıyorum bir düş kırıklığı yarattı, bir daha o projenin altına giremedin.

C. T.: Bir daha giremedim. Bütün müsveddeler falan vardı, onları almışlar, kimini yırtmışlar, kimini dağıtmışlar, ne yapacaksın, peşine düşmedim. Manisküriler gitti ve bir daha da eğilemedim o işin üstüne.

T. T.: Ama hâlâ sanıyorum yapılacak şeyler varmış ki, ilerleyen yaşında üretmeye devam ediyorsun. Son bir kitap var hazırladığın, uzun zamandır hep onun sözünü edersin. Hoca Kadri Efendi Parlemontosu diye bir proje. Bunu hayata geçirmekle meşgulsün zannediyorum şimdi.

C. T.: Evet, hâlâ bunun bir çözüm olabileceğine kanaatim var. Eskiden beri benim için devlet önemli. Hoca Kadri Efendi çok önemli bir şey yapıyor, 1912 yılında diktatörlere nasıl mani oluruzun yanıtını arıyor. Prens Sabahattin de arıyor bunun cevabını. O burjuva sınıfı yetişmedikçe bizim parlementer sistemde başarı sağlayamayacağımızı söylüyor.

T. T.: Kimdir Hoca kadri Efendi?

C. T.: Hoca Kadri Efendi Boşnak çobanı. Bosna Hersek'in Koniçe köyünden koyun çobanlığı yapıyor... "Geceleri, galiba 8-10 yaşındayken, bir parça Türkçe öğreniyordum, bu okumaklığım nasip oldu, gündüzleri sürüleri güdüyordum geceleri de çalışıyordum" diyor. Son derece mütevazi fakat çok sert bir adam. Tabii onun döneminde Balkanlar felaketler içinde. "Böyle kendi kendime yıldızlara bakardım koyun çobanlığı yaptığım dönemde, milleti Osmaniyeyi kim kurtaracak diye düşünürdüm. Bu soru beni aldı İstanbul'a getirdi" diyor ve İstanbul'da, sekiz sene medresede okuyor. Arkasından Münif Paşa Darül Muallimin'i açıyor, yani Öğretmen Okulu'nu, oraya gidiyor. Mezun oluyor; Mehmet Akif'in Rüştiye'de hocası... Akif hatıralarında bahsediyor. Yahya Kemal'in söylediğine göre, "ahlak yobazıdır." İnsanlardaki en ufak bir eksikliğe tahammül edemezmiş, bu yüzden de İttihatçıların büyük düşmanı oluyor. Paris'te Ahmet Rıza, Doktor Nazım, Bahattin Şakir gibi. Onları yakından tanıyor ve onlara büyük bir düşmanlığı var. "Bunların her birinin kafasının arkasından yüz tane Abdülhamit çıkar" diyor. "Çözüm nedir" diye soruyor; "çözüm diktatöre mani olmaktır" diyor. "Kurulacak meclisin burjuva olmasına gerek yoktur, diktatörlüğün tek engeli, meclisin başbakanının Padişaha uşak olmaması. Uşak olmamasının bir tek çaresi vardır, seçilecek milletvekillerin maaşının doğrudan söz konusu bölge tarafından verilmesi." Getirmiş olduğu en önemli yenilik bu. "Böylece partiye de gerek yok" diyor. "Örneğin Milli Eğitim konusunda karşı görüşte olanlar, ekonomik meselede birleşebilirler. Parti tüzükleri buna engel olabilir, onun için genel iradenin gerçekleşmesi, sağlıklı yüremesi için seçim sisteminin partilere dayanmadan yapılması gerekir" diye yazıyor. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'de yaptığı da o. Hoca Kadri Efendi meclis başkanlığının sırayla olmasını ya da yaşa bağlı olmasını söylüyor, bunlara ait bütçelerin nasıl ayarlanacağını belirliyor. Ondan sonra devrimciliğe geliyor. Medreselerin kaldırılması, tarikatların kapatılması, hilafetin kaldırılması, saltanatın kaldırılması, 1910 yıllında kadınlara siyasi hakların verilmesi, boşanmaların kadınlar tarafından yapılabilmesi, tek kadınla evlenme. Kısacası kadın haklarına ait birçok konu. Hatta Müslüman bir kızın Hıristiyanla evlenmesini düşünüyor ve "pekala Müslüman bir kız Hıristiyanla evlenebilir" diyor. Bunu Mustafa Kemal bile düşünmeye cesaret edemezdi sanırım o dönemde.

T. T.: Çok ilginç aslında. Hoca Kadir Efendi'nin bugüne kadar karanlıkta kalması da çok ilginç çünkü çok büyük bir devrimci.

C. T.: Çok büyük bir devrimci ve aynı zamanda çözümcü. "Benim akran-

larım içinde, benim sistemli bir dünya görüşüm yoktur, yalnız bir tek şeyi biliyorum. Emraz-ı Osmaniyeyi, yani devletteki marazın sebeplerini biliyorum ve Osmanlı ülkesinde çözümü arayan bir tek insan varsa, o da benim" diyor.

T. T.: Yine başka bir şeyi ilginç buluyorum ben. O dönemi düşündüğümüz zaman Hoca Kadri Efendi, Ziya Gökalp, Prens Sabahattin... Osmanlı'nın o döneminde çok ciddi bir düşünce ortamı var. Aslında hemen arkasından Mustafa Kemal'in yaptığı devrimler, belki de bu kadar şaşırtıcı gelmiyor şimdi. Abdullah Cevdet'i de düşünürsek, zaten hazırlanmakta olan bir süreç. Batmakta olan bir imparotorluğun son çırpınışları değil, belki de çıkış noktaları aranmakta.

C. T.: Çözüm aranıyor. Hoca Kadri Efendi'nin enteresan tarafı İttihatçıları bildiği için, "komitacılar devlet kuramazlar" diyor. Büyük bir devlet bilinci var adamda.

T. T.: Bu son kitabında zannediyorum bir düş alemi olarak kurdun bunu.

C. T.: Rüyada evet. Kitabın birinci bölümü onun Serayin kitabının özeti. Şimdi önemli olan devrim meselesi. Atatürk bu kitabı gördü mü görmedi mi? Hoca Kadri Efendi, Bey Paşa unvanlarının kaldırılması gerektiğini bile söylüyor.

T. T.: Peki son kitabının adı ne oluyor?

C. T.: Hoca Kadri Efendi'nin Parlamentosu.

T. T.: İlk bölümde Hoca Kadri Efendi'nin düşüncelerini özetliyorsun. İkinci bölüm ahirette mi, nerede ?

C. T.: Ahirette ve dünyada. Orada Atatürk var, Atatürk'ün bir tarafında Hoca Kadri Efendi, bir tarafında Yusuf Has Hacip var.

T. T.: Onlarla bir söyleşi gibi.

C. T.: Söyleşi gibi. Ziya Gökalp var, Süleyman Nazif var, Yahya Kemal var, Ahmet Emin Yalman var, Hüseyin Cahit var, Hoca Kadri'nin onlarla söyleşisi.

T. T.: Çıkınca büyük keyifle okuyacağımız bir kitap olacak herhalde. Birçok eksiklerimiz kaldı bu söyleşide. Tabii bütün bir yaşamı özetlemek mümkün değil. Eksik kalanları başka söyleşilerde başkaları tamamlar inşallah. Ben çok teşekkür ediyorum baba oğul yaptığımız bu söyleşi için.

Irak Savaşı ve Sivil Etkinlikler

BÜŞRA ERSANLI-AYŞE ERZAN-OYA BAYDAR

Büşra Ersanlı:

Sivil toplum örgütleri tanımları itibariyle değişen dünyanın öncelik arz eden konularını gündeme taşıyan örgütlerdir. Yani sivil toplum örgütlerinden, değişen dünyayı siyaset arenasına, yeni örgütlenme ilhamlarıyla taşımaları beklenir.

Irak'la ilgili yapılan bir tartışmada, barışa çok daha geniş bir perspektiften yaklaşmak, örneğin konuya evrensel mirasımızdan başlamamız faydalı olur sanırım: Savaşla sarsılan söz konusu coğrafyanın çok önemli bir medeniyet merkezi olduğunu, burada sayısız arkeolojik kazı alanı bulunduğunu, savaş söylentileri çıktığı günden bu yana İsrailli arkeologların çalıştığı merkezler dahil olmak üzere otuzdan fazlasının terk edildiğini biliyoruz. Irak genelindeki arkeolojik kazı alanı sayısının on bini bulduğunu, fakat kazı çalışmalarının başladığı sınırlı sayıda kazı alanında bile, dünya ve insanlık tarihine yeni boyutlar getiren bulgulara ulaşıldığını da biliyoruz. Bütün bunları göz önünde bulundurmak zorundayız. Barışın anlamını daha geniş bir çerçevede; sağlığın yanında, kültür ve eğitim alanlarında da, daha derin bir şekilde algılamak durumundayız.

Bugün öyle bir noktaya geldik ki, bir uluslararası ilişkiler bölümü öğretim üyesi olarak şunu söyleyebilirim: Ne realist bakış açısıyla realizmi anlatabiliyoruz artık, ne de idealist bir bakış açısıyla yeni bir idealizm kurabiliyoruz. Değil geniş bakışlı bir barış anlayışı, realist barış denen kavramdan bile uzaktayız. Realizmin bundan yirmi sene önceki yoğunluğu kaybolmuş durumda; yeni realistler o eski realizme sarılarak huzur buluyorlar. Bulmaya devam etsinler öyleyse, biz başka huzurlar arıyoruz... Sözü Ayşe Erzan'a bırakalım şimdi.

Ayşe Erzan:

Aslında ben çok dar ve bir ölçüde de teknik bir şeylerden bahsedeceğim. Bu savaşa karşı bütün sivil olanakları seferber ederken, savaş karşıtlığının aslında insan hakları mücadelesinin de bir parçası olduğunu hatırlamak ve resmi, yarı resmi, tamamıyla sivil insan hakları inisiyatifleri örgütlerini de bu savaş karşıtı platforma bir şekilde katmanın yollarını aramak gerekir diye düşünüyorum. Çünkü bu kez, bu savaşa karşı olmanın, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi de dahil olmak üzere, çok önemli uluslararası belgelerde somut bir dayanağı da var.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin üçüncü maddesi "Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır" der. Yani savaşın doğrudan doğruya bir insan hakları ihlali olduğunu ve hiçbir şekilde başvurulabilir bir üst mahkemesi, kaçışı, korunması, savunması olmayan en vahim insan hakları ihlali olduğunu bu maddeden yola çıkarak muhakeme etmek mümkün.

Bunu pekiştiren şöyle ikinci bir madde daha var; "İster bağımsız olsun, ister vesayet altında veya özerk olmayan ya da başka bir egemenlik kısıtlamasına bağlı ülkenin yurttaşı olsun bir kimse hakkında, uyruğunda bulunduğu devlet veya ülkenin siyasal, hukuksal veya uluslararası statüsü bakımından hiçbir ayrım gözetilmeyecektir." Dikkatle üstünde durulması gereken diğer bir nokta, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde –savaş hali, olağanüstü hal vb.– hiçbir şekilde bu haklara kısıtlama ya da kural dışılık getiren herhangi bir kayıt yok.

Bu kriterler çerçevesinde daha teknik bir konu olan savaşta insanlığa karşı suç işlenmesi, uluslararası ceza mahkemelerinde yargılanma gibi konular, savaş hukuku içinde nelere izin verilebileceği, nelere izin verilemeyeceği tartışılıyor. Hukukçu olmamama rağmen, burada özel savaş hukukunu fazlasıyla aşan, mesela Bush'un doğrudan doğruya İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni ihlal ettiği sonucuna bizi götüren bir durumun söz konusu olduğu açık. Uluslararası hukuku ihlal etmenin ötesinde, yüzbinlerce kişinin yaşam ve kişi güvenliği hakkını, hem de bütünüyle temelsiz bir biçimde, yani içinde yaşadıkları ülkenin rejiminin beğenilecek bir yanı olmadığı, onlara demokrasi götürmek gerektiği için, tehlikeye atmak gibi bir durum söz konusu. Hiç kimsenin, hiçbir şekilde, bu kadar insanı bu biçim bir tehdit altına almaya hakkı olmadığını, ayrıca sözü edilen bu insan hakkı ihlali noktasından hareketle, şu anda daha barış mücadelesi içine katılmamış birtakım oluşumları, kurumları, inisiyatifleri hatta yarı resmi örgütleri harekete geçirmek mümkün olabilir diye düşünüyorum.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin bunu destekleyen diğer bir maddesi de; 28. madde: "Herkesin bu bildirgede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır." Bu tek tek fertlerin yaşam ve kişi güvenliği haklarının ötesinde, bir çeşit barış hakkına sahip olduklarına işaret ediyor kanımca. Çünkü bu bildirgede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzen, ancak barış koşulları altında söz konusu olabilir. Onun için tek tek yaşam hakkının tehdidinin ötesinde, insanların barışçıl bir dünyada yaşama hakkının tehdit edilmesi diye bir durumun söz konusu olduğunu düşünüyorum. Tabii bunlara –üçüncü kuşak haklar denilebilecek– çevre hakkı, çevrenin savaşta tahribiyle ihlal edilmiş olacak hakları eklemiyoruz bile. Şu anda Türkiye'de hakikaten sivil toplumun bu savaşı durdurma konusundaki seferberlik hali acaba daha kimleri harekete geçirebilir gibi bir soru çok da gerekli değilmiş gibi görünebilir. Ama özellikle de uluslararası kuruluşların, meslek kuruluşlarının, insan haklarını koruma konusunda kendilerini kısıtlamaya almış yarı resmi birtakım insan hakları komiteleri ve komisyonlarının da bu birlikteliğin içine çekilmesi için, arada hiçbir fark gözetilmeden, öğretmenlerin, hukukçuların, bilim insanlarının, sağlıkçıların, gazetecilerin hepsine birden, insan haklarının ayan beyan ihlal edildiğine dair ciddi bir uyarı getirmek ve bu sağlam zemin üzerinde, başka koşullar altında böyle bir harekete katılmayacak olanları da harekete geçirmeye çalışmak bana çok önemli gibi görünüyor.

Uluslararası hukuk düzenini tamamen ortadan kaldıran bir kuvvet kullanımıyla karşı karşıyayız, ki bunun için tek taraflı savaş tanımı kullanılıyor. Bunun yarattığı atmosfer içinde, saldırılara paralel biçimde, kanunların ve kararnamelerin, oldukça uzun bir geçmişi olan kişi dokunulmazlıklarının, haneye, haberleşmeye dair dokunulmazlıkların dahi pervasız bir biçimde ihlal edilmesine olanak tanıyacak biçimde, yeniden yazılması ya da yeniden yorumlanmasına tanık oluyoruz.

Şimdi, Türkiye'den, Ekim'den bu yana sürdürülen barış hareketi ve yeni girişimler ya da sonunda Irak'ta Savaşa Hayır Koordinasyonu biçiminde ortaya çıkan birliktelik ve bunun bize öğrettiği şeyler hakkında bir iki cümle etmek istiyorum.

Bunun gerçekten de Türkiye'de, bir ilk teşkil ettiğini düşünüyorum. Deprem etrafında ortaya çıkan birlikteliğin kazandırdığı bazı duyarlılıklar üzerine inşa olunan, müminlerin birbirlerini ikna etmeye uğraştıkları ve zaten ikna olmuş birtakım insanların birbirine dert anlattıkları toplantıların ötesine geçen, etrafında birleşilen çok dar bir önermenin gereklerini yerine getirmek için insanların seferber oldukları bir birliktelik söz konusu bugün.

Irak krizi ve sivil etkinliklere ilişkin olarak böyle enteresan bir yere gelindiğini düşünüyorum. Üzerinde birlikte düşündüğümüz şeyleri birbirimizle paylıyoruz. Fakat sınırlı, tanımlı etkinliklerin dışında süren ve herhangi bir örgüt ya da inisiyatifin gücünü, becerisini aşacak biçimde insan kaynaklarını, katkılarını bir araya getirmeyi başarabilen Irak'ta Savaşa Hayır Koordinasyonu dediğimiz birlikteliğin, önünde duran problemleri siyasi değil, esas olarak teknik problemler halinde ele alması ve öyle algılaması, hatta bunun yeni bir takım araçlara ihtiyacımız olduğunu ortaya çıkarması, bana Türkiye'deki sivil toplum girişimlerinin, onların oluşturdukları araçların gelişimi açısından çok ilginç geliyor.

Aralarında DİSK, birçok yerel örgüt, tüketici örgütleri ya da örneğin Tabipler Odası'nın bulunduğu yüz elliden fazla örgütün, esas olarak birbirleriyle eşit düzeyde durmayı kabul ederek birlikte hareket etmek yolunu seçmesi, hiç de öyle hafife alınacak bir olay değildir Türkiye gerçeği açısından. Birbirleriyle eşit düzeyde tanınmayı kabul ederek ve dahası, üzerinde birlik sağlanmayan, ortaklaşa yürütülmeyen eylemlerin, ortak eylem olarak benimsenmemesi gibi bir karşılıklı saygı esasına bağlı kalarak bir şeyleri birlikte yapma çalışmasının, hem koordinasyonu –yani yapılacak şeyin hakikaten ortaklaşa yürütülebilmesinin yollarının açılması– hem de her tür muhalefete karşı bazı ortak kararlar alabilmesi, bizi hakikaten ciddi biçimde sınayan yepyeni beceriler edinmemizi gerektiren bir olguydu. Birlikte hareket etme konusunda her türlü sorunu aşmış olduğumuz gibi bir tez öne süremeyiz tabii ki, fakat en azından böyle bir arayış içindeyiz. Bu kadar geniş bir birliktelik içinde, birtakım şeyleri birlikte yapma, birlikte yapılamayan şeylerin bilgisini diğerlerine aktarma ve bunları mümkün olduğu kadar birbiriyle çatışmayan bir halde yürütmeye çalışma konusunda edindiğimiz çok önemli deneyimler var. Ama burada mesela elektronik ortamı depremde kullandığımızdan çok daha etkin bir biçimde kullanmayı da başardığımızı ve bunun hakikaten sivil topluma çok önemli bir araç olarak bu çalışma içinde kazandırıldığını düşünüyorum. Bu girişimlerin göz ardı edilmemesi, bize güç katması gerekiyor.

Oya Baydar:

Öncelikle şunu söylemek isterim ki, bugünlerde çok sık karşımıza çıkan "Irak Savaşı'na karşı sivil etkinlik" ibaresinin yerine ben "savaş karşıtı ve barışçı etkinlik" ibaresini koymak, tanımımızı böyle tercüme etmek istiyorum.

Dünya barış hareketinin benim bildiğim ilk etkinliği; Sosyalist Enternasyonal sonrasında Marksizmin sosyalizmiyle birlikte başlayan bir etkinliktir.

Birinci Dünya Savaşı'nda ulusal sınıfların –işçi sınıflarının- savaşa katılıp katılmaması meselesinde de, daha başlangıcından yara alarak, neredeyse dağılan bir etkinliktir bu. Ama orada bir adım atılmıştır; "barış için, savaşa karşı sınıfsal pozisyon", yani sınıfsal konumdan hareketle barışçılık adımı. Herhangi bir barış hareketinin, örneğin ulusal konumlardan hareketle olamayacağı çok açık, bunu tartışmak bile mümkün değil. Hangi ulusal konum olursa olsun, ulusal bir konumdan hareket ettiğiniz zaman, bu dünyada savaşa karşı olmanız mümkün değildir.

Birinci Enternasyonal'den sonra çıkan İkinci Enternasyonal ve ardından onun çöküşüne neden olan hareket, bugünkü barış hareketinin belki bir öncüsü ve yine sınıfsal temelli bir olaydı. Daha sonra, II. Dünya Savaşı sonrasında dünya barış hareketi büyük ölçüde Sovyet eksenli ve konumlu bir hareket olarak gelişti. Fakat Sovyet güdümüne giren hareket büyük ölçüde, iki bloklu bir dünyada, kapitalist blokla –Sovyetler'in başını çektiği– sosyalist blok arasında, dengeyi sağlama politikalarının bir bütünleyicisi, bir aracısı olarak gelişti. Dünyanın o zamanki koşullarının elverdiği, böyle bir barış hareketiydi, sadece bir denge unsuru olsa bile, tümden olumsuz değildi. Çok daha farklı bir yönde ilerleyebilir, sosyalizmin güdümünde bir barış hareketi olarak bir denge unsuru olmaktan çıkabilirdi belki, ama birçok şeyi beceremediğimiz gibi, bunu da becemedik. Ben II. Dünya Savaşı sonrası barış hareketinin Türkiye kanadında aktif olarak bulundum; bu yüzden ideolojik, siyasal bakışlı bir barış hareketi olduğunu biliyorum. Böyle bir hareketin nasıl bir söylemi vardı, ne söylüyordunuz diye soracak olursanız, gerçekçi olmak gerekirse, şöyle açıklayabilirim: "Şuradaki savaşlar benim ideolojime, benim siyasetime, benim dünya vizyonuma uygundur. O zaman bu savaşlar olması gereken savaşlardır. Ama buradaki savaşlar beni güçlendirmiyor, o zaman bunlar olmaması gereken savaşlardır."

Türkiye'de 1950'lerde bu paralelde Türkiye Barışperverler Cemiyeti kuruldu – tek sestir, onun için saygıyla anıyorum. Kore'ye asker gönderilmesine karşı çıkan bir cemiyetti bu. Bu cemiyetin vizyonu, tuhaf biçimde, dünyanın geri kalanındaki cemiyetler kadar dar değildi. Fakat kuruluşundan on beş gün sonra, Behice Boran da dahil olmak üzere, hareketin öncüleri tutuklandı. Bu, Türkiye'nin ilk barış yanlısı hareketidir, bütünlüğünde çok tutarlıdır; askeri amaca ve bütünüyle savaşa karşı duran bir harekettir. Bundan sonra benim bildiğim kadarıyla barış hareketi, toplu, bütünlüklü bir hareket olarak asla var olamadı. Hep barışçılık oldu, daha çok sol kökenli birtakım barış söylemleri havada salındı durdu.

1970'lerin ikinci yarısında Türkiye Barış Derneği kuruldu. Türkiye Barış Derneği yine Dünya Barış Konseyi'nin bütünlüğünde, yani sosyalist blok ve Sovyetler eksenli bir hareketti ve "senin barışın benim barışım, senin savaşın benim savaşım, senin silahlanman benim silahlanmam" üzerineydi. Bununla birlikte, tabii ki çok önemli işler yaptı. Nükleer silahlara karşı, orta menzilli silahlara karşı tüm dünyada olduğu gibi, çok başarılı sonuçlara ulaşmakla birlikte, bu barışçı bakış, yine bugünkünden farklı bir barışçı bakıştı. Ben Türkiye'de ortaya çıkan o hareketten geliyorum. "Şu tarafta da şu savaş var. Ona neden karşı çıkmıyoruz?" diye soruyordum bir zamanlar ve hemen karşılığımı alıyordum; "Senin kafan karışmış yoldaş, bu işleri fazla kurcalama. Onlar bizim sistemimize göre değil, öyle olmaz o iş". İşte böyle bir hareketti. Barış hareketiydi, ancak "ama"lı bir barış hareketiydi.

Geliyoruz günümüze. Dünyada yeni bir hareket başladı. Artık "yeni toplumsal hareketler" var dünya üzerinde. Bizim bildiklerimizden, içinden çıktıklarımızdan oldukça farklı hareketler bunlar. Yanılmıyorsam, biraz daha "ama"sız hareketler bunlar; Irak Savaşı'yla birlikte ne kadar güçlü olabileceklerine de tanık olduk. Önce 11 Eylül, ardından, dünya henüz üzerinden 11 Eylül şaşkınlığını atamamışken, ABD'nin Irak'a saldırısı –yani dünya hâkimiyeti planları– dolayısıyla gün ışığına çıkan yeni bir güç bu. Çok mu iyimserim bilmiyorum ama, son günlerdeki olaylara tanık olduktan sonra, biraz daha "ama"sız bir barış hareketinin doğmaya başladığını düşünüyorum ve umudumuz bu "ama"sızlıktadır diye düşünüyorum.

Türkiye'de de biz hep o bildik hareketlerin peşinden gittik, bazı savaşlara hayır dedik, bazılarına evet dedik. 11 Eylül olaylarından sonra tamamen tesadüfi olarak bir araya gelen bazı insanlar, 11 Eylül'de İkiz Kuleler'e saldırıyı –yani bu terörist eylemi– "ama"sız kınayan, ancak aynı biçimde ABD'nin Afganistan'a saldırmasına da "ama"sız karşı çıkan bir hareket, bir mantık, bir bakış oluşturmaya çalıştılar. Bu yeni bir bakıştı. "Ama"sız olma bakışıydı bu. Bugün ben ve benim gibi düşünen insanlar yine "ama"sız bakış diyerek yollarına devam ediyorlar.

Benim gibi düşünmeyen ama genellikle "barış yanlısı" bir tavır takınan birçok insan olduğunu biliyorum. "Afganistan'da savaş olmasın ama Irak Savaşı olmalıdır, çünkü Irak Savaşı oradaki şeytan Saddam'ı yıkacaktır. Bu savaş gerçekleşmelidir çünkü, Kürt halkı buradan kendi bağımsızlığını, federatif devletini kuracaktır. Bu savaş olmalıdır, çünkü, çünkü, çünkü..." Evet, birçok neden var.

Bu açıdan bakıldığında haklılık payları olduğunu çok iyi biliyorum. Ama ben kendimi şöyle ayırıyorum; Barış ahlakı diye bir şeyin dünyada kurulma-

ya başlayacağına, kurulması gerektiğine, tek umudumuzun bu olduğuna inanıyorum. Bu söylediklerim hiç gerçekçi değil, fevkalade gerçekdışı; bu tezin hiçbir realist tarafı yok, biliyorum. Fakat dünyanın bu realizmden çok çektiğini, realist barışçılığın bunun karşısında bir şey yapamadığını da biliyorum.

Her şeyi olduğu gibi, sosyalizmi de siyasallaştırarak, realizmin uç noktalarına götürerek bu hale getirdik. Barışçılığı da düne kadar realist çerçevede sürdürmeye çalıştık. Çıkarlarımızın izinden gittik, birtakım savaşları çıkarlarımız doğrultusunda onayladık, bazılarını, yine çıkarlarımız doğrultusunda reddettik. Aynı zihniyet, yıllar önce Türk ordusunun "Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkarları doğrultusunda" –hiç hakkı olmadığı halde– Kuzey Irak sınırından içeri girmesine sebep olmuştur. Yıllardır da orada, Türkiye Cumhuriyeti topraklarının dışında varlığını sürdürmektedir. Amerika'nın buna hakkı yok, peki ama buna bizim hakkımız var mıydı? Tabii ki "ama"lı birçok cevap gelecektir bu soruya.

Bugünün "ama"larına gelelim şimdi de. Türk ordusunun neden Irak'a girmesi gerektiğine verilen cevap: "Çünkü aksi takdirde orada bir Kürt devleti kurulabilir." Peki, böyle bir cevaba, "İyi ama bundan bana ne" gibi bir karşılık verecek kadar "ama"sız olmanın ne zararı var? Tabii ki kursunlar, kurulsun. "İlk bağımsızlık savaşını veren ve kendi devletini kuran" bir toplumun, başka bir toplum için böyle bir şeyi onaylamasından daha doğal ne olabilir?

Biz militarist bir kültürden, bir şiddet kültüründen, düşmanlıklardan geliyoruz. Şimdiyse böyle bir kültürün insanları olarak "aptal barışçılar" olmak istiyoruz. Ben de bir "aptal barışçı"yım. Yeni barış girişimi de, dünya üzerindeki yeni hareket de aptal barışçıların, yani hiçbir şekilde "ama" demeyenlerin girişimidir. Bugün kayıtsız şartsız, sorgusuz sualsiz barış istiyorum diyenlere budala gözüyle bakanlar var. "Nerede yaşadıklarını sanıyor bunlar?" deniyor ardınızdan. Ama ne olursa olsun, biz aptal barışçılar olarak şunu savunmak zorundayız: " 'Ama'sız barış". Militarizme sonuna kadar karşı olmak. Şu koşullarda vatan hainliği sayılsa da silahsızlanmayı savunmak. Türk ordusu ne kadar silahı, nereye harcamış hesabını sormak. Biz barış girişiminde tek tek Genel Kurmay'ı mahkemeye vermeye başlıyoruz. Maddi ve manevi tazminat istiyoruz.

İşte böyle davranırsak ve böyle bakarsak, sanıyorum ki o yeni doğmakta olan hareketin uyumlu bir parçası olabiliriz. Bugünse, Kuzey Irak'taki Kürtlerin gözünden bakanlar da Türkmenlerin gözünden bakan tüm insanlar da bunu savunmalı. Biz insanız ve öncelikle de bu bölgenin, bu dünyanın insanlarıyız.

Bu kadar şey söyledikten sonra, bir kez daha belirtmek isterim ki, bütün bu söylemler çok romantik, biliyorum. Ama biraz romantik bakışlarla yaklaş-

malıyız diye düşünüyorum. Bence Kuzey Irak'ta Kürdün devletini kurma, başka derdi varsa, onu da halletme hakkı vardır ve Türkiye'nin bunu engellemeye çalışması saçmadır.

Ne zaman ki cemaatlerin üyesi olmadan, cemaatlere bağlı düşünmeden, birey olarak barışı, savaşı, insan haklarını sorgulayacağız, o zaman bu konularda hem daha cesur, hem daha rahat hareket edeceğiz. Bugün henüz yeterince cesur değiliz, aptal olmayı isteyecek kadar cesur değiliz.

Son birkaç haftada Türkiye'de olup bitene, dünyada olup bitene karşı ahlaki bir tepki vermekte dahi, ne aydınlar, ne de halkın geri kalanı herhangi bir başarı gösterebildi. Sivil Koordinasyon'da gayet güzel şeyler oluyor, ama hareket son derece dar bir çevrede gelişiyor. Bir yerlere ait olmadan, tek tek tavırlarımızı, tepkilerimizi belirlemek ve hayata geçirmek konusunda son derece cesaretsiziz. Neden diye sorduğumuzda tek bir cevap var karşımızda; yeterince birey değiliz ve hâlâ –en barışçı görünenlerimiz bile– kendi cemaatlerine bağlılar ve cemaatleriyle hareket ediyorlar. Öyleyse başta "sivil etkinlikler" dememiz yanlış. Çünkü henüz Türkiye'de sivilleşme yok.

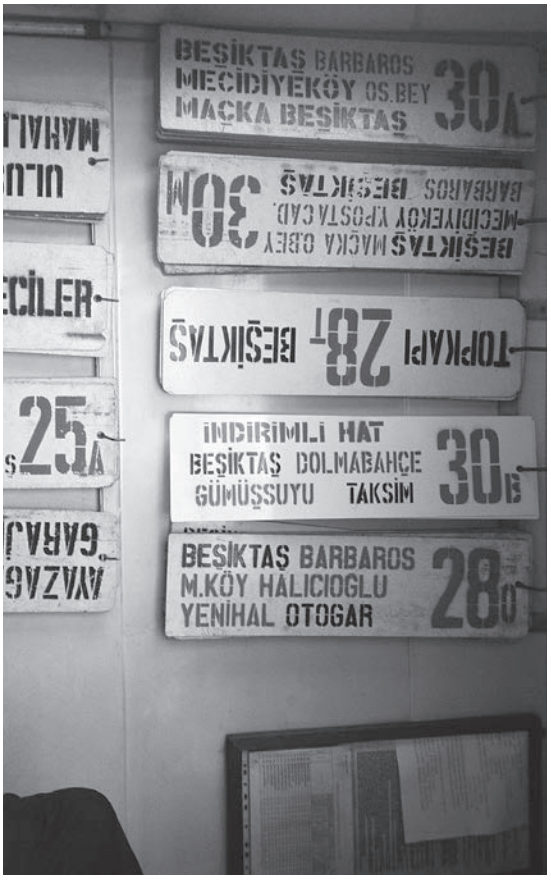
Niçin AKP'ye oy veren onca insan şimdi sessiz? Niye cuma namazları sonrasında yer yerinden oynamıyor? Dahası, biz neden bu soruyu sormuyoruz, neyi kabullenmişiz? Neden yapmıyorlar? Çünkü birey değiller, çünkü cemaatlerine bağlılar. Neden bunu sürekli sorgulamıyor, neden buna şaşırmıyoruz? Çünkü biz de kendi cemaatlerimize bağlıyız ve anlıyoruz.

Bu arada barış hep "ama"lı olarak ele alınıyor. "Ama"lı aldığınız andaysa, o artık barış düşüncesi olmuyor. Herkes reel politikerlik yapıyor. Bizim öyle yapmamız, aptal olmamamız gerektiği söyleniyor. On, on beş yıl sonra bu reel politikerliğin Kürtleri, Türkleri, Türkmenleri hatta Amerika'yı da ne noktalara getireceğini hep birlikte göreceğiz.

Ben dünyada iki ahlakın artık iyiden iyiye ayrışmaya başladığını düşünüyorum. Bu yeni dünyaya bakışta bir başka ahlak anlayışı var. Eski şablonlarımızın tamamen dışında, iki uç noktaya doğru kayan iki farklı barış anlayışı. Bugün savaşın savunulduğunu gördüğümde ben iğreniyorum. Sorular, cevaplar olmadan, sadece iğreniyorum. Orada iki ahlak ayrılıyor işte.

Sanırım dünyaya bakıştaki bu iki ahlak yeni toplumsal hareketlerde bir umut ışığıdır. Bu anlamda daha geniş bir dünya bakışının filizlenmeye başladığını görüyoruz. Kolay olmadığını biliyorum, hayal olduğunu biliyorum. Ama ben kendi hesabıma "aptal barışçılığı" ya da bazılarının deyimiyle "saftorikliği" tercih ediyorum. Dünya üzerindeki herkes cesaretle bu yolu tercih ettiği sürece bütün sorunlarımızın çözüleceğine inanıyorum.

YENİ İSTANBUL

Yeni İstanbul-Yeni Yoksulluk[1]

ERSAN OCAK

Bu yazı içerisinde İstanbul'un yoksul mahallelerinden yalnızca ikisi içinde dolanacağız. Bu mahalleler İkitelli-Ayazma ve Tarlabaşı. İkitelli-Ayazma kentin çeperinde, gözden ırakta, görmediğimiz, göremediğimiz bir yer. Tarlabaşı ise kentin merkezinde olmasına rağmen görmediğimiz, göremediğimiz bir yer.

Bu mahalleler 'yeni' İstanbul'un bir parçası mı? 'Yeni İstanbul' yeniliğinin bir veçhesini de bu mahalleler dolayısıyla mı kazanıyor? Peki, bu mahallelerin kendisi yeni mi? Yoksa, bu mahalleler eski de içlerindeki yoksulluk mu yeni? Ya da biz mi onları yeni yeni fark ediyoruz, fark etmek zorunda kalıyoruz?

Bu sorular çoğaltılabilir. Ben bu sorulara doğrudan cevap vermek yerine, söz konusu iki mahalle üzerine daha çok kişisel tesbitlerimi aktaracağım. Belki de soruları daha da artıracağım. Tek derdim, yeni bir İstanbul'dan bahsedilecekse, buna dahil olan ve hatta onu yapılandıran "yeni yoksulluğa" dikkat çekmek.

İkitelli'de bir yer: Ayazma*

İkitelli-Ayazma 1980'lerde kurulmuş bir mahalle. Bu mahalle çevre yolunun yanındaki bir vadide yer alıyor. Burası İkitelli'nin en yoksul bölgesi. Ayazma'da Erzurum, Muş, Siirt, Kars, Ağrı ve Mardin illerinden göçmüş olan Kürtler yaşıyor.

1 Bu metin, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD) tarafından yayımlanan *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* adlı kitaba temel oluşturan saha çalışmalarımız sırasında edindiğim gözlemlere dayanılarak yazılmıştır.

* **Ayazma** *a. Yun.* Rumların kutsal saydıkları kaynak ya da pınar.

Stabilize bile denemeyecek tali yoldan vadiye inmeye başlıyoruz. Evlerin yakınından geçtikçe, bunların ev olmaktan çok derme çatma barakalar olduğunu fark ediyoruz. Bu evlerin yapımında briket kadar teneke, naylon, çuval gibi şeyler kullanılmış. Bir çoğu zoraki ayakta duruyor. İstisnasız, her evin önünde kimyasal madde saklamakta kullanılan mavi plastik varillerden var. Öyle bir iki tane değil; evlerin önüne set çeken, aşılması zor bir bariyer oluşturacak kadar çok sayıda plastik varil yan yana yerleştirilmiş. Bu mavi plastik variller evlere ve çevreye çok yabancı; en az bizim buradaki yaşama yabancı olduğumuz kadar.

Cengiz Çiftçi, İkitelli-Ayazma'ya gittiğimiz günün akşamı şunu sordu: "Burası İstanbul'un bir mahallesi mi, yoksa bir köy mü?" O akşam bu soruya cevap veremedim. Daha sonra, "yoksulluk halleri" üzerine çalışırken bu mesele kafamın arka planında hep yer tuttu. Ve bunun, yani İkitelli-Ayazma'nın İstanbul'un bir mahallesi mi, yoksa bir köy mü olduğu tartışmasının İkitelli-Ayazma'yı ve benzeri yerleri kavramakta yararı olduğunu gördüm. En azından, kemikleşmiş bazı kavramların yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini ve bu yolla, kavramakta zorlandığımız yoksulluk hallerini; görmediğimiz, göremediğimiz ya da görmekten imtina ettiğimiz yoksulluğu (yoksulluk mahallelerini) bir parça daha anlaşılır kılmanın mümkün olduğunu anladım.

Bu mahalledeki evlerin üç tanesi dışında hiçbirinde su yok. Kadınlar vadi tabanındaki çeşmeden su taşıyorlar. Çeşme başında saatlerce beklemelerini gerektiren uzun sıralar oluşuyor. Mahallenin genel görüntüsünün en belirgin ve yabancı unsuru olan mavi plastik varillerde biriktiriyorlar suyu. Bu varilleri mahallenin yakınındaki sanayi tesislerinden düşük fiyata satın alıyorlar. Biriktirilen suyun kullanımının sağlıksız sonuçlarını bilmezden, görmezden geliyorlar. Belediye de ayda bir kere tankerle su dağıtıyor. Belediyenin dağıttığı suyun kalitesinden de şüpheliler.

Vadinin yamaçları üstündeki sitelerin atık suları vadiye akıtılıyor. Açıktan akan atık sular Ayazma'daki evlerin arasından geçiyor ve tabandaki dereye varıyor. Bir yandan kullanım ve içme suyunun sağlıksızlığı, diğer yandan açıktan akan atık suların yarattığı pislik, Ayazma'da yaşayan herkesin sağlığını olumsuz etkilerken, özellikle çocuklar bundan daha fazla zarar görüyorlar.

Bu mahallede gönüllü olarak çalışan doktor Ahmet'in dediği gibi, Ayazma "patolojik" bir yer. Köyde sağıklı yaşam koşulları hem doğal, hem de

insan yapımı düzenlemelerle sağlanır. Açıktan pis su akmaz. İçme ve kullanım suları evlere şebekeyle bağlanamasa bile, suya erişimin bir rasyonalitesi vardır. Üstelik bunların kurulmasını sağlayan bir toplumsal dayanışma söz konusudur. Ayazma'ya göçenler köydeki toplumsal dayanışmayı kaybetmişler; İstanbul'daki herkes, her hane gibi onlar da kendi dertlerine düşmüşler. Kimsenin kimseye yardım edecek hali de yok. Belediye de Ayazma'yı görmezden geliyor; ayda bir hatırladığı bu mahalleye tankerle su dağıtmakla yetiniyor.

Burada yaşayanların gözünde zenginleri temsil edenlerse yukarıda, vadi yamaçlarının üstündeki sitelerde ya da uzaktan rahatlıkla gördükleri yüksek bloklar halinde kurulmuş toplu konut alanlarında yaşayanlar. Kendilerine yukarıdan baktıkları yetmezmiş gibi, bir de pisliklerini Ayazma'ya (yoksulların mahallesine) akıtıyorlar.

Burayı yakından kimse görmüyor, görmek istemiyor. Burayı uzaktan görenlerse muhtemelen köy zannediyor; hani "orda, bir köy var uzakta" sözleriyle temsil edilegelen güzel, huzurlu, sağlıklı köy yaşamı uydurmasının bir örneği. En çarpıcı, iç parçalayıcı yoksullukları ifşa eden Deniz Feneri programı bile bu mahalleye gelmekten imtina ediyor. Ayazma'da yaşayan ve bu programa başvuru yapmış birçok kişiden birinin sözleriyle, "buranın ortalığını mı beğenmediler, buranın milletini mi beğenmediler" bilinmez.

İkitelli-Ayazma tam bir arada kalmışlık hali. Ne köy, ne de kentin bir parçası. Ama İkitelli-Ayazma İstanbul'un bir mahallesi…

Tarlabaşı: "Mecburiyetten burada oturuyoruz"

Yoksul mahalleler zaman içerisinde zengin muhitler haline gelebildiği gibi, Tarlabaşı'nda yaşandığı üzere, kentin merkezindeki prestijli mekânlar zaman içinde yoksulların yaşadığı çöküntü alanları haline de gelebilir. Tarlabaşı Mahallesi Beyoğlu'nun yanı başında olmakla birlikte, aynı zamanda ona çok da mesafelidir. Beyoğlu'nu Tarlabaşı'ndan ayıran bulvar, aynı zamanda yoksullarla, durumu daha iyi olanları birbirinden ayırır. Alt sınıflarla üst sınıflar arasındaki ekonomik, sosyal, kültürel mesafeyi kurar.

Beyoğlu'nu Tarlabaşı'ndan ayıran bulvar üzerindeki tarlabaşı cephesi orta ve üst sınıflar için bir çöküntü alanının sınırı olmaktan öte; içi, içeriği bilinmeyen, kestirilemeyen her tür kötülüğün kaynağını, bu sınıfların sınıfsal varoluşlarını sürdürmek için gereksinim duydukları korkuları temsil eder.

Tarlabaşı'nda yaşayanlar içinse Beyoğlu, onlara yukarıdan bakan; harcamaları düşünüldüğünde bu kadar parayı nasıl namuslu biçimde kazandıklarını kavrayamadıkları insanların dolaştığı bir yer. Beyoğlu'na gitmelerine gerek kalmadan, ondan söz ettikleri anda kendilerini "aşağı" hissettikleri, hissettiren bir yer.

Bugün Tarlabaşı'nda daha çok Kürtler ve Romanlar oturuyor. Bu grupların her ikisi de "mecbur" oldukları için Tarlabaşı'nda oturuyorlar. Buradaki binaların kiraları oldukça düşük ve bu insanlar bu kiraları öderken bile çok zorlanıyorlar. Öte yandan binalar çok bakımsız; bir kısmı çökme tehlikesi arz ederken, hemen hepsinin su, kanalizasyon, elektrik tesisatları çok kötü durumda. Kısaca, sağlıklı bir yaşam çevresinden söz etmek mümkün değil.

Kürtler ve Romanlar yan yana binalarda ya da altlı üstlü dairelerde otursalar bile birbirleriyle ilişki içinde oldukları söylenemez. Yaşama bakış biçimleri, dilleri, gelenekleri, âdetleri, kısaca her şeyleri birbirinden farklı. Mecburen bir arada yaşamayı kabul etmiş durumdalar.

Yaptığımız çalışma sırasında görüştüğümüz kişilerin istisnasız hepsi, ilk fırsatta Tarlabaşı'ndan taşınmak istiyorlardı. Burada "mecburiyetten" oturduklarını söylüyorlardı. Ne geldikleri kente köye dönmeye imkânları vardı, ne de İstanbul'da yaşam koşulları daha düzgün bir yere taşınmaya. En çok şikayet ettikleri şey de Tarlabaşı'ndaki şiddet ve huzursuzluktu; özellikle gece ile birlikte gelen…

ARŞI GİRİŞİ

Sultanbeyli: Enformelin Kurucu/Yıkıcı Gücü

M. MELİH PINARCIOĞLU - OĞUZ IŞIK

İstanbul, Cumhuriyet'in ilk döneminde kısa bir süre için Ankara'ya kaptırdığı "yeni" olma özelliğini 1950'lerde devralmış, bir daha da kaptırmamıştır kimselere. O tarihten bu yana yeni olan her ne varsa Türkiye'de, ilk kez İstanbul'da kendini göstermiş, orada sınanıp olgunlaştıktan sonra diğer yörelere yayılmıştır. Özellikle de kentler, kentteki değişimler söz konusu olduğunda, yeninin mekânı hep İstanbul olmuştur. Dolayısıyla İstanbul'u anlamak, Türkiye'yi anlamaktır; bundan dolayı önemlidir İstanbul'u anlamak.

Bir tek bundan dolayı da değildir İstanbul'u anlamanın önemi. Türkiye ne denli zor, ne denli çetrefilli ise anlaması, İstanbul da o denli zordur. Görünürde ilk bakanları yılgınlığa düşüren bir kaos, bir karmaşa, bir anlaşılmazlık yumağıdır İstanbul. Bunun da nedeni son derece basittir aslında: Her zaman yıkılıp yeniden kurulan bir kent olmuştur İstanbul. Bitmek bilmeyen, tükenmeyen bir yıkım ve yeniden kurulma sürecidir İstanbul. İşte biraz da İstanbul'un bu kıpır kıpırlığıdır, onu bu denli zor kılan; tam da anlayıverdiğini, kavrayıverdiğini, ele geçirdiğini sandığı anda araştırmacının elinden kaçıvermesidir İstanbul'u araştırmacılar için böylesine çekici kılan. Yıkım ve yeniden kurma, birbirinden ayrılmaz bir şekilde iç içedir İstanbul'da. Bir yandan kendini, onu anlamaya çalışanların ellerine bırakır görünürken, diğer yandan anlaşılmazlığın, yeninin ağlarını kuran bir kenttir İstanbul.

Ama burada duralım ve bu kıpır kıpırlığı mümkün kılan öğeler üzerine bir kaç şey söyleyelim: Elbette ki tek bir nedene indirgenemeyecek ölçüde karmaşıktır İstanbul'un bu ele avuca sığmazlığı. Sadece İstanbul'un değil, Türkiye'nin de son 50 yılda yaşadığı ve ancak büyük alt üst oluşlarla çözümlenebilecek ölçekteki değişimleri atlatabilmesini mümkün kılan, enformel

kurum ve mekanizmaların uyum gücü, bitmek tükenmek bilmeyen dinamizmidir. Enformelliğin sadece değişen koşullarda var kalabilme gücünün değil, aynı zamanda dönüştürebilme, en zorlu koşullar altında bile yeniyi kurabilme gücünün örneğidir İstanbul.

İstanbul enformel sektörü, bu kente özgü dinamizmi oluşturan, göçün getirdiği olumsuzlukları azaltan, yoksullukla baş edebilmeyi mümkün kılan, kısmi zenginlik yaratan bir yaşam alanı olarak tanımlanabilir. İstanbul enformel sektörü, Türkiye'deki benzerleri arasında en güçlüsü, formel ekonominin sunduğu fırsatları kendi hesabına en iyi kullananı, kısacası en yüksek dönüştürme kapasitesine sahip olanıdır. Bu haliyle enformel sektör, şu ana kadar görece yumuşak bir toplumsal dönüşüme katkılar sağlayan bir emniyet sübabı olagelmiştir İstanbul'da.

Başka bir şekilde söyleyeyelim: Özellikle son yirmi yılda enformel sektör, İstanbul'u yenileyen, yenilerken toplumsal dengesizlikleri bir şekilde onaran, gelir ve kültürel kutuplaşmayı yumuşatan bir alan olmuştur. Elbette enformel sektör, toplumsal örgütlenme açısından bilinen ve sıklıkla da dile getirilen sakıncalara sahip; kendi içinde yarattığı eşitsizlikler ve oluşturduğu bulanık alanlar açısından da hiç masum değil. Ancak belirttiğimiz gibi yıllardır gördüğü bu işlev, enformelin olumsuzluklarını dengelemekte; bu denge de polisiye tedbirlerin ötesinde bir algılamayı gerekli kılmakta.

Her daim yenilenen İstanbul'un yeni ilçesi Sultanbeyli, bu enformel yaşam alanın bir tezahürüdür. Her enformel alan gibi hiç de masum olmayan bir öyküye sahiptir Sultanbeyli. Aslında tek bir öykü de değil, iç içe geçmiş iki öyküye dayalıdır Sultanbeyli'nin kuruluşu ve gelişimi. İlk öykü, arazi işgaline dayalı yasadışı arazi dolanım döngülerinin farklı getirileri temelinde bazı grupların diğerlerinin sırtından kazanç elde etme öyküsüdür. Bu öykünün kahramanları, arazi işgal sürecine ilk katılanlar ve arazilerin küçülerek son işgalcilerin eline geçmesine aracılık eden kesimlerdir. Bu, tam bir eşitsiz zenginleşme ve kentte tutunma öyküsüdür. Sultanbeyli'deki ikinci öykü, birincisi ile yakın ilişki içinde ve himayecilik ilişkileri sayesinde gerçekleşen bir cemaat kurma öyküsüdür. Bu da birincisi gibi eşitsizlik temelinde yükselen bir öyküdür. Arsa edinme süreci ile oluşan refah, en çok İslami cemaat içinde olmuş ve bu kesim Sultanbeyli politikasına hâkim olmuştur. Daha sonraki dönemlerde özellikle Kürt ve Alevi kesimler kendi cemaat ilişkilerini geliştirebilmişler, ancak hiçbir zaman İslami kesimin etkinlik düzeyine erişememişlerdir. Sonuçta cemaatleşme ile etnik kökene bağlı farklılaşmaların son derece ilginç

bir birleşimi ortaya çıkmış ve kimi durumlarda hemşerilik, politik ve kültürel farklılaşmaların önüne geçebilmiştir.

Sultanbeyli'nin kuruluşunu belirleyen bu sürecin yaratıcıları İstanbul içinde yaşayanlardır. Başka bir deyişle, Sultanbeyli'ye İstanbul içinden göç etmiş, dolayısıyla kentte var kalma mücadelesinden geçmiş bu kesimler süreçteki ana aktörlerdir. İstanbul'a önceden gelmiş göçmen grupları ile kentte imtiyazlı konumda bulunan bazı gruplar, İstanbul'a daha sonradan gelen kesimler ile diğer imtiyazsız gruplar üzerinden zenginleşmişler, bir anlamda yoksulluklarını devredebilmişlerdir. Bu kesimlerinin kendi aralarında kurdukları ve birbirlerinin üzerlerinden zenginleşebilmelerini sağlayan eşitsiz güç ilişkileri her tarafa sızmış enformel bir yaşam yaratmıştır Sultanbeyli'de.

Sultanbeyli'nin kuruluş ve gelişimindeki bu durum, tutunamayanların tutunma projesinin özellikleridir. Bir yanıyla yıkıcı olsa da İstanbul'un sürekli yenileşme sürecinde toplumsal gerginlikleri önleyen bir emniyet sübabı olmuştur bu özellikler.

Son iki yıldır ülkenin semalarına çöken iktisadi kriz sadece Sultanbeyli'de değil, Sultanbeyli benzeri yerleşimlerde ciddi etkilerde bulunuyor. Gittikçe derinleşen krizin her dalgası, yıllardır toplumsal emniyet sübabı işlevi gören bu yaşam alanını daraltıyor. Formel ekonomideki problemler hem enformelin kullanacağı fırsatları, hem de formelin zaten güçsüz olan güvenlik şemsiyesinin etkisini azaltıyor. Enformel sektör daraldıkça yoksullukla kendiliğinden baş edebilme stratejileri de tükeniyor, bu tükeniş sürekli yenilenen İstanbul'da yeni problemlere de işaret ediyor.

Görünen o ki Sultanbeyli sadece 90'lı yıllarda tanıklık ettiğimiz bir dizi ilişkinin filizlendiği yer olmakla kalmayacak, kriz sonrasında yeşerecek yeni ilişkiler de muhtemelen burada kendini gösterecek ilk kez. Şurası kesin ki, Sultanbeyli benzeri yerlerde enformel sektörün yasalla yasadışı arasındaki sınırı esneterek kurduğu ve 80'li ve 90'lı yılların zorlu koşullarında yoksul kesimlerin

İstanbul'da kilometrekare başına düşen nüfus 1927 yılında 147 iken, bugün son verilere göre 1.928'e çıktı. Kentsel alan genişliğine göre nüfus yoğunluğuysa 4.800 kişi/km.dir ve Türkiye genelinde bu oran 78 kişi/km.dir. İstanbul'un en kalabalık ilçesi Gaziosmanpaşa'nın nüfusu 752.000.389, ikinci sıradaysa 663.000.299'luk nüfusuyla Kadıköy geliyor. En düşük nüfussa 17.000.760 ile Adalar'da. Nüfus yoğunluğunda ilk sırada Bayrampaşa var; 1 kilometrekareye 35.000.144 kişi, kalabalık fobisi olanlara duyurulur. Yıllık nüfus artış oranında 66,3 ile Pendik ilk sırada yer alıyor. Bir zamanlar iş saatlerinde bir buçuk milyon insanın giriş-çıkış yaptığı Eminönü yıllık %40,5'lık bir azalma hızıyla 550.635 kişilik nüfusa gerilemiş.

var kalmalarını hatta yükselebilmelerini sağlayan düzenlemeler, kriz sonrası koşullarda pek de işe yaramayacak. Bir kere kent çevresinde enformel sektörün yağmalayabileceği ve müritlerine sunabileceği arsa stoku giderek azalmakta. Öte yandan, İstanbul da dahil, büyük kentlere göç yavaşlıyor.

Krizden bağımsız olarak ortaya çıkan bu iki öğe bile kendi başlarına Sultanbeyli özelinde kısaca özetlediğimiz ve ancak hızlı kentleşme koşullarında sürdürülebilecek ilişkiler ağının yıkılmasını sağlayacak güçte. Bir de bunların üzerine krizin, enformel sektörü besleyen kamu kaynaklarının yeniden dağıtılmasını ve kamunun, toplumun bazı kesimlerinin hoşuna gitse de gitmese de yeni bir yapılanmaya gitmesini zorunlu kılan etkilerini ekleyin. Kurulması kaçınılmaz görünen yeni iktisadi rasyonalite, belli ki enformel sektörün aleyhine çalışacak ve geniş toplum kesimlerinin kentte tutunmalarını mümkün kılan dinamizmini törpüleyecek.

Sultanbeyli ve benzeri yerleşimlerin gösterdiği, kriz öncesi dönemde yoksulluğun acımasız da olsa kuralları olduğu idi. Artık yoksulluğu kurallı bir oyun olarak kuran ve eski göçmenlerin, kente yeni gelenler üzerinden zengileşmelerine dayanan süreç sona erdi. Yeni gelenler artık kentin acımasızlığı ile kendi başlarına baş etmek zorunda kalacaklar. Kendilerini koruyan cemaat ağları, görünen o ki kriz sonrasında işe yaramayacak. Yarasa bile daha küçük bir kesimi, o da çok daha yüksek bedellerle koruyabilecek. Cemaat ağları daha dışlayıcı, daha içe kapalı ve sonuçta da kendilerinden farklı olanlara daha sert olacak ister istemez.

Yoksulluğu devredebilecek yeni göçmen dalgaları olmayınca, yoksulluk oyunu da kuralsızlaşacak mecburen. Daha önce yoksulluğu tanımayan, tanımak ne demek, yoksulluğu sadece uzaktan seyretmiş toplum kesimleri bile hızla düşebilecek yoksulluk ağına. Bu kesim içinde en zayıf olanlar, belki de orta sınıfın korunaksız grupları; formel-enformel sınırını zorlama, kendilerine yeni hareket alanları açma kabiliyetleri olmayan emekliler, tek başına yaşayan kadınlar.

Galiba yeni yeni tanışmakta olduğumuz bu kuralsız yoksullaşma, İstanbul'dan başlayarak tüm Türkiye toplumunu, örneğini gelişmiş ülke kentlerinde gördüğümüz modele daha da yaklaştıracak. Bu, toplumsal ayrışmaların daha keskin olduğu ama daha da önemlisi, birbirini seyreden, toplumsal empatinin her türünden yoksun gruplardan oluşan bir toplum olacak.

İMSAK
SABAH
ÖĞLE
İKİNDİ
AKŞAM
YATSI
NAMAZ VAKİTLERİ
ALLAHU EKBER
İMSAK
SABAH
ÖĞLE
İKİNDİ
AKŞAM
YATSI

Yamalı Çelişkiler Semti: Saraybosna'dan Yenibosna'ya

MUSTAFA ARMAĞAN

Profil

Evliya Çelebi'nin yazdığına göre, bizim Edirne'ye yakıştırdığımız "Serhad Şehri" ibaresi vaktiyle Bosna'ya veya o zamanki deyişiyle "Saray-ı Bosna"ya aitmiş. Saraybosna halkı heybet, cesaret ve celadetleriyle parlamışlardır. Serhad kalelerindeki bütün gaziler, Evliya'ya göre, Bosna serhaddindendir!

Gariptir, bugün İstanbul'un Bahçelievler ilçesi sınırları içinde bulunan Yenibosna yerleşmesinin kuruluş öyküsü de Bosna'nın son gaziler kuşağına ulaşır. Rivayete göre, tarihlerimizde "93 Harbi" diye anılan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bosna'dan 15-20 kadar aile kalkıp İstanbul'a gelir ve bugünkü Yenibosna civarına yerleştirilirler. (Yerleşmenin ilk adı, geldikleri yere ayna tutmaktadır: Saraybosna.) *İstanbul Ansiklopedisi*'nde verilen bilgilere göre "Bu köy, Osmanlı döneminde Saraybosna yakınlarında yararlılık gösteren bir beye tımar olarak verilmesinden sonra bu adı almıştır". Köye bir ara nedense Viranşehir denilmişse de adı 1936'da Yenibosna olarak değiştirilmiştir.[1]

Bosna'dan göçmen olarak gelen bu 15-20 ailenin bugün yüzbinlerce insanın yaşadığı bu koca yerleşmeye kazandırdığı özellik, göç ve onun doğurduğu sonuçlar olmuştur. Neredeyse büyük bir ilçe, hatta orta ölçekli bir il büyüklüğüne ulaşan nüfus hacmi (1990 sayımına göre 170 bin), 1970'lerde arazisinin gelişigüzel sanayileşmeye açılmasının ardından patlamıştır. Hem Balkanlar ve Trakya'dan (bu arada Bulgaristan'dan), hem de Orta ve Doğu Anadolu'dan gelip yerleşen göçmenler ordusu, Yenibosna'nın pek de kendine özgü olmayan ama ilginç profillerinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Yenibosna'nın göçmen profilindeki ağırlıklı unsurlar şöyledir: Trakya kökenliler, Sivaslılar, Malatyalılar, Erzurumlular, Bayburtlular, Siirtliler, Nevşehirliler, Tokatlılar, Kastamonululular, Erzincanlılar ve Urfalılar.

Hayat

Geçenlerde Yenibosna'nın en işlek caddelerinden Mahmutbey Yolu üzerinde, yeni bir market açılmıştı. Semtimizin bu yeni işletmesinin sahibine "Hayırlı olsun"a gittiğimde, bu gencecik girişimcinin bir müşteriyle konuşmaya can attığını fark ettim. Ayaküstü epey lafladık. Söyledikleri arasında bir şey dikkatimi çekti: "Benim Üsküdar, Bağlarbaşı'nda da bir marketim var ama burada durmayı tercih ediyorum." Tabiatıyla "Neden?" diye sordum. Aldığım cevap ilginçti: "Buradaki insanlar daha samimi, daha cana yakın. Hiç canım sıkılmıyor. İnsanlar konuşuyor. Ama Capitol'ün yakınındaki insanlar hiç böyle değil. Oradaki ilişkiler çok daha mekanik." Bıraksam, gece 22.00'de ayaküstü başladığımız sohbet ertesi günün başlangıcına uzanacaktı.

Belki pek çok yönünü beğenmiyordum ben de oturduğum semtin ama beni burada tutan şeyin ne olduğunu Malatyalı olduğu her halinden belli olan bu genç fısıldamış oldu kulağıma. Gerçekten de, ister tanıyın, isterse tanımayın, buralarda herhangi bir ihtiyacınız olduğunda, söylemeniz yeterli olur insanları harekete geçirmeye. Cep telefonunuzun şarjı mı bitti, girin bir kebapçıya, söyleyin garsona, yemek yemeniz bile şart değil, oturup çayınızı içip muhabbete koyulmuşken, komşulardan bir şarj aleti bulunmuş ve cebiniz dolmaya başlamıştır!

Hemşerilik ilişkileri bugün de tahminlerin ötesinde devam etmektedir. Tıpkı Bosna'dan gelen ailelerin, pek çok aileyi buraya çekmesi gibi, çeşitli illerden gelip de dikiş tutturan aileler, en kısa zamanda köylerindeki akraba

Van-Çatak doğumlu. On dört yaşında. Altı yıldır sokaklarda.

İstanbul'a Bursa'dan geldim. Hayır Bursalı değilim, Vanlıyım. Bursa'da bizim köyden çocuklar vardı. Dokuz yaşında evden kaçtım. Onların yanına geldim. Bir yıl kadar kahvelerde, hamamlarda, pasajlarda idare ettim. Orada bir komiser bize taktı, üç kere yakalandım, üçünde de kaçtım. Ama artık Bursa'da barınamaz hale gelince ver elini İstanbul. Otobüse kaçak bindim. Arabalı vapurda fark ettiler. Orada başka bir otobüse bindim. Önce Bostancı'da takıldım. Orada çok lokanta var, büyük pazar kuruluyor, meydanda kokoreççiler sabaha kadar açık. Stajı orada yaptım. Vapur iskelesinde, bankamatiklerde, köprü altında, benim gibi çocuklarla kalıyordum.

Sokak çocuklarını koruma dernekleri filan var. Bunların faydasını gördün mü?

Yeldeğirmeni Çocuk Merkezi'ne götürdüler bir keresinde. Bir kere de Umut Çocukları Derneği'ne gittim. Üst baş verdiler, birkaç gün sonra yine sokağa saldılar. Çok kalabalık abi, hangi birine? Hem sonra orada da dayak var.

ve yakınlarını da çekerler yanlarına. Sık sık bir köyün, hatta komşu birkaç köyün toplu olarak bir mahalleye göçtüklerine ve burada komünal hayatlarını devam ettirdiklerine şahit olursunuz. Gelenekler büyük ölçüde belirleyicidir bu ailelerde. Kadın-erkek ilişkileri, genç-yaşlı ilişkileri, doğum-ölüm ilişkileri, iş ilişkileri, yardımlaşma, dayanışma, bağlılık, komünal kriz günlerinde anında bir araya gelme refleksi, dine ve töreye aşırı duyarlılık, iç-dış ayrımı... metropolün kıyısında kendi ilişki ağını yeniden tesis etmeyi başarır.

Şehirle bütünleşme sağlanmış mıdır? Bu "bütünleşme" savını, fonksiyonalizmin (işlevselcilik) bu dogmasını ne zamana kadar önemsemeye devam edeceğiz? Neden illa bütünleşmesi gerekiyor bu kenardaki insanların "şehir ideolojisi"yle? Alain Touraine tarafından "Çağımızın Marks'ı" unvanıyla tebcil edilen Manuel Castells, bunu sorgulamanın gerekliliğine işaret ediyor haklı olarak.[2]

Yine de Castells'in, yerel kimliklerin korunması ama onlara zarar vermeden daha geniş bir sosyal kimlikle bütünleşmenin sağlanması önerisi[3] büyük ölçüde Yenibosna ölçeğinde kendiliğinden gerçekleşme yolundadır. Geceleri balkonlardan çöp poşetlerini caddeye fırlatanlar, aynı zamanda WAP teknolojisini kullanıyor olabilirler. Ya da uydu yayınları vasıtasıyla dünya televizyonlarını izleyen "çağdaş" bir ailenin evinde ders kitaplarıyla Kur'an-ı Kerim'den başka tek bir kitap bulunmayabilir. Çocukları Lep Top'da çetleşen ailenin büyükleri mahalli ozanların deyişlerini seslendiriyor olabilirler öbür odada.

Yarılma

Bütünleşmeden çok bir yarılmadan bahsetmek belki daha doğru olur burada. Şifahi kültür büyük ölçüde egemendir. Kahvede, berberde, markette, evlerde, komşu gezmelerinde, camilerde... insanların dünyası büyük

Bostancı'dan sonra nerelere gittin?

Bostancı'dan Kadıköy Meydanı'na indim. Burada altı yedi kişilik gruplar yapıyorduk. Kazandığımızı ya da bulduğumuzu paylaşıp geceleri bir arada takılıyorduk. İstanbul'da geceler çok pis abi. Oradan Beyoğlu'na geçtik. Bizim grup dağıldı. Burada bir çeteye girdim. Bir tane abi vardı, tinerci değil, hapçı. O bizi mesela bir dört yol ağzına koyardı. Kimi mendil, kimi su satıyor, kimi araba camı siliyor. Sonra kazandığımızı o abiye veriyorduk. Karşılığında yatacak yer ve yemek sağlıyordu. Sonra onu içeri aldılar, dağıldık.

İstanbul mu güzel Bursa mı?

En güzeli Van. Benim asıl memleket orası. Babam Antalya'ya inşaatlara gitti, bir daha gelmedi. Annem birine kuma gidince, beni istemediler. Beş yaşında çekirdek sattırıyorlardı bana. Sandık taşıyacak hale gelince ayakkabı boyacılığına başladım. Orada bütün çocuklar ya çekirdek satıyor ya ayakkabı boyuyor. İstanbul'un daha çok saklanacak yeri var. Bursa'da bizi şıp diye buluyorlardı. Sonra İstanbul ne de olsa büyük şehir. Kötüsü de bol, iyisi de.

ölçüde komünal iktidarın ideolojisiyle yapılandırılır. Oysa televizyonlar başka telden çalmaktadır! Televoleler, burada da Etiler'deki kadar -hatta bana göre daha da fazla- izlenmektedir. Çünkü kendisinin ait olmadığı bir dünyadır, belki ait olmak için can atmadığı ama yine de kimliğinin bir yerine hınç itkisiyle yerleştirdiği bir anti-dünyadır.

Enternasyonal "akışlar uzayı"ndan yer döşekleri üzerinde bağdaş kurmuş insanların dualarla biten sofralarına meteorlar gibi düşmektedir bu görüntüler. Yarılma, her gün ekmeklerin yanına katık olmaktadır. Sonuç: AKP'nin İstanbul'da en çok oy aldığı yerlerden birisi, Yenibosna'dır.

Bayburt'un merkez köylerinden gelen büyük bir ailenin karmaşık yapısı, Yenibosna'daki ilişkilerin bir kısmına ışık tutacaktır.

Bu ailenin 1960'lı yıllarda İstanbul'da başlayan macerası bu semte demirlemiş gibidir. Önce tek katlı bir evde hep beraber yaşanan komünal hayat, refah düzeyi arttıkça fiziken parçalara ayrılmış, her parça farklı bir apartman dairesine kapanmıştır. Fiziken uzaklaşılsa da özellikle erkekler hep beraber çalışmaktadır. Büyüyen oğlanlar baba, amca ve dayılarının oluşturduğu koalisyona kabul edilmekte ve aile böylece güç birliğinden oluşan bir yapılanmaya gitmektedir. Şirket büyüdükçe iş ilişkileri profesyonelleşmekte, bu da kabilevi yapılanmanın menteşelerini zorlamaktadır. Her şeye rağmen komünal bağlar profesyonelliğin önündedir ama bu bağ da bir kriz anında bağlayıcılığını kaybeder. Ardından şirket, şirketçiklere bölünür ve herkes kendi başının çaresine bakar iş anlamında. Araları bozulsa da, herhangi bir acil durumda kabile refleksi harekete geçer ve dayanışma çemberi genişleyiverir.

Acil durum, bazen kaza veya ölüm olur, bazen de hastalık ya da kabilenin bir üyesine yapılan haksızlık. Bu, bütün kırgınlıkları silen bir etki yapar geçici olarak. Ayrıca bayramlar ve düğünler, bir de doğumlar ailenin bir araya gelmesinde ve insicamını korumasında hayati olaylardır. Geniş hemşeriler ağı, bugünlerde hatırlanır ve ailenin gözden ırak üyeleri bu günlerde soruşturulur. Ölen kalanın envanteri çıkartılır. Başlar sallanır, dayanışmanın önemi vurgulanır. Cenaze törenleri, kabilenin plebisitidir bir bakıma.

Yama

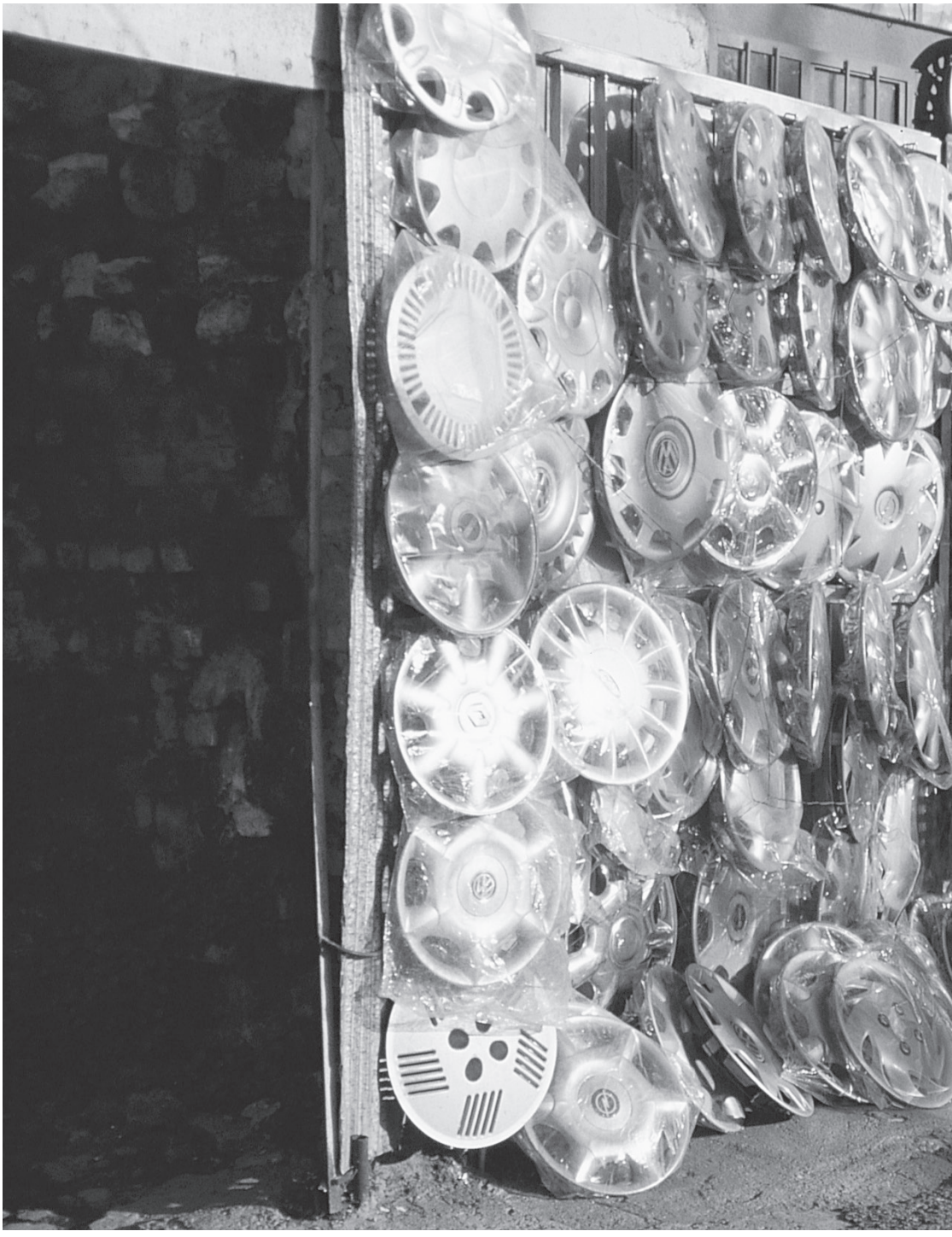
Öte yandan aile, yarılmayı sadece iş anlamında (profesyonel ilişkiler ile geleneksel ilişkiler arasında) yaşamakla kalmaz, aynı zamanda zihniyet olarak da yaşar. Oğlan çocukları –mümkünse- yurtdışında, tercihen Amerika'da

okutulur ama kız çocukları Kur'an kursuna veya İmam-Hatip'e gönderilir. Çarşaflı kadınların dünyası, yabancı dil bilen, okumuş, "dünya görmüş" gençlere emanet edilir!

Çelişkiler yama tutar mı? Yenibosna'da tutar en azından. Zira şehrin üzerine örtülen bütünlük ideolojisinin altında bu yamaların soluğu duyulur.

Notlar

1 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt VII, İstanbul 1994, s. 470.
2 Manuel Castells, *Kent, Sınıf, İktidar*, Çeviren: Asuman Erendil, Ankara 1997, Bilim ve Sanat Yayınları, s. 18-20.
3 Manuel Castells, *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*, Blackwell 1996, s. 350-351.

Ehlileştirilmiş Yoksulluğumuz, Millileştirilmiş Yolsuzluğumuz: Bir Esenyurt Hikayesi[1]

NAZAN ÜSTÜNDAĞ

Geçen senenin kış aylarında Türkiye yepyeni ve akıl almaz bir televizyon olayı ile çalkalanmıştı. Halkın sesi, garibanların koruyucusu Reha Muhtar, devlet kadrolarında önemli görevler alan iki kişiyi kıvrak zekasıyla hazırladığı bir oyunla naklen yayında rüşvet alırken yakalamış ve tüyü bitmemiş yetimlerin parasını kendi çıkarları uğruna zimmetine geçiren bu hainleri kameralara ifşa etmişti. Olay başlı başına bir televizyonculuk olayı, halkı için adaletsizlikleri durdurmaya çalışan bir kahramanın hayatının yeni ve yıldızlı bir sayfasıydı. Ama, tüm bunların ötesinde, olayın anlamını kavramak için Reha Muhtar'ın bu müthiş baskını, haberlerin neresinde sunduğuna dikkat etmek gerekiyordu. Bir gün evvel İstanbul'da bir kaymakamlığın verdiği yardımdan faydalanmak için kuyrukta tıkış tıkış bekleyen yoksul teyzenin bayılmasının utanç verici tablosunun ardından seyrediyorduk derin devletin ve rüşvetin onursuzluğunun hikâyesini. Bir tarafta yoksulluğun kalabalığında, yılların yorgunluğuyla kendinden geçen yaşlı bir kadın bedeni, bir diğer tarafta kapalı kapılar ardında gerçekleşen hesaplı ve çıkarcı devlet erkânı ile özel sektörün zengin iş adamı kılığındaki genel yayın yönetmeninin gizli değiş tokuşu sergileniyor, arka arkaya konuyordu. Türkiye'nin iki farklı yüzünün dramatizasyonu İstanbul'da oynanıyor, tüm Türkiye'ye sergileniyordu ekranlardan. Ve bir kez daha öğreniyorduk kimliğimizi, nasıl bir zamanda ve mekânda olduğumuzu, nerede yaşanıyor ve yaşatılıyorsak.

Yayının ertesi günü Esenyurt' ta yaptığım doktora tez araştırması dolayısıyla gittiğim muhtarlıkta tekrar buluştum Reha Muhtar'ın kameralarıyla. Reha Muhtar'ın haber ekibi bayılan yaşlı teyzeyi bulmak, bir kez daha konuşturmak, bir kez daha yoksulluğu, garibanlığı anlattırmak amacıyla Esenyurt'ta iş başındaydı. Muhtarlık Emine teyzeyi bulamadı belki, ama yeterince sayıda başka konuşan yoksul buldu ekibe. Günün sonunda ekip mutlu mesut stüdyolara, ben evime (televizyon başına), yoksullar da mahallerine geri döndüler.

Aslında Esenyurtlular için yoksulluğun sergilenişinin aktörleri olmak bir yenilik değildi. Televizyonun kurduğu ulusal alanda sergilenen yoksulluk ve yolsuzluk dramları çoktan beridir Esenyurt'un kamusal alanlarında provalandırılmış, günlük hayat sahnelerinde defalarca oynanmıştı. 2002 yılının kış aylarında Gürbüz Çapan'ın belediyesinin "yoktan var ettiği", "köyden gelen göçmenlere kentli kimliğini kazandırdığı", "asfaltlarca yol ve onlarca resmi bina inşa ettiği", "su, elektrik getirdiği, dağıttığı tapularla hukuksallaştırdığı" ve uyguladığı projelerle ABD'den ödül kazandığı[2] Esenyurt'ta hanelerin ve bilhassa kadınların gündemini oluşturan neredeyse yegâne mesele muhtarlıkların ve okulların eğitim, erzak ve kömür ihtiyaçlarını gidermeye yönelik dağıttığı yardım paralarıydı. Kaymakamlığın 40 milyondan az aylık gelire sahip olan hanelerin faydalanacağını bildirdiği bu yardımın muhatabı olmak için, Esenyurt'un ahalisi çoktan beridir kamusal alanlarda felaket hikâyelerini dile getiriyorlardı. 40 milyondan az aylık gelir sahibi olmak, Esenyurt gibi ekonomisinin çoğunun enformel sektörde döndüğü bir yerleşim yerinde belgelenemez bir "ayrıcalıktı." Bu durumda muhtarlıklara, kaymakamlığa, okullara, belediyeye ve hatta jandarmaya akın eden kadınlar mümkün olan en trajik hikâyeyi anlatarak belgelemeye çalışıyorlardı "garibanlıklarını" ve "yoksulluklarını". Devletin atanmış ve seçilmiş erkânı ile kendini Esenyurt'un ileri gelen yardımseverleri olarak gören ve "kendi yağında kavrulabilen" hanelerin üyeleri insanlık adına, kimi zaman acıyarak kimi zaman kızarak ve azarlayarak yardım "adayları" ile birlikte onların hikâyelerini dinliyor, sahip çıkıyor ve kederli bir ortaklık içerisinde bu hikâyeleri biçimlendiriyorlardı.

Yardımların dağıtılması sürecinde ve kamusal alanlarda biçimlenen hikayeler sadece yoksulluk üzerine değildi ancak. Yardımların kime dağıtılacağı konusu, haklı ve haksız, yoksul ve yolsuz, şerefli ve şerefsizlerin de belirlendiği bir alandı. Kamu görevlilerini kandırıp, iki katlı ev sahibi olmalarına rağmen kiracı gibi gözüküp kömür parası alan haneler, farklı bir mahallede oturan akrabalarına kendi mahallesinden ikamet çıkarıp erzak parası veren muh-

tarlar, çocuklarını bilhassa "eski püskü" giydirip okuldan eğitim yardımı alan aileler olduğuna dair söylentiler eşliğinde "yardım" ve "yolsuzluk" söylemleri günlük hayatta da, televizyonda olduğu gibi birbirinin içine örülüyor, yeni müdahale alanları, yeni farklılıklar ve yeni güç ilişkileri ortaya çıkarıyorlardı.

Bu bağlamda, Esenyurt belediye başkanı Gürbüz Çapan'ın 2002 yılını yolsuzluk suçlamalarıyla açılan mahkemesi dolayısıyla hapiste geçirdiğini hatırlamakta da fayda var. Gürbüz Çapan'ın Esenyurt'ta yaptığı icraatların kanundışı mı olduğu, kanundışı ise yoksulları mı desteklediği yoksa onların sırtından ailesini mi zenginleştirdiği hakkındaki tartışmalar Esenyurt'un mekânlarından, televizyon ekranlarına doğru uzanan bir yelpazede gerçekleşiyor ve 2002 kışı boyunca Gürbüz Çapan'ın boşalttığı Esenyurt siyaset sahnesinde yeni aktörler (jandarma, vali, muhtarlar, partiler, belde başkanları gibi) yine yolsuzluk ve yoksulluk söylemlerini kullanarak güç kazanıyordu. Esenyurt halkı geneli için ise Gürbüz Çapan, Esenyurt'u dağ başından yaşanabilir bir beldeye dönüştüren kahramandı. Fakirlere dokunmaz, haddinden fazla büyüyen yılanın başını erkenden keserdi. Esenyurt ahalisi çoktandır devleti Gürbüz Çapan'ın kurduğu akrabalık, hemşerilik ve himayecilik ilişkilerinden doğru hayal etmeye alışmıştı. Ona yöneltilen suçlamalar ve hapse girişi devlete uzanan el kesilir (Çapan'ın Ermenistan'da soykırım heykeline çiçek koyması, Deniz Baykal'la çatışması, Kürt partileriyle yakınlaşması gibi) ile kendi yakınındakilerin ihanetleri (dost bildigi için başlarını kesmediği yılanlar) çerçevesinde açıklanıyor, ancak Çapan'ın adına toz kondurulmuyordu. Günlük hayatlarında karşılaştıkları muhtarları, okul müdürlerini ve de onlardan uzaktaki devlet büyüklerini kolaylıkla yolsuzlukla suçlayan Esenyurtlular, Çapan'ın görevden uzaklaştırılmasının kendi güçlerini azaltan bir tarafının olduğunu düşünüyorlardı. En nihayetinde Çapan tüm yolsuzluğuna rağmen haftanın bir günü halk günü düzenleyip, halkın sorunlarını dinliyor, oysa yeni başkan her şeyi bürokrasi ile halletmeye çalışıyordu.

Yolsuzluğa karşı şeffaflaşan devlet, akrabalık ilişkilerini de, himayeciliği de dışlayan bir devletti. Şeffaflaşan devlet herkesi eşitleştiriyordu ama, vatandaş ile halkın ayrı muamele gördüğü bir tarihi olan bir ülkede birilerini daha fazla eşitleştirecekti. Şeffaflaşan devletin eşitleştirdiği Esenyurtlular fakirliklerini sergileyerek, anlatarak ve hatta kimi zaman Reha Muhtar'ı yanlarına çağırarak "ayrıcalık" kazanmaya çalışıyorlardı.

Yukarıda yaptığım gibi yoksulluğu bir ayrıcalık, yolsuzluğa karşı mücadeleyi ise bir güç kazanma alanı olarak görmek vicdanlı bir Türk vatandaşı

için tehlikeli ve hatta acımasız bir politik pozisyon olarak görülebilir. Nitekim yoksulluk da, yolsuzluk da hem İstanbul'da, hem de tüm Türkiye'de değişen birtakım ilişkileri ve farklılaşan toplumsal ilişkileri anlamak açısından açıcı kavramlar olduğu gibi politik hareketliliğe de imkân sağlıyor. Örneğin Esenyurt coğrafyası gerçekten de son birkaç yıldır her anlamda önemli değişimlere sahne oluyor. Esenyurt kentte tutunmaya çalışan, emeğiyle hukuksal alanların dışından doğru kendine yer tutmaya çalışan ve içinden yetiştirdiği belediye başkanıyla kimi zaman el ele, kimi zaman karşı karşıya bir kentsel mekân yaratmaya çalışan inşaat işçileri, kalfa ve ustalar ile küçük dükkân sahiplerinin oluşturduğu bir yerellikten, konfeksiyon işçileri, işsizler ve hizmetlilerin bir türlü ödenmeyen ücretlerinin peşinde koştuğu, kadınların dağıtılan yardımları kolladıkları, arazi, belediye ve benzin zenginlerinin yolsuzluklarının açığa çıktığı bir yerelliğe dönüşüyor. Tutunma ve başarma hikâyeleri yerini sakatlıkların, kaza ölümlerinin, zorunlu göçün, tinerci çocukların, yıkılmış hanelerin ve şüpheli gençlerin hikâyelerine bırakıyor ve böylelikle Esenyurt'un sosyal alanı olabildiğince sivil toplum kuruluşlarının, erzak yardımı yapan atölyelerin, hasta çocukları tedavi ettiren hayırseverlerin ve ortak sünnet günleri düzenleyen zenginlerin müdahalesine açılıyor.

Sivas'ın nüfusu 755.000, Sivas doğumlu İstanbulluların sayısıysa 375.000. Rize 366.000'lik, Erzincan 317.000, Niğde 348.000'lik nüfuslarıyla bunun altında kalıyor. Kastamonu'nun nüfusu 375.000 ve Kastamonu doğumlu İstanbulluların sayısı 264.000, Ardahan'ın nüfusu 134.000 ve Ardahan doğumlu İstanbulluların sayısı 113.000. Tunceli'nin nüfusu 94.000, Bayburt'un 97.000, Kilis'in 115.000, Bartın'ın ise 184.000. İstanbul'da sadece Sivas, Kastamonu ve Ardahan'dan gelenler yaşamıyor: İstanbul'da Giresun doğumlu İstanbullu 245.000 kişi, Ordu doğumlu İstanbullu 244.000, Trabzon doğumlu İstanbullu 214.000 kişi var. En düşük rakam ise 55.770 kişi ile Adana doğumlu İstanbullulara ait. İstanbul'da yaşayanların %3'ü yurtdışında doğmuş. Bulgaristan doğumlu 127.000, Almanya doğumlu 40.590 İstanbullu var. Yabancı sıralamasında Makedonya ve Yunanistan doğumlular 3. ve 4. sırada yer alıyor. Başka kentlerde doğduğu halde İstanbul'da yaşayanların %50'sinden fazlası konuşmasında ve şivesinde önemli değişiklikler olduğunu söylerken, %74'ünün de ekonomik durumunun değiştiği belirtiliyor. İl genelinde erkek nüfusun yarısı 26, kadın nüfusun yarısı 27 yaşın altında. Adalar ve Bakırköy 34 yaş ortalamasıyla en yaşlı ilçeler sıralamasında başı çekerken Esenler 23 yaş ortalamasıyla en geç nüfusu barındıran ilçelerin başında yer alıyor. İstanbul'daki 12 yaş ve üstü nüfus 8 milyon civarında, çalışabilir nüfus ise 4 milyonu buluyor. Ancak İstanbul'daki her 100 erişkinden 13'ü işsiz. Kentte 1.546.000 bekâr erkek bulunmasına karşılık, hiç evlenmemiş kadın nüfus 1.146.000. Ölüm nedeniyle dul kalan kadın sayısı 286.000 iken, erkek sayısı 39.000. Boşanmış kadınların sayısı 91.000, erkeklerin sayısı ise 45.000.

Ancak ne yoksulluk ne de yolsuzluk söylemleri Esenyurt'un farklılaşmış coğrafyasını ve çoğul-zamanlarını kavramak konusunda fazla yardım sağlamıyor ve etnik, cinsel, sınıfsal, bölgesel ve bedensel tüm eşitsizlikleri ve farklılıkları tekilleştiriyor. Yoksulluk ve yolsuzluk İstanbul'un coğrafyasını tekil bir zamansallık içerisinde yeniden yazıyor. Yıllar boyu yerliler ve göç edenler bağlamında düşündüğümüz İstanbul nüfusu bu yeni hikâyede yoksullar ve zenginler şeklinde, hukuksal yerleşimler ve hukuk dışı büyüyen gecekondular boyutuyla algıladığımız İstanbul mekânı uydu kentler ve varoşlar ikilemiyle, köyden gelenlerin işgali olarak hayal ettiğimiz İstanbul zamanı ise yozlaşma ve yolsuzlaşma tarihiyle anlatılıyor. Oysa İstanbul'un nüfusu, zamanı ve de mekanı bu kavramsallaştırmalara sığamayacak kadar karmaşık. Esenyurt'taki yoksulluk söylemi zorunlu göçle gelen, şiddete uğramış Kürtleri olduğu kadar, kocası alkolik olduğu için her şeyini kaybetmiş kiracı kadınları da, sakat çocukları olan öğretmen emeklilerini de, taşı toprağı altın İstanbul'a kendi isteğiyle gelen Sinopluları da aynı potada eritiyor ve aynı kategorilerden doğru hayatlarını, kendilerini ve dertlerini anlatmaya davet ediyor. Yardımların dağıtıldığı kamusal alanlar tüm bu hikayelerin, öznelliklerin, yerelliklerin oluştuğu ve oluşturulduğu mikro-sahneler olarak göze çarpıyor, kamu görevlileri bir taraftan kimin yoksul olduğuna karar veriyor bir taraftan da Esenyurt'ta cereyan eden yolsuzlukları isimlendirmeye çalışıyorlar. Bu yeni sahne, yoksulluk ve yolsuzluk söylemleri arasındaki gerilimde Esenyurt'u yeni yönetim biçimlerinin parçası yapıyor ve televizyondaki Deniz Feneri gibi programlar eşliğinde Esenyurt'ta yaşayanları yoksulluklarını ve yoksunluklarını feryatlarla söylemeye, anlatmaya, haykırmaya teşvik ediyor. Her yoksulluk hikâyesi kamusal otoriteye yöneltilen bir yolsuzluk hikâyesiyle anlam buluyor, büyük kazançların hesabı yoksulluk acılarının yanına konarak sorgulanıyor. Yoksulluğun ve yolsuzluğun medyada ve kamusal alanlarda belirlenmiş hikayelerinin tekilleştirici kategorilerine sığmayan tecrübeler ve varoluşlar ise hiçbir yerde yaşanamayarak ve yaşatılamayarak hafızalardan siliniyor.

Akademik ve politik yazınlarda yoksulluk ve yolsuzluk meseleleri tariflenmesi, anlaşılması ve tedavi edilmesi gereken sosyal olgular olarak karşımıza çıkıyor. Çeşitli yazarlar ve politikacılar Türkiye'nin kamusal vicdanını rahatsız eden ve metropollerin mekânlarını ayrıştıran en önemli eksenler olarak görüyor bu meseleleri. Küreselleşmenin ve libarelleşmenin karanlık yüzü olarak tartışılan yoksulluk meselesinin, bir gerçeklik olmaktan çok daha öte, kişilerin kendilerini tariflemelerinin ve yeni yönetim pratiklerinin parçası olma-

larını sağlayan boyutları ise göz ardı ediliyor.[3] Yoksulluk hikâyelerinin nasıl devlet otoriteleri ve sınıfsal ayrıcalıkları olanlar ile ortaklaşa kurulduğuna dikkat çekilmiyor. Aynı şekilde yolsuzluk bağlamında şeffaflaşmaya çağırılan "modern devlet kurumlarının" kendi içinde bu söylemi nasıl kullandıkları ve toplumsal tahayyülde, yolsuzluk söylemlerinin, nasıl devleti sorgulamak kadar yeniden oluşturduğuna ve devletle vatandaş arasında ne tür ilişkiler kurduğuna pek fazla önem veren yok[4]. Bu söylemleri günlük hayatta kimlerin sahiplendiğine, bunların ne gibi yeni toplumsal alanlar açtığına, nerelerde konuşulduğuna ve ne gibi pratikleri mümkün kıldığına baktığımızda bizi yoksulluk ve yolsuzluğun gerçekliğinden öteye taşıyacak sorunsallarla karşılaşmamız mümkün oluyor. Bana kalırsa, kafaları kurcalayan Türkiye'de niye sosyal patlama olmuyor sorusunun cevabı da hep söylendiği gibi geleneksel ilişkilerin güçlülüğüyle değil de, yoksulluktan ve yolsuzluktan konuşmak bağlamında kurulan yeni güç ilişkilerine dahil olmakla açıklanabilir. Yoksulluk adına konuşmaya, yoksunluklarını haykırmaya davet edilenler ve yoksunluklarını anlatanlar, kamusal ve medyatik sahnelerde özne oluyor ve bu bağlamda toplumsallığın yeni şekillerine ve devletin ve "sivil toplumun" yardım üzerinden kurduğu yeni kategorilere dahil oluyor. İstanbul kentinin yerel mekânlarında yolsuzluk ve yoksulluk üzerinde yeni bir hayali cemaat doğuyor. Her ne kadar bu ulusallık yoksulluğun ve yolsuzluğun grotesk dili dolayısıyla bir şeylerin yanlış gittiğine dair ip uçları verse de, hepimizi fakir bedenlere acıma ve yolsuzluk yapanlardan tiksinme üzerinden yeniden bir araya getiriyor. Yukarıdaki hikâyede örneklendiği gibi ben, Esenyurtlular, kamu görevlileri ve medya mensupları, hepimiz katılıyoruz yoksulluk ve yolsuzluğun hikayelenmesine, sergilenmesine ve yönetilmesine. Böylelikle Türkiye'nin ulusal ve yerel mekânlarında hep beraber el ele, göz göze yeniden yaşanıyor ve yaşatılıyoruz.

Notlar

1 Bu makaledeki düşüncelerin oluşmasındaki katkılarından dolayı Nükhet Sırman'a ve başlık için de Elif Babul ve Melissa Bilal'e teşekkür ederim.

2 *2000'E HAZIRLANAN BİR KENT ESENYURT*, Esenyurt Belediyesi.

3 Bu tür bir yaklaşımın ipuçları Necmi Erdoğan'ın editörlüğünü yaptığı *Yoksulluğun Halleri* (2002 Demokrasi Kitaplığı Yayınevi) kitabındaki "Garibanların Dünyası: Türkiye'de Yoksulların Kültürel Temsilleri Üzerine İlk Notlar" isimli yazısında bulmak mümkün.

4 Yolsuzluk söyleminin Hindistan'da oluşturduğu devlet tahayyülü için bkz. Akhil Gupta (1995) "Blurred Boundaries: The discourse of corruption, the culture of politics, and the imagined state" *American Ethnologist* 22(2):375-402.

KONTÜRLÜ TELEFON
Hediyelik Eşya Satılıyor
KİRALIK
SATILIK
DAİRELER
BİNALAR
İŞYERLERİ
Tez Emlak
TEZ EMLAK
KİRALIK
SATILIK
EV
ARSA
DAİRE
KÖŞK
VİLLA
ÇİFTLİK
FABRİKA
OTO
ALIM
SATIM
KİRA
TAKAS
TAPU
İşleri
TEZ
ve
Güvenli
Yapılır
Rasıl
HALKAN

İftar Çadırları

EKREM IŞIN

İnsanlık mirası, şehirlerin ölümüyle yoksullaşır. Tarihin ağır yükünü taşıyan bu ortak yaşam alanları, zamana karşı yorgun düştüklerinde, artık hayatı değil, hafızayı besleyen efsanelere dönüşürler. İstanbul kendi efsanesine üç görkemli imparatorluğun mirasını katarak ulaştı. Oysa bugün çıktığı zirvenin eteklerinde, toplumsal kimlik girdabına kapılmış hayat tarzlarının kıyasıya mücadelesi hüküm sürüyor. Artık bu efsane şehir, tarihsel varlığını, günübirlik yaşayan kimliksiz kalabalıkların sarsak hafızasına emanet etmiştir.

Yaşayan her şehir, ait olduğu medeniyeti ayakta tutan birer kültür arşividir. Zaman, bu arşivi zenginleştirir, tarih bilinci ise düzenler. Kuşaktan kuşağa aktarılmış toplumsal tecrübe ile insan macerasını hayat dersi yapan bilgelik, şehir hayatına ait bu kültür hazinesini ortaklaşa inşa etmişlerdir. Ama İstanbul, bize kuraldışı bir örnek sunar; zamanı yanlış yaşayan ve tarih bilinci iğdiş edilmiş bu şehir enkazı, bugün ne yazık ki kendi kültür arşivine sahip değildir. Bu tedirgin edici hayat çölünün ortasında vahşi töreler çatışır, köksüz değerler sahte gelenekçiliğin tahtına kurulur ve hepsinin üzerinde tatminsiz kimliklerin kırbacı şaklar.

İstanbul bugün, yalnızlığın mekânıdır. Geride bırakılan mütevazı taşra hayatına ait hatıralar, şehrin yeni sakinlerini avutmuyor. Oysa yakın zamana kadar bu şehir, göçmenlerini yerlileştirebilen bir mahalle hayatına sahipti. İstanbul'da mahallenin çöküşü, toplumsal ahlakın dayanışmacı ruhunu öldürmekle kalmadı, yetim bıraktığı insanları da kaba bir estetiğin mahkûmları yaptı.

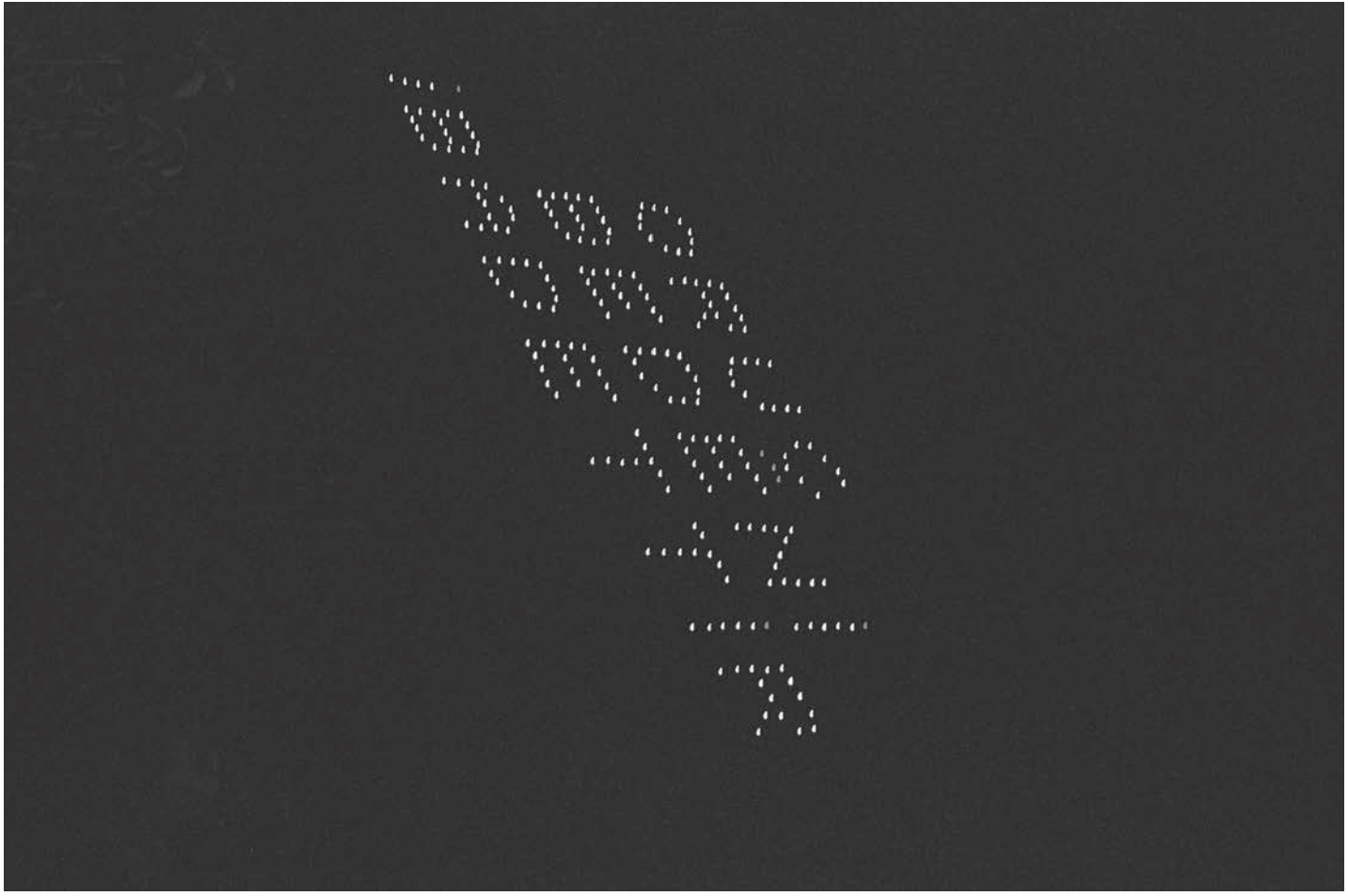
Son yıllarda İstanbul, kaybettiği hayat tarzının kalıntıları üzerinde, kendisine yeni bir kimlik arıyor. Geçmişin dağarcığından seçilmiş kimlik projeleri, acaba bu uluslararası pazarda bir cazibe merkezine dönüşebilecek

mi? Şimdilik eski yapı restorasyonlarıyla girişilen dekorlaştırılmış gelenek inşası, şehre turistik mekânlar kazandırmanın ötesine geçemedi. Ramazan ayında şehrin işlek noktalarında kurulan iftar çadırları ise, bir diğer örnek.

Çadır mimarisini yakından tanımış bir şehrin insanlarıyız. Hafızamızın derinliklerine indikçe, iktidar sembolü Otağ-ı Hümayûnlar, göçebe kuşatmasını tarih boyunca sürdürmüş çingenelerin ve yurtlarını kaybetmiş Rumeli muhacirlerinin çadırları, bizi vazgeçemediğimiz bu mekânın tarihsel macerasına ortak ediyor. Belki de çadır, zenginlik ile fakirliği buluşturan ortak imgenin kendisi. İktidar, kullarına burada sofralar açmış ve gariplerin duaları yine burada iktidarı kutsamış.

Günümüze iftar çadırlarıyla taşınan bu ikili imge, İstanbul'un taşra kökenli yeni zenginleriyle, yine aynı kültürel çevreye mensup dargelirli kesim tarafından ayakta tutuluyor. Ramazan ayında, İstanbul hayatının artık alışılmış mekânları haline gelen iftar çadırları, gerçekte pratik bir uygulama örneği. İftar vaktini kaçırmak istemeyen çalışan kesim, ev ile işyeri arasında kaybedilecek zamanı, bu mekânlar sayesinde kazanıyor. Gündelik hayatı, zamana karşı bir yarış olarak yaşayan şehirli insan, ayaküstü atıştırma alışkanlığına en uygun mekânı, tarihsel temele oturtulmaya çalışılan bu pratik çözümde bulmuştur. Yine de varılan çözümün, kendi içinde pek tutarlı olduğu söylenemez. Bir defa iftar çadırları, geleneksel imaret sisteminin dini içeriğe sahip kamu ahlakına farklı bir çerçeve getiriyor. İftar yemeği veren hayır sahibi ya da kurumun adını ilan etmek gibi bir uygulama, bu yeni yaklaşımın çarpıcı örneğidir. Burada geleneksel ahlak anlayışıyla çelişen benlik duygusu, bütün bir geçmişi çiğneyerek ön plana çıkmış, iktidar ile kulları arasındaki üstü örtük ilişkiyi anonim niteliğinden soyutlayıp kişiselliğin sözcülüğünü üstlenmiştir. Artık iftar çadırları, şehrin yeni hâkimlerini kamuoyuna takdim eden birer gösteri sahnesidir.

İstanbul, toplumsal değişimin labirentinde asli giysilerinden soyunarak çıkış yolu arıyor. Karanlık ile aydınlığın karışımı, şimdilik bu yolun engellerini göstermekten hayli uzak. O halde yeni değerler, hayat kozasını sentetik kültürle ördüğü sürece, şehir kendi mezarını kazmaya devam edecektir.

‹stanbul'un E€lence Gettolar›...

OYA AYMAN

İstanbul'da bir Cumartesi sabahı... İkitelli'deki toplu konutlardan birinde yaşayan yeni yetme genç kız, hafta sonu eğlencesi için annesinden izin koparmaya çalışıyor. Biraz dil döktükten sonra, "hava kararmadan eve dönmek üzere" arkadaşlarıyla buluşma iznini koparıyor. Hemen arkadaşlarıyla buluşup dev alışveriş merkezlerinden birinin, onları sokağın tehlikelerinden (!) koruyan steril ortamına dalıveriyorlar.

Toplu konutların hemen yanıbaşındaki Güneşli'nin işçi mahallelerinden birine birkaç gün önce taşınmış olan genç oğlansa yeni aldığı gıcır spor ayakkabıları, işportadan ucuza düşürdüğü deri montu ve pantolonuyla bir an önce alışveriş merkezine gidip, piyasa yapmak için can atıyor. Ondan birkaç yaş küçük kardeşininse tek derdi, köşedeki internet kafeye gidip arkadaşlarıyla, oyun oynamak.

Alt kattaki komşuları, emlakçı Süleyman Bey ise her hafta sonu olduğu gibi, Halkalı'daki müzikhollerden birinde, arkadaşlarıyla kebap yiyip kafayı çekmenin planlarını yapıyor.

İstanbul'un çeşitli yerlerindeki alışveriş merkezleri, artık kentin yeni eğlence merkezleri. Hafta sonları nerede vakit geçireceklerini bilemeyen, ekonomik ve sosyal nedenlerden ötürü fazla seçeneği olmayan; kentin merkezine uzak yeni yerleşim bölgelerinde yaşayanların çoğu, bu dev binaların içinde saatler geçiriyorlar. Alışveriş, sinema, dolaşma, izleme, yeme-içme, biraz da spor (bowling)... Bir yandan bu olanakları sunarken diğer yandan da, ziyaretçilerini yağmurdan, soğuktan ya da çok sıcaktan koruyan alışveriş merkezleri, adeta birer panayır alanı. Aynı geldikleri kasaba ya da köylerde kurulan pazarlar gibi... Pazarlar mal-para alışverişinin yapıldığı yerler dışın-

da sosyal alışverişlerin yapıldığı birer panayır alanı, dolayısıyla bir eğlence mekânı iken, bugün aynı rolü alışveriş merkezleri üstleniyor. Tabii burada herşey kentin kurallarına göre oynanıyor. Yani her şey tüketmeye yönelik: Zamanı, parayı, eşyayı...

Alışveriş merkezine eğlenmek amacıyla gidenlerin çoğu bütün bir günü, piyasa yapıp, ucuz bir fast food sandviç atıştırıp, parası varsa sinemaya gidip, belki bir tur bowling oynayarak ve birkaç oğlan ya da kızla bakışarak geçiriyorlar. Hele bir de konser varsa keyiflerine diyecek olmuyor. Ama buna rağmen alışveriş merkezlerinde mutlu yüzlere rastlamak çok zor. Genelde en güzel giysilerini giyip canlı ve umutlu bir şekilde evden çıkanlar, istediklerini alamamanın getirdiği mutsuzluk ve eksiklik duygusu, sürekli izlemenin getirdiği yorgunluk ve bezginlikle dönüyorlar eve. Mutlu ve canlı olanlar genellikle ellerindeki alışveriş torbalarını doldurup yeterince tükettiğine inananlar... Onlar geçici bir eğlence bulmuş olmanın sahte sarhoşluğunu yaşıyorlar bir süre için. Pek azının yüzünde dostlarıyla cafede oturup iki çift laf etmenin ya da gerçekten bir ihtiyacını alıp çıkmanın keyfi okunuyor. Birkaçı ellerinde torbalar yeterince eğlenmiş(!) halde alışveriş merkezinin kapısından çıkarken, annesinden kopardığı zamanı dolmak üzere olan kız, arkadaşlarıyla son bir volta atarak sınırlı zamanın tadını çıkarmaya çalışıyor. Bu dev binada saatler geçirdikten sonra evlerine dönenler bu kez başka dünyaların eğlence kapılarını aralamak üzere televizyonun karşısına geçiyorlar.

Onlar televizyonlarının karşısında eğlenirken, Süleyman Bey, Halkalı toplu konutlar ile gecekondu mahallesinin arasında kendiliğinden bir sınır oluşturan caddede, yeni açılan müzikholde alıyor soluğu. O da burada yaşayan pek çoğu gibi, doğu ve güneydoğuda yaşanan sorunlardan kaçıp İstanbul'a savrulanlardan... 80 sonrasında başlayan ve 20 yıl süren sıkıyönetim zamanları bırakın eğlence yerlerine gitmeyi sokağa bile çıkamayan Süleyman Bey, İstanbul'da hemşerileriyle birlikte hemen her hafta sonu bu tür yerlere giderek o günlerin acısını çıkarıyor. Ama ne Tarabya, ne de Beyoğlu, o illa da kendi mahallesinde hemşerilerinin işlettiği yerleri tercih ediyor. Çünkü burada kendisini rahat hissediyor. Tarabya'daki tavernalar ona hem pahalı, hem de sahte geliyor.

Yeni açılan müzikhol, ne daha önce gittiği Türküevi'ne ne de Avcılar'da revü kızlarının çıktığı bara benziyor. İşletme müdürü onları kapıda karşılıyor. O da kendisi gibi Van'lı. Birkaç garson etraflarında pervane olup onları masaya oturtuyor. Sonra kuytudaki bir masada oturan kadınlar adeta görücüye

çıkar gibi, teker teker masaya gelip "hoş geldin" diyor ve yerlerine geri dönüyorlar.

Sahnede yapay alev veren iki meşalenin arasında, biri elektro-saz, diğeri sintizayzır çalan iki müzisyenin şarkıları yükseliyor hoparlörlerden.... Beyaz örtülerle kaplı masa, kebap ve rakı mezeleriyle donatılıyor.

Gecenin ilerleyen saatlerinde masa masa dolaşıp türküler söyleyen şantöz sahne alıyor. Birkaç şarkı sonra kollarını yana açmış adamlar parmaklarını şaklatarak sahneye fırlıyorlar, dans etmeye... Loş ışıkta, sahnenin kenarına adeta "yığılmış" düzinelerle şampanya şişesi fark ediliyor. Süleyman Bey, güzel şantöz, şarkı söyleyerek masasına geldiğinde, fırsatı kaçırmıyor. Garsona verdiği bir işaretle şampanyalardan biri büyük bir gürültüyle patlatılıyor. Süleyman Bey'in havasından geçilmiyor, ama şampanya şişesinin içi boş. Çünkü bu şişeler içmek için değil hava atmak için... İçinde "enoş" adı verilen bir çeşit meyve asidi bulunan yeşil şişeler, kapağı açıldığında aynı şampanya patlamış gibi ses çıkarıyor. Burada eğlenen insanın şampanyaya verecek 20 milyonu yok ama, hava atmak onun da hakkı! İşletmeciler de böyle bir çözüm bulmuşlar. Herkes memnun. 1 milyona şampanya patlatıp rakılarını yudumluyorlar.

Bu arada masalardan birinin işareti üzerine garsonlar koşup bir paket beyaz kağıt peçete getiriyorlar. Adam naylon paketi alelacele yırtıp kağıt peçeteleri sanatçının başından açağı boca ediyor. Eh, gül yaprakları isteyen de oluyor. Ama müşterinin o parayı verecek durumda olmadığını bilen işletme müdürü, adamı sakinleştirip 250 bin lira karşılığında peçete paketini getiriyor.

Herkesin keyfi yerinde... Işık giderek loşlaşıyor. İspirto alevinde meyveler, melamin tabaklarda tepeleme antepfıstıkları dolaşıyor masalarda. Ardın-

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Araştırma Müdürlüğü tarafından Sosyal Doku Projeleri çerçevesinde "İstanbullu Olma Bilinci" adı altında bir kamuoyu araştırması yaptırılmış. Bu araştırmada nereli oldukları sorulan deneklerin sadece %33,9'u İstanbul cevabını vermiş, kalanı kendisini geldikleri yöre ile tanımlamış. Buna rağmen kendinizi İstanbullu hissediyor musunuz sorusuna evet cevabı verenler %44 ve İstanbul ev olarak düşünüldüğünde kendini ev sahibi olarak tanımlayanlar %48,5. Yine aynı araştırmada deneklerin %48'i İstanbul'u "Kimsenin vazgeçemeyeceği şehir" olarak tanımlayıp %53'ü memleketine gittiğinde İstanbul'u özlediğini söylerken, katılanların üçte ikisi (bu durumda nereden bakarsanız bakın şu %48'in bir kısmı bunun içinde olmak durumunda) İstanbul için kalabalık, stres, ulaşım, pislik, yoksulluk, rezillik, eziyet, başa çıkılmaz bir yer gibi olumsuz görüşler belirtmiş ve kendini yorgun ve stresli hissettiğini söylemiş. İstanbul'un geleceğinden umutsuz olanlar, umutluların bir buçuk katıdır. Deneklerin %11,5'i Boğaz'ı, %17'si Adalar'ı, %28'i tarihi ve turistik yerleri görmemiş. Yine de deneklerin yalnızca üçte biri memleketine geri dönmek istiyor.

dan dansöz çıkıyor sahneye. Eh birkaç milyon para takanı da var tabii. Ama İkitelli piyasasında dansöze para takmak değil, altın kolye takmak moda. "Biz doğuluyuz, bundan anlarız" diyor garsonlardan biri.

Ancak işletme müdürü daha sosyo-ekonomik bir gerçeği açıklıyor:

"Burada karısının bileziklerini bozdurup içmeye gelen adamların şantöze para taktığına tanık oldum, hava olsun diye... Evinin kirasını gelip içkiye yatıran da var. Buraya her türlü insan gelir; gayri meşru ilişki yaşayandan tut, aileye, inşaat işçisine, milletvekiline kadar..." İşletme müdürü her ne kadar "burası aile yeridir, karınız çoluğunuz çocuğunuzla gelebilirsiniz" dese de, pek akla yatkın gelmiyor söyledikleri...

Müşterilerden biri, revü kızlarının çıkıp çıkmayacağını soruyor garsona. Garson hemen müdüre haber veriyor. Müdürün cevabı kesin ve net: "Revü kızlarına karşıyız. Ahlağımız müsaade etmez. Dünyayı versen sokmayız."

Bir başka müşteri her gece birkaç kez tekrarlanan bir istekte bulunuyor: Kürtçe şarkı... Ne yazık ki müşterinin bu isteği de karşılanamıyor.

Müzikholün müşterilerinin büyük kısmını Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan göç edenler oluşturuyor. Zaten işletmeciler de bu bölgelerden...

Burada İstanbul'un eğlence sektörü, müşterisi ve adabı açısından üçe ayrılıyor: Tarabya, Galleria ve İkitelli, Avcılar.. Onlara göre, İkitelli en alt tabaka ama en gerçek eğlence burada. Konuşmalarda Etiler, Beyoğlu ve Kuruçeşme'nin adı bile geçmiyor. Oradaki eğlenceler sanki yok sayılıyor.

İnsanları Zeytinburnu'ndan, Bakırköy'den, Avcılar'dan buraya çeken iki neden var: Biri bütçeleri, diğeri de kendilerini rahat ve güvende hissetmeleri. Bayan müşterilerinin "erkek gibi girip, erkek gibi çıktıklarını" anlatıyorlar. Genellikle aynı yörenin insanları oldukları ve bu büyük kentte ortak bir kaderi paylaştıkları için kendilerini burada daha güvende hissediyorlar.

Müzikholler saat 02:00'de kapanıyor. Aynı servisi veren bir başka müzikhol, disco-bar adıyla iş yaptığı için sabah 04:00'e kadar açık. Müzikholden çıkanlar, Süleyman Bey gibi, soluğu birkaç adım ötedeki Disco-Bar'da alıyorlar.

Burası son derece salaş bir yer. Kapıdaki disco-bar yazısını doğrulayan tek şey arkasında Türk bayrağı asılı küçük bar... Sahibi buraya "yerli disco" diyor. Saçları yapılı, makyajlı ama günlük kıyafetleriyle birkaç kız ellerinde torbalar, salona açılan bir kapıdan başka bir kapıya telaşla koşturuyorlar. Kızlar bu tür yerlerde çalışan kadınlarla karşılaştırıldığında oldukça küçükler. Ufak tefek olmalarından mı bilinmez, ama çoğu 20'den

yukarı değil. Müzik, servis, her şey aynı. Ama burada müşterilerin veresiye hesapları var. Sabaha karşı eve gidemeyecek denli sarhoş olanlar evlerine bırakılıyorlar. Bu nedenle bar sahibinin defterinde neredeyse bütün müşterilerin adresleri var.

İstanbul'un bu yeni yetme mahallelerindeki eğlence mekânlarının açılışı 80'li yıllara dayanıyor. O yıllarda başlayan göç dalgası buradaki inşaat sektörünü hızlandırıyor ve inşaat işlerinde çalışanlar kendi eğlence anlayışlarını buraya da taşıyorlar. Buraların en önemli karakteri müşterilerinin hemen hepsinin son 10 yıllık zaman diliminde İstanbul'a gelmeleri ve yaşamlarının büyük bölümünü bu çevrede geçirmeleri. Ama burada da eskiye göre eğlence anlayışı değişmiş. Yıllardır bu müzikhol ve barlarda çalışanlar "Eskiden daha ağırbaşlı insanlar gelirdi, şimdi daha çok kendini bilmezler geliyor" diyor. İnşaatlar azaldığı için müşteri de azalmış.

Müzikhol ve disco-barların dışında bir de türküevi var caddede. Burası diğerlerinden biraz farklı; çok amaçlı bir eğlence mekânı. Gündüz ocakbaşı, akşam türküevi. Maç olduğu günlerdeyse, türkülerin yerini televizyon alıyor. Türküevinde doğumgünü partileri de düzenleniyor.

Türküevinin sahibi, eğlence adabının buralarda farklı olduğundan dem vuruyor: "Bakırköy'de edebiyle oturan adam, iki sandalyeyi kollarının altına alıp öyle oturur, ağa kesilir burada" diyor.

Sonuçta İstanbul'un yeni sakinleri, tıpkı oturdukları evler, sokaklar ve yaşam biçimlerinde olduğu gibi eğlence anlayışlarını da taşıyorlar İstanbul'a. Ve kendi eğlence gettolarını kuruyorlar yeni yetme mahallelerin sokak aralarında.

Sabaha karşı müzik susuyor, kimi masadan hesabı ödeyip kalkarken, masadan kalkamayan birkaç sarhoş müşteri evlerine bırakılıyor. İstanbul'a eklenen mahallelerde eğlence bitiyor. İstanbul yeni bir güne uyanıyor...

MARCOPOLO
MOTEL
HER AKŞAM
CANLI MÜZİK & FASIL
MARCOPOLO
HOTEL

Halkla Birlikte Bir Çağdaş Kent Söylemi Üzerine

DOĞAN KUBAN

Daha eski tarih katlarını bir yana bırakırsak neredeyse üç yüz yıldır düşüncenin ürettiği her şeyi ithal ediyoruz. Göçerlikten çıkma sürecinde her şeyi yerleşmiş'ten öğrenmek gerekir. Göçer ekip biçmesini ve ev yapmayı oturmuş'tan öğrenir. Ne var ki Osmanlı dünya imparatorluğu 18. yüzyıla geldiği zaman Türkler'in Anadolu'da yerleşik düzene geçmeye başlamaları üzerinden 700 yıl geçmişti. Ve imparatorluk halklarının büyük bir bölümü Türklerden önce de yerleşik toplumlardı. Kentlerin ve yapılaşmanın bugünkü durumuna bakıp Türklerin hâlâ göçer oldukları için bu işlerin başımıza geldiğini söylemek, hemen her zaman ve sınıftan insanın yinelediği, fakat tutarsız bir hikâyedir. Başka bir deyişle kentlerimizin halini göçerliğe bağlamak mantıklı bir yargı değildir. Buna karşın ortaçağa kadar göçer kalmanın başka bir özelliğini vurgulamak Türkiye'deki bazı gelişemeyen olguları anlamak için önem taşıyor. Göçerin yerleşmesi, alıcı bir kültür sürecini başlatıyor. Yerleşik yaşamın kurallarını eskidenberi deneyimi olanlardan öğreniyor göçer: Dini alıyor, tarımı, yapıyı, yerleşenin gözlem yapmasını alıyor ve zaman içinde özümsüyor bunları. Fakat kanımca kültürel gelişmesinin belki de en az değişen bir özelliği, yenilikleri dışarıdan ithal etmesi oluyor. Bu Türk kültüründe sentez olmadığı anlamına gelmiyor. Özgünlüğün yaratıldığı dönemler ve yaşam alanları var. Osmanlı tarihinde en başta devletin yapısı kendine özgü. Sonra özgün bir mimari, İslami parametrelere bağlı kalsa da özgün bir kent dokusu, özellikle nefis bir konut mimarisi var. Osmanlı toplumu kendi özgün çevresini yaratmış. Fakat bazı sanat alanlarındaki özgün diyebileceğimiz gelişmelere karşın, edebiyat, bilim, dini düşünce alanlarında dünya kültür tarihine katkısı olan bir şey bulmak samanlıkta iğne aramaya benziyor. Kuşkusuz böyle yargılar

insanları rahatsız ediyor ve şoven hücumlara hedef oluyor. Fakat bu durumu kabullenip nedenini aramadıkça daha iyi olması da beklenemez.

18. yüzyılda her şeyi Avrupa'dan almaya başladığımız zaman yerleşmiş bir toplumduk. Avrupa'da 400 yıl yaşamış bir toplumduk. Ve hiç olmazsa on bir yüzyıllık bir İslam kültür mirasına da sahiptik. Oysa bugün kent bağlamında uzman ve düşünenler katında dile getirilen her kavram ithal bir kavramdır. Biz Türk ya da İslam kentini de batılı kavramlarla anlatıyoruz. Burada İslam ve Osmanlı kültür tarihinin büyük bir zavallılığı'na tanık oluyoruz. 18. yüzyıla kadar, 1100 yıl boyunca, ne Müslümanlar, ne de 700 yıl boyunca Türkler kentin fiziksel boyutları bağlamında önemli bir söylem geliştirmemişler. Özgün kentleri var, anıtsal mimarlık ürünleri var, yaşanabilir bir konut geleneği yaratılmış. Fiziksel çevre bağlamında bugün bile övünülecek uygarlık ürünleri yarattıkları ne kadar gerçekse, bu bağlamda söylem yokluğu da yadsınamayacak bir gerçek.

Bu yokluk bilimsel düşüncenin gelişmemesine paralel bir olgu. Dünyaya nesnel bakış boyutu İslam kültüründe güdük kalmış. Ortaçağdan öteye de tümden yokolmuş. Kuşkusuz bu kısırlıkları açıklamak için kısa bir tanımla yetinmek doğru değil. Bu konuda ciltlerle kitap yazılabilir. Fakat bu makalenin sınırları içinde bu yargıyla yetineceğim.

* * *

Kısaca, 300 yıldır eşya, düşünce, kavram, yöntem örgütlenme modeli ve söylem ithal ediyoruz. Bu durumun sorunlarımızı çözmekte bir engel oluşturduğunu kuşkusuz çok insan görüyor. Avrupa tarihinin gelişmesi içinde ortaya çıkmış kavramlar, özellikle fiziksel çevre ile ilişkili olanlar, oradaki fiziksel çevrenin tarihsel gelişmesi ve güncel boyutları içinde ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar bizim kültür alanımızda oluşan fiziksel olgularla tam örtüşmüyor. Bizim "şehir"lerimizin, "medina"larımızın *ville, cittá, stadt, city, ciudad* denen Avrupa kentleriyle bazı farkları vardı. Biz bu küçük gibi gözüken farklılıkları göz ardı ederek ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle de son yirmi yılda gerçekleşen bir batıyla benzeşim süreci içinde, ortaya çıkan biçimlerin etkisinde kalarak, çağdaş kentlerimizden söz ettiğimizde, onların hiçbir zaman ulaşmadıkları yabancı standartlar ve imgelere dayanarak konuşuyor ve değerlendirmeler yapıyoruz. Yakınma söylemi dışında, kendimize özgü bir fiziksel çevre, kent ve mimari söylem üretemedik. Bugün profesyoneller arasındaki mimari söylemi piyasaya ilk ambalajlı yiyecekler geldiği zaman mahalle bakkalının raflarında diğer mallarla karşıtlaşan görün-

tüye benzetiyorum. Türkiye'nin gecekondu dünyasında değil postmodernist, hatta modernist mimarlık söylemleri, eski bakkal dükkânındaki gazoz ve bisküvi'ler gibi. Bu yargıya karşı büyük bir tepki olacağını da biliyorum. Ne var ki kendim de bu tür gazoz söylemini çok erkenden yapanlardan biriyim. Batılı söylemi aynen alıp kullanma bir aydınlanma yöntemidir. Fakat bu, aradan üç yüz yıl geçtikten sonra hâlâ tek söylem modeli olur ve kendi ortamımıza özgü bir söyleme dönüşmezse, hâlâ göçer gibi oturduğumuzu söyleyemesek bile, hâlâ göçer gibi düşündüğümüzü söyleyebiliriz. Her alanda karşılaştığımız güçlüklerin temel nedeni bu tutum olabilir.

Türkiye'de kentsel sorunlar üzerinde düşünmek kentte yaşayanlar üzerinde düşünmekle başlamalı. Bunun da amacı halkı söylemimize katmak olmalı. Kuşkusuz her zaman bir profesyonel söylem, bir üst kültür söylemi olacaktır. Fakat kent bağlamında bir ortak söylemin gelişmesi gerekir. Ve bu sadece arsa alıp vermek, inşaat yapmak gibi olguların dışında gelişmelidir. Kanımca bu demokratik katılım kavramının kent bağlamında gelişmesi açısından da bir zorunluluktur. Sivil toplum örgütlerinin okuması, yazması kıt olanlar arasında örgütlenmesini sağlayacak olan şey böyle bir söylemin yaratılmasından geçer. Geçmişte söz konusu olmayan bir boyutta yoğunlaşan kentsel yaşam, bu aşamayı gerektiriyor. Halk kent konusunda kolay anlaşılan kavramları öğrenmeli, söylemde bütün toplum birleşebilmelidir. Bu söylemi ortaya koyup anlaşılabilir bir üslupla topluma ulaşmak birçok engelleri aşmanın aracı olabilir. İstanbul'la ilgili düşüncelerimi dile getirmem istenince, eğitimimle edindiğim kavramların baskısından kurtulmak için halktan biri ile konuşarak akademik söylemin, halk katıyla iletişim olanağını görmek istedim.

* * *

(X) çalışan bir kadın. Annesi ve babası köylü. Babası önce gezici kuran kursu hatibi, sonra market sahibi. Annesi ise hastabakıcı. Babası annesi çok genç yaşta iken ölmüş. (X) İstanbul'da doğmuş, yarım yüzyıla yakın İstanbul'lu. 6. sınıfa kadar okumuş, 12 yaşından sonra çalışmış, 17 yaşında yine köy kökenli İstanbullu biriyle evlenmiş. Kocası önce şoför, sonra gümrük memuru. Üç kız büyütmüş bir kadın. Kızları üniversiteye gitmişler, en küçüğü üniversite sınavlarına hazırlanıyor. Üsküdar'da oturuyor. (X)'e fiziksel çevreyi, kendi evinden başlayarak ne kadar ve ne nitelikte anladığını öğrenmek için sorular soruyorum. Sosyal bilimler konusunda özel olarak eğitilmemiş biri olarak buradaki sorgulamaya temel olan yöntem, basit ve ampirik. 1950'li yıllarda İtalya'da Danilo Dolci'nin köylülerle konuş-

malarını okumuş ve çok etkilenmiştim, O zamandan bu yana –yöntemini iyi kurgulayarak- halkla konuşmanın aydınlatıcı ve bizleri frenleyici niteliğine inanıyorum. İlkokulu bitirmiş, okuma yazması oldukça iyi, İstanbul'da yaşamış, çevresine karşı uyanık, evde kapalı kalmamış orta yaşlı bir İstanbul'lu kadının anlayacağı sözcüklerle mimari ve kente ilişkin basit sorular sordum. Kentin bugünkü ve yarınki biçimini yönlendireceğini düşündüğümüz olgular ve yöntemler hakkında, halk katındaki bilginin niteliğini saptamak amacını taşıyan basit bir sorgulama:

Evini anlatmasını istedim: Oda sayısını, koridoru, servisleri ve balkon gibi öğeleri saydı. Hatta bunları kabaca çizdi. Maddi nedenlerle evinin bakımsız olduğunu söyledi. Fakat evi bir köşe bloğu olduğu için iyi aydınlanıyor ve güneş görüyordu. Apartmanın dış görüntüsünü, (güzel, iyi, sıradan, çirkin terimleri arasında) iyi olarak niteledi.

Evinin çevresi hakkında ne düşündüğünü sordum (çevreyi evin önü, sokağı, diğer yapılar olarak tanımladım). Çevrenin fiziksel görüntüsü onun için yeterliydi. Hatta onları güzel buluyordu. Sokağı temizdi. Yol asfalttı. Çöpü alınıyordu. Mahalle halkından ve komşulardan memnundu. Ve burada yaşamağa devam etmek istiyordu. Kısaca kent içinde yerleştiği niş ve onun kentteki konumu üzerindeki düşüncesi olumluydu. (Bu mahalle Çinili Cami çevresinde 1960-70'lerde oluşan sıra apartmanlarla oluşmuştur).

Çevredeki yapıları sordum. Hemen aklına gelen iki yapı vardı. Kartal Baba Mescidi ve Türbesi ile Ömer Baba Türbesi. Kartal Baba Türbesi bahçe içinde tahta (ahşap yerine tahta diyordu) bir evdi (eski bir tekkeye ait bir ev kalıntısı olmalı). Bahçede başka mezarlar da vardı. Bir de mescit vardı. Ve mescidin altındaki camekânda evliyalara ait dört sanduka teşhir ediliyordu. Her evden çıkışında bunların önünden geçiyordu. Ve her seferinde karşılarından geçerken "üç İhlas ve bir Fatiha okuyarak" erenlerin Allah katında kendisine şifacı olmaları için dua ediyordu.

(X)'e Üsküdar Meydanı'nı, oradaki önemli yapıları anlatabilir misin, diye sordum. Oraya gitmeden önce, önünden geçtiği için Çinili Hamam ve Çinili Cami'yi söyledi. Sonra Yaldızlı Tekke Mescidi'nden söz etti. Aziz Mahmut Hüdai Türbesi'ni de biliyordu. Babası Kuran hocası olduğu için, onları küçükken denize sokmak için Salacak'a götürürken, bütün bu aziz türbelerini öğretmişti. Fakat Üsküdar Meydanı'ndaki büyük camilerin hiçbirinin adını bilmiyordu. Biçimlerini hiç hatırlamıyordu. Sadece büyük yapısal varlıklar olduklarını söyleyebiliyordu.

Üsküdar çevresinde Selimiye Kışlası'nı, Haydarpaşa Okulu'nu, Numune Hastanesi'ni, Burhan Felek Spor Salonu'nu, Capital ve Carrefour gibi büyük

mağazaları biliyordu. Tanıdığı ve içine girdiği yapıları az da olsa tanımlıyabiliyordu. Kuşkusuz bu tanımların mimari sözlükle bir ilgisi yoktu. İlgisini çeken, beğendiği herhangi bir yeni yapının adını söyleyemiyordu. Tanıdıkları şu ya da bu şekilde kullandıklarıydı.

(X)'e kendimce en önemli gördüğüm soruyu yönelttim: İstanbul'u biliyor muydu? Önemli bir yapısını hatırlıyor muydu? Buna verdiği yanıt en şaşırtıcı olanı idi: İstanbul'da bir kez Sultanahmet'e gitmişti. Oradaki hiçbir şeyi hatırlamıyordu. Kapalıçarşı'ya bir ya da iki kez gitmişti. İki kez Beyoğlu'na, kızlarıyla gitmişti. Fakat orayla ilgili fazla bir şey hatırlamıyordu. Son yıla kadar Boğaziçi'ni hiç görmemişti. Şimdi orada çalıştığı için oraya giden otobüsü ve otobüsten görünen bazı yerleri öğreniyordu. Kızlarından birinin arkadaşı Ortaköy'de oturduğu için orada deniz kenarında bir kez kahve içmişti.

(X) 12 yaşında çalışmağa başlamış İstanbul doğumlu kadındı. Fakat kent olarak bildiği kendi sokağı, gidip geldiği yollar ve binalardı. Bunlar hakkında hiç bir kritik düşüncesi yoktu. Yaşamak için gerekli parayı kazandığı anda hayatından, kentinden, belediyeden ve devletten memnun olacaktı. Kentin çirkinliği ve güzelliği diye bir sorunu da yoktu. İstanbul'a ilişkin endişelerimiz (X) için mevcut değildi.

Bu İstanbullu kadının algıladığı kent ve mimari ile bizim tartıştığımız kent ve mimari arasında bir ilişki olması gerek. Aynı şeylerden söz ediyoruz. Ve Türkçe konuşuyoruz. Gerçi bilgi ile söylem arasındaki doğrudan ilişkinin, alt kültür, üst kültür, profesyonel kültür katlarında farklı olması da doğal. Yine de bu kadının duyarlılıkları ve bilgisi ile İstanbul'un bugünkü durumu arasında da bir ilişki olması gerek. Fakat görüldüğü kadar kent bir sorun olarak onda henüz varolmamış. Kentin bütün sorunları, sadece kendinin sorunlarına indirgenmiş. Biz bütün bilgi ve etkinliklerimize karşın kentin şekillenmesinde bu kadının temsil ettiği halk kadar etkili miyiz? Bu soruna yanıt aramak için son günlerde yaptığım bir Avrupa gezisine ilişkin bir kaç gözlemi dile getireceğim:

Nihat Güner 49 yaşında. Edirne-Havsalı. 1973'ten beri İstanbul'da işportacılık yapıyor.

İşportacılıkta mobilize olacaksın. Bir dükkân açacak gücün yoksa, üç tekerlekli bir arabayla düşersin sokaklara. Zabıtası, polisi, mafyası ensene çöker. Biz bütün yollardan geçtik. Sonunda TIR'dan satışı akıl ettim. Ondan evvel hurda bir vosvos almıştım. Onunla Sarıyer'den Beşiktaş'a kadar sahillerde kebap, sucuk, tükürük köfte, tavuk yaptım. Bir Amerikan filminde görmüştüm, çölün ortasında adamlar TIR'da sosis satıyorlardı. Neden olmasın dedim.

TIR'ı nasıl edindiniz?

Dolapdere'deki Bilgi Üniversitesi'nin kampusunu keşfedince işi büyüttüm. Hiç yoktan bizi TIR sahibi yaptılar. Bir hurdayı alıp adam ettim. Gençler çok yiyor. Her ders arası bir dürüm götüreni var. Para da var çocuklarda. Sonra şubeler açtım. Taksim'de Beşiktaş'ta. Eylül 2002'den

Trenle Madrid'den ayrılırken kentin dış mahallelerindeki yapıların merkezdeki mahallelerden pek farklı olmadıklarına ve iyi inşa edildiklerine dikkat ettim. Kent sınırında düzgün planlanmış yollar içinde düzenli bir mimari vardı. Madrid'de gecekondu yoktu. Hiç bitmeyecekmiş gibi görünen apartman dizileri de yoktu. Sınırsız bir büyümenin işaretleri de görülmüyordu. Yarım kalmış, kaldırımsız, kaplamasız yollar, inşaat ve toprak yığınları da görmedim. Barselona ve Toledo'da da görmedim. Genelde Avrupa kentlerinde bizim kentlerimizin hemen tümünde görülen yozlaşma halkaları görülmüyordu. Orada kent belediyeleri kentin dışına da içi kadar egemendiler. Düzen ve temizlik belirgindi. Madrid bakımlı bir bahçeydi. Doğaya terk edilmemişti. Doğaya terk edilmişlikle, gelişmemiş davranışlara terk edilmişlik arasında çok fark olmadığını vurgulamak gerek.

Yetişmiş bir mimarın duyarlığını rahatsız eden bir başka olgu daha var. Türkiyedeki alışkanlıkla kent içindeki yapılar arasında çirkin olanları aradım. Çirkin yapı yoktu. Kuşkusuz sıradan tasarımlar vardı. Fakat çirkin yoktu. Her şey, mimarın yeteneğine göre, doğru tasarlanmış, iyi inşa edilmiş, ve bitirilmişti. Her yapı toplumun çevreye gösterdiği özene yanıt veren bir dikkatle inşa edilmişti. Kişinin topluma ve toplumun kişiye gösterdiği karşılıklı saygı toplum örgütlenmesi ve kültürünün bir göstergesiydi. Türkiye'de biz sıradan ve çirkin olmayan bir yapı görebilmekte zorluk çekiyoruz. Gerçi bu gözlem ikinci bölümde düşüncelerini sorduğum İstanbullu kadının düşüncelerine uymuyor. O çevresindeki yapıları beğeniyordu. İstanbul'dan memnundu. Belediyeden de şikayetçi değildi. Kent idaresi ile belediye uyum içinde yaşıyordu. İstanbul Belediyesi de onun için çalışıyordu. Yani halk için, halkın algılayabileceği düzeyde çalışıyor ve oy'unu da, sırası gelince alıyordu.

Avrupada gördüğümüz ve bizi bir İstanbullu, bir Türk olarak huzursuz eden şey, Avrupa toplumunun sahip olduğu çevre, kent ve yapı bilinci, este-

beri sokak fast food'una bir yenilik getirdik yani. Şimdi bizim açtığımız yoldan gelen başkaları da TIR'la aynı işi yapıyor. Büyükdere'de ResTIRant, Küçükçekmece'de DürümTIR, Bahçelievler'de Dürüm Days var. Ankara'da DürümTruck, Adana'da da Dürüm TIR varmış.

Müşterileri nasıl bağlıyorsunuz?

Duygusal sebeplerle (eliyle para işareti yapıyor). Beş milyonu bastıran tıka basa doyuyor. Adam Layladan, tayladan çıkmış, yüz, yüz elli milyon hesap vermiş doymamış. Sabaha karşı gelip karnını bizde doyuruyor. Hem de oralarda dağıttığı bahşiş parasına. Sonra bizde her şey müşterinin gözü önünde oluyor; sıcacık, taze. Bir de şöylesi var; "Gel ocak başına gidelim" desen, sosyetesine uygun görmüyor, maço buluyor gitmiyor da bize gelebiliyor. Böyle ayaküstü, değişik bir ortam falan, Amerikanvari buluyorlar.

tik duyarlık ve bunları gerçekleştiren örgütlenmedir. Geçenlerde bir toplantıda benzer konulardan söz edilirken dışarıda eğitim görmüş bir mühendis yerinde duramadı: Duyarsızlık, örgütsüzlük, çirkinlik ve bunlar üzerine kurulu spekülasyon ve bu bozuklukları açıklamağa çalışan sözde yanıtlar nedeniyle toplumu suçladı ve işi yurdu terk etme gerekliliğine kadar getirdi. Gerçekten büyük bir rahatsızlık duyuyordu.

İstanbullu kadınla onun birkaç mahalle ötesinde oturan bu İstanbullu mühendis arasındaki düşünce ve duyarlılık uçurumunun, birisinin yarım yüzyılda kentlileşememesi, diğerinin ise bu kentlileşememeye alışamamasından kaynaklandığını söylemekle yetinirsek İstanbul sorununa bir yanıt getiremeyeceğimizi düşünüyorum. Bu iki farklı duyarlığı tek bir noktaya doğru odaklamak, bir toplum kesiminin çirkin, pis, sağlıksız, düzensiz, bilgisizce, ahmakça bulduğu şeyleri diğerinin de benzer şekilde algılamasını sağlamak için özel bir çaba gerek. 'Aydınlanma' gerçeğin tanımında birleşmek olmalı. Aslında aynı halk kesimi ile konuştuğunuz zaman, yapı tasarımının estetik boyutu bir kenara bırakılırsa, kentteki düzensizlikleri algılamadıkları söylenemez. Konuşurken bunların farkına vardıklarını ve size yakın düşündüklerini, fakat bundan büyük bir rahatsızlık duymadıklarını, bunu olağan olarak kabul ettiklerini anlıyorsunuz. Çünkü bundan daha düzensiz çevre ve daha kötü koşullardan gelmektedirler, İstanbullu kadın, ara sıra köyüne gidiyordu. Oradaki değişme de köklüydü. Ve o değişimin niteliğini biliyordu.

* * *

Köyünden gelip apartmanlar arasında bir gecekonduda oturan yeni kentli yaşamından memnundur. Rahatsızlığı evinin konforundan, ya da çevresinin pisliğinden, ya da yolunun yetersizliğinden kaynaklanmaz. Bunlar sonu açık sorunlardır. Özellikle kadere inanan ve sabırlı bir toplumun insanları için, giderek daha iyi olma olanakları vardır. Gecekondu da oturan insanların bitmemiş kâgir ve beton evlere gıpta ile baktıklarını düşünmek gerekir. Çünkü içinde bulundukları durumdan sonraki aşama odur. Onlar oraya varmak için gerekli yasadışı yolları da iyi bilmektedirler. Yolun, suyun, elektriğin, çöpün, bitmemiş kaldırımların, kapanmamış çukurların kendi evlerinden başlayan bir süreç olduğunu biliyorlar. Bir bölümü kaldırımları yapan, çukurları açan, elektriği kaçak alan, lağımlarını açık kanallara bağlayan insanlardır. Otomobillerin, kendi bahçelerine -eğer varsa- girmedikçe, nereye park ettiği, ona sahip olmayanlar için önemli değildir. Arabaları olanlar için önemli olan ise, arabayı mümkün olan her boşluğa yerleştirmekten ibarettir. Bu temel işlevsel

yaklaşım, toplumun çok okumuş en üst düzeyindeki bir azınlık dışında, hiç kimse için, sürekli şikayet konusu olan bir kentsel sorun değildir. Bu tür gözlemleri istediğiniz kadar çoğaltabilirsiniz. Halkın büyük çoğunluğunu çöp, kaldırımsızlık ve ağaçların kesilmesi rahatsız etmiyor. Yolun yayaya ve araca ayrı ayrı tahsis edilmesi gibi bir olgunun farkındadırlar. Fakat bunun kentsel yaşam düzeninin göstergesi olduğu şeklinde bir bilinçli ayrım yapmıyorlar. Çöpü de zaten kendileri atıyorlar ortalığa. Ve onlara ağaç kesmenin, bir kentli için önemli bir çevre suçu oluşturduğu şeklindeki söylem ve propaganda henüz erişmemiştir. Eğer belediye bir ağaç kesiyorsa onu sorgulayacak bir ortak kent ortamı düşüncesine ulaşmamışlardır.

* * *

Bu henüz oluşmamış ve paylaşılmamış kent bilinci ve kültürü ortamında Türkiye'de insan yapısı çevre birbirleriyle ilişkisi olmayan iki söylemin konusu olmaktadır. Mimar sayısının çokluğu karşısında ihmal edilecek kadar az sayıda mimarın gerçekleştirdiği, estetik endişesi olan, hatta bazan evrensel mimari kuramlara gönderme de yapan bazı yapılar üretiliyor. Fakat bunlar, bugün moda olan deyimiyle, butik için yapıtlardır. Gerçi dünyanın önemli yapılarının hep butik için yapıt olduğu söylenebilir. Ne var ki kentin mimari ortamının oluşması için önemli olan kentin sokaklarının duvarlarını oluşturan yüz binlerce yapıdır. Butik için yapı bir üst kültür söylemi, bir azınlık yapısıdır. Kuramsal ve estetik mesajı önemli olabilir. Fakat sosyal mesajı sınırlıdır. Formula Bir otomobil yarışmasına, ya da Wimbledon Tenis Şampiyonası'na katılmak için hazırlanmıştır. Toplumun büyük bir kesiminin sahip çıktığı bir olgu değildir. Toplumun büyük kesimi dergilere konu olan mimariden haberi olmadan yaşıyor. Kuşkusuz bu sınır kesin değildir. Bilboa'da Gehry, kentle işbirliği yaparak bir turizm heykeli dikmiştir. Fakat halkın böyle bir yapıta sahip çıkması, ancak mimari ve kent boyutları dışında, spesifik bir sosyo-kültürel ortamda söz konusu olabilir. Ona karşın, Sabancı gökdeleni, ya da bir turistik "compound" içinde güzel bir konut, halkın yapı söyleminin konusunu oluşturmaz. Bunların varlığı milyonluk kentlerin kent ve yapı sorununa hiçbir yanıt getirmiyor. Bunları yapan mimarlara ün ve para getiriyor, meslektaşları arasında statü kazandırıyor. Ama çevre bunlardan dolayı farkına varılabilir bir oranda değişmiyor. Duyarlığı az toplum katlarında ise, kent yaşamına farkına varılır büyüklükte bir kalite de katmıyorlar.

Burada dile getirilen gözlemlere konu olan durum sade Türkiye'ye özgü değildir. Dünyanın her yerinde akademilerde ve mimari dergilerdeki mima-

ri söylem, yaşanan çevreyi değil, mimarların küçük kulüplerini yansıtır. Fakat daha gelişmiş ülkelerde, mimarinin kalitesi ile kent arasında daha organik, daha yakın ilişki vardır. Kent halkı, belediyeler, idareler çevreye ve mimariye karşı daha bilinçli ve duyarlıdırlar. Dolayısıyla güzel bir yapı, hele kentsel bağlamda bir programın parçası olarak tasarlanmışsa, kent halkının da sahip çıktığı bir değer olabilir. Ama elli yıl Üsküdar'da yaşayıp Üsküdar Meydanı'ndaki bir on altıncı yüzyıl camisinin adını bilmeyen bir kentlinin mimarlık söyleminin ne doğrudan, ne de dolaylı dinleyicisi olabileceğini düşünmek olanaksızdır.

Bu düşünceler hiç bir mimari anlayışı olumsuz eleştiri hedefi yapmayı amaçlamıyor. Vurgulamak istediğim Türkiye'deki kentsel gelişmenin doğasına bağlı olarak, fiziksel çevre söyleminin kent ağırlıklı olması gerekliliğidir. Mimarinin kalitesinden çok kentin kalitesi üzerinde, halkın büyük bölümünü de katabileceğimiz bir söylem yaratmak gerektiği kanısındayım. Bu tutum, mimarların kişisel performansları ve onun kendine özgü eleştiri ortamını ve söyleminin varlığına engel olmaz. Mimari, sanat olarak vardukça sanatçının özgürlüğü de olacaktır. Müşterileri de olacaktır. Fakat Türkiye gibi ülkelerde, kentlere doluşan kentlileşememiş halkın yarattığı kaotik yerleşmelerin yaşanabilir olması kentsel boyutta düşünce üretilmesini gerektiriyor. Böyle bir isteğin toplumun tümel eğitiminden geçtiği söylenecektir. Bu doğru. Fakat böyle bir yaygın eğitime kenarda köşede bir kaç güzel bina yaparak varılamaz. Toplumun görsel eğitimi çoğunluğu çirkin yapılardan oluşan bir çevrede gerçekleşiyorsa, bu oluşumun bütününe ilişkin ve halkın anlayacağı bir söylemin yaratılmasına çalışmak daha doğru gibi gözüküyor. Böyle bir çaba, giderek, daha büyük bir mimar grubuna kentin şekillenmesinde daha fazla rol alma şansı yaratabilir.

Bu bağlamda belediyelerin ve devlet kurumlarının kentlerin biçimsel ve yapısal sorunlarını, vaktiyle olduğu gibi, mimarlar arasında yarışma platformuna taşıması halkın kente karşı duyarlığının artmasına da yardım edebilir. Ünlü mimarların projelerine tahsis edilmiş dergiler, büyük firmaların reklamlarıyla birlikte, garip bir zevk parselasyonunu teşvik ediyorlar. Halkın sahip olacağı değerlerin yaratılması için, kişiden öteye geçmek gerek. İstanbul gibi kentlerde böyle bir eğilimin mimari söyleme yansıması arzu edilir bir akım olurdu.

Alexander Herzen vaktiyle Avrupalılara, "Biz doktor değiliz, biz hastalığız" demiş. Her şeyi dışarıdan ithal edip, kendimize göre bir şey üretmediğimiz zaman, doktor muyuz, hastalığın kendisi miyiz, diye sormamız gerekebilir.

Bir Cumartesi Günü Haramidere Carrefour'da

ÜNSAL OSKAY

Her şey Londra Asfaltı, kamyonlarla semt semt gezen Migros'lar ve ayçiçeği tarlalarının aralarında beliriveren bir katlı, iki katlı evlerin toplandığı küçük semtlerle başlamıştı. Buralara Bizans zamanında kentin en son genişleme sınırlarındaki surlardan çıktıktan, Şirinevler'i, Yeşilköy sapağını, Küçükcekmece'yi, mezarlıkları geçtikten sonra, aşağılara doğru inen bir vadiye girerken geliniyor.

Karşı bayırda kocaman bir *CarrefourSA* yazısı görülüyor. Trakya yönünde giderken bir yolu var, bir de karşı taraftan Topkapı'ya doğru gidenler için aşağıdan dolaşan yolu var. İnsanlar pahalı arabalarla, pahalı sayılmayacak arabalarla, servis otobüsleri ile geliyor. Arabaları, yüzlerce yıl toplumsal hareketlilikten uzak kalmış da birden bire Pandora'nın kutusu açılınca dışarıyı temaşaya, keşfe, avlanmaya uğramış genç, yaşlı, çoluk çocuk insanlarla dolu. *CarrefourSA*'nın altındaki geniş otoparka geliyorlar, iniyorlar, arabalarını kilitleyip yürüyen merdivenlere doğru ilerlemeden önce koca koca alışveriş arabalarından bir tane alıyorlar.

Benim, yıllar önce Ankara'daki GİMA gökdeleninde gördüğüm ve ilk adımımı atarken düşmemek için oraya buraya tutunduğum hareketli merdivenlerin daha da gelişmiş bir biçimi olan "akan kayışlı" yükselticilere çoktan alışmış gibi, korkmadan, sendelemeden yukarıya, alışveriş katlarına çıkıyorlar. İnanılmaz bir şey... İnsanlar nasıl da her şeyi öğreniyor, her şeyin ustası oluyor! Ve yanımdan inenlere bakıyorum. Çocukluğumda kesekağıtları ile, kareli bloknotlarda tutulan bakkal veresiye defterleri ile aldığımız şeylerden, elektrikli ev araç gereçlerinden, evlerde form tutmak için kullanılan bisiklet-

lerden ya da çeşit çeşit giysilerden oluşan "ganimetleri" ile insanlar geçiyor. Arabalarına bunları yükleyecekler, evlerinde bunların mutluluğunu yaşayacaklar ve "varoşlar" dediğimiz semtlerden gelenler bile metropol yaşamından paylarına düşen mutluluğun tadına varmaya çalışacaklar.

Yapılan yeni araştırmalar onları doğruluyor: Bizim "varoşlar" dediğimiz semtlerde oturanlar bile, kendilerini kentli saymakta ve "Biz İstanbul'da yaşıyoruz, kentten kopuk filan değiliz" diyorlar.

Yaşadıkları kentlerde, Floransa'daki gibi balıkçılar çarşısının karşısındaki dükalık sarayının önünde çıplak kadın ve erkek heykelleri yoksa da onların oyları ile seçilmiş kent yöneticileri bu topraklarda tarımcılığa ve yerleşik hayata herkesten önce başlamış uzak atalarının bu buluşlarını, eriştikleri insanca hayatı borçlu oldukları saban ve tarla tarımcılığını kutsamak için oluşturdukları Hitit Güneşleri'ne sevgi duymasa da güzel romanlardan ya da iyi müzikten henüz uzak bırakılmış olsalar da Haramidere'deki *CarrefourSA*'ya gelen yakın civarın insanları kendilerini İstanbullu sayıyorlar. İş bulmak, okumak, çocuklarını sonsuza kadar okutmak ve hep birlikte daha zengin, daha insanca bir hayata erişmek istiyorlar.

Yaşadıkları ülkenin, dünyanın toplam değer üretiminin yüzde 60'ını tüketen ve dünya nüfusunun yüzde 15'ini oluşturan gelişmiş kuzey ülkelerinden biri olmadığını düşünmeseler de; son yirmi otuz yıldan beri ulusal gelirini belirli bir hızla artırabilen ve bunu adalet içinde paylaşabilen bir ülke olmaktan çıkıp toplumun başına çaresiz kesimlerinden "arsız ve yırtıcı" kesimlerine doğru servet aktaran bir rant ve siyaset dolayımlı hırsızlama ülkesine dönüştürdüğünü gözden kaçırmış olsalar da bu düşlerinin yakında gerçekleşeceğini umuyorlar.

Bu umudu, bu düşü batılı toplumlardaki insanlar da yaşamıştı. 19. yüzyılın öncesinde ve ilk başlarında İngiltere ve Fransa'da kentler kalabalıklaşmaya başladığında durumları içler acısıydı. Engels'in eşsiz monografisi *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* bu insanların yeni gelip yığıldıkları sanayi ve ticaret merkezi kentlerdeki sağlıksız, insanlık dışı yaşamlarını anlatan tablolarla doludur. Fransız Devrimi'nin ünlü tarihçisi Michelet'nin devrimi günü gününe anlattığı çalışmasında, Paris'e taşranın her köşesinden gelen sıradan insanların şimdiki Eifel Kulesi'nden Invalid'e kadarki alanda beş altı tepenin eteklerinde geceleri ateş yakıp gündüz neler gördüklerini, neler işittiklerini tartışıp ertesi gün Paris'in siyasal yaşamına neler katacaklarını kararlaştırdıklarını okuyoruz. Ama, Devrimden otuz kırk yıl sonra siyasal yaşamdan tecrit edildiklerini; Paris'te artık istihdam edilen işgücü ve işsizler ordusu olarak, daha son-

raları da sömürgelerden aktarılan artı-değer sayesinde kendilerine de açılan tüketim/refah payı sayesinde tüketiciler olarak yaşamaya başladıklarını biliyoruz. Devrim günlerinde birer siyasal özne olarak yaşadıkları Paris kent mekânında yaşamlarının değiştiğini; ülkelerindeki siyasal yaşamın öznesi olmaktan çıkıp, eski dönemlerdekinden çok farklı ölçekte birer nesneye dönüştüklerini biliyoruz. Victor Hugo'lar, Eugene Sue'lar bunları anlatırlar. 19. yüzyılın sonlarına doğru Emile Zola ise bu değişim sürecinin bile çalışan sınıflar için ne denli acımasız bir süreç olarak yaşandığını anlatır.

Marx'ın damadı Lafargue ise, aynı değişim sürecinin başlarında Lyon ipekli kumaş fabrikalarındaki genç kızların tatil günlerinde, nişanlandıklarında bile iki karış ipekli kumaş parçası ile sadece bluzlarının önlerine süslü kısımlar

İstanbul'da trafik yoğunluğu nedeniyle 1 dakikada gidilebilecek yere 9,5 dakikada gidiliyor. Bu süre zirve saatlerde 10,5 dakikaya çıkıyor. Bu hesaba göre, örneğin Sirkeci-Beşiktaş arası normal şartlarda 8 dakikalık bir mesafeyken sabah 8.30-9.30 arasında 70 dakikada, akşam 16.30-18.30 arasında 85 dakikada kat edilebiliyor. Aynı şekilde Sirkeci-Taksim arasındaki 5 dakikalık mesafe sabah saatlerinde 40, akşam saatlerinde 45 dakikayı buluyor. Yine normal şartlarda 4 dakikalık Aksaray-Taksim arası mesafe sabahları 35, akşamları 40 dakikada kat edilebiliyor. Taksim-Şişli mesafesi sadece 2 dakikalık, oysa sabah saatlerinde 20, akşam saatlerinde 25 dakika kadar sürüyor. Minibüslerin aşırı yakıt tüketimi, sayılarının fazlalığı ile trafik yoğunluğunu artırması, otobüslerle aynı yolu kullanarak onların verimliliğini ve hızını azaltması, dikkatsiz araç kullanımı nedeniyle kazalara ve çevre kirliliğine neden olması gibi olumsuz yönleri var. Kaldı ki bir minibüsün yolcu kapasitesi 14 kişi olarak kabul edilirse, bir körüklü otobüs 10 minibüsün yolcusunu taşıyabiliyor. Boyu 6 m olan minibüslerden 10 tanesi tahmini olarak 80-100 m'lik bir konvoy oluştururken, hepsinin taşıyacağı kadar yolcu taşıyabilen bir körüklü otobüs 16,5 m boyunda. Dünya standartlarıyla İETT otobüslerinin durumunu karşılaştıracak olursak: Çalışan araç-filo oranı dünya standartlarında 0.80-0.90, İETT'de 0.90; çalışan personel sayısı dünya standartlarında 3-8, İETT'de 3,61. Dünya standartlarında100 km.de otobüs başına yakıt tüketimi (lt/otobüs) 30-50, İETT'de 51. Ancak dünya standartlarında otobüs başına günlük kilometre 230-260, 100 km.de otobüs başına yakıt tüketimi 30-50'yken (lt/otobüs) İETT'de kilometre 204,6'ya düşmekle birlikte yakıt tüketimi 51. Bunun yanına dünya standartlarında otobüs başına yolcu sayısının 1.000-1.200 kişiyken İETT'de 697 olduğu da eklenince, dünyada otobüs taşımacılığı gelir/gider oranı 1.05-1.08'ken İETT'de neden 0,66 olduğu daha iyi anlaşılıyor. Gelir/gider oranının düşüklüğünün yanlış anlaşılabileceği düşüncesiyle şunu eklemekte yarar var: 1995 yılında İETT otobüslerinin aylık geliri 340.000.000.000.- TL'yken, giderleri 509.000.000.000.- TL. Her gün 600 civarında yeni aracın dahil olduğu İstanbul trafiğinde tescilli araçların %75'ini otomobiller oluşturuyor ki bu, Türkiye'deki toplam özel otomobillerin %25'ine karşılık geliyor. Trafiğe katılan araçlarınsa sadece %0,1'i toplu taşım aracı. Yıllık nüfus artış hızının %4,8 olduğu İstanbul'da günde yaklaşık 9,4 milyon kişi, 10 milyon kez herhangi bir ulaşım aracını kullanıyor ve bu yolculukların %40'ı toplu taşım araçlarıyla gerçekleşiyor.

yapabildiklerini; bütünüyle ipekliden bluzları 1850'lerde giyebildiklerini söylüyor.

1850'ler, kapitalist sistemin, az üretip pahalıya satmasına oranla, teknolojinin ve ilmin gelişmesi sayesinde maliyetin düşürülmesiyle geniş bir müşteri kitlesine ucuz ama çok satarak kârlarını maksimize edebileceğini fark ettiği dönemin başlangıcıdır. Ya da Marx'ın deyişiyle, mutlak sömürü'den göreli sömürü'ye geçişin dönemidir. Gelişmiş ülkelerde toplumun geniş kesimlerine doğru "tüketimin demokratikleşmesi"ni sağlayan ise Amerikan kıtalarındaki, Hindistan'daki, memalik-i Osmani'deki, Çin'deki, Hindiçini'deki sömürge ve yarı-sömürgeleştirilmiş ülkelerde sömürü olanaklarıdır.

Teknolojideki iki-üç yüzyıldır süren gelişme farklılığı, imalat süreçlerindeki yatay ve dikey işbölümü ve standartlaştırmadaki gelişmeler, ardı sıra buharlı gemiler ve demiryolları ile ulaşımın ve mal-para-mal dolaşımının getirdiği kredilerin ucuzlaması 17. yüzyılın sonlarından itibaren batılı ülkeleri dünyanın "efendisi" yapmıştır.

Batılı ülkelerin sınıflar arası ilişkilerinin iyileştirilmesinde; krallara karşı, aristokrasiye karşı, burjuvaziye karşı tarih boyunca süren mücadelelerin bugünkü duruma gelişinde, hiç kuşkusuz, daha 1150'de İngiltere'de "Kral'a itaat Allah'a itaat etmektir diyorsunuz, ama Kutsal Kitap'ta bu satırların devamında Allah'ın kelamı şöyledir, 'Ben Kralınıza da, sizlere de, hepinizi ben hâlk ettiğim için, seyyanen insan olma haysiyeti bahşettim. Onun için, tebasının insan olma haysiyetini ihlâl eden krallara itaat etmeniz değil, itaat etmemeniz bana itaat etmenizdir' " diyebilen Salisbury'li John'ların; 1300'lerde Floransa'da yalnızca mihraba değil, cemaatin içindeki herkesin üzerine ışık düşen katedralleri tasarlayabilen tüccarların; Papa'nın zulmünden kaçan Erasmus'a "Üstat, yanımıza gel. Papanın eli buralara uzanamaz!" diyen Anderlechet'teki dokuma sanayisindeki ilk işbölümünün başlatıcısı olan iplik boyama loncasındaki insanların; Galileo'ların, Leonardo'ların, Cervantes'lerin, Shakespeare'lerin, Portekiz'li haritacıların, Kepler'lerin, "değer'in yaratıcısı emektir" diyebilen, ekonomi politiğin kurucuları Adam Smith ve David Ricardo'ların; Cromwell'lerin, Danton ve Robespier'lerin; buharlı gemileri, şimendiferleri bulan mekanisyenlerin; Engels ve Marx'ların tuğla üstüne tuğla koyarcasına dizilenmiş katkıları olmuştur.

Toplumların batılı ülkelerdeki gelişmesinde son aşama ise, dışarıdan aktarılan artı-değerin ülke içindeki paylaşımını iyileştiren sınıf mücadeleleri ile, bu sınıf mücadelelerini sınırlı bir düzeyde tutmayı sağlayan sosyal politi-

kaların, Paris'te Haussman'la başlayan büyük kentlerin "stratejik güzelleştirme" çalışmalarının mümkün kıldığı düzenin temellerini sarsmadan, demokratik bir ortamda belirli bir özgürlük ve refah içinde yaşama olmuştur.

Bizim gibi ülkelerin bugünkü dünyadaki yerimizin farklı oluşu, batının siyasal, sosyal ve ekonomik değişim sürecini aksak topal yaşayabilmemizdendir.

Cumhuriyet öncesi dönemde Devlet-i Âli'nin iktisat politikası değerli tarihçilerimizden Mehmet Genç'in biraz çarpıcı gelen anlatımıyla, kâr ve sömürü peşinde koşan bir kapitalizme varamayan, tebanın iaşe ve ibadesine öncelik veren; bu nedenle de, 19. yüzyıl başlarında bile, ülkeden dışa satılan mallara yüksek veriler koyup, dışardan gelen mallara düşük veriler koyarak tebaa'nın kıtlığa ve pahalılığa düçâl olmamasına önem veren bir iktisat anlayışı olmuştur.

Ne ki, askerlikte tüfeğe ve talimli askerliğe geçilmedikçe, zamanın ulaşım teknolojisiyle erişilebilecek dış ülkelerin coğrafyasının sınırlarına gelip dayanınca ekonomik alandaki yetersizliği dengeleyecek bir siyasal düzey (kerte) yetersizliği eski hayatımız da tıkanmaya yol açmıştır.

Cumhuriyeti kuranlar, işte bu tıkanmış hayattan da kurtulmamızı hedef edinmişlerdir. Gazi Mustafa Kemal'in kılıçla kazanılan zaferin ve onun getirdiği bağımsızlığın ekonomi ve kültürde gelişmelerle korunabileceğini her zaman söylemekte oluşu ve o zor günlerde inanılmaz işler yapması bundandı. Ama daha ilk demokrasiye geçiş dönemi ya da denemesi olan 1927'de "karşı-devrimciler" restorasyon için hazırlanmışlardı bile. Serbest Fırka denemesinin yirmi-otuz yıl sonrasında ise, dış borçlanmaya, borçla alınan paraların rastgele çarçur edilmesine başlanacaktı. 1950'lerin ortalarında Fritz Baade'nin, Thournburg'un raporları Türkiye'de DP iktisat politikasının başarısızlığını tespit etmiş; Amerika'nın tutumu dahi değişmeye başlamıştı.

1950'ler gene de, korkunç bir değişimi başlatmıştı. Karayolları, limanlar, tarım arazilerinin genişletilmesi, tarıma makinaların girmesi, dünya tahıl fiyatlarının yükselmekte oluşu, kentlerde fabrikaların kurulmaya ve çoğalmaya başlaması ülkede yoğun bir sosyal mobiliteyi başlatmış "Pandora'nın kutusu" artık açılmıştı.

27 Mayıs Devrimi bu iç ve dış gelişmelerin sonucunda yapılmıştır. 1960'ların hemen başında Devlet Planlama Teşkilatı, iç kaynaklara önem veren, ama dış borçlanmayı, yabancı sermayeyi de ülke çıkarlarına uygun bir tutum içinde kabul etmekte kararlı bir "karma ekonomi" modelinin ger-

çekleştirilmesi için kurulmuştur. İsmet Paşa'nın sahip çıktığı bir kuruluş olmuştur.

1965'te ise, Süleyman Demirel başbakan olmuş ve "Milletimiz Plan değil, pilav istiyor!" demeye başlamıştır. Beş Yıllık Kalkınma Planları da, kalkınma planı olmaktan çıkıp, sanırım Besim Üstünel hocamızın esprili deyişiyle "shopping list"lere dönmeye başlamıştır.

12 Mart'tan önce ise, asker ve sivil çevreler, hep bir ağızdan, "Sosyal uyanış ekonomik büyümenin önünde seyrediyor, bu mahzurlu durumu değiştirelim, 1961 Anayasası bize büyük geldi" demeye başlamışlardır. 12 Mart olmuştur. İsmet Paşa sayesinde Meclis'i kapatamamışlardır. On yıl sonra ise, 1961 Anayasası'nın değiştirilmesini kabullenemeyen değerli gazeteci rahmetli Abdi İpekçi ve aydınlar, sendikacılar, yazarlar öldürülmeye başlanmıştır. 12 Eylül, bitirilmeyen işleri de bitirmiştir. İrtica desteklenmiş, Almanya'daki irticacı çevreler Suudilerin paraları ile ve devlet kanalıyla beslenmiştir. Sonra, eşofmanla merasim kıt'asını selamlamalar başlamıştır. "Papatyalar" başlamıştır. "İcraatın İçinden" programında Boğaz Köprüsü'nden siyah bir arabanın içinde Türkiye'nin "gelişmelerinden" mutlu olduklarını söyleyen Özal'ların dönemi başlamıştır. Jaguar skandalları, borçlanmalar, "Bir yatırıp üç alacağız" *credo*'lu dış politikalar, Başkan ya da Prezident Buş'lu dış politikalar başlamıştır.

Bugün, 2003 yılının "Kırk Haremilerin" egemenliğindeki "globalleşen" dünyamızda Haramidere'deki *CarrefourSA*'dayız. Çoktandır düşüncesinden bile korktuğumuz Atatürk'ün Bursa Nutku'nun asılsız olduğunu söyleyenlerin çizdiği yolda gidiyoruz.

CarrefourSA'da dünya nimetlerinin bizim için artık erişilir şeyler olduğunu görüp yaşıyoruz. Sebze ve meyvelerden beyaz eşyalara, form tutturmak için aldığımız bisikletlerden pastalara ya da giysilere, çarşaf takımlarına kadar her şeyi aynı çarşı içinde bulabiliyoruz.

CarrefourSA'lar, benzeri büyük çarşı kompleksleri, tıpkı 19. yüzyıl ortalarında Paris'in yeniliği pasajlardaki dükkânların önünü süsleyen Arap hurması fidanları gibi, bizi, toplumumuzun her kesiminden insanlarımızı refahın, bolluğun, insan gibi yaşama istek coşkusunun kaynaştırdığı bir mutluluk düşüne sürüklüyor.

Hiç kuşkusuz, bu güzel bir düş. Adam olmamız ve hayatın kıymetini anlamamız için güzel bir düş. Ama, sürmesi ve daha da gelişmesi için Tarih'i göz önünde tutmamız, ekonomi politik bilmemiz gerekiyor.

KRAJ
SATIL

İMKB ve İstanbul'un Genç/Değişen Yüzü

EMRE ALKİN

Her hikâyenin mutlaka bir ya da birkaç kahramanı vardır. Hatta eski filmlerde, olaya ilginçlik kazandırmak için bir adet "hafiyesi" bir de "delisi" mevcuttur. Hafiye olan işin en zor kısmını hallederken bir yerlerde takılır, "deli" ise konuyla ilgili olmayan bir söz söylerken, "hafiye" olanın aklında hemen bir çözüm yolu berraklaşır. Çoğunlukla normal yaşantımızda da bu böyledir. İhtisas sahibi olduğunuz konuda bir noktaya takıldığınızda, eşiniz ya da çocuğunuz veya fazla dikkate almadığınız bir arkadaşınız tarafından yapılan uyarı sizi doğruya götürebilir. Bunun örnekleri çoktur. Bazen en iyi bildiğiniz meselede bile konudan bağımsız bir kişi veya olay size çıkış yolunu gösteriverir. Bu nedenle mağrur olmamayı da öğrenirsiniz. Benim X-API yani borsada uzaktan erişim ile tanışmam da böyle oldu diyebilirim. Yatırımcıların ve aracıların karşılıklı olarak birbirlerini suistimal etmeden uzlaşacakları felsefi bir platform arayışım tam 5 yıl sürdü. Hatta bu işin mevzuat tarafı ile de ilgilendim ve vergiden tutun Sermaye Piyasası Mevzuatı'na kadar inceledim, notlar aldım. Geçmişte yaşanan kötü ve iyi örnekleri toparladım. Aracı kurum ve banka yöneticilerine danıştım. Tüm bu çalışmaların sonunda endişelerin tamamını giderecek bir platform yaratamadım. Yıl 1999 ve ben hâlâ İMKB binasını görmemişim.

İMKB Binası ile ilk tanışmam, 1999 yılının Kasım ayında gerçekleşti. Plazalarla dolmaya başlayan ve İstanbul'un en yüksek noktalarından biri olan Maslak'tan geçip, İstinye'ye doğru saparken, heyecandan kalbim duracaktı. Ne de olsa herkesin hem korktuğu hem de saygı duyduğu İMKB

Başkanı Sn. Osman BİRSEN ile tanışacaktım. Orada çalışmak istiyordum ve bunun için beni durdurabilecek bir tek o vardı. Son derece modern bir güvenlik hattından geçerek girebildiğim büyük fuaye ve başkanlık katı, adeta Mısır Medeniyeti bugüne kadar devam etseydi nasıl olurdu sorusunun cevabını veriyordu. Yani doğu mistisizmi ve batı teknolojisi birleşmiş ve inanılmaz bir sentez olarak sunulmuştu.

Büyük bir zekâ ile bakan bir çift gözün karşısında kendimi bulduğumda başım zaten dönüyordu. Buna rağmen aklımdakileri başkana anlattım. Beni hem tebessümle, hem de sabırla dinledi.

Peki istediklerim neydi?

1. Yatırımcının hesabında bulunan kıymetlere yatırımcı haricinde kimse dokunamayacak.

2. Her yatırımcı hesabı doğrultusunda alım-satım yapacak, yatırımcının aracı kurumu suistimali önlenecek.

3. Yatırımcı hesap hareketlerinin sonucunu anında görecek.

4. Dolayısıyla aracı kurum yatırımcının yarattığı ya da kurumun aldığı riski anında takip edecek.

5. Dünyanın neresinde olursa olsun, yatırımcı İMKB'den hisse senedi alıp satabilecek.

6. Kredi kartı ve banka havalesi dahil her türlü para ve hisse hareketini dünyanın her yerinde her an yapabilecek.

7. Bütün bu işlemler pek az bir gecikmeyle (en fazla 3 sn.) yapılacak.

Aldığım Yanıt Şaşırtıcı...

Tabii hem başkana hem de sizlere garip gelebilecek tonlarca istek daha var yazmadığım. Aslında tüm arzu küçük ya da büyük her boyuttaki yatırımcının aynı evrensel standartlarla işlem gördüğü bir ortamdı. Düşünsenize herkese eşitçe davranılan kaç yer kaldı ki bu dünyada?

Metroyla ilgili çalışmalar 1900'lerden önce başladı ve bugüne değin 15 etüt çalışması yapıldı. Daha 1800'lerin sonunda bir Fransız tarafından bugünkü güzergâha uygun olarak Sirkeci-Üsküdar arasında betonarme ayaklara oturtulacak tüp içinde çift hatlı bir demiryolu geçişi, 1912 tarihli bir projede de Topkapı-Yenikapı arasında 8 istasyonluk bir metro sistemi önerildi. Oysa bugün gerçekleştirilmiş olan sadece Ulaştırma Bakanlığınca Türk-Amerikan ortak girişimine hazırlattırılan 1987 tarihli etüt doğrultusundaki proje. Bu projeyle Boğaz'ın iki yakasındaki demiryolu hatlarının denizaltında birleştirilen tüp geçitle bağlantılı olarak Taksim-4. Levent arasında bir metro sisteminin inşası teklifi söz konusu ama, gerçekleştirilebilen kısmı sadece Taksim-4. Levent ayağı.

Osman Birsen, gözünü futbol maçlarından ayıramayan bir arkadaşımın yaptığı gibi bana hemen, "Ohoo! Sen ışık hızında hizmet istiyorsun" demedi. İyi bir futbol eleştirmeni olduğu halde, arkadaşımdan farklı bir şekilde bana İMKB'ye sık sık gelmemi ve bu piyasayı öğrenmemi istedi. İşte genç İstanbul'un yeni sinerjisi olan İMKB binası ve Başkan ile serüvenimiz böyle başladı.

Uzaktan Erişim Projesi

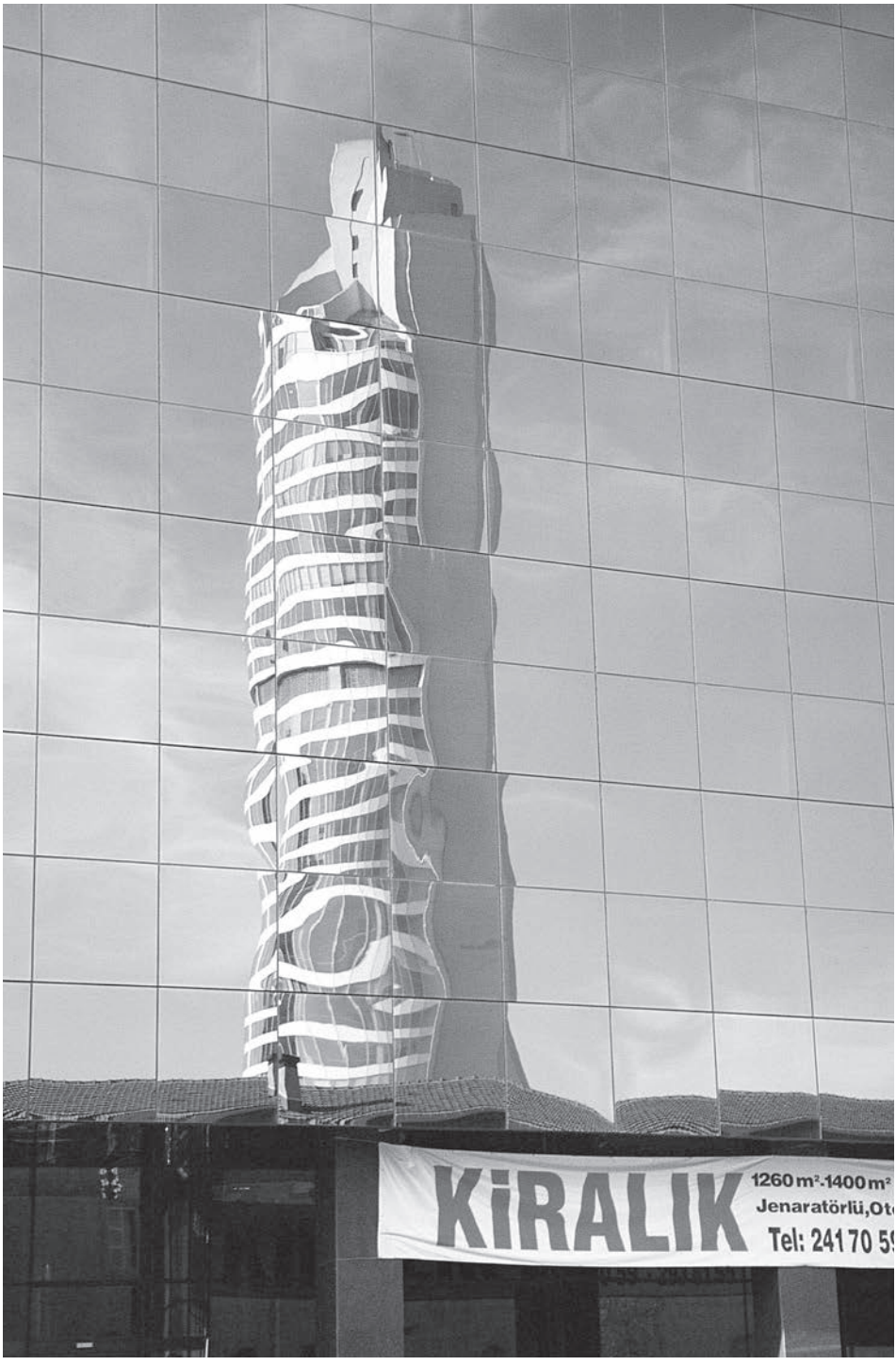
1999 yılının sonunda İMKB bünyesinde çalışmaya başlayınca, futbolkolik arkadaşımın ne demek istediğini anladım. Yukarıda bahsettiğim tüm olanaklar bu dünyada aynı anda gerçekleşemezmiş. Fakat sanal dünyada pekâlâ gerçekleşebilirmiş. İşte bu nedenle Borsa yöneticileri ve teknik ekibi gece gündüz demeden çalışıp, Türkiye'ye layık bir "uzaktan erişim projesi" gerçekleştirip, benim gibi ekonomistlerin başka işlerde zaman kaybetmelerini önlemişler. Biz işin felsefesi ile uğraşırken, uzmanlar Türk ve dünya e-ticaret hayatında yepyeni bir sayfa açabilmişler. Buna rağmen bizim gibi ya da konuyla ilgili olmayan futbolkolik arkadaşım gibi birçok kişiden de fikir almayı ihmal etmemişler. Ne de olsa onlar üretici, bizler de tüketiciyiz. Talebi olmayan bir malı üretmek pek anlamlı olmazdı. Bugün, Türkiye'nin önde gelen aracı kurumlarından herhangi birinin internet sitesine girip hesap açtırdığınızda, cebinizdeki para kadar ya da hesabınızdaki paranın ölçüsüne göre yatırımcı olabiliyorsunuz. Türkiye'nin önde gelen şirketlerinin kârına ortak olmak için birkaç tıklama yeterli oluyor. Üstelik arayıp da bulamayacağınız tüm araştırmalara saniyelerle ulaşmak mümkün. Hem de 365 gün ve 24 saat.

Değişimi Yönetebilmek

Yapacağınız işlem ise oldukça basit. Siteye giriyoruz, hesap açmanın üzerine tıklıyoruz. Oradaki anlaşma metnini okuyoruz. Kabul edersek, kişisel bilgilerimiz ile ilgili alanı dolduruyoruz. Tamam deyip tıklayıp gönderiyoruz. Kaderin bir cilvesidir, dijital imza ile ilgili yasa daha çıkmadığı için, sizi hemen arıyorlar ve anlaşma metninin "hard copy" halini gönderiyorlar. Islak imzayı attığınız an, yatırımcı oluyorsunuz. Size ait şifre ve kullanıcı adı veya numarası ile başlıyorsunuz borsada yatırım yapmaya. Yatırım yapmak istediğiniz şirketler ile ilgili her bilgi yine bu sitelerde. Siyaset ve ekonomi haberleri, faiz, döviz, parite, petrol fiyatları, enflasyon hep burada, bir

tık mesafesinde. Tabii, tüm bunlara karşın borsada hâlâ "yaz kızım" tarzında telefonla işlem yapanlar da var. Onlar içinde değişik "call center" tipleri var. İsterseniz sadece emir iletiyorsunuz, telefonun tuşlarına basarak. Ya da ses duymak istiyorsanız, bekliyorsunuz, sizi dealer hattına alıyorlar. Fakat hiçbir şey bilgisayardan hızlı olamaz. Bunu bildiğimiz sürece değişimi yönetebileceğiz.

Haa bu arada, hikâyenin sonunu merak edenler için; İMKB'den artan görevlerim nedeniyle istifa etmek zorunda kaldım. Fakat kalbimin bir kısmı hep orada kalacak. Bundan sonra İstanbul'un bir başka genç silüeti olan Türkiye İhracatçılar Meclisi binasında olacağım. Orada da ufku geniş bir başkan var. Bakalım oradan size neler yazacağım, yakında anlarız.

KİRALIK
1260 m²-1400 m²
Jenaratörlü,Ot
Tel: 241 70 5

İstanbul'un Kayıtdışı Ekonomisi

DENİZ YÜKSEKER

Şehir hatları vapurlarında ve banliyö trenlerinde işportacılık yapanlardan, otomobil tamircilerinde ve deri tabaklama atölyelerinde kaçak çalışan çocuk yaşta çıraklara, sokak satıcılarından belediye denetimi dışında serpilen gecekondu mahallelerine kadar, İstanbul'da öteden beri çok çeşitli bir kayıtdışı ekonomi mevcut. Türkiye'nin diğer büyük kentleri gibi İstanbul'da da kayıtdışı sektör (ya da enformel ekonomi), sanayileşme ve hızlı kentleşmenin kaçınılmaz bir "yan ürünü" olarak karşımıza çıktı. İstanbul'un ekonomisi, kente yeni gelenleri mekânsal olarak da, iş olanakları açısından da "kayıtlı" –yani yasal düzenlemelerle denetlenen– konut ve iş piyasasına sığdıramıyordu. Bu süreçte oluşan enformel ekonomi, hem yeni kentlilerin barınma ve geçim sorunlarına bir çözüm sağlıyor; hem de "kayıtlı" ekonomide faal olanların kimi mal ve hizmetlere (konut, ucuz gıda, ucuz oto tamiratı, ucuz temizlik işçisi vb.) olan ihtiyaçlarını ucuz bir şekilde karşılıyordu. Bazı mal ve hizmetlerin üretimi ve dağıtımı zamanla kayıtlı ekonominin içine alınırken, bir yandan da yeni bazı kayıtdışı faaliyet türüyordu. Bu şekilde tanımlayabileceğimiz enformel sektör, İstanbul'da hâlâ canlılığını koruyor.

Ancak bu arada, İstanbul'da son 20 yılda "yeni" bir kayıtdışı ekonomi ortaya çıktı ve son 10 yıl içinde dikkat çekici bir büyüklüğe ulaştı. Yeni kayıtdışı ekonominin en önemli özelliği, kent içine sıkışmış bir sektör değil, Türkiye'nin sınırlarını aşan, diğer bir deyişle *uluslarötesi* bir oluşum olması. Bu bağlamda iki önemli olgudan söz etmek istiyorum. Birincisi, 1990'larda "bavul ticareti" deyimiyle kamuoyunun dikkatini çeken, İstanbul'un önemli bir kavşak noktasını oluşturduğu uluslarötesi kayıtdışı ticaret ağı. İkincisi ise, kaçak göçmenlerin, İstanbul'da işgücü piyasasına dahil olmaları. Yaptığım bu sınıflandırmaya iki açıdan itiraz edilebilir. Öncelikle, "madem uluslarötesi bağlantılara önem veriyoruz, neden mafyanın örgütlediği kaçak mal akışları ve kara para akla-

ma faaliyetlerini de üçüncü bir kategori olarak tanımımıza eklemiyoruz?" diye sorulabilir. Bu doğru bir saptama olurdu; ancak bu yazıda, sosyal bilimcilerin teamüllerine uygun olarak, enformel ekonomiyi, "*yasal* mal ve hizmetlerin yasal yollardan denetlenmeyen üretilmesi ve dağıtılmasına ilişkin faaliyetler"le sınırlı tutuyorum. Diğer bir deyişle, *yasadışı* mal ve hizmetlerin akışlarını tanıma dahil etmiyorum. Bununla birlikte, söz konusu üçüncü kategoriyle ilk iki kategori arasında dolaylı bir ilişki mevcut olduğunu kabul etmek lazım. Tabii ki, bavul ticareti ve kaçak göçmenlerin varlığı İstanbul'a özgü değil; ancak aşağıda anlatacağım etmenlerin etkileşimi yüzünden, İstanbul'da yoğunlaşmış durumdalar.

Dolayısıyla, İstanbul'un yeni kayıtdışı ekonomisini tasvir etmeden önce, bu olguya yol açan dinamiklerden söz etmeliyim. Yeni kayıtdışı ekonominin dinamikleri, eskisi gibi ulusal ekonominin içinde değil, "uluslarötesi" düzeyde belirleniyor. (Burada uluslarötesi sıfatını, ulus-devletlerin denetiminde veya gözetiminde gerçekleşen faaliyetleri ifade ederken kullandığımız uluslararası sıfatına tercih ediyorum.) Yeni enformel ekonominin oluşmasına yol açan üç farklı düzeydeki –küresel, bölgesel ve ulusal– etmenden söz edebiliriz: Bu düzeyleri sırayla ele alalım.

Küresel etmenler: Son 30-40 yıldır, bütün dünyada, mal, sermaye ve nüfus hareketleri giderek hızlanıyor ve yoğunlaşıyor. Bazı gözlemcilerce "küreselleşme" adıyla anılan bu sürecin ortaya çıkmasında, sınırlar ötesi haberleşme ve ulaştırmanın teknolojik gelişmeler sayesinde kolaylaşmasının payı var. Ancak bu sürece farklı bir açıdan da yaklaşabiliriz. Ulus-devletlerin sınırları, küresel ekonomik güçlerin doğrudan veya dolaylı etkisi altında giderek daha "geçirgen" hale geliyor. Bu bağlamda, hem küresel sermaye akışları, hem de yasal ve yasadışı göç hareketleri akla geliyor. Küreselleşme esnasında birçok "dünya kentinin" önemi artmış durumda. İstanbul da, birçok başka metropol gibi, Türkiye'yi ilgilendiren sermaye, mal ve insan akışlarının bir kesişme noktası haline geldi. İstanbul'un ulaşım, imalat, çeşitli hizmet sektörleri ve kültür alanlarındaki varolan altyapısı ve buna bağlı olarak tüketim ve istihdam kapasitesi, hem para hem de işgücü için bir mıknatıs görevi görüyor. Dolayısıyla, yeni kayıtdışı ekonominin oyuncuları olan bavul tüccarları ve kaçak göçmenler de, Avrupalı turistler, yabancı yatırımcılar, orta sınıf ve yeni kentli işçi sınıfı kadar, İstanbul'un çekim alanına girmiş durumdalar.

Bölgesel etmenler: Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya, siyasi ve ekonomik olarak son 15 yıldır büyük bir dönüşüm geçiriyor. Bölge, Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da sosyalist ekonomilerin çökmesinin ve kapitalist piyasa ekonomisine geçişin getirdiği işsizlik, yoksulluk ve hukuk devle-

tinin zayıflığı gibi ciddi sorunlarla boğuşuyor. İşsizlerin ve yoksulların bir kısmı, Rusya ve diğer Sovyet cumhuriyetleri, Polonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan gibi ülkelerde hızla büyüyen kayıtdışı ekonomi içinde gelir kaynakları bulurken, bir kısmı da kaçak işçilik veya küçük ölçekli ticaret yapmak amacıyla, sınırları aşındırmaya başladı.

Ulusal düzeydeki etmenler: Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinin son 15-20 yıldaki dönüşümünün yarattığı sorunlar akla geliyor. (Tabii ki, bu sorunlar, küresel düzeyde ele aldığımız etmenlerden bağımsız değil.) 1980'lerde benimsenen dışa dönük ekonomik büyüme modeli, Türkiye ekonomisini hem ürettiği malları satmak zorunda olduğu dış pazarlara bağımlı kıldı; hem de liberal piyasa düzenlemeleri sayesinde, başıbozuk sermaye hareketlerinin yol açtığı iniş-çıkışlara karşı kırılgan hale getirdi. Öte yandan, son on yılda, güneydoğudaki iç savaş yüzünden, büyük kentler yeni bir iç göç dalgasına maruz kaldı. Bu koşullar altında, İstanbul'da imalatın ve istihdamın nitelikleri, ekonomik krizlerle etkileşim içinde değişmeye başladı. İşte bütün bu etmenlerin üst üste bindiği kentte, yeni kayıtdışı ekonomi 1980'lerin sonlarında sessizce doğdu ve 1990'larda ihmal edilemez bir boyuta ulaştı.

Yeni enformel sektörün tasvirine, bavul ticaretiyle başlayabiliriz. Daha 1980'lerde, Beyazıt ve Kapalı Çarşı çevresinde, Polonya, Macaristan ve Yugoslavya ile Kuzey Afrika ve Körfez ülkeleri kaynaklı bir bavul turisti akını gerçekleşiyordu. Doğu Avrupa'dan gelenler, genelde ucuz deri giyim ve bir ölçüde de konfeksiyon ürünleri peşindeydiler. 1980'lerin sonunda Sovyetler Birliği'nin yurtdışına seyahati kolaylaştırmasıyla birlikte, Sovyet vatandaşları da, Polonyalı gezgin tüccarların izinden Beyazıt'ı buldular. Bavul tüccarlarının yoğun olarak talep ettikleri konfeksiyon, deri giyim ve ayakkabı gibi tüketim mallarının satışı, Beyazıt'tan Laleli'ye kaydı. Bu arada, dayanıklı tüketim malları ve gıda maddelerinin deniz yoluyla Rusya ve Ukrayna'ya ticareti Karaköy'deki Salı Pazarı Rıhtımı'nda yoğunlaştı. 1990'ların ortaları itibariyle, eski Sovyet cumhuriyetlerinden ve özellikle de Rusya'dan bavul ticareti yapmak amacıyla İstanbul'u ziyaret edenlerin sayısı, senede bir milyona ulaştı. Gerçekte bu rakam biraz yanıltıcıydı, çünkü bavul turistleri, sene içinde birkaç kez, hatta bazen iki-üç haftada bir İstanbul'a geliyorlardı. Ruslar'ın bu faaliyete verdikleri isim –mekik ticareti– aslında daha anlamlı. Turistler, adeta İstanbul'la memleketleri arasında mekik dokuyorlar. Mekik dokuma esnasında, uluslarötesi bir kayıtdışı ekonominin ağları da örülmüş oluyor.

Rusça'daki deyimiyle "mekikler" (*çelnoki*), genelde devlet sektöründeki maaşlarıyla geçinemeyen veya işten atılmış olan, ticaret kaydı olmayan, diğer bir deyişle kayıtdışı küçük tüccarlar. İstanbul'a her gelişlerinde Laleli'de birkaç gün konaklayıp birkaç bavul veya çuval dolusu giyim eşyası veya ev tekstili satın alıyorlar, güç-bela bunları gümrükten geçiriyorlar, sonra yaşadıkları kentlerdeki sokak pazarında veya büfelerde satışa sunuyorlar. Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'dan gelen mekik tüccarlarının çoğunluğunu, erkeklere göre alışveriş konusunda daha becerikli olan ve Sovyet sonrası dönemde yaşam mücadelesinin en öndeki neferleri konumunda bulunan kadınlar oluşturuyor.

Laleli semtinin adı, son 15 yılda İstanbul'da bavul ticareti olgusuyla birlikte anılmaya başlandı. 1990'ların ortalarına gelindiğinde, semtte mekik tüccarlarına yönelik 10.000 civarında toptancı mağazası açılmıştı. Bunların çoğu, bavul turistlerine kayıtsız mal satışı yapıyor; sattıkları konfeksiyon ve deri giyim ürünlerinin büyük bölümü de, Merter, Güngören, Yenibosna, Çağlayan gibi semtlerde, küçük atölyelerde ve genelde kayıtdışı olarak imal ediliyor. Vergileri ödenmeyen ve kayıtlarda görünmeyen bu malların çoğu, Türkiye gümrüğünden de kayıtsız olarak çıkıyor. Mallar, Rusya gibi ülkelerin sınırlarından içeri girdiğinde de, gümrük görevlilerine rüşvet verilmesi suretiyle yine kayıtdışı olarak piyasaya sürülüyor. Türkiye'de bavul ticaretinin "yasal" çerçevesini, 1990'larda yayımlanan bir dizi Hazine Müsteşarlığı ve Maliye Bakanlığı tebliği oluşturuyor. Buna göre, yabancı turistlerin "yolcu beraberi" olarak sınırsız miktarda malı yurtdışına çıkarmasına izin veriliyor; aynı zamanda Laleli toptancılarının ve "ihracatçıların" bu yoldan elde ettikleri dövizi özel banka hesaplarına yatırmak koşuluyla bavul turistlerine KDV'siz satış yapmalarına imkân tanınıyor. Bu ikinci tebliğ, imalat da kayıtdışı olduğu için, özellikle konfeksiyon satışlarında çok sınırlı bir şekilde uygulanabiliyor. 1994'teki krizden sonra ekonominin canlanmasını ve ülkeye döviz girmesini tercih eden hükümetler, bavul ticaretinin enformel olarak yürümesine müsamaha göstermiş durumdalar. Merkez Bankası'nın ilan ettiği, anketlere dayalı rakamlara göre, 1996 yılında bavul ticareti yoluyla yapılan satışların hacmi 9 milyar dolar civarındaydı; 1998'de Rusya'da yaşanan ekonomik krizden sonra bu miktar hızla düşmekle beraber, 2001 yılı itibariyle 3 milyar dolar düzeyindeydi.

Rakamlar bir yana, bavul ticareti İstanbul'da yeni bir kayıtdışı ekonomik örgütlenmeyi beraberinde getirmiş durumda. Bir yandan, taşra piyasasına yönelik çalışan veya büyük ihracatçıların taşeronu rolündeki küçük hazır giyim ve ayakkabı imalatçıları, üretimlerini küçük ölçekli bavul tüccarlarının talepleri doğrultusunda yönlendirdiler. Özellikle, iç piyasanın daraldığı ve

Kıymet Acarova. Bulgaristan-Filibe doğumlu, 47 yaşında.

Vaktiyle Bulgarlar bizi hep korkuturlardı; "Bir gün Türkler gelecek hepimizi 'çırak' yapacak" derlerdi.

Çıraktan kastınız?

Köle yani. On yedi yaşındaydım, Jivkov bizi kovdu. Katar katar Türkiye'ye yolladılar. Sıra bize gelmeden kontenjan doldu. Bizse nasıl olsa gidiyoruz diye evimizi, her şeyimizi satmıştık. Öyle ortada kaldık. Filibe'deydik o zaman. Kocam Filibe'de konservatuvarda kemancıydı. İki kızım da piyano çalar. Sofya'ya taşındık. Kızın biri evlendi, öbürü babasıyla meyhanelerde çalgıcılığa başladı.

İstanbul'a geldiğinizde kaç yaşındaydınız?

Kırk yaşında Türkiye'ye geldim. Çalışmak için, akrabalar iş buldu. Önce bir ilaç firmasında hademeydim. Ekonomik kriz olunca işten attılar. Burada tanıştığım kimyager bir hanım beni çocuğuna bakmak için evine aldı. Yiyecek ve yatacak parasından kurtuldum. Hatta para biriktirmeye başladım. Sonra kocamı yanıma aldım. Esenevler'de şantiye bekçiliği yapıyor şimdi. Kemanı memanı unuttu.

Yanında çalıştığınız insanlar size iyi davranıyor mu?

Yanında çalıştığım insanlara bakıyorum da onlara da acıyorum. Sabahın köründe işe gidiyorlar, gece karanlığında dönüyorlar. Cumartesi de çalışıyorlar. Bir pazarları var. Ben onlar için çok önemliyim, bugüne kadar beş bakıcı değiştirmişler. Anadolu köylerinden kızlarmış bunlar. Başı örtülü geliyorlar fakat çok geçmeden hanımın deyişiyle "kabak çiçeği gibi açılıyorlar"mış.

Eşiniz neden kemanı bıraktı?

O konservatuvara alışmış. Sofya'da meyhane çalgıcılığı yaparken başından çok kötü şeyler geçti. Tövbe etti. Şimdi şantiye bekliyor, orada yatıp kalkıyor. Diğer işçilerle karavanadan yiyor. Her Pazar buluşuruz. Bir ev parası yapınca yine Filibe'ye gideceğiz. Filibe'de bin beş yüz veya iki bin dolara ev alınabiliyor. İstanbul'da yaşanmaz.

Avrupa'ya ihracat konusunda sorunların yaşandığı 1990'ların ortalarında, bavul ticaretinin açtığı yeni piyasa, İstanbul'da küçük ve orta ölçekli hazır giyim, ayakkabı ve deri giyim imalatı için bir can simidi oldu. Öte yandan, Laleli piyasası ve bavul ticaretine yönelik üretim yapan sektörler, on binlerce kişi için bir geçim kapısı yarattı. Krizden etkilenen İstanbullu küçük girişimciler, Laleli'de toptancılık veya imalata girerken, çoğunluğunu Kürtlerin oluşturduğu güneydoğulu göçmenler de sermaye sahibi olup olmamalarına göre, taşıyıcılıktan tezgâhtarlığa, mağaza sahipliğinden imalatçılığa Laleli'deki en büyük grubu oluşturdular. Burada belirtmeliyiz ki, Laleli'deki girişimcilerin ve çalışanların ezici çoğunluğu erkek. Bunun yanı sıra, Kürt göçmenler, kayıtdışı konfeksiyon atölyelerinde çalışan işgücünün de önemli bir kesimini oluşturuyor. Yine önemli bir husus, kökenlerine bakılmaksızın, söz konusu atölyelerde çalışan işçilerin yaklaşık yarısının genç kadınlar olması.

Sonuç olarak, bavul ticaretinin oluşturduğu uluslararası kayıtdışı ekonomiye baktığımızda, üretimden dağıtıma İstanbul'dan Rusya ve diğer eski Sovyet cumhuriyetlerine uzanan bir işbölümü ortaya çıktığını ve bu iş bölümünün aynı zamanda cinsiyet ve etnik köken/milliyet açısından da belirli bir yapısı bulunduğunu görüyoruz.

Gelelim kaçak göçle kayıtdışı ekonomi arasındaki bağlantıya. Son on

yılda, Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri ile eski Sovyet cumhuriyetlerinden çalışmak amacıyla yurtdışına çıkanların sayıları artmaya başladı. Örneğin Yunanistan, mevsimlik kayıtdışı işçi olarak sınırı geçen Bulgaristan vatandaşlarına ev sahipliği yaparken, Macaristan ve Polonya, doğularında yer alan eski sosyalist komşularından kaçak göçmen akınına uğradı. Benzer bir süreç, 1990'ların sonlarına gelindiğinde İstanbul'da da yaşanıyordu. Günümüzde, kentte birkaç yüz bin yabancının kaçak olarak ikamet ettiği tahmin ediliyor. İstanbul bir yandan, Avrupa'ya gitmek isteyen Afgan, İranlı, Nijeryalı, Bangladeşli vb kaçak göçmenlerin "transit" noktası haline geldi. Bu gruptaki kişiler, Batı Avrupa'ya ulaşma emellerinin gerçekleşmesini beklerken, hem bir şekilde İstanbul'un mevcut kayıtdışı ekonomisine karışıyorlar, hem de kayıtdışı ve yasadışı başka bir sektörün (sahte vize/pasaport işlemleri gibi) palazlanmasına katkıda bulunuyorlar.

Öte yandan, turist olarak yurda girip sonra burada yaşamaya başlayan bir grup insanı da barındırıyor İstanbul. Bu gruptakilerin pek çoğu, eski Sovyet cumhuriyetlerinden ve yoksul Balkan ülkelerinden geliyorlar ve çeşitli sektörlerde iş bulmaya çalışıyorlar. Vizelerinin süresi dolduktan sonra da İstanbul'da kalmaya devam eden bu kişiler, altı ay veya senede bir ülkelerine gidip, sonra yeni bir turist vizesiyle geri dönüyorlar. Vize süresini geçirmenin yaptırımının sadece bir para cezası olduğu düşünülürse, Türkiye devletinin kaçak göç hareketlerine ve bunun oluşturduğu kayıtdışı ekonomiye şimdilik müsamaha gösterdiğini söylemek yanlış olmaz.

Laleli'de, bavul ticaretiyle yabancı kaçak işçi akışı bir noktada kesişiyor. Çünkü semtte Rusça ya da Slavca bilen çok sayıda tezgâhtar çalışıyor. Bu kişilerin çoğu, Moldovalı, Ukraynalı, Azerbaycanlı veya Gürcü ve çoğunluğu da kadın. Ancak daha ilginci, yabancı kaçak işçilerin kayıtdışılığın geleneksel olarak yaygın olduğu sektörlerde de çalışıyor olmaları. Örneğin ev temizliği ve çocuk bakıcılığı alanında, Moldovalı kadınlar İstanbullu orta sınıf hanımlar arasında birkaç yıldır çok revaçta. Bunun yanı sıra, inşaat işi, konfeksiyon ve ayakkabı imalatı gibi sektörlerde de Moldovalı, Romen vb. kadınları ve erkekleri görmek mümkün. Ayrıca, seks işçiliğinde de yine Doğu Avrupalı kadınlar faal durumda.

Uluslarötesi bavul ticareti ağında olduğu gibi, İstanbul'da yabancı kaçak işçilerin istihdam edildiği kayıtdışı ekonomik sektörde de milliyet ve cinsiyete dayalı bir işbölümü oluştuğunu iddia edebiliriz. (Görece yeni bir olgu olan bu konuda halen birkaç alan araştırması yapılıyor.) Bu işbölümünün oluşmasında, belirli grupların sosyal ilişki ağları sayesinde belirli sektörlerde yoğunlaşmasının payı var. Örneğin, Moldova'nın Gagavuz azınlığına mensup

kadınlar, bir kez İstanbul'da ev işi bulduklarında, akrabalarının da iş bulup İstanbul'a gelmesine yardımcı oluyorlar.

İstanbul'un "yeni" kayıtdışı ekonomisini "eski"sinden ayıran unsurlar tam olarak nelerdir? Küçük ölçekli meta üretimi ve dağıtımı gibi bazı faaliyet kolları, bu yazıda tanımladığım iki enformel ekonomide de mevcut. Ayrıca, etnik (ya da yöresel) işbölümü, "eski" kayıtdışı ekonomi için de yabancı bir olgu değil. Örneğin kentte küçük ölçekli konfeksiyon imalatında, öteden beri Maraşlılar belirgin bir grup. Buna benzer birçok örnek düşünülebilir. Ancak günümüzde kayıtdışı ekonomi içindeki etkinliklerin önemli birkaç ortak niteliği, "yeni"sıfatına layık olmasını sağlıyor.

İşgücü kullanımı ve emek sürecinden pazarlama ve dağıtım aşamalarına kadar, yeni kayıtdışı ekonominin bir veya birkaç halkası *uluslarötesi* bir nitelik taşıyor. Enformel ekonominin boyutunun ulusal sınırları aşması, hem ekonomik hem de sosyal açıdan bazı sonuçlar doğuruyor. Bavul ticaretinde imalat "yerel" olsa da, üretim siparişini verenler mekik tüccarları ve dolayısıyla mamullerin niteliğini (modeller, renkler, kumaşlar vs.) onlar belirlemiş oluyorlar. Örneğin Rusya'da değişen modalar, revaçta olan markalar –kısacası, Ruslar'ın tüketmek istedikleri batılı imgeler– İstanbul'da imalata yansıyor. Diyelim ki, bu hafta korsan Lewi's marka kot pantolon üreten bir atölye, mekik tüccarlarının talebine göre, bir ay sonra korsan Wrangler üretimine geçebiliyor.

Kaçak işçilerin çalıştığı enformel sektörde ise, üretim ve tüketim mekânı İstanbul; ancak işgücünün yabancı olması, üretilen metanın fiziksel olmasa da simgesel niteliklerini değiştirebiliyor. Bu konudaki en çarpıcı örnek temizlik işi olabilir. Türkiye vatandaşı bir işçi ile Moldovalı bir göçmenin sundukları hizmet (ev temizliği), emek süreci açısından birbiriyle eş olabilir. Ancak İstanbullu bir aile için evinde bir yabancıyı çalıştırmanın kültürel ve simgesel olarak muhtemelen bir farkı vardır.

Öte yandan, yeni kayıtdışı ekonominin uluslarötesi boyutu, etnik köken/milliyet ve cinsiyete dayalı işbölümünü de özgün kılıyor. Birbirine "yabancı" olan gruplar, emek veya mal piyasasında alıcı ve satıcı olarak karşı karşıya geliyorlar. İşlemlerin kayıtdışı veya kaçak olarak yapıldığı bu ortamda, yani piyasa değişimi üzerinde yasal denetimin olmadığı koşullar altında, kaçak işçiler, mekik tüccarları, orta sınıf aileler, imalatçılar ve Laleli toptancıları, işlerini yürütebilmek için birbirleriyle kurdukları sosyal ilişkilere ve varolan ilişki ağlarına yaslanıyorlar. Sosyal ilişkilerin kurulmasında, toplumsal cinsiyet kimliklerinin de etnik kimliklerin de bir rolü olabiliyor.

Kısacası, İstanbul'un ekonomisi küreselleşirken, kentin kayıtdışı ekonomisi de eski sınırlarını aşmış durumda. Bu süreçte ortaya çıkan yapıların sadece ekonomik değil, sosyal ve kültürel açıdan da özgün nitelikleri var.

Pantolon, Etek, Bluz v.s.
НОБЫЙ СЕЗОН САМЫЕ
ПОПУПЯРНЫЕ МАРКИ

Say›sal ‹stanbul

ANIL YILMAZ

Mercedes köşeyi hızla döndü, "Baharat Çarşısı, bazen Mısır Çarşısı da denir, 1660'da Hatice Sultan tarafından yaptırılmış daha eski bir çarşının yerine yapılmıştır," araba anlatmaya devam etti, "Burası şehrin baharat, parfüm, yazılım ve uyuşturucu pazarının merkezidir..."

William Gibson 1984'de çıkan *Neuromancer* adlı eserinde İstanbul'dan bahseder. Anlatım *Rusya'dan Sevgilerle* ya da *Topkapı* filmlerindeki soyulası mekânlar ve kaypak insan tiplemeleri gibi klişelerle dolu olsa da, yazarın, bizdeki her şeyde okullu-değil-de-alaylı olma yaklaşımını, sayısallaşan dünyaya da taşıyacağımızı öngörmesi bana göre neredeyse gurur verici bir şey. Sanmıyorum ki kitabın bu bölümünü okuyan birisi, Kadıköy Yazıcıoğlu İşhanı'nın girişinde korsan CD, program, film ve envai çeşit yazılımı gelip geçen herkese zorla "Film var, CD var" diye satmaya çalışan çocuklarla kitapta kahramanlarımıza başlarındaki problemleri çözecek programları sağlamaya çalışan Türk Ermenisi Terzibaşıyan arasında paralellik kurmasın. Bence, Gibson sadece "Siberuzay" kavramını dünyanın kelime dağarcığına eklemekle kalmamış, bilgisayarı Pazar sabahları tek kanallı (ve çoğumuzdaki siyah beyaz) televizyonda seyrettiğimiz bilimkurgu dizilerindeki ışıkları yanıp sönen, sorulara cevap veren bir "elektronik beyin" olarak gören bizlerin de günün birinde sanal dünyanın esnafı ve işportacısı olacağımızı tahayyül etmesiyle yetenekli bir kâhin olduğunu da kanıtlamıştır.

Bilgisayarlarla aranız nasıl bilemiyorum ama, sevgili kentimizde hatırısayılır bir nüfus geçimini, bir yerinden sayısal teknolojilere bulaşmış bir işten sağlıyor. Plazalarda, bankalarda, çeşitli taahhüt firmalarında bilgisa-

yar karşısında çalışan, hatta bilgi-işlem sorumlusu, programcı, IT manager (?!) vs olan beyaz yakalıları katmıyorum. Mecidiyeköy, Gültepe, Şirinevler, Kağıthane, Beşiktaş ve Kadıköy'de konuşlanmış, kentimizin ve ülkemizin her çeşit bilgisayar donanım (bir ölçüde de yazılım) ihtiyacını karşılayan ithalatçılar, dağıtıcılar, toptancılar, perakendeciler ve buralarda çalışan insanları kastediyorum. Koltuğunun altında bir PC kasası, elinde çantası, caddelerde karşıdan karşıya geçen gençleri görürsünüz İstanbul'un her yerinde. Kimisi büyük ölçekli, kimisi de küçük yüzlerce bilgisayar firması, çalışanlarıyla birlikte her gün binlerce kişinin bilişim altyapısı üzerinde ağaç dallarındaki karıncalar gibi koşuşturuyorlar çevremizde. Sıradan hayatlarımızın çoğu kolaylığını (ve bazen de zorluklarını) onların durmak bilmeyen aktivitelerine borçluyuz. Hastaneler, mühendislik büroları, mimarlar, sigorta acenteleri, emlak ofisleri, doktor ve dişçi muayenehaneleri, muhasebeciler... Uzayıp gidiyor. Aslını isterseniz modern dünyayı onlar çekip çeviriyorlar. Virüs temizliyorlar, donanım güncelliyorlar, beceriksiz çalışanların hatalarını telafi ediyorlar, 5 yaşındaki Can'ın canhıraş çığlıkları eşliğinde ona bilgisayarında çalışamayacak bir oyunu alan babası Murat Bey'den fırça yiyorlar, gidecekleri yerlere verdikleri sözleri tutamıyorlar...

Doğrusu kaç kişinin bu sektörden ekmek yediğini bilmiyorum, ama çok ve gitgide de çoğalıyor. 500-600 dolarlık bir ekipmanla evinde CD kopyalama işine girenler, "yeni iş kuralım, iyi de para var" diyenlerin bir aralar hücum ettiği İnternet kafeler, her yerdeki bilgisayar dükkânları, biraz palazlanınca ufaktan toptancılığa hatta ithalata soyunanlar, arkasında nispeten büyük sermaye olanlar... Hitap edilen kesim de o kadar çeşitli ki. Toplama tabir edilen bilgisayarları bırakın almayı, ismi bile geçince burun kıvırıp "hıh" diyenler (Ee tabii büyük markalar nereden para kazanacak sonra?), dışarıda "donanım heveslisi" denen her çıkan yeniliği takip eden ve gelirinin ciddi bir bölümünü bilgisayara harcayanlar, "çocuk okula gidiyor, derslerinde yararı olur" diye düşünen saf ana babalar...

Türkiye, bana kalırsa Sanayi Toplumu olmaya teğet bile geçmeyen yörüngesiyle, birçoklarının ballandıra ballandıra anlattığı Bilgi Çağı'na balıklama dalış yaptı. Adaptasyon hızımız şaşırtıcıymış tanıştığım bazı yabancı bilişimcilere göre. Cep telefonlarına olan ilgimiz ortada, yakında bu cihazların temel PC yeteneklerine sahip olacaklarının belli olması, herkesi bilgisayar ve İnternet kullanıcısı yapacak demek ki. Üretilen yazılımların neredeyse hepsinin çeşitli veritabanı uygulamaları olması ya da çok basit

bilgisayar parçalarını bile Tayvan'dan getiriyor olmamız ne gam? Hepsini gayet güzel kullanıyor ve ticaretini yapıyoruz. Ya fiyatlarımız? Benim gibi küçüğün de küçüğü bir üreticinin (evet ben de bilgisayar topluyorum) Hollanda'ya rahatlıkla malzeme satabilmesi, Avrupa'dan gelenlerin burada çok çeşitli ve ucuz ekipman bulabilmeleri Türkiye'yi Avrupa'nın bir numaralı PC parçaları sağlayıcısı yapabilir. Tabii dalga dalga gelen krizlerimiz de olmasa. Önceki seneye kadar Avrupa'nın en büyük sabit disk dağıtıcısı bir Türk firmasıydı.

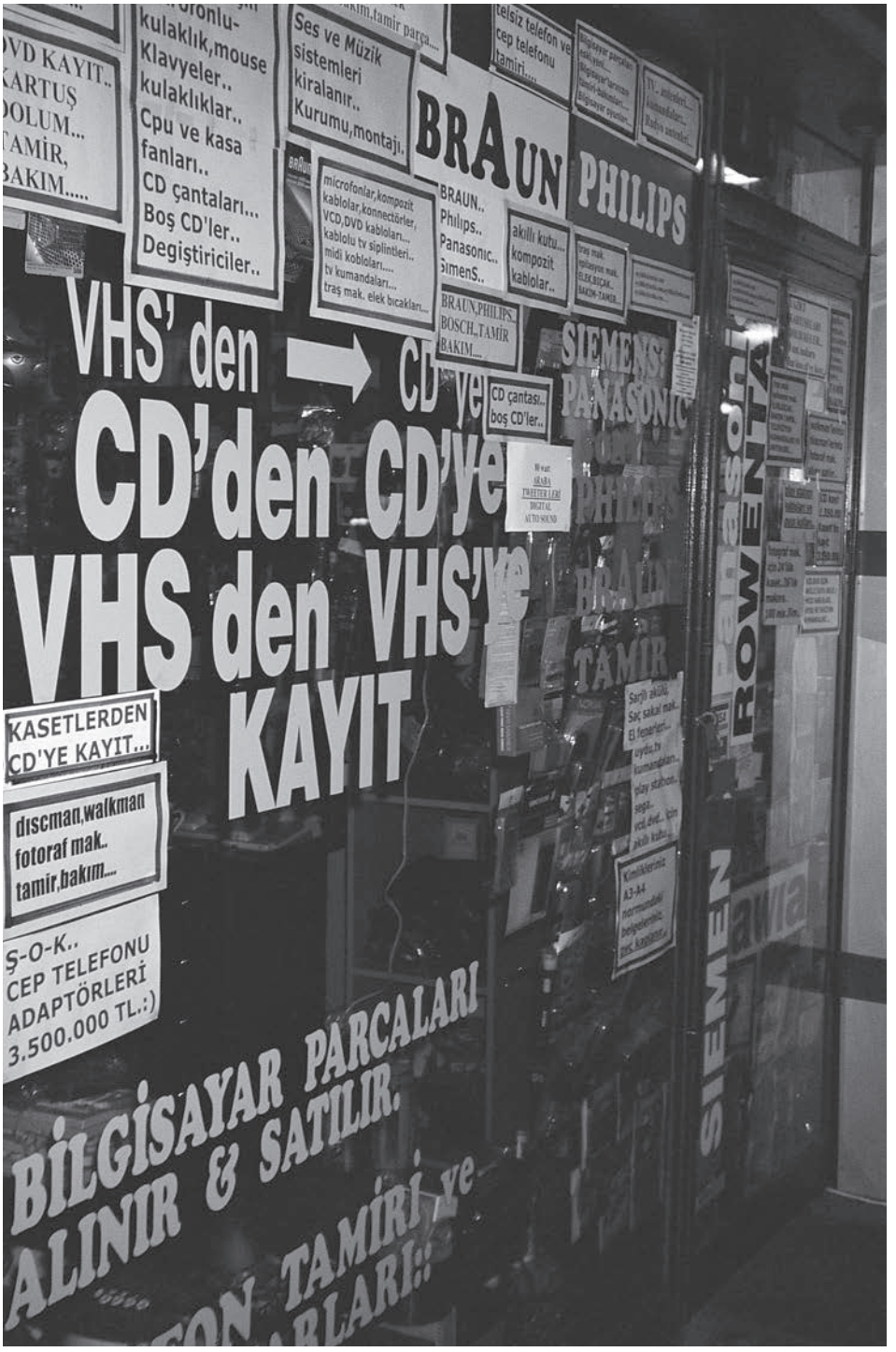
İstatiksel olarak Türkiye'de satılan bilgisayar sayısı gerçeğin çok altında. Markalı bilgisayarların (ünlü yabancı markalar, yoksa yerli bütün markalar, ne kadar tanınmış ve büyük olurlarsa olsunlar toplama) sayısı, ithalat miktarından belli oluyor, yerli büyük markaların da istatistiklere girdiği varsayılırsa çıkan sayı, Türkiye'ye parça olarak girip irili ufaklı binlerce bilgisayarcı tarafından toplanıp satılan PC'lerin yanında çok küçük kalacaktır. İstanbul bir geçit olarak, ülkeyi dışarıya bağlamakta ve dağıtım merkezi olarak hizmet etmektedir. Artık en küçük ilçede bile topladığı parçalarla makine yapıp satan işyerleri var.

Bütün bunların insani boyutunun da ülkemize çok uygun olduğunu unutmamak gerek. Üniversite karşısında fotokopi çekmekle başlayıp önemli dağıtıcılardan biri haline gelen insanlardan tutun, bilgisayar toplamaya başlayan otomobil galerileri, ek iş hatta hobi olarak başladığı program yazarlığından ayda binlerce dolarla ifade edilebilecek gelirlere kavuşan avukatlar, kriz üstüne kriz yaşayan yurdumda trilyonluk cirolara sahip şirketi batınca evinden web sayfaları yapmaya ve kendisine ait abonelik usulü çalışan siteleriyle hayatını gayet güzel kazanan eski mühendisler, bu her an değişen ve gelişen sektörde sabah uyanıp da bilgisayarcı olmaya karar veren bayilerin her türlü kaprisini çeken müşteri temsilcileri...

Önceki gün öğrendiğim bir gerçeği paylaşayım. Tek bir toptancı dostum, üç haftalık süre zarfında bir milyon yüz elli bin boş yazılabilir CD sattığını söyledi; Türkiye'de ne kadar büyük bir kopya yazılım ve film pazarının olduğuna bir delil. Singapur ve Rusya dışında dünyanın en büyük boş CD tüketicisiyiz. Çünkü kopyalıyoruz. Her yanda CD tezgâhları var. Mahalle köşelerindeki bilgisayarcılar, ucuz, bakımı kolay makinalarla varoşlardan en lüks semtlere kadar teslim alıyorlar kentleri, bilgi çağı en alaturka yöntemlerle dalga dalga sarıyor ülkeyi. Takım elbiseli, jöleli saçları, işbilir gülümsemeli yüzleriyle boy gösteren bilişim profesyonellerini boşverin. İstanbul,

Gibson'un tasvir ettiği gibi bir yer olacak 25-30 yıl içinde. Bizi sibernetik organizmalar haline getirecek minyatür bilgisayarlar derialtımıza, gözlerimize takılacak hale geldiğinde, düşüncelerimiz minyatür laser projektörleriyle önümüzde hologramlar olarak şekillendiğinde, 10 saniye içinde bize helikopter kullanmayı öğretecek programlar beynimize "download" edilecek yapıya ulaştığında Türkiye buna hazır olacak. Bunu da İstanbul'da okulu olmayan bu işi yoğun rekabet nedeniyle çok cüzi kâr hadleriyle yapan bugünün küçük bilgisayarcılarına borçlu olacağız.

Aldous Huxley *Cesur Yeni Dünya* adlı kitabında takvim başlangıcı olarak Ford'un seri imalata geçişini almıştı. Kitapta tarihler hep Ford'dan önce ve sonra şeklinde geçer. Çok çarpıcı bulmuşumdur bu fikri ben. 20. yüzyıl temel olarak Ford'un bulduğu ve otomotive uyguladığı bu fikrin çevresinde gelişmiştir. Herkesin otomobil sahibi olabilmesi, petrol talebini patlatmış, bu patlayan talep de sonunda iki dünya savaşı ve yüzlerce başka ölçekli savaş olarak geri dönmüştür. Sanıyorum 21. yüzyıl da benzer bir hal alacak. İster beğenelim ister beğenmeyelim Bill Gates adındaki, hukuk fakültesinden terk bir adam, bilgisayarı herkesin evine sokmuş, İnternet gibi nükleer savaşı atlatmak üzere tasarlanmış bir yapının iyisiyle kötüsüyle hepimizle buluşabilmesi için gereken altyapının oluşturulmasını sağlamıştır. Bundan bir elli yıl sonra tarihler Gates'den önce ve sonra diye anılırsa şaşmayacağım. Savaşlar olur mu bilemem ama teknoloji bizi o eski Çin bedduasındaki gibi "Çok ilginç zamanlara" hazırlıyor. Türkiye de son 15 yıl içinde alaturka da olsa bu yapının içinde artık. Hem de eskisi gibi takiple yetinmiyor. Sıkışık ve itiş kakış içindeki ön sıralarda. Sanırım sonunda sokaklarda içinde ne olduğunu tam olarak bilmese de kopyaladığı CD'leri satan çocuklara bayağı bir şeyler borçlu olacağız.

VHS' den
CD'den CD'ye
VHS den VHS'
KAYIT
KASETLERDEN CD'YE KAYIT...
discman,walkman fotoraf mak.. tamir,bakım...
Ş-O-K.. CEP TELEFONU ADAPTÖRLERİ 3.500.000 TL.:)
BİLGİSAYAR PARÇALARI ALINIR & SATILIR.
Ses ve Müzik sistemleri kiralanır.. Kurumu,montajı..
kulaklık,mouse Klavyeler.. kulaklıklar.. Cpu ve kasa fanları.. CD çantaları... Boş CD'ler.. Degiştiriciler..
BRAUN
PHILIPS
BRAUN.. Philips.. Panasonic.. SimenS..
BRAUN,PHILIPS.. BOSCH..TAMİR BAKIM....
akıllı kutu... kompozit kablolar..
CD çantası.. boş CD'ler..
SIEMENS PANASONIC
TAMİR
SIEMEN
Panasonic
ROWENTA

İnternet Kafeler: Oyun ve Cemaat

CEM CEMGİL

Kişisel bilgisayarların Bill Gates'in bile ummadığı bir hızla gelişip yaygınlaşmasıyla İnternet (post)modern dünyanın vazgeçilmez –bu vazgeçilmezlik ister yaratılan/ortaya çıkan hipergerçekliğin neden olduğu bir yanılsama, ister gerçekliğin evrildiği yön olsun– bir yer edindi. Türkiye'de 10 yıl önce kullanılmaya başlanan internet birçok alanda değişikliklere neden oldu. Bu değişikliklerin en önemlilerinden biri internet erişiminin %42'sinin gerçekleştiği, kentin yeni kamusal eğlence mekânlarından olan internet kafelerin açılmasıdır.

Bundan yaklaşık 7 yıl önce hayatımıza giren internet kafeler kamuoyunca, bilginin ve teknolojinin demokratikleşmesine muhtemel katkıları nedeniyle ilk aşamada coşkuyla karşılandı. Birçok girişimci "her sokakta bir internet kafe" şiarıyla hareket ederek İstanbul'u kısa zamanda internet kafeye boğdu. Bu patlamada, malum piyasa koşulları içinde sadece güçlüler ayakta kalabildi. Ancak yine de internet kafeler özellikle 13-25 yaş arası gençler için kentte yeni bir toplumsallaşma alanı oluşturacak kadar yaygınlığını korudu. Denetiminin dışında gelişmelere pek alışkın olmayan devletimiz bir tanım getirme ihtiyacı duydu. 30 Aralık 1999 tarihli Resmi Gazete'de şöyle tanımlanıyordu internet kafeler: "İçerisinde bulunan internet bağlantılı bilgisayarlar sayesinde oyun oynamaya ve uluslararası yayınları takip etmeye müsait, alkolsüz içeceklerle birlikte hafif yiyeceklerin de verildiği umuma açık işyerleri". Biz internet kafelerde tanımın dışında kalan eylemlerde bulunmanın suç unsuru oluşturup oluşturmadığını düşüneduralım, önceleri "bilgi ve eğitim yuvası" olarak adlandırılan internet kafeler "kötülük yuvaları" olarak anılmaya başlandı. "Çocukların ve gençlerin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve ahlaki gelişimleri"yle yakından ilgili olan ve bu konulardaki "hassasiyet"ini her fırsatta dile getirmiş olan devletimiz bu konu-

ya müdahalede gecikmemiştir. Peki, internet kafelerin, çocukların ve gençlerin gelişimini olumsuz yönde etkileyen niteliği neydi? İki temel neden gösteriliyordu. Bunlardan ilki tüm dünyada önemli arama motorlarında (Altavista, Google, Yahoo) hakkında en çok arama yapılan pornografik sitelere internet kafelerden erişilmesiydi. Pornografik sitelere erişim, "yap, ama gizli yap" anlayışının bir sonucu olarak çeşitli yasal düzenlemelerle kamusal alandan özel alana taşındı. İkinci "kötü" nitelik ise internet kafelerin gelişim sürecinin, kıraathanelerin kahvehanelere dönüşmesi süreci ile arasındaki analojik bağın oluşmasının nedeni olan ve arama motorlarının listelerinde yine üst sıralarda bulunan oyunlardı. Aslında tam da bu "kötü" nitelik, internet kafelerin kentin yeni eğlence mekânlarından biri haline gelmesindeki temel etkendir. İnternet üzerinden sohbet (chat) de yaygın olarak karşılaşılmasına rağmen oyunun oynadığı rolü oynayamamıştır.

Oyunun internet kafelerde oynadığı rol geçmişte birkaç kamusal eğlence alanının farklı yaş gruplarına hitap ederek oynadığı rolün bir benzeri olmakla birlikte, internet kafelerin bu üç alanı birleştirmesi açısından kentin eğlence anlayışına yepyeni bir açılım getirdiği görülmektedir. Bu üç kamusal alan (istisnalar bir yana bırakılmak üzere) 15 yaş altının gittiği atari ve bilgisayar oyunu salonları, 15-20 yaş arasının gittiği bilardo salonları ve 20 yaş üstünün gittiği kahvehanelerdi. Bu eğlence mekânları da internet kafeler gibi kolektif olarak lanetlenen yerler haline gelmelerine rağmen her zaman popüler eğlence mekânları olma özelliklerini korumuşlardı. Üçünün ortak özelliği, onları eğlence mekânı olarak anlamamıza neden olan oyunlardı. İnternet kafeler bu üç eğlence mekânına gidenlerin hepsine birden hitap etmesinin yanı sıra bunların hiçbirini tercih etmeyen insanların da vazgeçemediği mekânlar oldu. Sadece radyo ve televizyon gibi toplumsal olmaktan öte daha çok bireysel bir eğlence olanağı sağlayan kitle iletişim araçlarından sonra, kentlinin en yaygın başvurduğu toplumsal eğlence alanlarından birini yarattı internet kafeler. Neden oyunlar bu kadar çekicileştirdi internet kafeleri? Dwight Macdonald'ın iddia ettiği gibi çocuklar yetişkin ve yetişkinler çocuk mu oluyordu yoksa?

Oyunların etkilerini anlamak için bir örnekten yola çıkılabilir: Counterstrike. Half-life adlı oyuna yama olarak geliştirilen ve İstanbul'da oyun oynanan her internet kafede her an oynanan bu oyun yapısı gereği çokoyunculu (multiplayer) olarak oynanıyor. Aynı salonda bulunan oyuncular birbirlerini sanal/sayısal ortamda öldürüyorlar. Biri gerilla diğeri de kontrgerilla olmak üzere iki ekiple oynanan oyun kimine göre insanları şiddete sürüklerken, kimine göre de takım ruhunun gelişmesini sağlıyor. Kimin haklı olduğu bir yana,

ortada bir gerçeklik var: bu oyunun her yaştan, cinsiyetten, sınıftan oyuncuları var, oyun için turnuvalar düzenleniyor (hem Türkiye'de hem de diğer birçok ülkede), oyuncular internette klanlar oluşturarak "gerçek" yaşamdaki kimliklerinin dışında yeni bir toplumsal kimlik ve statü ediniyorlar. Bu oyun aracılığıyla, internet kafelere giden insanlar hem kafenin sürekli müşterileriyle hem de sanal/sayısal ortamdaki diğer oyuncularla klanlar kurarak cemaatleşiyorlar. Bu cemaatlerin içinde de güç ilişkileri var fakat bu ilişkiler bir tür meritokratik yapı oluşturuyor.

Son bir-iki yılda getirilen yasal düzenlemelerle internet kafelerin yapıları tümüyle değişecek gibi görünüyor. İnternet kafelerde oyun oynatılması yasaklanıyor; oynatılırsa oyun yeri ruhsatının alınması, oyun yeri ruhsatı alınırsa da eğitim kurumlarının açık olduğu saatlerde çalışmaması gerekiyor artık. İnternet kafelerin yaşamlarımızda neden olduğu değişimler ister olumlu ister olumsuz sonuçlar doğursun, kentli gençliğin bu mekânlarda kendine yeni bir yaşam alanı ve eğlence anlayışı yarattığı bir gerçek ve bu gerçeklik sınırları belirlenmiş de olsa kendi dönüşümünün dinamiklerini yaratabilecek nitelikte.

Aslı Altan. Sinema oyuncusu, arkeoloji okudu. Halen Safran lokanta-barın sahibi.

Aslen Karadenizliyiz. Çocukluğum o civarda geçti. Annem Bebek'te sahaftı. Annemin çevresi benim de çevrem oldu hep. Bugünkü ilişkilerimin çoğu çocukluğumdan kalmadır. Bir ara sinema da yaptım. Şimdi izleyici olmanın dışında sinemayla ilgim kalmadı. Dolunay, Sis, Bütün Kapılar Kapılıydı, Düğün, Kurt Kanunu adlı filmlerde oynadım..

Safran'ın diğerlerinden farkı ne?

Safran'ın müşterileri daha çok ressamlar, sinema çevresi, sanatçılar. Laila, Reina gibi yerler altın dönemlerini yaşadılar. Göreceksiniz çok yakında hepsi tepetaklak olacak. Çünkü fazla vasatlar. Bir kalite tutturamıyorlar. Asıl önemlisi korkunç kavgalar çıkıyor. Bunlar televole kültürüyle bir arada büyümüş yerler. Ben Safran'la örnek olmak istiyorum. İstanbul'un yeni eğlence hayatı böyle olsun istiyorum. En azından "İstanbullular" gelebilsin. Burada İstanbullulardan, gerçekten İstanbulluları kastediyorum. Bir zamandır bu insanlar evlerine kapandılar. Halleri vakitleri iyi ama şöyle keyif yapmak için, kafa dinlemek için gidecekleri bir yer bulamıyorlardı. Ne gazino var, ne de onlara göre bar, diskotek, lokanta. Bizim hedeflediğimiz insanlar bunlar. Safran'da da bir alay body guard var, bizde de arabaları alan valeler var, altmış tane garson çalışıyor ama o televolede gördükleriniz burayı tercih etmiyorlar. Buna en çok biz memnun oluyoruz. Gelseler muhtemelen dünyanın bu en güzel manzarasına sırtlarını döneceklerdir.

Söz konusu eğlence yerlerinin Amerika'da, Avrupa'da eğitim görmüş bir süper-vizörü filan var mı?

Yok, bunlar aslında iyi para kokusunu alan işadamları. Dekorasyon, ses-ışık düzeni filan yaptırıyorlar. Paparazzilerle de gayet sıkı fıkılar tabii.

Safran'da hangi müzikler çalınıyor?

Ben insani müzik çalıyorum; rock, etnik, caz, ara sırada hoş Türkçeler. Arka tarafta ise daha modern müzikler çalıyoruz. Hip-hop, house, tekno-house modern şeyler yani. Liman Lokantası'nın sevilen yemekleri vardı. Biz onları da yapan bir dünya mutfağı amaçladık. 2000'li yılların Liman Lokantası'nı diriltttik, şimdi yaşıyor. Üç yıldır burayı almak için uğraşıyordum. Beyoğlu'nda Safran'ı yarattım ve tutturduğum zaman böyle büyük bir yeri düşünmeye başlamıştım. Çünkü Beyoğlu Safran İstanbullulara artık dar geliyordu. Safran bazıları için çok paşa paşa bir yer. Oralarda bulduklarını bizde bulamıyorlar. Onlarınki eğlence değil ki, o kudurmaca, ona eğlence denmez.

Internet
Cafe

İstanbul: Bir Eğlence Megalopolü

AL‹ AKAY

Postmodernleşen toplumsallık içinde, ekonomik çelişkilerin yerine ikame edilen kültürel çelişkiler bizi için "eğlence toplumunu", Pop Art'ı görünür hale getirdi. 1960'lı yılların Amerika'sında ve daha sonra da Avrupasında başlayan bu görüntüler 1990'lı yılların İstanbulunda daha belirgin hale gelmeye başladı. 1990'lı yılar; bir evvelki nesle nazaran, çok daha hafif, çok daha batılı ve çok daha apolitikleşmenin verdiği kararsızlık içindeki bir gençliği verdi. Bu apolitiklik beraberinde "kayıtsız şartsız gençliği" sundu. Egemenlik kayıtsız şartsız milletin olmaktan çok milletin fragmante bir hale girdiği, heterojen grupların meydana çıktığı, toplum yerine sosyallikler analizi diye adlandırdığımız bir analiz biçimini gerekli kıldı. Homojen toplum ortadan kalkmaya başladığı gibi, belki de toplumların asla homojen olmadığını anlamaya başladık. Bu nesnesini kaybeden bir sosyolojinin krizini beraberinde getirdi.

İstanbul yurtdışından gelen insanların şaşkın bakışları içinde sabaha kadar yaşayan ve yaşarken de eğlenceyi götüren, taşıyan bir megalopol örneğini göstermekte. Ses kirliliğinden, eğlencenin sabaha kadar süren akışından, her saatte ayrı bir yer olarak sunulan eğlence merkezlerinden ibaret bir şehir halinde İstanbul karşımıza çıktı. Lazer ışıkları, havai fişeklerinin görgüsüzce kullanımı bize dev bir eğlence hayatının tüm görsel ve işitselliğini sundu. Daha önceki nesil ise bu gidişata ya imrenerek ya da kınayarak bakıp durmaktalar.

1970'lerden 2000'lere Eğlencenin Dönüşümü

1970'li yıllar içindeki gece eğlence biçimleri arasında bugün hâlâ varlığını sürdüren, sabaha karşı gerçekleştirilen "araba yarışları" gelmekteydi. Fenerbahçe'nin ünlü yarışları bir yandan "orta sınıflaşmış" bir çayhane mekânında kurulmaktaydı, ama diğer yandan tırlarla ABD'den gelen Corvette'ler veya

Almanya'dan ithal edilmiş sıfır kilometre Porche'lerle kendilerini orta sınıf karakterinden ve görüntüsünden ayırmasını bilmekteydi. Burada önemli gibi duran, "arabesk" müziğinin bu atmosferin fonunda duyulan müzik olmasıydı ve bu görüntü klasik okumuş burjuva orta sınıfın mensuplarını şaşırtmaktaydı. Eleştiriler hafif batı müziğinin dinlenmemesi yönündeydi. Fantazi müzik türü kendisini daha batılı yerlerde, diskoteklerde göstermekteydi: Rejin, Modül, Moda Kulübü, Cercle d'Orient veya Kulüp 33 ve Top Pop gibi gece kulüpleri, batılı müziğin dinlendiği ve o zamanın danslarının icra edildiği; cin fitz, cola-viski içildiği mekânlardı. Bara bakıldığında içkinin "ithal ikameci" bir ekonomi politika içindeki fakir görünümü bugünle kıyaslandığında çarpıcıydı. Ankara viskisi, Coca Cola, Rakı ve Tuborg ve de Efes biraları en çok tüketilen içkiler olarak duruyordu. Yabancı olanın pahalılığı ve enderliği, Tekel ürünlerine endekslenmiş bir ortamı doğuruyordu. Şarap kültürü ise hemen hemen yok denecek kadar azdı. Dönem yeni yeni toplumsal ayrışmanın adlandırıldığı bir dönemdi ve "kıro" sözcüğü bu taşralı kültürün mensupları için sıkça kullanılmaktaydı. Bugünkü yakası bağrına kadar açık timsah yakalı gömleklerden görünen madalyonu taşıyan kıllı göğüs ve bol paça pantolonlardan ortaya çıkan yumurta topuklar "kıroluğun" göstergeleri arasındaydı. Bir başka anlamda da "serseri görünüm" için bu kıyafetleri giymemek hanım evlatlığı ile özdeşleşmekteydi. Eğlence kültürünün 1960'lı yıllarda İstanbul doğumluların batılı eğlencelerine, Lebon veya Markiz tipindeki kafelerine veya geceleri gidilen ve kadın ve erkeğin birlikte dans ettiği, bugün adına pavyon denilen mekânlara karşın; 70'li yıllar "kırolaşan bir taşra-arabesk burjuvazisinin" öne çıktığı yıllardır. Orhan Gencebay ve dolmuş şoförlerinin dinlediği bu müzik daha o zamanlar bugünün gece mekânlarında olduğu gibi dans edilen müzik olarak algılanmamaktaydı. Bunu ayaktakımı insanları ve kenar mahalle kadınları dinler ve zevk alır kanısı yaygındı. Oysa bu böyle olmadı, biliyoruz.

1980'li yıllara gelindiğinde şehrin "gece eğlencesi" kültürünün güney sahillerine ve özellikle de Bodrum gecelerine doğru kaydığını görmekteyiz; 12 Eylül darbesi ve sıkıyönetim geceleri geç saatlere kadar müzik dinleyip dans etmeyi ve gecenin sonunda da batı fantezi müziğinin yerine gelen ve yerelliğimizi bize kuvvetli bir şekilde hatırlatan oryantal müzikle göbek atmayı engelliyordu. Siyasi hayattaki tıkanma, eğlence hayatının tıkanmasını da beraberinde getirmişti. Askerin yollarda, geceleri insanları arabalardan indirip yaptığı kimlik kontrolleri sırasında fazla tehlikeyi göze alamayan genç burjuvazi, eğlencelerini sadece Avrupa'ya gittiklerinde gerçekleştirebiliyordu.

1983 yılında Özal'ın seçimleri kazanması ve yeni bir "zengin sınıf fraksiyonu" yaratması ise "arabesk burjuvazisine" nasip oldu. Taşralı siyaset, karakterini taşralı kültürde bulmaktaydı. Göçün ve çok kültürlülüğün de burada yeni bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Tatlıses ve Küçük Emrah bu sırada ünlendiler; ve eğlence türü içine "arabesk şarkıcıları" tam olarak yerleşti. Ajda Pekkan'ın bile bu sıralardaki müziği değişime uğradı az bir süre için bile olsa. "Mavi mavi masmavi" ile Tatlıses, Büyükada'nın gece hayatına girerken aynı zamanda şehir kültürünün de değiştiğini gösteriyordu. Bu batıda da Rai müziğinin öne çıkmaya başladığı "göçmen-urben-lerin" kültürünün moda olmaya başladığı yıllara da rastlamaktadır. Transnasyonel sermayenin içinde kendisini bulan Özal burjuvazisi ve bu dönemde "palazlanan şirket kültürü" reklamcılıkla birlikte yeni bir atılım yaptı. Şener Şen'in oynadığı "Arabesk" filmi bu müzik ve kültürüyle dalga geçmiş olsa bile, bu müziği, seyredenlere bal gibi dinlettiriyordu. 1980'li yılların ikinci yarısı Rock kültürünün gelişmeye başladığı ve Köprüaltı mekânlarında "takılındığı" dönem olarak önemlidir; çünkü bu durum 1990'lı yılların hemen başındaki Rock kültürü ve Beyoğlu ile ilişkinin kurulmasında önayak olacaktır. Kendilerini taşra burjuvazisinin kültürüne ait gibi hissetmeyen bir genç şehirli grup, bu dönemde Rock hayatının temellerini atmaktaydı. 1960'lı yıllarda Erkin Koray, Cem Karaca ve Moğollar, Ersen gibi şarkıcıların marjinalleştirdiği ve Erol Büyükburç'un da popülerleştirdiği Elvisçi Rock görüntüleri bu dönemde, içeriden gelişen bir dinamikle ortaya çıkmaktaydı. 1990'larda ise Beyoğlu, Tarabya'ya nazaran, yerleşik eski İstanbul burjuvazisinin mekânı olmaya başlamıştı bile. Kırolara Arap ve arabesk kültürü bırakılırken Ortaköy ve Beyoğlu daha batılı normlara kucak açmaktaydı. Sanatçılar, entelektüeller ve gençliğin birlikte oluşturduğu bu kültür içinde Taksim's bir yeni ışık olarak ortaya çıkmaktaydı. Underground partilerin düzenleyicisi olarak akılda kalan "Arhan'ın Partileri" yeni marjinal mekânları değerlendirirken, aynı zamanda sanatsal olan ile parasal olanı yanyana getirmeyi başarmaktaydı. Un Fabrikası gece eğlencesi partisi bunun bir sınırını koydu. Biranın bakkal fiyatına satıldığı partide smokinli ve gece elbiseli insanlar sokaklarda yaşayan fakir halkın ve sokak çocuklarının hayret dolu bakışları içinde araba farlarının ışığında eğlence mekânına giriyorlardı. Buraya gelen smokinli beyefendilerin ceplerinde bakkal fiyatına bira alacak bozuk para bile, belki, yoktu.

Gelişim çizgisi bu yöndeydi; Vakko'nun biraz yapay da olsa Çiçek Pasajı'nda düzenlediği gecelerdeki batılı ve bohem görünüm parasal olanı marjinal

olanla birleştirmeye başlamıştı. Küresel BOBO kültürü (bohem burjuvazi) her megalopolde olduğu gibi, İstanbul'da da gerçekleşmekteydi. 19-20 adlı mekân gece hayatına bu sırada girdi. Gay kültürü de kendisini küresel kapitalizmin kültürü içinde görmekteydi ve bobo'ları buraya çekmekteydi. Asmalımescit meyhaneleri de bu anlamda "entelektüel bir orta yaşlı grubun" mekânı olmaktan çıkarak yavaş yavaş gençliğin de mekânı olmaya başlamıştı. Bobo'ların tercih ettiği, yerel kültür ve marjinallik küresel trendleri izliyordu. Paris'te Saint-Germain yerine Bastille'in tercih edilmesi gibi, eğlence hayatı da Beyoğlu'nu tercih etti. Ancak bu kültürel bölünmenin ciddi bir şekilde kendisini gösterdiği yıllar olarak akılda kalacak zannediyorum; çünkü Tarabya sönerken, Levent ve Etiler, bankaların da o mahallere yakın olması dolayısıyla gece eğlence hayatının başka bir bölümünü oraya çekti. Burası "yeni burjuvazinin" mekânları olmaya başladı ve TELEVOLE kültürünün ve "toponlaşmanın" bir merkezi oldu. Beyoğlu 1970'li yılların Fenerbahçesinin ayarı olan Bağdat Caddesi gençliğini kendisine yakınlaştırırken, Etiler de bu bakımdan yeni burjuvazi yeri olarak gözükmektedir. Kiralardaki aşırı artma bu "eğlence ve görünme" (televizyonlardaki Televole programlarının çoğalmasıyla birlikte teşhirciliğin yükselmesi Cannes plajlarında film festivali sırasında "bir yönetmen görür mü?" heyecanı ile soyunan genç yıldız adaylarının tavırlarına benzer niteliktedir) yerlerini içki ve şarkı tüketiminin "en pahalı" şartlarda gerçekleştirildiği; Türk Pop ve sinema yıldızlarının "takıldığı" mekânlar olarak gösterdi. Pop şarkıcılarına eklenen mankenler ve futbolcular ise genç playboylarla birlikte "ihtişam ve zenginliğin" en çok "harcanan" yerleri oldu bu tip eğlence yerleri.

Günümüzde ise bobo'ların moda olması ve çoğalmasıyla birlikte, hem kıyafetlerde hem de davranış ve tüketim kalıplarında bir rahatlama boy gösterdi. Lastik ayakkabılar ve t-shirtlerle gidilen bu mekânlarda alkol tüketimi artık küresel boyutlarda olmasına rağmen yerel ezgiler taşımaktadır. Küreselleşmenin, beraberinde bir yerel kültürü de canlandırdığının en güzel örneklerinden biri, gece hayatında gözlemlenebilir. Burada özellikle Safran'ın ilginç bir konumu olduğunu söyleyebiliriz. Burada özellikle klasik burjuvaziye ait bir kültürel ortamdan gelenlerin 1970'lerin tersine arabeske ve Orhan Gencebay'a ironik bir şekilde yaklaşıp, neredeyse sevme boyutlarında; sevgi ile alayı birbirine karıştırarak eğlendiklerini gözlemlemek mümkün gibi duruyor. İçlerinden sıkılan olmuyor değil; ama bir süre sonra arabesk müziğinin tekno ile karışan hareketine vücudunu ritmik bir şekilde bırakıyor. Kafe fiyatlarına içilen içkilerle birlikte DJ'lerin ve özelikle Altan'ın

müziğini takip eden bir güruh, gece yarısından itibaren Orhan Gencebay'ın yeni "mikslenmiş" tınısıyla herkesi havaya sokmakta olağanüstü bir rol üstleniyor. "Batsın bu dünya" hiçbir dolmuş şoförünün dinlemediği bir efekt ile birlikte geceye ateş katarak, vücutları kıvraklaştırarak, oryantalleştiriyor, "ötekileşmeyi" kendi içine çekiyor, bastırıyor, içinde kıvırıyor ve neredeyse bir anda yok ediyor. Kendi iş hayatı konumunu askıya alan insanlar ortak bir duygu içinde, empatiyi şiar etmiş marjinal trendin içinde Türk Pop'unun sözlerini hep bir ağızdan söyleyerek dans ediyor ve bir şeyleri paylaşmaya başlıyor. Belki de bireyleşmenin hâkim olduğu, söylendiği veya iddia edildiği postmodern dönemin "rave" ile ilişkisi bu şekilde başlıyor. Dokunan, sürtünen, temas ederken heyecanlanan vücutların kıvraklığı ter kokusuyla alkolü karıştırdığında yan yanalığın verdiği kolektif cemaat, tanıyanı tanımayana yaklaştırıyor. Yapışan hareketlerin ve cinselliğin doruk noktasına geldiği an aynı zamanda bu cinselliğin simülakr boyutunda da yaşandığı anlara tekabül ediyor. Tam olarak bir taklitten çok herkesin "ortak bir duygu" içinde trendleri takip ettiği sallanma biçimi dans denilen egzersizi gecenin karanlığında aydınlatıyor. Bir gün sonra birbirlerine ancak uzaktan "merhaba" diyecek kişiler kıvrak vücutlarını birbirlerine değdiriyorlar. Bir tür cinselliğin yukarı boyutlarda (masaların üzerine çıkılıyor) "oynandığı" eğlence anı tam bir kolektif duyguyu geceye katıyor. Maçlardaki "ortak ülkü" burada "ortak duyguyla" karışıyor. Hatta aynı müziklerin stadlarda ve gece klüplerinde çalındığını bile söylemek mümkün. Gece maçlarının bir "uygarlaşma" olduğunu söyleyen köşe yazarlarına hak mı vermeli?

Gecenin akışı aşağı yukarı bir meyhanede yiyip içmekle başlıyor veya bir galeriden çıkıp yemeğe gidiliyor. Sonra mekânlarda rastlaşmalar başlıyor ve birbirlerine eklenen gruplar söz vermişcesine aynı mekânlarda birbirlerine zincirlenerek büyüyorlar. Bir tren gibi eklenerek büyüyen ve rayların açılmasıyla yollarını değiştiren trenler gibi, insanlar da oradan başka bir yere doğru yollanıyorlar. Safran çıkışı, Privé olabildiği gibi, Seventh House da olabiliyor. Bu mekânlarda ise iki ayrı müzik ve iki ayrı cemaat var. Birincisi "gay bar" olarak bilinen ama, çok da marjinal sayılmayacak bir mekân; hep bir ağızdan Türk pop şarkıları söylenerek Safran'ın yaydığı havaya en son parçalarla devam ediliyor; halbuki ikincisi, Privé'nin kutu gibi mekânının yanında devasa bir gece kulübü ve iki ayrı salonda iki ayrı müzik söz konusu: Biri hard tekno, diğeri ise "tabir-i caizse" "light tekno" olarak nitelendiriliyor. Burası da heterojen bir yer ve daha çok genç insanların bulunduğu dikkat çekiyor. Ama ikisin-

de de tıpkı Nu Pera'da olduğu gibi, paparazzi'lerin "açık veya gizli" bir şekilde yığın haline geldiği veya "sotaya yattığı" görülüyor. Bunun anlamı da tabii ki, sosyete dergilerinin sayfalarında görünmek demek. İsteyerek veya istemeyerek. Burada işte sosyete dedikodularına başlanıyor ve gece hayatının gizliliği Paparazzi programlarında açığa ve aydınlığa çıkarılmaya çalışılıyor. Burası artık spekülasyona açık bir yer. Yaz ayları ise Leila ve Reina gibi Boğaz'ın karanlık sularına bakan ve ışık ışık bir yeme içme ve dans etme kültürünün yaşandığı mekânlar söz konusu. Bir yanda sefalet diğer yanda ihtişamıyla şehir kültürel çelişkilerinde yatan ekonomik eşitsizlikleri görünür hale getiriyor. Eğlencenin yaşandığı mekânlarda her şey yan yana ve iç içe olduğu kadar teknonun gürültüsünde ve ritminde kimse kimseyi tanımıyor; sadece bakışlar ve dans eden vücutların birbirleriyle "beden dili" konuşmaları söz konusu; bir de bu beden dilini açıkça izlemeye çalışanlar var: Bir tür teşhir ve röntgencilik ilişkisi. Ama herkes kendi rolüne ve karşı-partnerine açık bir şekilde davranıyor. Yani bir cazibe simülasyonu söz konusu. Burada daha çok bira veya su tüketimi dikkati çekiyor: Gecenin geç saatleri belki de daha çok içkiyi kaldıramayan bedenlerin konuşmasını izliyor. Red Bull ve Absolut vodka sonrası bir karışım, enerjiyi alkolle patlattığında, hareketin kontrolü de değişiyor, otomatikleşiyor, serbestleşiyor ve bir ağızdan söylenen pop şarkıları gibi, burada da, teknonun ritmi bedenleri sallıyor. Buraları artık "beni gördün mü?" yerleri değil. Anonimleşen nötr mekânlar. Kimin kim olduğu ve ne iş yaptığından çok bedenini nasıl sallıyor olduğu önem kazanıyor. Anonim bir bedensel ilişki aynı zamanda "beden dilini" de kolaylaştırıyor. Ama bu anonimlik, Harlem barlarındaki mahallelinin gittiği yerlerin anonimliği gibi değil. Dikkat etmek lazım. Buraya giriş birçok kimse için fahiş denebilecek durumda ve de kapıda bir "seleksiyon" yapılıyor. Demek ki, bir çevrenin, bir giyinme biçiminin ve davranış şekillerinin ve de isimlerini kapıya "vip" olarak yazdıranların mekânından söz etmekteyiz. O halde bir "sınıf fraksiyonu" içindeki anonimlikten bahsetmekteyiz.

Buradan çıkışta yine Beyoğlu civarında bulunuluyor; enerjiniz bitmediyse ve mütemadiyen "eğlenmek isteniyorsa" Sıraselviler barlarında gecenin sabaha doğru gittiği zamanlarda canlı müzik dinleyebileceğiniz ve bira içmeye devam edeceğiniz yerler de var: Kemancı alt ve üst kısımları iki ayrı konserle birbirlerini bekleyenlerle dolu. Buradaki Rock ağırlıklı elektronik müzik ise, belki de "etnik müzik " sevenlerin çıkıp giderek, hemen yanda bulunan Şaman'a uğramalarıyla etkili bir hale geliyor. Burada ise sabaha kadar dans edenleri veya hafta sonları canlı müzik konserlerini izleyerek dans edenleri izlemek mümkün.

Biraz daha gezmek istediğinizde ise, yine "case de depart"a doğru dönebilirsiniz: Switch veya Reaktor ve diğer özel geceleriyle Park Orman tekno müziği ve konserleriyle birlikte gecenin gençliğine hizmet vermekte.

Bu güzergâh bir tane seçenek olarak karşımızda durmakta ve herkesin başka tercihleriyle Dulcinea ile veya Soho ile ya da Godet ile araları iyi olabilir; oradaki DJ'lerin teknosuna takılabilirler. Ancak; burada önemle vurgulanması gereken bir şey varsa, o da müzik gruplarından çok DJ'lerin ön plana çıktığı ve gecelerin kahramanları olduğu olgusu; çünkü genç nesiller veya "böyle takılanlar" DJ'leri kovalamakta; yurtdışından getirilen DJ'leri takip etmekteler; onların "miksajlarıyla" eğlenmekteler. Bir tür "Da Da" gösterisinin konumlarında eğlence devam ediyor. Burada hiç bir kaygı olmaksızın gülme ve kendinden geçme dünyasının içindeyiz. Kaygıları, gündelik sıkıntıları bir kenara bırakmış gibi görünen; ama sadece aşklarını, sevgilerini kıskanan, birbirleriyle aşk kavgası yapan, maçist gösteriler sunan erkeklerin kız arkadaşlarına davranışlarını sergileyen bir kesimle iç içeyiz. Sorun yok gibi ya da sorun ekonomik olmaktan çok "zihinsel" ve "davranışsal" olarak gözükmekte.

Arabesk ve Aradalık Hali

1960'lı yıllardan itibaren, kentleşmenin büyümesi ve büyük kentlerin arasında "İstanbul'un taşının ve toprağın altın" olduğu kanısının yaygınlaşması; "her mahallede bir milyoner" yaratmaya çalışan siyasi otorite "zenginlik" üzerine söylemini kurduğunda karşımıza çıkacak olan ilk olgu "doğu ve batı müziğinin bir zenginleşmesi" olarak Orhan Gencebay figürüyle özdeşleşen, onun kentlerdeki "sefillere ve bahtsızlara"seslendiği müziğidir. Bu müzik ilk nesil kent kültürünü dikti karşımıza: Göç ile zenginleşmeye gelirken beraberinde kendi kültürünü de getiren ve bu kültürü kent kültürü ile karıştırarak yeni bir "ara kültür" ortaya çıkaran arabesk, bir çeşit "intermezzo"dur. Bu arada olma hali kimi kez sentez olarak adlandırılsa bile, bir ara kültürün oluşmasından başka bir şey değildir. Bu ikinci nesil ile daha da siyasi bir hareketi ortaya çıkardı: Cumhuriyetin yüksek kültür meydana getirme çabaları, klasik müziği kabul ettirme çalışmalarının Hümanizma söylemi ile birleştirilmesi, 1980 darbesiyle yeni bir dönemeç noktasına girdi. Bu sırada yasakların genelleştiğini seyreden Türk insanı arabesk yasağını da tanıdı. Burada Bülent Ersoy figürü ile 12 Eylül ideolojisi yasakları hem cinsel hem de kültürel olarak ortaya çıkardı. Eskişehir rehabilitasyonu, radyo ve televizyonda arabesk yasağı kapitalizmin her zaman olduğu gibi yasalardan daha rahat bir şekilde

kodlarını bozduğu ve kendi kodlarını kabul ettirdiği gerçeği 1983 sonrasında kendini bir kez daha liberalizm yüzü ile gösterdi. Turgut Özal figürünün kapitalizmin küresel boyutlarıyla yeniden gündeme gelen anlayışı Türk insanına siyaset ile pop-arabesk dünyasının barıştığını göstermekteydi. Popülizm burada 1970'lerdeki siyasi-ekonomik yüzüyle değil (yani alt kesimlere ve işçi sınıflarına hakları değil de ekonomik rahatlama imkanları sunulması ile ekonomik olarak iç pazara yönelik ithal ikameci büyüme), kültürel yüzüyle ortaya çıktı: Özal arabesk dünyasını bir popüler sermaye unsuru olarak göstermesini bilen ilk siyasetçimizdi ve bu daha sonra çeşitli partilere dağılarak büyüdü. Sosyal demokratlardan sol partilere ve hatta sağ liberal partilere kadar seçim kampanyaları bunu kullanmaktan geri kalmadı. İhracata yönelik yeni bir burjuvazi –ki buna "arabesk burjuvazisi" denilebilir– küresel liberalizmin alaturka işleyişini Türk toplumunun kuralı haline getirdi.

1990'lı yıllar bu süreci megalopoller dönemiyle birleştirdi: Büyük kentlerin dünyayı yatay bir şekilde kesmesiyle transnasyonal burjuvazi ulus-devlet sınırları değil de kentleşmenin refahı ve fakirliği üzerinden kurulu yeni dünya düzenini ve onun küresel liberal kapitalizmini sürdü önümüze. Sanat alanında bile alt ve üst kültür arasındaki hiyerarşinin yok olduğu üzerine sergiler yapıldı: Amerika'da ve Fransa'da reklam ve pop arasındaki dönemin en ünlü simalarından biri olan Pop sanatçıları dünya sanat piyasalarında rağbet gördü. Benzer bir şekilde Rai ve Rap müzikleri "göçmen-urben" kültürün en önemli göstergelerinden ve hatta direnme odaklarından biri haline geldi. Siyasi olarak

Saatte yaklaşık 32.000 yolcu taşıyabilen raylı sistemlerin 1 km.sinin maliyeti 15 ile 30 milyon dolar arasında değişiyor. Bu maliyet karayolu maliyetinin üzerinde gibi gözükse de sağlayacağı enerji tasarrufu, çevre düzenine etkileri, kullanım süresi, ulaşım kolaylığı ve güvenlik gibi kriterler göz önüne alındığında raylı sistemler karayolundan 6 kat daha ucuza mal oluyor. Oysa İstanbul'da yolcu taşımacılığının %94'ü hâlâ karayoluyla gerçekleştiriliyor. Tüm kentte trafikteki araçların % 78'ini otomobiller teşkil ediyor. Toplu taşıma araçlarının oranı ise % 22. İstanbul'da, günde 400 ila 600 yeni araba trafiğe çıkıyor. Bir otomobil ancak 5 kişi taşıyabilir. Özel otolarda ise bu sayı ortalama 1.8'dir. *İstanbul'da 1 gün içindeki araçlı yolculukların 1.591.965'i otomobille gerçekleştiriliyor. Boğaz Köprüsü'ndeki araç akışının % 80-85'ini otomobiller oluşturuyor. Bunların %60-65'indeyse tek kişi bulunuyor. Boğaz Köprüsü'nün hizmete girdiği 1973 yılından bu yana araç geçişinde %1.700'lük bir artış yaşanmışken, bu oran yolcu sayısında sadece %378.* Üç tarafı denizle çevrili ve nüfusu her geçen gün artan İstanbul'da deniz taşımacılığının payı her geçen gün düşüyor. Günde ortalama 10 milyon yolculuk yapılan İstanbul'da bu yolculukların sadece %4'lük payı deniz araçlarıyla gerçekleşiyor…

başlayan bu süreci kapitalizm, ticarileşmesini bildiği içindir ki, bu müzik plak şirketlerinin çoğaltarak genişlettiği bir ürün olarak hayatlarımıza girdi. Özal ekonomisi "özelleştirme siyasası" ile "özel radyoların ve televizyonların" önce illegal sonra ise legal yollardan yaşamlarımızı denetlemeye başlamasıyla "pop on" veya "top on"laşma başladı. "In ve out"larla konuşmaya başladık. Pop ve arabesk aynı sürecin yolcularıydı zaten, kentli Türk sanat müziği, Mısır filmleri ve "fantezi-aranjman" müziği arabeskin yolunu hazırlarken pop kültürünü kullanmışlardı, dergileriyle ve basınıyla. Yine bu süreci 1990'lı yıllarda izledik. Her şey poplaştı, magazinleşti ve medyatikleşti: televizyon ve eğlence programlarından haberlere ve hatta "Siyaset Meydanı"na kadar aynı süreci her alanda izledik. Futbol-taraftar müziği, mankenler ve pop müziği aynı yerin, mekânın "iletkenleri" oldular ve aldıkları enerjiyi bir bakır madeni gibi topluma geçirdiler. Siyasilerin de kullandığı bu pop-siyasetinin genişleyerek kapitalize olduğunu gördük. Sinemaya da girdi sonunda bu süreç ve hatta "direnen sanatçılar" çıktı ortaya. Medyatik ve popüler sermaye ile siyasi "laflar" söylenmeye başlandı: Hatta "Onuncu Yıl Marşı" bile söylendi.

Pop Kültürü ve Beden Teknolojisi

Pop ve arabesk endüstrisinin ülkemizde son 25 yıl içinde çeşitlenerek dallanıp budaklandığına şahit oluyoruz. Daha önce ithal ikameci bir politik ekonomiyi yaşayan Türk toplumsal hayatı, artık yeni liberalizm ve yeni sağ olarak adlandırılabilecek Özal dönemi politikalarıyla ihracatı desteklerken 1990'lı yıllara ithalat kaynaklı gelirlerle ve faiz rant politikalarıyla girdi. Aynı dönemde Pop yıldızlarının çoğalmaya başladığını gördük; bunlar arasında Tarkan en sivrilen isimlerin başında gelirken, Mahsun Kırmızıgül ve İbo ile birlikte Orhan Gencebay arabeskinin yeniden dönüşünü izledik. Ortaya çıkan tablo: Pop-arabesk ikilisinin bir tür "ozmos" oluşturduğu şeklindeydi.

Türkü ise 90'ların ikinci yarısında ivme kazandı. Bu dönem eğlence yerlerinin ve barların da çeşitlenmesini ve çoğalmasını gösterdi bizlere. Gençlik arasında rock ve grunge kültürü yeni bir "sol" hareketlenmeyi gösteriyor derken, İstanbul rock hayatı üzerine yaptığımız çalışma bize daha marjinal olduğu kadar aynı zamanda da "geleneksellikle-aşırılık" arasında bir yerde duran "yönsüzleşmiş" gençliği ortaya koydu: Küpe takmak ve oruç tutmak birlikte ele alınıyor ve gündelik yaşam pratiğinde gündeme geliyordu. Bazı rock yıldızlarının söylediğinin tersine rock'cu olmak "radikal" olmakla aynı anlamı taşımıyordu. Özal'ın Türkiye'nin politikasında görülen hem milliyet-

çi hem evrenselci; hem ilerici hem de gelenekselci karışımı, müzik endüstrisi kültürüne de yansımaktaydı. Maddi kültürün simgeleri "ayrışıklıklarıyla" zor okunur bir halde kendi çeşitliliğini imliyordu. Sembollerin yerleri değişti. Ve çözümleme açısından neticeleri belirlemeyen zorluklarla karşı karşıya geldik. Çoğu zaman "post-modernlikle" alakalandırılan bu durum "seçmeci" bir karmaşa kültürünü gözler önüne serdi.

Bu ortam içinde politik ekonomideki değişiklikler belirginleşmeye başladıkça yeni bir konfigürasyon izlendi. Milliyetçi ve İslamcı bir pop kültürü kendisini "neredeyse devrimci" söylem içinde belirgin kılmaya başladı. Ancak, yıldızlar da kendilerini yenilemek zorunda kaldılar: Emrah daha poplaştı ve modernleşme sürecine girdi. Kenan Doğulu ve Çelik modernliği ile daha milliyetçi-kemalist bir çizgi içine çekti kendisini. Tarkan ise yurtdışında parlayarak dünya Rai listelerinde ünlenirken, tıpkı Serdar Ortaç ve diğer benzerlerinin aynı sorunlarla karşı karşıya gelmesi gibi, askerlik meselesiyle uğraştı.

Ekonomik sermaye ile kültürel sermaye arasındaki ilişkiler Türk Pop yaşamı içinde ses sermayesi ile magazin basını arasında gelişti. Buna kültürel sermaye demek mümkün gibi durmuyor; ancak "popüler ve medyatik sermaye"den bahsedebiliriz. Aydınlara ait olan kültürel sermayenin karşısında "popüler ve medyatik sermaye" magazinleşen ve poplaşan dünyayı futbol dünyası ile birleştirdiğinde "Televoleler"de çoğalmalar görülmeye başlandı. Bunların yıldızları da, televizyon eğlence programlarından podyumlara kadar belli bir kesimi "tehlikelerle" dolu bir hızın içinde yaşamlarını sürdürdü. Mukayese en "başarılı" kimin olacağından geçtiği gibi, en çok kimin "görüldüğünü" de önemsetmeye başladı. Kral ve benzeri türden televizyonların yıldızları daha çok "Televole"lerde boy göstermeye başladı. Dizi filmlerin yıldızları "yeni starlar" olmaya başladı.

Bir tür Yeşilçam popüler mantığı bir kez daha televizyonlarda kendi kurallarını gösterdi; yıldılar stres ve başarı peşinde sermayenin uluslararası borsadaki hızını takip etmeye yöneldiler. Toplumlarımız da benzer bir şekilde topon'laşmaya başladı. Rekabet ve bedene yönelik endişeler hem yıldızların hem de onları kendilerine model olarak seçen izleyicilerin endişesi haline girdi. Tabii ki, bunun karşılığı yorulma ve yıpranmadan geçti. Hastalıklar ve kazalar birbirini izledi. Yüksek tansiyon, kalp, şeker, uyuşturucu kullanımı, kolit, stres, aşırı yorgunluk ve askerlik sorunları birbirini izledi: Fizyolojik ve psikolojik baskılar yıldızların hayatını karartmaya başladı. Estetik ameliyatlar

yıldızları topluma mal' etti. 1990'lı yıllar içinde batı kapitalist dünyasının en "vahşi" haliyle Pop dünyası hızla yıldız üretti ve bunların üzerlerinden paralar kazanılır oldu. Şöhret arttıkça talepler talepleri, yeni kontratlar kontratları izler hale geldi. Fetişleşen yıldızlar yeni yıldızlara yerlerini bırakır oldular. Hatta film dünyası bile bunu kendisine şiar etti ve Türk filmleri pop yıldızları sahneye koyarken daha marjinal sinemacılar özellikle tanınmayanlara roller vererek bu poplaşma fetişizmine karşı direnme odakları yaratmaya çalıştılar.

Görülebileceği gibi pop kültürü beden teknolojisi üretir, beden üzerine çalışır, bedeni şekillendirir. Maddi dünyanın ikonu olan beden, gösterge olarak "gösteri toplumunun" hedefidir. Yıldızlar kendi bedenlerini denetler ve onun şekillenmesine ve korunmasına çalışırlar. Bedenler atomlaşmış işbölümü ve iletişim teknolojisinde kendilerini üreterek yıldızlar sistemini ortaya çıkarır. Bu teknoloji bedeni bir makine olarak algıladığından, insani boyutları kendi içinde barındıramaz olur. Pop sisteminin sanal dünyanın teknolojisiyle alakalı olması bir çıkmazdır. Kendi ile uğraşan ve kendinden endişe duyan bir beden bu iletişim ağlarının dışına çıkabilir ancak. Bu da zaten bazı eski yıldızların buldukları bir yöntem değil mi? Kapitalize olma imkanlarının kendi bedenlerinden geçmesine izin vermeyenler ve yavaş yavaş kendilerini geri plana çekenler, kapitalizmin ve medya sisteminin dışında kendi yaşam koşullarını arayanlar, bedenlerine gösteri toplumunun biçimini vermekten vazgeçenler: Belki de pop kültürüne karşı bedensel direnme de bu yollardan geçmektedir. En azından sağlık açısından denemek, bu stresli yaşam biçimi içine geçen bedenlerin kendi şekillerini bulması bakımından önemli olabilir. Yoksa üzerinden reklam sayesinde para kazanılan "medya yıldız sistemi" bunca izleyiciyi "mobilize" edebilir miydi? Top on sistemi' fabrika toplumundan şirket toplumuna doğru yol alırken ve toplumun yeni konfigürasyonunu oluştururken beden üzerindeki bu riskleri yeni baştan üretebilir miydi?

Toponlaşan Türkiye'nin İstanbul'u

Günümüzün yaratı sıkıntısı içindeki Türkiyesinin sanat dünyasındaki hali ile "gösteri toplumu"nun en pespaye halinin birleştiği noktada, tarihi bir perspektif bakışın nasıl bu duruma geldiğimizi ve "toponlaşmaya" başladığımızı göstermeye yarayacağını düşünmekteyim.

Guy Debord, 1967 yılında yayımlanan *Gösteri Toplumu* adlı kitabının hemen başında: "Modern üretim koşullarının hâkim olduğu toplumların tüm yaşamı devasa bir gösteri birikimi olarak görünür" diye yazmaktadır. Bu cüm-

le günümüz toplumunda bir kehanet gibi durmaktadır. 1960'lı yıllarda Debord, bunu yazarken, Fransız toplumunda olduğu kadar Türkiye'de de entelektüel bir "sefalet" yaşanıyor değildi. Bu sefalet sadece fikirlerin zayıflığı ile izah edilecek bir şey değil; aynı zamanda tüm toplumsal formasyonun kabul ettiği ve bu nedenle de takip ettiği fikirlerin varlığı ile de belirlenmekteydi.

Aynı yıllarda başka bir yazar, Daniel Bell "postendüstriyel toplum" olarak nitelemekte olduğu Amerikan toplumunun sınıfsal çelişkilerini "kültürel çelişkiler" olarak tanımlıyordu. Daniel Bell, iktisadi altyapının yerine üstyapının barındırdığı kültürel alanın daha belirleyici olduğuna dikkatleri çekiyordu. Bu dönem reklam dünyasının ve gösterinin düşünce karşısında aldığı mesafeyi göstermekteydi. 1968 bir dönüm noktası gibi belirdi. Pop Art'a bir sınır çekti ve onun performanslarını sokağa indirdi. Yapısalcılık sonrasının 1970'li yıllardaki etkinliğine ve düşüncedeki gücüne karşı, popüler kültür yeni sanayiin yani kültür endüstrisinin bir öğesi olarak, toplumlarda, birincil konuma gelmekteydi.

Türkiye'ye aynı 1960'lı yıllarda Marksizm ile birlikte rock ve pop kültürü de en "aranjman" şekliyle geldi. Kısa özetler halinde çevrilen Marx ve Engels'in kitapları gibi, tiyatroda "batılı vodvillerin adaptasyonu", şarkılarda Fecri Ebcioğlu'nun adıyla birleştirebileceğimiz ve süper starımızla (Ajda Pekkan) günümüze kadar gelen "aranjman" kültürünün yanında, Orhan Gencebay ile temsil edilmeye başlanan 1960'lı yılların sonundaki "arabesk" kültürünün başladığını; bunun da, kırdan ve taşradan kentlere göç ile alakalı "ara kültür" olarak ortaya çıktığını gözlemleyebiliriz.[1] Kültür endüstrisi, Batı toplumlarında, müzelerle, geleneksel sergilerle, büyük sergiler ve bienallerle işlev kazanırken; Türkiye'de iki yılda bir yapılan İstanbul bienallerinin dışında zayıf bir galeri sisteminin varlığından, müzesiz bir sanat yapılaşmasından, kısır bir eğitim sisteminden (kütüphanelerin kısıtlılığı, video arşivlerinin yokluğu ya da azlığı, uluslararası dergilerdeki eksiklikler) geriye fazla bir şey kalmayınca; popüler kültür öğelerinin hâkim olmaya başladığını, aradaki boşluğu doldurduğunu görmemek imkansızlaşmaktadır. Böyle bir durumda, kültür endüstrisi "fanatikleşen" futbol dünyası, "mafyalaşan" moda dünyası, "toponlaşan" kitap piyasası, gösteri toplumunun medyatik yapısıyla birlikte gelişmektedir. Entelektüel ve şehirli klasik burjuvazinin tıkanmasıyla model oluşturan arabesk burjuvazisi yeni kültür endüstrisini belirlemeye başladı: "magazinleşen ve televoleleşen" medya kendisinin bile memnun olamadığı bir konuma geldi. Yıllarca önceki bir gazete

1 Bkz. Ali Akay, *Konu-m-lar*, Bağlam Yayınları, 1991.

manşeti günümüzün olaylarına da açıklık getirmekte: "Bir adam" tarafından şiddete maruz bırakılan pop yıldızımız bize, "silikonlu memeleri" sayesinde kurtulduğunu söylemekteydi. Bıçaklanan kadının silikonlu memeleri hayatını kurtarmıştı: Bıçak vücuduna değmemişti. Günümüzde "mafyalaşan" mankenlerin örnekleri de bize bu dünya ile karanlık kara para dünyası arasındaki ilişkileri göstermekte değil mi? Magazin dünyasının poplaşan ve ikonlaşan insanlara gösterdiği bu ilgi medyanın ve kültür endüstrisinin yüksek ve alçak kültürle iç içe geçmiş olan sanat dünyasının acizliği sayesinde kitleleşmekte; kültürün genel halini belirlemektedir.

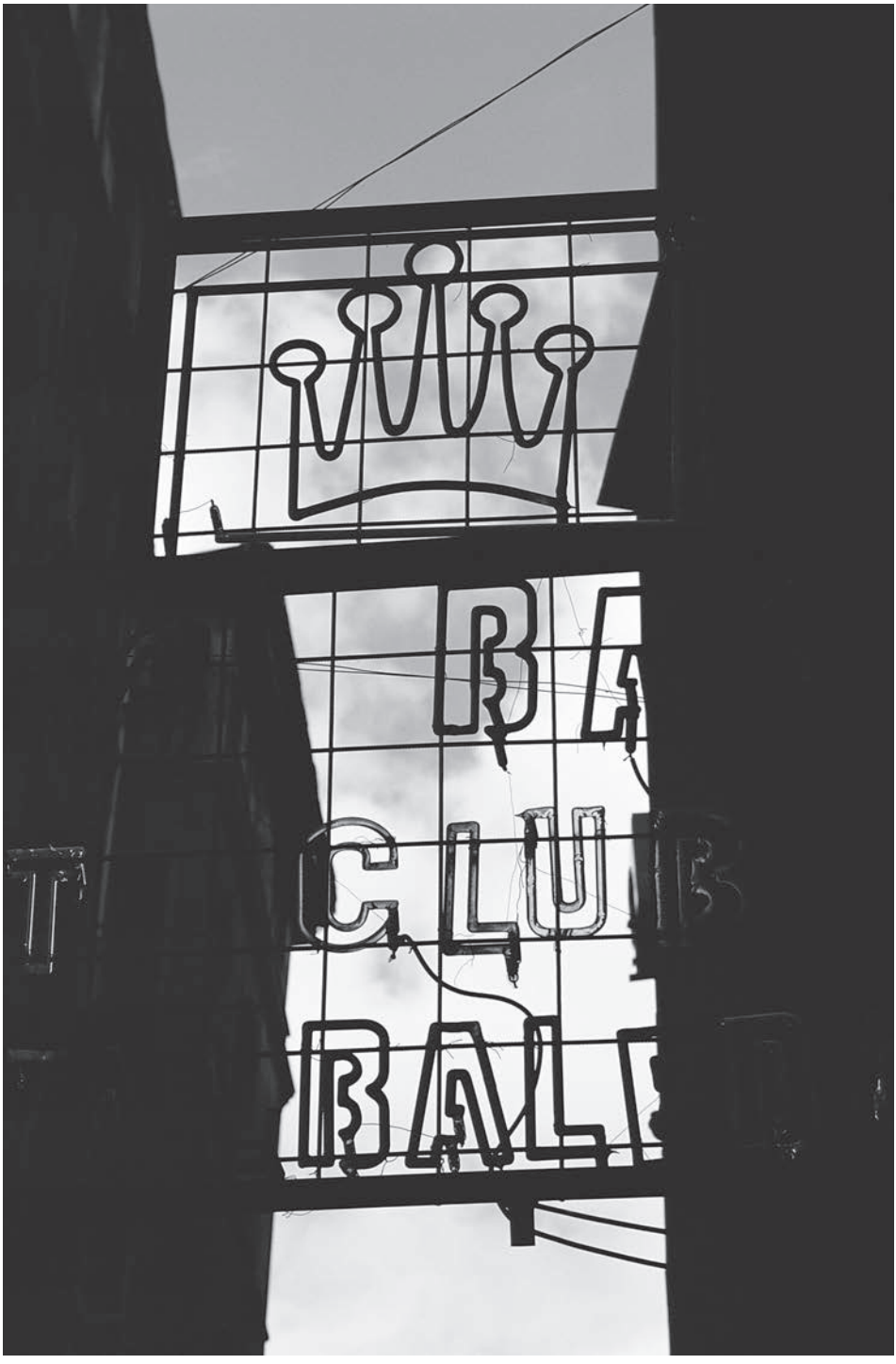
Yukarıda tasvir ettiğimiz durumlarda kültür endüstrisi üzerine kurulu "postmodernleşen" toplumların "yeni ekonomisi" teknolojiyi düşünceyle birleştirmeden kullanmaktadır. Techne (sanat) sadece teknik ile birleştirilmektedir. Güzel kağıtlara basılı dergiler baskı kalitelerine entelektüel kaliteyi yerleştiremez hale geliyor. "Toponlaşan" Türkiye'nin İstanbulunda "rayting" kaygıları seviyenin iyice düşmesine karşı gelemez duruma düşmektedir. Bu durumda gazetecilerin kendileri rahatsız olmakta; ama buna karşı çıkılamamaktadır. Ekranlar ise mankenlerin sevgilileri, artistlerin çıplaklığı, polislerin siyasetle ve siyasi partilerle alakaları, "maçın yıldızı" seçimleriyle ekran yüzeyindeki kamusal "olay"larıyla, "pop yıldızlarının" reklamlarıyla, DVD, "dijital TV" gibi tekniklerin belirlediği eğlence kültürüyle sınırlı kalmaktadır.

Kültür endüstrisi de, o halde, "fanatikleşen" futbol (futbol gazeteleri), "mafyalaşan" medya (silahlı eylemler, tehditler), "toponlaşan" kitap dünyası (en çok satanlar), "yeni çağın eğlence kültürü" haline gelen televizyonlar ile medya yıldızlarının hayatlarına, tuttukları takımların renklerine (en iyi boya..) kadar verilen medyatik bilgiler, "dekoratifleşen" evleriyle sanatçıların görüntüleri haline gelmektedir.

1970'li yılların " hızlı gençliğinin" gittiği ve eğlendiği mekânlar, daha orta sınıflaşma karakterini gösterirken, günümüzün küresel kapitalizmiyle eklemlenmiş mekânları bir tür "latinleşmekte" ve "sömürgeleşmekte"dir. Üçüncü dünya karakterleri içinde en çok dikkat çekilen öğelerden biri gençlerdeki nüfus oranının yüksekliği ve "çarpık şehirleşme"yken, günümüz küresel kapitalizmi bu "çarpıklaşmayı" da transnasyonel bir sermayenin akışkanlığı içinde dünyaya yaymaktadır.

Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan Güneydoğu'dan gelen toplu göç hareketi kültürel anlamda da bir yersizyurtsuzlaşma hareketidir. Sermaye bir yandan ulusaşırılaşmış, İstanbul ise bir megalopol olarak dünya büyük şehirlerinin

içinde benzer sorunları yaşayarak, yerini almıştır. Bunun en önemli göstergeleri ise, 1980 sonrası liberal politikaların siyasi ve ideolojik olanı dönüştürme pratiğidir. Bir yandan, askeri hareketin getirdiği etkenler, diğer yandan da, dünya sosyalist hareketinin yaşadığı baskıcı pratikler, bir tür ideolojik yersizyurtsuzlaşma hareketini beraberinde getirdi. Kültürel alanda; İstanbul'da, önce biracılar ve video furyasıyla eve kapanma ve ardından, 1990'lı yıllarda dışa açılma ve sokağa taşma hareketiyle sokak kültürünün yeni "çehresi" içinde, Rock, Grange gibi akımlarla birlikte, pop kültürün kodlarının yerleşik hale gelmesinin ve popun da küresel kültür içinde kendi dönüşümünde, arabesk ve latin müziği ile eklemlenmesinin; bir tür yeni şehir kültürünün göstergesi olmuştur. Bu, sadece Türkiye ve özellikle megalopol olarak İstanbul için değil; aynı zamanda batılı şehirlerin de oryantale açılan Rai, Hip Hop ile kuzey Afrika, göçmen kültürüyle başlayan iç içeliğinin sürecinde değişmiştir. Varoş müziği olarak bilinen bu türlerin bir anda, özellikle 1990'ların ikinci yarısındaki görüngüsü, merkezin kültürü haline gelmeye başladığını bize göstermektedir. Fransa'da, Paris'te, "Budha Bar" bunun bir örneği olduğu gibi, İstanbul lokanta ve barları da bu örnekleri takip etmiş görünmektedir: Müzikal heterojen birlikteliğin yanında, yemeklerin de heterojenleşmesi; yani Şusi ile başlayan sonra da bir balık tabağına veya Fransız soslu bir et tabağına dönüşen batı ve doğunun bir karmaşasını ortaya çıkarmıştır. Adabımuaşeret kurallarının da yersizyurtsuzluğundan bahsetmek doğru olacaktır. Konuşma şekilleri, Türkçenin kullanımı, yaşlılar ile ilişki, komşuluk ilişkilerinin bozulması, ailenin kodlarının değişmesi, geleneksel kuralların yerine geçen modern evlilikler, boşanmanın çoğalması, aşk ilişkilerindeki çeşitlilik, gay ve lezbiyen hareketlerin kendi cemaatlerini oluşturması ve kendilerine has yerlerin meşruiyetini oluşturmaları, çıkarılan dergilerin çeşitlenmesi vb. Bütün bunlar, bizim geleneksel kültürel kodların yerine yerleşmekte olan yeni kodların varlığından bahsetmemizi sağlamaktadır; ancak eski kodların da tam olarak ortadan kalktığını söylemek veya bunun bir gün mümkün olacağını düşünmek hayal olacaktır. Paradigmanın olduğu gibi değişmesi lazımdır ki, bu; şu anki sancılı dönemde mümkün gözükmüyor. Bu anlamda sorunun mekânın değişimi içinde zamanın değişmesi olduğunu görmenin mümkün olmadığını, en azından bugünkü göstergelerle, olanaksız durduğunu söylemeliyiz diye düşünüyorum. Minörleşmenin toplumsal alanda tam gözükmediğini; tersine majör kodların yeniden güç kazandığını izlemekteyiz. Bu, genel uluslararası ilişkilerin de göstergesi. Zaman mekânsal değişimde sıkışıp duruyor. Zamanın serbestleşmesi için kodların paradigmasının değişmesi ve dönüşmesi lazım zannediyorum.

B
CLU
BAL

EFES
Pilsen
BİRA
DEDEM
www.dedemrestaurant.com
EFES
Pilsen
BİRA
WWW.DEDEMRESTAURANT.com

Doktor Bey, Birahanemiz İyileşecek mi?

EN‹S KÖSTEPEN

İstanbul'un yolları, sokakları, kaldırımları, apartmanları, dükkânları sürekli bir tadilatın, yıkımın, sonra yeniden yapımın içinde değişir durur. Geçtiğimiz iki yıl içinde kentin merkezi yerlerinde bu süreç belli tür mekânlarda çok daha yoğun hissedilir oldu. Onlarca birahane çehresini değiştirerek İstanbul'un eğlence ve boş vakit geçirme hayatına yepyeni bir biçimde katılmaya başladı. Bu birahanelerden bir tanesi olan Taksim'deki Aspen Bar yeni çehresini Efes Pilsen'in 2000 yılında başlatmış olduğu Birahane İyileştirme Projesi'ne borçlu. Aspen Bar'ın işletmecisi Oktay Kılıç birahanesinin yeni halini "modern biraevi" olarak tanımlıyor. "Eskiden birahaneler vardı, 35-50 yaş arasındaki biracılar gelirdi, şimdi tarz, stil değişti daha nezih oldu. Bir kız arkadaşınla, ailenle gelebiliyorsun" diyerek Aspen'in geçirdiği değişimi özetliyor. Aspen'in birkaç adım ilerisindeki Birahi ise şu anda Efes Pilsen'in projesi içindeki en gözde mekânı. Efes Pilsen'in internet sitesinde Birahi'nin işletmecisi Rasim Özkanca ile yapılan söyleşide, kendisine mekânında nelerin değiştiği sorulduğunda:

"Her şey tamamen değişti. Dekorasyonu Avrupai bir görünüm kazandı. Zaten bu bir konsept idi ve biz bu konsepti yaratmaya çalıştık ve başardık. Hepsinden önemlisi, müşteri kalitesi çok arttı. Eskiden birahanelerde müşteri kalitesini aramanız pek mümkün değildi. Şimdi ise baylı-bayanlı, her kesimden insan geliyor" diyor. Aspen Bar ve Birahi aynı dönemde açılmış, "şıklık" ve büyüklük olarak aynı düzeyde olmasa da aynı projenin içinde şekillenmiş iki mekân. Birahi, Efes Pilsen'in başlattığı Birahane İyileştirme Projesi'nin 100. noktası olarak açılmış. Şu anda Türkiye çapında iki yüzün üzerinde irili ufaklı yer bu projenin içinde yer alıyor. 200. nokta olarak açılan, yine Taksim Meydanı civarındaki Me Gusta'nın işletmecisi Vedat Akkaya'nın dediğine göre Me Gusta'da akşamları rezervasyonsuz yer bulmak

mümkün değilmiş. Rezervasyonsuz gidilmeyen, "Avrupaileşen", "modernleşen" birahaneler İstanbul'un eğlence ve boş vakit geçirme hayatını nasıl etkiliyor? Ne değişiyor?

Efes Pilsen'in de dahil olduğu yedi bira markasını bünyesinde toplayan Anadolu Grubu'na bağlı Efes İçecek Grubu, Türkiye'deki bira pazarının çok büyük bir kısmını kontrol ediyor. Bu piyasada ayrıca beş farklı bira markasını bünyesinde toplayan Yaşar Grubu'na bağlı Tuborg ve 2001 yılında Tuborg'un hisselerinin çoğunluğunu satın alarak Türkiye pazarına giren Danimarka merkezli çokuluslu şirket Carlsberg de diğer önemli isimler arasında yer alıyor. Çok ufak bir pazar payı olan Tekel birasını da bu listeye eklersek Türkiye'deki bira pazarının resmi tamamlanıyor. Bu resim içinde Efes İçecek Grubu ve Tuborg-Carlsberg pazarın neredeyse yüzde yüzünün hâkimi. İşte bu noktada Tuborg'un da, Efes Pilsen'in Birahane İyileştirme Projesi'ne benzeyen Biraevi Projesi adında bir proje yürüttüğünü belirtirsek Türkiye'deki bira pazarına hâkim olan sermayenin ortak bir hedefte buluştuğunu söyleyebiliriz: Biranın tüketildiği en önemli mekânları yeniden tasarlayarak, biranın tüketileceği yepyeni mekânlar yaratmak.

Hem Efes Pilsen'in hem de Tuborg'un birahane projelerine dahil olacak birahaneleri, kent içinde mekânsal değerlerine göre şirketler de seçebiliyor, projeye dahil olmak isteyen yer sahipleri, girişimciler de şirketlere başvurabiliyorlar. Şirket ve yer sahibi arasında anlaşma sağlandıktan sonra ilk önce yerin mimarisi, dış görünümü ve iç dekorasyonu değişiyor. Hem Tuborg'un hem de Efes Pilsen'in projelerinde uygulamak için öngördükleri planlarda, dış cephede kullanılacak tuğlalar, brandanın rengi, yer döşemeleri, boya renkleri, duvarlara asılacak posterler, sandalyeler, masalar, lambalar dahil olmak üzere her türlü dekorasyon kalemi mevcut. Bu planlar, barın yüksekliğinden, tuvalette kullanılacak lavaboya kadar tüm detaylar düşünülerek hazırlanmış. Nasıl fast food zincirlerinde belli bir tarz dekorasyon her şubede kullanılıyorsa, bu projelere dahil olan her birahane Tuborg ve Efes Pilsen'in yaratmak istediği atmosfere göre yeniden tasarlanıyor. Bu noktada, merceğimizi biraz daha geniş tutarak, sadece mekân tasarımlarındaki değişimlerin değil dönüşen piyasa ve yer ilişkisinin içerdiği toplumsal süreçlere daha yakından bakmak gerekiyor.

Sharon Zukin[1], pazar ve yer arasındaki ilişkinin dönüşümüne bakarken, kapitalizmin üretim koşullarındaki değişim ve küreselleşme sonrasında şehrin artık bir üretim merkezinden çok tüketim merkezi haline

geldiğini ve özellikle şehir merkezinin çehresinin de tüketim çerçevesinde yeniden yapılandığını belirtiyordu. Bu süreç içerisinde yer alan mutenalaşmayı (*gentrification)* Zukin yalnızca yerleşim alanlarıyla sınırlı tutmuyor, üreticilerin ve işçi sınıfının kentin merkezini terk edişini, daha çok hizmet sektöründe çalışan yeni profesyonellerin şehrin merkezine gelişini ve bu süreçte önceki grubun gündelik hayatlarında kullandıkları mekânları da mutenalaşma sürecine ekliyordu. 1960'lardan itibaren New York'un merkezinde ortadan kalkmaya başlayan kafetaryaları örnek vererek, bu kafetaryaların ucuz yemek talebinin azalmasından dolayı kapanmadığına, yerlerine Mc Donald's ve pizza büfeleri gibi yine hızlı yemek işlevini gerçekleştiren yerlerin açıldığına dikkat çekiyordu. Fakat bu yeni yerlerle birlikte eski kafetaryalarda hâkim olan ufak kavgaların, atışmaların, koyu muhabbetlerin de ortadan silindiğini belirtiyordu. Bu silinişte hem mekânı yaşayan kesimdeki değişim, hem de bu mekânların artık sosyal iletişim ile değil de kurumsal tanıdıklıkla örgütlenmesinin etkin olduğunu belirtiyordu. Efes Pilsen birahaneleri "çağdaş, temiz, keyifli ve şık mekânlara" dönüştürmeyi, Tuborg ise "Avrupa standartlarında bira kültürüne uygun mekânlar"[2] yaratmayı hedeflerken mekân için tasarladıkları müdahaleler, birahaneleri de işte böylesine bir mutenalaşma sürecine dahil ediyor. Birahanelerin "çağdaşlaşması", "temizlenmesi", "şıklaşması", "iyileşmesi" Avrupa standartlarına uygun hale gelmesi için belirli atmosferler oluşturulurken, yenilenmiş birahaneler bambaşka sosyal ilişkileri üretmeye başlıyor. Bu değişim gazetelerin, dergilerin kenti yaşamaya rehberlik etmek üzere tasarlanmış sayfalarında yansımasını buluyor. Bu yerlere dair "ailecek gidilebilecek bir yer", "kız arkadaşınla gidilebilecek bir yer", "nezih bir yer", "modern ve keyifli bir ortamda güzel anıların paylaşıldığı kusursuz mekânlar", "aydınlık havası ve farklı dekorasyonuyla alışageldik birahanelerden farklı" gibi tanımlamalar kullanılmaya başlanıyor. Böylece birahane bir mekân olarak, hem sermayenin hem de medyanın vaat ettiği bu atmosferi, "ambiansı" arayan ya da bu ambiansın moda olmaya başladığını hissettiği için bu yerlere gidecek farklı bir sosyal kesimin gündelik hayatına girmeye başlıyor.

Şişli civarındaki birahanelerden Köşem Birahanesi vaat edilen atmosferi sunmayan, ama bambaşka türde sosyal ilişkilerin yürüdüğü, belki zamanla eski tarz diye adlandırılacak birahanelerden. Bir hafta arası günü akşamüstü Köşem'e girerseniz, ayakta dayanarak durulan geniş yuvarlak mermer masaların birinde kendinize yer arayıp, mekânın müdavimleriyle

omuz omuza dirseğinizi masaya uzatacaksınız. Tespih sallayıp Yedigüncin ya da Fruko-votka karışımı içkisini yudumlayan adamla ister istemez göz göze geldikten sonra, garsona ne istediğinizi duyurmak için yüksek sesle seslenecek, biranız geldikten sonra, florasanın beyaz ışığı altında tepeye konmuş televizyonda önce at yarışlarına, sonra da eski bir Türk filmine bakacaksınız. Köşem'de bir bira içtikten sonra Taksim'e devam edip ikinci biranız için Birahi'ye gidecek olursanız, diğer masalarla olabilecek göz temasını minimuma indirmiş dekorasyon planında ferah koyu ahşap bir masada, sarı ışığın altında, DJ'in çaldığı world müzik eşliğinde televizyonda MTV ya da Eurosport izleyerek biranızı yudumlayabilirsiniz. Atmosferin değişiyor olması, basit bir tadilattan öte birahaneleri de mekân olarak küresel akışların içine dahil ediyor. Mekânın tasarımı, dekorasyonu, mekânda çalınan müzik, izlenilen görüntü gibi bütün işaretler başka bir yerlerden akıyor. Birahi'nin işletmecisinin bahsettiği "Avrupai konsept"le, Tuborg'un hedef olarak gösterdiği "Avrupa standardları"yla neyin kastedildiği, söylemsel ve pratik düzeyde neyin oluşturulmak istendiği daha bir açıklık kazanıyor.

İlker Karlı. 1971 Konya doğumlu. Endüstri Meslek Lisesi terk.

Benim babam jandarma astsubayı, annem ev hanımı. İki kardeşiz. Endüstri Meslek'ten ayrılınca gerçek hayatla yüz yüze geldim. Artık ver baba harçlık derken yüzüm kızarıyordu. Elde meslek olmadığı için çok aşağılık işlere girdim çıktım. Aileme sorun oldum, bu arada birbirimizi kırıp geçirdik. Sokakta öfkelendik, evde kavga ettik. Babam emekli olunca İstanbul'a yerleştik. O zaman hayat daha da zorlaştı.

Kuryelik ne zaman başladı?

Dört yıldır kuryeyim. Kurye-Tel, Moto-Kurye gibi firmalarda çalıştım. Kuryelik benim sorunlarımı nispeten çözdü. Şükrediyorum, motor sayesinde daha özgürüm. İşverenle ve müşteri ile en az temas bizim meslekte var. Motora atladım mı rahatlıyorum. Az kazanıyorum, borç içindeyim ama cebimden bozuk para eksik olmuyor. Şimdi tek derdimiz mesleki dert; trafikte biz motorlu kuryelere kadın sürücü muamelesi yapıyorlar. Üstümüze direksiyon kırmalar, makasa almalar, önümüze park etmeler, neler neler.

Tatilin yok mu?

Çocukluğumda gördüğüm filmlerden aklımda kalmış; Galata Köprüsü'nde balık tutanlara çok özenirdim. Güzel bir olta aldım. Pazarları olta balıkçılığı yapıyorum hobi olarak. Sevgilim yok. Vakit kalırsa motoruma bakım da yapıyorum pazarları.

Motosiklet firmanın mı?

Hayır benim, "yüzde elli" ile motorumu firmaya kiraladım. Benzin, tamir, köprü masrafları bana ait. Asgari ücretten sigortalıyım.

Dış ve iç tasarımdaki değişikliklerin yanı sıra sunulan yemekler ve biranın sunum şekli de bu projeler içinde vaat edilen atmosferi oluşturmanın önemli unsurları arasında. Efes Pilsen'in projesine dahil olacak yer işletmecilerine/sahiplerine rehber olsun diye hazırladığı "Başarıya Doğru" adlı kitapçıkta mönüye kızartma türü ve tuzlu yemeklerin konulması tavsiye edilirken, bu tür yemeklerin susuzluk yaratarak daha çok bira tüketilmesine yardımcı olacağı belirtiliyor. Garsonun kıyafetinden, bardağın soğukluğuna kadar biranın nasıl sunulması gerektiği üzerine birçok detaylı öneride bulunuluyor. Birahi ismi verilen büyük sürahi şeklindeki bira kaplarının ve Biraver adındaki uzun 2,5 litrelik silindir kapların kullanılması da bira sunumuyla ilgili önerilerin içinde yer alıyor. Efes Pilsen'in Türkiye'deki bira kültürüne dahil ettiği bu iki kap, masadaki grubun etkileşimini değiştiriyor. Bu kapların kullanıldığı masalarda, birisi barmen rolünü üstleniyor, diğeri kimin kaç bardak içtiğini sayıyor, başka biri soğutmak için kullanılan buz dolu torbayı kontrol ediyor. Bu pratikler garsonla olan etkileşimi azaltırken masayı kendine biraz daha kapalı hale getiriyor. Caddebostan'da Efes Pilsen'in projesine dahil olan iki birahanede ise bambaşka bir pratik hüküm sürüyor. Türkiye'deki birahane kültürüne Amerika'dan getirilen, birahane birlikteliğini artırdığı söylenilen bu pratikte müşteriler yedikleri yerfıstıklarının kabuklarını yere atıyorlar. Bu kabuklar, yer kapanana kadar birikiyor ancak kapanmasının ardından temizleniyor. Mimari, dekorasyon, yemekler, biranın sunumu, biranın içimi değişikliklere uğradıkça mekânı yaşayan insanlar değişiyor ve onlarla birlikte mekânın yaşanış şekli de değişiyor. Bu projeler birahane deneyimini farklılaştırırken, beraberinde yeni pratikleri, yeni sosyal ilişkileri de getiriyor, peki ama nasıl?

Projeler dahilindeki birahanelerin işletmecilerinin bu değişime dair ilk gözlemleri müşteri kalitesinin ve kârın artması oluyor. 'Müşteri kalitesinin artması' tamlamasının ardında ise kilit bir nokta saklanıyor. Var olan müşteriler bir değişime uğramıyor, yepyeni müşteriler gelmeye başlıyor ve bu yeni müşterileri çekmek üzere tasarlanan atmosfer eski müşterilerin ayağını mekândan kesiyor. Birahanelerin tanımladığı önceki kamusal bölge (*public territory*)[3] dönüşüme uğruyor. Carol Brooks Gardner kamusal bölge terimini, herkese açık olduğu söylenen kimi kamusal alanların esasında kadınlar ve erkeklerce çok daha farklı bir şekilde ve çoğu zaman kadınların aleyhine deneyimlendiğini iddia ediyordu. Böylece kadının kamusal alanı özgürce

yaşamadığını, bu alanların kimi zaman kendisine açık olmayan kamusal bölgelere dönüştüğünü vurguluyordu. Gardner'ın cinsiyete bakarak yaptığı bu analizi daha geniş bir çerçevede kullanırsak, projeler dahilindeki birahaneler ailelere, kadın kadına gelen gruplara, üniversite öğrencilerine, iş çıkışı bir bira atmak isteyen beyaz yakalılara açık bir bölgeye dönüşürken, "sadece erkeklerin gittiği", "bayılana kadar içilen", "duman altında maç seyredilen" diye tanımlanan eski birahanelerin müdavimlerine ve onların içinden geldiği toplumsal kesime kapalı hale geliyor. Yeni mekâna eski müdavimler çok büyük ihtimalle eşleriyle, kız arkadaşlarıyla, aileleriyle gelmeye başlamıyorlar. Onlar ya kendilerine başka bir yer buluyorlar ya da birahaneye gitmek gündelik hayatlarından çıkıyor.

Sözün kısası, birahaneler "iyileştirilirken" daha "steril" bir hale geliyor. Böylece yenilenen mekân yeni bir toplumsal kesimi konuk etmeye hazırlanıyor. Sermaye, "modern Avrupai bira kültürü"nü yeniden sunan yerler yaratarak, biraya yeni sembolik anlamlar yükleyip, bira içmeyi avam bir tüketim olmaktan çıkarıp bira içenlerin toplumsal tabanını genişletmeye çabalıyor. Bunu yaparken de hem söylemsel hem de pratik düzeyde bambaşka bir bira kültürü dışlanırken, bu kültürün kent içinde deneyimlendiği yerler köklü bir tadilata ve dönüşüme tabi oluyor.

Notlar

1 Zukin Sharon. *Landscapes of Power: From Detroit to Disney World*, 1993.
2 http://www.tuborg.com.tr
3 Gardner Carol Brooks. 1995. "Out of Place: Gender, Public Places, and Situational Disadvantage." Roger Friedland ve Deirde Boden (der.), *Now Here Space, Time and Modernity*, University of California Press.

İstanbul'da Yeni Kitapçılık Üzerine Notlar

BERKE GÖL

Yayıncılığımızın ciddi bir sektörleşme sürecine girmesi, dolayısıyla kitap piyasasının hareketlenmesiyle birlikte pazarlama yöntemleri de günden güne değişiyor, gelişiyor. Bu sektörleşme sürecine koşut olarak ve sürecin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde, özellikle son birkaç yıl içinde, "billboard'lardan" perakende kitap satıcılarının "vitrinlerine", kitapçılık da yeni bir çehre kazandı. Hedef kitlelerin günden güne daha belirgin bir şekilde ortaya çıkması, ayrıca bu kitlelerin günden güne büyümesi kuşkusuz mekânsal yenilikler getirmekle kalmadı, "sunum"u baştan sona değiştirdi. Fakat kültürel merkezlerden alışveriş merkezlerine kayan kitapçılarımızla ilgili salt bu mekânsal değişiklik bile, İstanbul'un yeni kitapçılığı hakkında çok şey söylüyor. Öte yandan, "sunum"un farklılaşması, geç de olsa tüketim ve dolayısıyla üretim odaklı bir sistemin oturmasıyla, kitapçılarımızın "kimliği" de değişti; kitapçılık amatör bir merak olmaktan çıkıp profesyonel bir kimliğe büründü. Bu gelişmeler, Doğan Kitapçılık ve DNR, İş Bankası Kültür Yayınları ve satış merkezleri, Remzi Kitabevi ve kitapçıları gibi örneklerin ardından diğer yayıncıların da perakende kitap satışına, aynı şekilde kitapçıların da yayıncılığa yönelmesini teşvik etti; Can Yayınları'nın Beyoğlu'daki süper-kitapçısı, Literatür'ün yeni yayıncılığı ve kitapçısı birer örnek.

Her türlü kültürel etkinliğin merkezi olan Beyoğlu'nu bir yana bırakırsak, yeni kitapçıların büyük alışveriş merkezlerinde ve gelir düzeyinin yüksek olduğu semtlerde yoğunlaştığını söyleyebiliriz. İlk akla gelen iki kitapçı zincirinin İstanbul'daki şubelerine bakmak yeterli bir fikir verecektir: Remzi Kitabevi'nin merkezi Cağaloğlu'nda olmakla birlikte, şubeleri Akmerkez,

Nişantaşı, Carrefour, Mayadrom, Profilo ve Suadiye'de açılmış. D&R'ın şubelerinin yerleri ise şöyle: Erenköy, Etiler, Nişantaşı, Kartal, Çınar Otel, Bakırköy, Kazasker, İş Kuleleri, Olivium, Maslak Çarşı, Atatürk Havalimanı.

Sözü geçen üretim/tüketim odaklı anlayışın açığa çıktığı noktalardan bir başkası, kitapçıların içmekânlarında, yine, yayıncılıkta sektörleşme sürecinin ihtiyaçlarını karşılayacak düzenlemelere gidilmesi. Yeni kitapçılarda karşımıza çıkan "çok satanlar" ve "yeni çıkanlar" standları, genellikle girişe yakın bir yerde ve göze batacak bir çekicilikte (örneğin vitrine) kurulan bölümler. Müşteriyi içeri çekmekte bunlar (reklam panolarıyla birlikte) en etkili araçlar. Gazete ve dergi köşelerinde çok satanlar listelerinde boy gösteren kitaplar, eşzamanlı olarak buralarda yerlerini alıyor. Yeni çıkmış, tüketilmemiş, taze kitap zengin çeşitlilik içinde baş köşeyi alıyor.

İstanbul'da yeni kitapçı, pek çok yönüyle bir süpermarketi çağrıştırıyor. Alışveriş çağının bu simge mekânı gibi yeni kitapçı da ürünlerin çeşitliliği ve sunumdaki mükemmellikle insanda sonsuz bir tüketme arzusu uyandırıyor. Böyle bir kitapçıda, tıpkı bir süpermarkette olduğu gibi başlangıçta hiç de

Türkiye'nin akaryakıt tüketiminin %20'si İstanbul kent içi ulaşımında harcanıyor. İstanbul'da mevcut raylı sistemlerin uzunluğu, metro 8,2 km., hafif metro 17,5 km., tramvay 11,2 km., nostaljik tramvay 1,6 km. ve kent içi yolcu taşıyan TCDD 72 km. olmak üzere toplam 110,5 km. Bu hesapla İstanbul'da kişi başına yaklaşık 11 m.lik hat düşüyor. Bu pay metroyla 1860'larda tanışan Londra'da 301 m.; Tokyo'da 263 m., Paris'te 150m. Moskova'da (Rusya) 74 m., Rio'da (Arjantin) 29,2 m., Seul'de (Kore) 26,1 m., Bombay'da (Hindistan) 23 m. Batı ülkelerinde toplu yük taşımacılığının sadece %25,8'i karayoluyla sağlanırken bu oran Türkiye'de %79. Oysa 2x3 şeritlik bir karayoluyla saatte 7.200 yolcu ve 9 milyon ton yük taşınabilirken, iki şeritli bir demiryoluyla 50.000 yolcu ve 60 milyon ton yük taşınabiliyor. Karayolunda 1 ton yük taşımak için 9,8 birim, 1 yolcu için 11,6 birim enerji gerekirken demiryolunda 1 ton yük için de 1 yolcu içinde sadece 1 birim enerji gerekiyor. Üstelik böyle bir demiryolunun maliyeti 79,765 milyon TL ve faydalı ömrü 30 yılken, bir otobanın maliyeti 209,125 milyon TL ve faydalı ömrü de sadece 15 yıl. 100 km.'ye 1978'de 1 birim demiryolu, 40 birim karayolu düşmekteyken 1991'de bu rakam demiryolunda 1,1 karayolundaysa 42 birim. Otomobillerin yaydığı gürültü şiddeti 72-92 desibel arasında değişiyor, ağır vasıtalarda bu değer 103 desibele kadar çıkıyor. Buna karşılık saatte 150 km. hızla giden bir trenin gürültüsü 65-75 desibel arasında değişiyor. Üstelik karayollarındaki gürültünün düzensiz ve ani olması rahatsızlık düzeyini yükseltirken, demiryollarındaki gürültünün yavaş artışı rahatsızlığın da az olmasını sağlıyor. İnsan sağlığı açısından 8 saatlik bir çalışma için gürültü sınırının en fazla 90 desibel olduğu göz önüne alınırsa demiryollarının önemi daha da artıyor. Elektrikli demiryollarının hava kirliliğindeki payı %5'ken karayollarının payı %85 düzeyinde. Bir elektrikli tren 42 km.lik yol kat eteğinde çevreye 1 kg. karbondioksit yayarken, aynı miktarda karbondioksit otobüsle 12 km.'de otomobille 7 km.'de yayılıyor. Taşıtların oluşturduğu kirliliğin birinci boyutu bu. İkinci boyutuysa oksijen tüketimi; 1 litre yakıtın yanması sırasında 200 litre oksijen tüketilir, bu bir insanın 24 saatte tükettiği oksijen miktarıdır.

aklınızda olmayan şeyleri almış olmanız, bütçenizi zorlamanız, hiç de uzak olmayan olasılıklar. Bu nedenle alışveriş çağının açken alışveriş yapmama prensibine uygun davranmak en güvenlisi.

Süpermarket karşılaştırmasını anlamlı kılan bir başka benzerlik, eski kitapçıların yeniler karşısında soyunduğu "kahraman bakkal süpermarkete karşı" rolü. Kitapçılık alanında son birkaç yıl içinde, 80'lerin kültürel atmosferi üzerine yapılan tartışmalarda mahalle sosyolojisiyle ilgili değinilerde söz edilen bu değişimin bir benzerinin gerçekleştiği söylenebilir. Yeni çalışanlara gelince, kitapçıların tezgâhtarları, hâlâ üniversite öğrencileri; bu yönüyle kitapçılık genellikle hâlâ part-time bir iş. Fakat artık profesyonel kasiyerler ve işletmeciler, merkezlerdeyse pazarlama müdürleri ve yöneticiler görevlerinin başında.

Yeni kitapçılığın en önemli özelliklerinden biri de, okurun/müşterinin kitapçı dükkânında anonim bir kişi olarak bulunabilmesi. Kullanılabilir alanın ve müşteri sayısının nispeten çok daha sınırlı olması, ayrıca kitapçılığın bir iş değil amatör bir uğraş sayılması nedeniyle, eski kitapçıda genellikle "kitapçıyla" ya da diğer bir "okurla" iletişime geçmemek, "okurlar" cemaatinin üyesi olmadan kitapçıda dolaşmak olanaksızdır. Buralarda okur bir konuk gibi ağırlanır. Artık kitapçıları okurlar değil, müşteriler dolduruyor.

Her alanı olduğu gibi kitapçılığı da ciddi biçimde etkileyen, gelecekte de köklü değişikliklere yol açması kuvvetle muhtemel görünen internete değinmeden geçemeyiz. Büyük kitapçıların hemen hepsi internet siteleri üzerinden tanıtım ve satış yapıyor. İnternetten yapılan ödemelerde türlü kolaylıklar sağlanıyor, indirimler uygulanıyor. Sosyal bir aktivite olarak kitapçıya gitmeyi, alacakları kitabın sayfalarını çevirip ona şöyle bir göz atmayı pek de önemsemeyenler için evlerinde oturup kitaplarını indirimli olarak ya da kampanyalar dahilinde almak mümkün.

D&R
MUSIC
BOOK

‹stanbul Metrosu

ITIR ARDA

İstanbul Metrosu dakik işliyor, içi pirupak, kimse kimseyi taciz etmiyor. Bu size de garip gelmiyor mu? Ne de olsa otobüse de metroya da binen aynı –ya da kısmen aynı– İstanbul halkı, ama metro vagonları ilk günkü gibi; koltukların üzerine ne telefon numaraları, ne de içinden zikzaklar geçen kırık kalpler çizilmiş. Bırakın çakıyı, kalem darbesi bile görmemişler henüz. İstiklal Caddesi herhangi bir metro durağından daha kalabalık, ama İstiklal Caddesi'nde yere tüküren beyefendi, bunu nedense metro duraklarında yapmıyor. Gelip geçene omuz atan ya da normal şartlar altında, yanından geçen her dişi kişinin arkasından veya önünden dudaklarından yanık bir türkü dökülen delikanlı, metroda "Sarı Çizgiyi Geçmeyin" uyarısına itaat eden bir kuzuya dönüşüyor. İstanbul halkı, kurallara riayet eden bir topluluk olup çıkıyor nedense metroda.

Bunun sebebi, trafiğinin kilitlenmesiyle ünlü şehrimizde metro denen hızlı ulaşım aracına henüz alışıp da onun durakları kat etme hızında doğal tepki verememiz ve metroyu bize uzak bir medeniyetin aracı saydığımız için ondan hâlâ çekinmemiz mi, yoksa yerin metrelerce altında insanları kuzulaştıran başka faktörler mi var?

Alışınca kuzu tekrar kurda dönüşecek mi? Bilemiyorum, ama aşağıda çok farklı dengeler var. İnsanlar orada, aşağıda birbirlerine karşı saygılı ve mesafeli. İnsanlar uçakta da normal hallerinden farklı davranırlar; olan bitene korkuyla karışık bir saygı duyarlar. Bu teknolojiye ve pilota (uçak kullanmak onların yapamadığı, en azından henüz denemediği bir şeydir) duyulan saygı ve canını sokakta bulmamak arası bir histir.

Avrupa'nın birçok büyük şehrinde metroya binmişliğim var, itiraf etmeliyim ki hiçbirinde İstanbul Metrosu'nun Taksim durağı kadar iç

karartıcı ve kapalı alan korkusuna davet çıkaran bir mimari görmedim. Yerin dibinde olmanın zaten garip bir ruh hali vardır; hele de depremle yatıp kalkan ve "ev değil de komşu alınan" bir kültürden gelen bizler için orası garip bir kader birliğine dönüşüyor. Depremle yaşamayı öğrensek de deprem korkusundan metroya asla binemeyen ve metroya bir tabut gözüyle bakan insanlar tanıyorum; şehrinin yapılarına güvenmeyen bir kitle için bu çok doğal bir tepki. Yağmura bile gerek görmeden duvarlardan ılgıt ılgıt süzülen sular, çiseleyen herhangi bir yağmurda insanların kayıp düşebileceklerini tamamen göz ardı ederek seçilmiş ama gösterişli bir yer döşemesi ve her şeyden önce beceriksiz bir köstebeğin eseri gibi görünen mimariyi düşününce bu korkuya saygı duymamak da zor. İstanbul gibi bir şehre bu kadar yapılanmadan sonra bir metro ağı kurmak elbette kolay değil; eminim, ne yollar daha kısa tutulabilirdi, ne de tavanlar daha yüksek. Ama estetiğin ve işçiliğin açıklarını duvarlara asılan nostaljik panolarla kurtarmak da pek mümkün olmamış.

Ama metromuz hâlâ tertemiz, düzenli ve güvenli, fakat yaşayan bir mekân değil. Bazı Avrupa şehirlerinde metro durakları, özellikle geceleri en tehlikeli yerlerdir. Metrolar uğultulu yerlerdir, duvarlar grafitilerle doludur. Ortalıkta emniyet güçleri dolaşır. Örneğin Almanya'da, bilet atılarak aşılan bir bariyer yoktur ve yerin altında kendine özgü bir yaşam sürüp gider. Evsizler metro duraklarındaki banklarda uyur. Şarkı söyleyerek dilenen insanlar da göze batmaz, içip banklarda sızanlar da.

A. S. dealer. 27 yaşında. İzmirli. Yazları Bodrum'da animatörlük yapıyor. Kışları İstanbul'da kurye.

Ecstacy, "MDMA" yoğunluklu sentetik/kimyasal bir uyarıcı. Nasıl desem, LSD'ye benziyor ama ondan daha iyi: Çünkü ecs'te, LSD'nin halüsinatif etkisi de var, anfetaminlerin uyarıcı, insanı uzun süre uyanık ve zinde tutan efektleri de. Sanki ikisinin bileşimi. Alındıktan sonra ilk etkiler, 15-20 dakika sonra ürperme, işitsel/görsel algılamada farklılıklarla kendini gösteriyor. Cinsellik de karşılıklı olarak hareketleniyor.

Kimler, neden tercih ediyor?

Ecstacy, diğer birçok uyarıcıya karşın sosyalleşmeye engel değil. Tersine insanı sosyalleştiren bir alet. Bunu alıp içe ve içeriye kapanan yoktur. Bir kulübe gidip güçlü müzik eşliğinde dans etmenin ecs efektleriyle tadına doyum olmaz. Genelleme yapacak olursak, 17-27 yaş grubu takılıyor. Yupiiler (biz de ne kadar varsa!?) ve yupi özentileri çok seviyor mesela. Öte yandan ecs insanı zayıflatıyor, iştah kesiyor, kilo kaybına neden oluyor. Sırf bu amaçla kullanan kadınlar var, "ecs rejimi" diyorlar. Benim kontak kurduğum tipler, daha çok hafta içi eşek gibi çalışan, hafta sonu oldu mu da eğlencenin dibine vuran gençlerden oluşuyor. Bu meret çok ekonomik bir şey, 20 milyona iki ecs atan bir çift, bir kulübe gidip birer bira söyleyerek sabaha kadar dans ede-

Ekonominin ve yalnızlığın çok geliştiği ülkelerde metro da genellikle köklü bir geleneğe sahiptir. Metro hayatın ne kadar doğal bir parçası haline gelirse, metroda göz göze gelen insanların sayısı bir o kadar azalır. Avrupa ülkelerinde metroda kitap okuyan insanlar ağırlıktayken, İstanbul'da insanların çoğu, göz göze gelmekten çekinerek de olsa, birbirini izliyor. İnsanlar için bir topluluk içinde yabancı olmak ne kadar alışılmış bir hisse, insanlar bu topluluklar içinde o kadar doğal davranmaya başlıyor. İnsanlar metroda birkaç dakikalığına aynı mekânı paylaşır ama hayatları birbirine dokunmaz. Peki, ya bu insanlar çevrelerindeki yabancıların kim olduğunu merak etmezler mi?

Geoff Ryman'ın *253* adlı dijital romanı tam da bu konuyu işliyor: Birkaç dakikalığına birbirine değen ama dokunmayan 253 hayat. Önsözünde "Etrafınızdaki bu yabancıların kim olduğunu merak ettiğiniz oluyor mu? Bu roman size onların kim olduğunu bildiğiniz hayalini yaşatabilir. Kendinizi her şeye kadirmiş gibi hissedebilirsiniz" diye başlıyor Geoff Ryman. 1996 yılından beri internette www.ryman-novel.com adresinde –ücretsiz- yayınlanan bu roman, Amerika, İngiltere ve Almanya'da kitap olarak da yayımlandı. *253*, sabah 8:30'da Londra Metrosu'nda bir araya gelen, şoför dahil 253 kişinin, bir kazayla son bulan 7 dakikalık metro yolculuğunu konu alıyor. Şoföre ve her yolcuya bir sayfa ayrılmış ve her karakter tam 253 kelimeyle anlatılıyor. Yazar, her yolcuyu üç paragrafta tanımlıyor:

"Görünüşü: Hakkında bir şeyler okumaktan hoşlanacağınız birisi mi acaba?

bilir. Ecstacy'nin efekti bir gece eğlencesini çıkaracak kadar uzun sürer, bu da bir tercih nedeni. Kokain yıllanmış viskiyle kıyaslanabilirse, ecs kafadan biradır. Geceyi sadece su veya bira ile geçirmek mümkün olduğu gibi, ecs'in etkisiyle aniden patlayıp Smirnoff/Red Bull'un dibine vurup oylum oylum oyulmak da her zaman olasılık dahilinde.

Bunun alışverişi, nereden geldiği, kod adları filan ne?

MDMA zor ulaşılır bir madde olduğu için ikame kimyasallar işin içine giriyor. Özellikle speed/anfetamin karıştırılmış fason (Bulgaristan, Türkiye yapımı) ecs'ler var piyasada. Oysa Hollanda'dan, İngiltere'den, Belçika'dan geleni makbul. Beş milyondan 15-20 milyona kadar uzanan bir yelpazede satın almak mümkün. Nerede derseniz, artık hemen her yerde takside, otoparkta, sokakta, kulüpte, okul çıkışı. Argoda bir sürü karşılığı var ecs'in: Pıt, düğme, şeker, e.

Müşterilerine tavsiyelerin oluyor mu?

Oluyor, düşüş başlandıktan sonra rahatlatıcı uyuşturucular balansı ayarlıyor, mesela ot kubara tercih edilmeli.

Kişiliği hakkında bilgi: İnsanlar, ne yazık ki her zaman göründükleri gibi olmuyor.

Ne yapıyor ve ne düşünüyor: Bazı yolcular ilginç şeyler yapıyor ya da düşünüyor, bazıları değil."

Metro son durağı geçiyor ve şoför (Tahsin Çelikbilekli) uyuya kaldığı için vagonlar beton bir duvara çarpıyor. Romanın sonu, bu kazadan sonra yaşanan 1 dakikaya ayrılmış.

Birçok edebiyat ödülü olan Geoff Ryman, eleştirmenlerin bu eser için çok değişik yorumlarda bulunacağının farkında olsa gerek ki, "Bu romanda pek bir şey olmuyor aslında" demeyi de ihmal etmemiş. Doğru, pek bir şey de olmuyor gerçekten. Geoff Ryman'ın romanında kullandığı mizahi detaylar dışında, orada olanlar Londra Metrosu'nda da yaşanabilirdi, Tokyo Metrosu'nda da, İstanbul Metrosu'nda da. Çünkü burada anlatılanlar, birkaç dakikalığına bir araya gelip sonra farklı yönlerde tekrar birbirinden ayrılan yüzlerce insanın hayatından bir kesit. Yolculardan biri belki, sabah kocasıyla yaptığı tartışmayı düşünüyordur, bir diğeri belki cepteki parayla ayın sonunu nasıl getireceğini. Farklı şehirlerin insanları belki benzer, belki de çok farklı düşünceler içindedir; ortak olan tek şey, her birinin –hangi şehirde olursa olsun– mekânı paylaştığı diğer yolcuların düşüncelerinden ve hayatından bihaber olduğudur.

253'ün edebiyat değeri bir yana, bu romanın ulaşım aracı metro ve toplumdaki yabancılaşma arasındaki bağları çok net gözler önüne serdiği kesin. Bir yerden bir yere koşuştururken, anlık kesişen hayatlar ve tesadüfen yanında bulunan insanları zaman zaman merak etmekten öteye gitmeyen bir birliktelik. Her toplumda bunun kuralları farklı: Birçok ülkede insanlar buna çoktan alışıp burunlarını kitaplarına gömmüşler; İstanbul halkıysa yerin metrelerce altında, arada bir de olsa hâlâ göz göze geliyor.

Denizotobüsü

SAMİH RİFAT

"Denizde otobüsün işi ne!" demiştim adını ilk duyduğumda?.. Eski köye yeni adet!.. Ortaokuldaydım. Boğaziçi'nde, Beylerbeyi'nde oturuyorduk. 50'li yıllar. Şirket-i Hayriye kalıntısı köhne vapurlarla gidiyordum okula, sinemaya ya da başka yerlere. Sabahları 7.35 vapuru, akşamları sanırım 4.35. Kalender, Hâlâs, Güzelhisar, Sütlüce… Boğaziçi'nin eskileri, vapurların numaralarını da bilir, giderek düdüğünden tanırlardı uzaktan –örneğin Mehmed Ali amcam; koşucu, eski 200 metreci; düdüğü duyunca Kuzguncuk'un tepesindeki köşkten 'depar' alır ve koşarak yakalardı vapuru iskelede.

Masalsı bir nesnedir vapur, hele buharlı vapur. Pis (her yanında hamamböcekleri gezer, açıkta otururseniz üstünüz başınız kurum olur), hantal, derin, boğuk gürültülerle yol alan bir gemi. Ara sıra, iskelelere yanaşırken, başka gemilerle karşılaştığında uzun, acı düdükler çalar (evde, uzaktan uzağa duyulur bu düdükler; kendini unutturmaz). Bir dizi tuhaf, sıradışı nesneyle donanmıştır baştan başa; sağa sola dizilmiş mataforalara asılı filikalar, kıvrık ağızlı kocaman hava bacaları, can simitleri, tavanlarda ızgaralar üstüne dizili can yelekleri, sağda solda halat öbekleri, palamarlar; tuhaf biçimli fenerler, gece geminin önünü tarayan kocaman bir ışıldak, başta kıçta dev çıpalar, kıç tarafta ayakta durup yaslandığımız, üstüne okul çantalarımızı koyduğumuz yedek dümen dolabı, tepede yükselen gizemli kaptan köşkü. Her yanda üstüste sürüle sürüle kalınlaşmış, kara ya da sarı boyalar; külrengi tik ağacı, arası ziftli döşemeler; vapura inip binerken önünden geçtiğimiz, cehenneme benzer makina dairesi, içerde kızıl alevler, dumanlar saçarak çalışan kazanlar, buhar makinaları; zebanileri andıran, üstü başı kömür karası ateşçiler… Yalnızca bir ulaşım biçimi değil, bir yaşam biçimidir vapur. Uzun oturulur vapurda, çay kahve içilir, gazete kitap okunur. Sabah akşam birlikte yolculuk ettiğiniz

insanlarla, vapurun çalışanlarıyla dostluklar kurulur, sohbetler edilir, okula gidip gelen çocuklar arasında uçarı vapur aşkları yaşanır. Düşünülür, uyuklanır, düşlere dalınır. Bir gün Üsküdar'dan Behçet Necatigil bindi vapura, az öteye karşıma oturdu (kim olduğunu bilecek kadar büyümüştüm ve fotoğraflarından tanıdım); gösterişsiz, ufak tefek bir adam, büyükçe bir evrak çantası açtı, içinden bir kitap çıkardı, gözlüklerini taktı, Beşiktaş'a dek okudu. Vapurda, pencerenin önünde kitap okuyan ozanın resmi, bir dinginlik imgesi gibi bozulmadan kalmış belleğimde.

Sonraları bir iki mazotlu gemi çıktı Boğaz seferine, eski buharlıların fiyakasını bozan, martı gibi beyaz, yepyeni bir iki gemi. (Bunlardan biri, Beylerbeyi, ilk sefere Beylerbeyi iskelesinden çıktı; gördüm, cumhurbaşkanı filan gelmişti törene. Yıllar sonra, uzun süren can çekişmesini, ölümünü izledim Salacak'ta; kıyıya oturtuldu, yavaş yavaş söküldü, bitirildi. Ne tuhaf, bir geminin doğumunu ve ölümünü görmek! İnsan gibi!..) Ardından buharlıların eski makinaları, mazot motorlarıyla değiştirildi. Vapurlar (vapur dememeliyim aslında, ama dilim alışmış; 'vapeur'le, buharla bir ilişkileri kalmamıştı artık) temizleşti, sessizleşti. Sonra bir gün, bir 'denizotobüsü' sözcüğü dolaştı ortalıkta. İki küçük, yassı gemi belirdi Boğaz'da. Sonradan sayıları kaça çıktı bilmiyorum, adlarını da anımsamıyorum; demek ki belleğimde bir iz bırakacak kadar uzun kalmamışlar ortalarda. O sıralar yaygınlaşmaya başlayan dolmuş motorlarından biraz büyük, her yanı kapalı, küt burunlu, gerçekten biraz otobüse benzeyen gemiler. Eski hantal şirket vapurlarından daha hızlı, daha kolay manevra yapan, daha kolay yanaşıp kalkan, ama daha az yolcu alan küçük gemiler. Sanırım bu az yolcu taşıma özellikleri nedeniyle de kısa süre sonra kalktılar Boğaz seferinden; Boğaziçi köprüleri daha yapılmamıştı ve ulaşım yoğun biçimde vapurlarla yapılıyordu. İstanbul'un, artık kimselerin anımsamadığı ilk denizotobüsleri, fazla küçüktü böyle ağır bir ulaşım yükü için.

Yıllar sonra, İstanbul sularında bir başka denizotobüsü türü gezmeye başladığında, bu yeni taşıtı ben de kullanmaya başladım. Çok hızlı, çift karinalı, katamaran denen türde teknelerdi bu kez 'otobüsler'. Ben yine Anadolu yakasında oturuyordum, çalıştığım yere ulaşmak için çok elverişliydiler ve ben vapur yolculuğunu seviyordum. Ne var ki daha adımımı atar atmaz, alıştığım türden bir taşıt olmadığını anladım yeni denizotobüsünün. Eskilerin içi, vapur düzenindeydi; oysa bunlarda bir otobüs ya da uçağın oturma düzeni kurulmuştu. Tek tek, sıra sıra oturuluyor, kimse kimsenin yüzünü görmü-

yor, konuşulmuyor, tanışılmıyordu. Üstelik açık güverteler, taraçalar yoktu kaçacak; her şey sıkı düzende ve kapalıydı. Sigara içilemiyor, ayakta yolculuk edilemiyordu; gelişmiş bir teknolojiyle çok hızlı yol alan tekne, ayaktaki yolcuyu kolayca devirebilirdi çünkü. Kamara kapıları, vakumlu buzdolabı kapıları gibi kapanıyor, herkes çabucak yerine oturuyor ve denizotobüsü, inanılmaz bir hızla (en azından benim gibi buharlılardan yetişmiş biri için) dalgaların üstünde uçuyordu. Temiz, sessiz, hızlı ve 'steril' bir gemi. Sevimsiz!.. Ne var ki her şeyin iyi yanını bulmayı, kendimce tadını çıkarmayı bilirim. Ve birden, denizotobüsünün getirdiği yeniliği keşfettim: Masa! Herkesin önünde açılır kapanır bir masa vardı burada; uçakta ve kimi otobüslerde olduğu gibi. Gerçi köhne şirket vapurların da 'lüks mevki'lerinde masalar vardı; ama daha çok üstüne çay fincanınızı ya da çantanızı koyduğunuz, ortak kullanımlı masalardı bunlar. Oysa burada, size ait –yirmi dakika süreyle sizin olacak– küçücük ama kişisel bir masa açılıyordu önünüze. Üstünde yalnız okumakla kalmayıp bir şeyler yazabileceğiniz bir masa. Bir 'masa'ya sahip olmak ne demektir, bilen bilir! Düşünün: Denize açılan, daha doğrusu önünden denizin akıp geçtiği bir pencerenin dibine oturmuşsunuz; önünüzde küçük bir masa, kağıdınız, kaleminiz, defteriniz… Ben ki yazıp yayımlama olanağını bulduğum üç beş parça işi, hep dağınık, rasgele zamanlarda, uzun, yaygın sürelerde yazabilmişimdir ancak, 'denizotobüsü'nü yoğun biçimde kulandığım üç dört yıl boyunca bir sürü şey yazdım o küçücük masalarda. Bir sürü yazıyı, bir iki küçük kitabı orada toparladım. Biraz dışarı baktım, vapurları, martıları, ufku kıyıları gözledim; biraz içime uzandım. Yine orada, daha önce tanımadığım bir başka duyguyu, 'düzenli ve kısıtlı süre' duygusunu keşfettim. Tam yirmi dakikam vardı her sabah ve her akşam, o masanın başında. Her gün iki kez, öbür çalışma sürelerimin dışında, ama zorunlu ve kesintisiz, kısacık ama yoğun bir masabaşı süresi (arkamda bir geveze, yüksek sesle yanındakini 'traş' etmiyorsa eğer). Düşünmek, hızlı hızlı yazmak, yazdığımı sınamak, kısa bir düşlere dalma anı, sonra bir iki tümceyi karalayıp değiştirmek; bir metni, bir noktadan alıp, çok az ötedeki bir başka noktaya götürmek için, kısacık ama kendince yeterli bir süre. Sözcüğün tam anlamıyla bir çalışma disiplini, bir masabaşı disiplini.

Nereden nereye geldik! Çocukluk vapurlarından yazma eylemi üstüne düşüncelere, masabaşı disiplinine… Çocukluk vapurlarını yüzdürmenin bir yolu da masabaşından geçtiği için mi ne!

İSTANBUL
İSTANBUL

Resimli Alt Yaz›l› ‹stanbul

EM‹NE TUSAVUL

İstanbul sokakları kalabalık, gürültülü, hareketli. Gürültü kaynağı sadece insanlar, araçlar ya da hiç bitmeyen inşaatlar değil. Tabelaları, işaretleri, numaraları, yönlendirmeleri, duvar yazıları, afişleri ile konuşuyor İstanbul. Ahşap bir evin kapısında yaşlı bir şehrin, şehir olma sürecine göz atmak olası; Fransız sigorta şirketi tabelası (üzerinde iki melek el ele uçuyorlar), eski Türkçe bir Elektrik İdaresi emaye plaketi, yanında daha sonraları takılmış bir teneke İSKİ plakası, kırmızı yağlıboya ile yenilenmiş ve sonra mavi boya ile değiştirilmiş kapı numarası ve doğalgaz memuruna bırakılmış bir el yazımı not, "memur bey sayaç yan tarafta", turuncu bir afiş, "kontörlü telefon sokak içindeki bakkalda".

İstanbul'un sokak grafik dili nasıl bir şey? Çıksam sokaklara, belgelesem şehrin tüm yazılarını, desem ki "İstanbul böyle konuşuyordu o zamanda." Ben proje tasarısını oluştururken, Doç. Arzu Erdem'den İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü birinci sınıfı için özel bir destek proje dersi vermem önerisi geldi. Böylece 52 birinci sınıf öğrencisi ile düş-projemi başlattım. Önce fotoğraf çekmeyi öğrendiler, sonra yaşadıklara şehire başka gözle bakmayı ve belgelemeyi.

2001 Kasım ile 2002 Kasım arasında tüm şehri gezdik. Toplam 11951 kare görüntü elde ettik. Bunların arasından seçilmiş 1500 kare ile projeyi tamamladık. Gezerken, karelerimizin seslendirmesi ise sokaklarda gelen geçenden duyduklarımız oldu. Her biri kendi içinde ayrı hikâyelerden alıntılar gibi.

İşte sizlere, resimli alt yazılı İstanbul.

– Of! Hava kapandı. İnşallah kız hatırlar çamaşırları toplamayı...
– Delikanlıysam itmeyin beni...
– Abi! Bizim kadar yorum yapan bi memleket yok...

– Biz kahvaltıda bile balık yeriz...
– Götür bizi...
– Sana şöyle bi şey diycem; o, öyle değil...
– Abi Alman Bira Evi'nin yerini biliyor musun?
– Valla şu an bilmiyorum ama önceden olsa bilirdim.
– Yahu, sulamayın şuraları be! 'İbneler' çıkıyor.
– Çocuklar evde açlıktan yorgan yiyorlar.
– Duman etti üç şerefsiz ortalığı.

– 80 yaşına geldin, hâlâ gözün çöplükte.
– Bezin kuru tarafıyla silsene altını!
– Gabcak zannettim leen
– Gapmaz gapmaz...
– Yok ben çayınan püsküüt yiyiyom...
– Buyrun efendim, bayanlar için de geçerli efendim...
– Sence trafik sıkışık mıdır?

30
Büyükdere
Sarıyer

AK PARTİ
www.lips-delta.com
EROTİC SHOP
TeL = 227 74 10 - 227 18 80
BVS
EMLAK

– Ya dedi abi dedi bu iş olmicak galiba dedi...

– Üç vakte kadar demişti yani 3 ay filan gibi mi?

– ... abi kız çok çaresizdi ya.

– İyi de kardeşim evlendirmeseydi kızı niye evelendiriyo ki...

– Arkadaşlar, taksiciler, ceza mı istiyyonuz, yürüsenize kardeşim!

– ... adam ne dedi biliyo musun?

– Her şey ateş pahası, daha gün için para bile biriktiremedim. Ama olsun yarın da Mısır Çarşısı'na gideriz.

– Abi yaa... saat 5.30'da kalkıp 6.00'da otobüse biniyorum. Ama şu manzara var ya herşeyi unutturuyor. Bütün yorgunluğumu alıyor.

– Siz erkekler çok gaddar, vahşi, iğrenç yaratıklarsınız.

– Ne yapalım güzelim, Tanrı bizi doğaya uygun yaratmış.

–Ya siz nerde oturuyorsunuz?

– Beşiktaş'ı biliyor musun?

– Şey, aslında Taksim'i de biliyorum.

– Artık üçkağıtçılara üç kağıt yetmiyor, destesiyle vermek lazım.
– ... senin anormalliğinden ben sinirleniyorum.
– Lan, asıl ben senin anormalliğinden sinirleniyorum deyyus...
– Beyler safları sıklaştırın, şeytan araya girmesin...

– 4 atana 1 şirketten...
– Gençler ücretleri uzatalım...
– Sen bana bakma benim içim geçmiş...

5996
ÖLÜM
TEHLİKESİ
DGM'
KALDIRI SIN!
ERDİĞİ CEZALAR
İPTAL EDİLSİN!
TKİP
ÜRKİYE KOMÜ IST
İŞÇİ PARTİ
ANTİ TERÖR
YASASI
KALDIRILSIN!
DGM'ler
DAĞITILSIN!
TKİP
KİYE KOMÜNİST
İŞÇİ PARTİSİ

– Tahsim, son durak, in!

– "Hadi beyler let's fuck the city!"

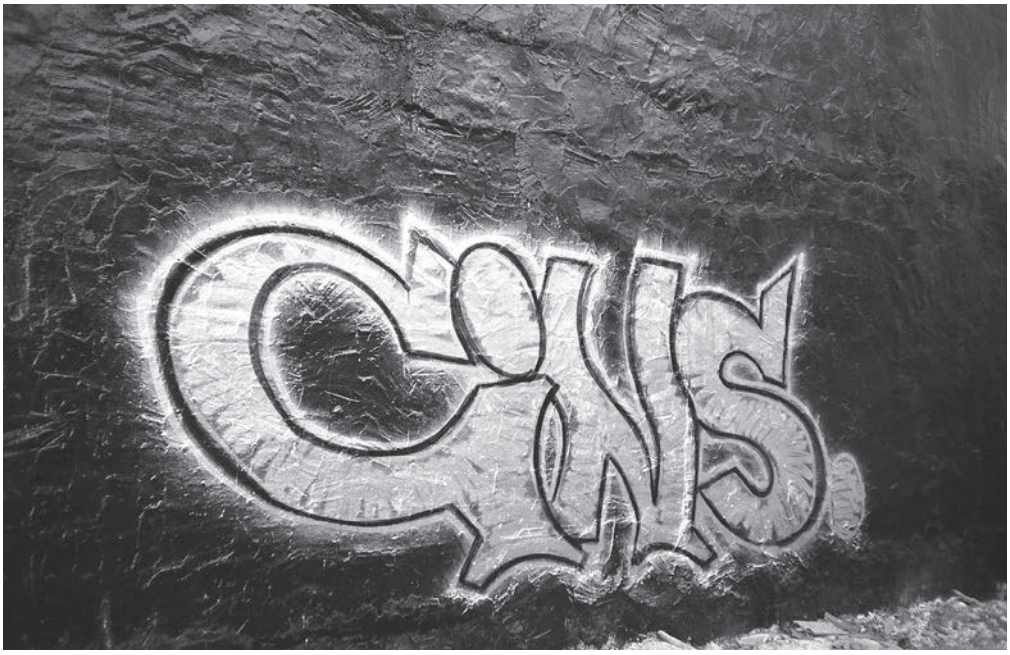
– Yok lan, mahalle karısı onun yanında delikanlı kalır.

– Öküz bunlar öküz! Odunlar var işte böyle! Böyle odunları alacaksın eline, güzelce yontacaksın, yontacaksın bunları!...

– Donatello kamyonu kaldırsın, Leonardo da vinci...

– Kaptan Kemal konuşuyor, kaptan Kemal konuşuyor, çıkarın beni bu kaptan!

– Heh! Aferin kızım işte böyle. Düş Düş !

– Ay annem hep böyle bi kızla evlenmemi isterdi.

– Beşiktaş'tan Şişli üzerinden mi gidiliyor acaba Mecidiyeköy'e, söyler misin?

– Beşiktaş'ta bana adres soruyorlar ya!

– O tabelayı görmemek için salak olmak lazım...

– Son üç bilet, talih kuşu!

– Ooo sen çok ayıp ediyorsun...

– Eeee be oğlum ben paramı nasıl alacağım şimdi!!!

– Sen merak etme teyze ben helikopterle yollarım.

– Müsait bir yerde inebilir miyim?

– İnemen.

– "Bu ne la hepimiz aynı parfümü mü kullanıyoz?"

– Alo! Evet. O konuda endişelenme sen. Bu akşam halledecez onu. Taksim'de o adam. Sen hiç meraklanma. Benim bi ülkücü arkadaş var. Onun arkadaşları mafya falan. Evet. Evet. O arkadaşla buluşacaz bu akşam. Hiç dert etme sen. Bu akşam biter o iş. Şimdi otobüsteyim, konuşamıyorum sen sonra ara beni.

– Abi saçmalama ya kuşlar çişini yapar mı?

– Ya niye yapmasın oğlum sen yapmıyor musun.

– Oğlum kızı şamaroğlanı ettin be!

– Yok abi işim olmaz. Eskiden kızı evinden alıyodum, şimdi nerden aldığım belli değil.

– Beyaz saç size yakışıyor hocam!

– Saol...

– ...yavaaaş yavaaaş...

CANAN
EMLAK'tan
SATILIK
411 25 21
411 25 22
0542. 275 22 36
NECROSCOPIUM

– ...elektiriğini keseyim süpürgeciğim sen...
– ...öle işte napıcaksın anacıım...
– Bir öğrenci uzatır mısınız?

...şeyde bir şey var...

– Oğlum ya, üç kuruşluk yemek yedim, onu da erittiniz, adi şerefsizler...

– Anarşistler yaptı bunu anarşistler!

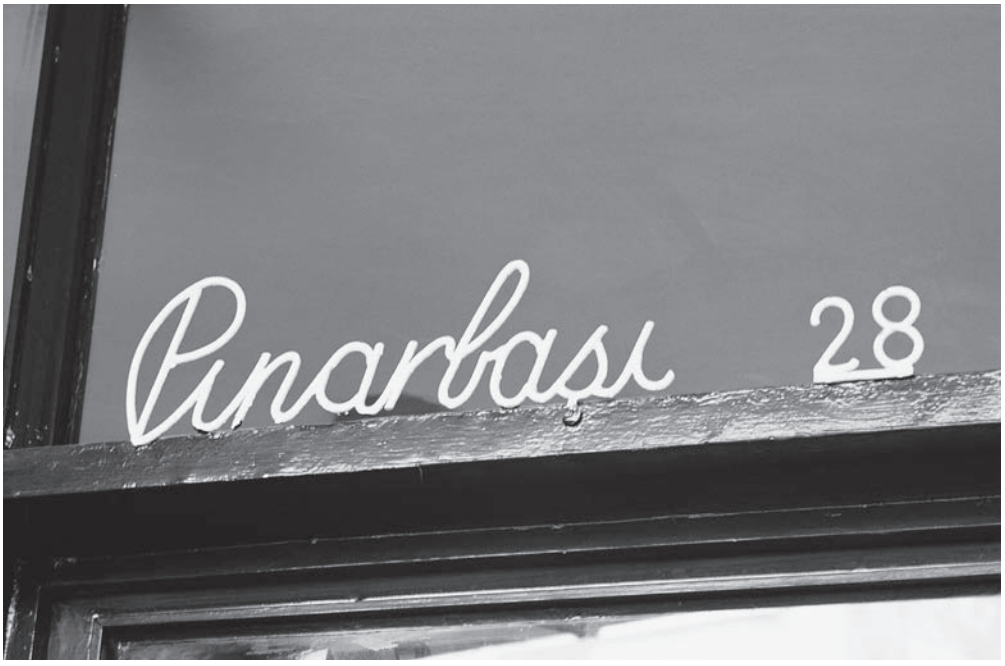
– Ne yapıyorsun sen? Benim kalbim var, tansiyonum var, havasızlıktan ölüyom.

– Ben doktorum birşey olmaz.

– 10 milyon para vericez abi, kuru para?

– Eee, bu soğuk havada, kuru para!

– Beyefendi, bak beyefendi diyorum, terket mekanı kırcam kafanı...

– Kim götürecidi? Bi de minibüs mü tutacıdık?

– Taksiiii! Git be!

– Yani "a" oldum ben bunu görünce!

– Yetişemicez valla ya...

– Banyoyu niye çekiyolar?

– Banyo yapacaklar herhalde.

– Bunlar turist mi?

– Yok lan bize benziyorlar.

– Kaynana için çocuk mu doğurulurmuş?

– Abla, bi mendil al be n'olur be ablaaa!

– Önce can sora canan. Benden böyle artık.

– Yahu ne diye bekletiyorsunuz bizi bu kriz zamanı telefonlarda?

– İiiğreeeeenç!

– Bu karı gazeteci midir nedir hep fotoğraf çekti.

– Vitrinde bi türlü, içeride bi türlü...

– Bir de o var tabii.

– Bi Sabah, bi Milliyet ver ordan usta.

– Karşıya koş, koş...

– Şimdi ben ne isterdim biliyor musun? Girecen bu ikisinin arasına, dünyayı dolaş sonra valla!

– Dolar için kaç dedi ki?

– Bitmez bu kış, amma yağdı ha!

– Baba, burası ne güzel yer, tıpkı filmlerdeki gibi.

– Evet.

– Amerika gibi!

İSKİ
DİKKAT
BİSİKLET
ÇIKABİLİR!

MAYO
ŞORT
HALI SAHA
KİRALIK
MAYO
ŞORT
BASKVL.B.
TOPU
SPOR
AYAKKABI
FOTBOL
TOPU
TERLİK
ŞORT
ÇANTA
KEMER
İÇ ÇAMAŞ
ÇORAP
FOTBOL
TERLİK
ŞORT
BEL-SRT
ÇANTASI

SICAK
İTHAL
BOKLAR

Göz Görmeyince

AYFER TUNÇ

Funny Games'i izlemeye başlamadan önce yarısında vazgeçeceğim aklıma gelmezdi, izlemeyi reddetmeme neden olacak kadar "sahici" olduğunu bilmiyordum. Film tam da istediği gibi seyirciyi, -beni- rahatsız ederek başladı. Rahatsızlığa katlanabilirdim, sonuçta iyi bir filmdi, ama bir an geldi, ellerim titreyerek televizyonu kapattım. Sinemada olsaydım salondan çıkardım.

Michael Haneke'nin bu filmi çekerken amacı seyircisini dışarı çıkartmak mıydı, sanmam, tahammül güçlerini ölçmelerini sağlamak mıydı, bilmiyorum, sahicilik duygusunu seyirciye iliğinde kemiğinde hissettirmek miydi, belki. Sonuçta filmi sonuna kadar izleyemedim.

Bu bir film, gerçek olduğuna dair kesin bilgimizin olmadığı bir hikâyeyi anlatıyor, ama çekirdeğindeki şiddete seyirci olabilir misiniz sorusunun çok verimli bir soru olduğunu kabul etmek gerek.

Filmi yarısında bıraksam da, seyirci olmak sorusunu, önüne başka durumlar koyarak çoğaltabilirim. Örneğin yoksulluğa seyirci olabiliyor muyum, manevi acıya seyirci olabiliyor muyum, eziyete seyirci olabiliyor muyum? Olamadığımı gördüm, ama ya insani sorumluluğum? Şiddetin ve işkencenin film olarak sunulmuş olanına bile tam tahammül gösteremiyorsam, gerçek olan karşısındaki tutumum nedir? Birçok insanın yaptığı gibi yok saymak. Bu "birçok insan" toplumu oluşturuyor ve toplum filmde bile tahammül edemediği şiddeti gerçek hayatta yok sayabiliyor. İnsanda/toplumda yok sayabilme yetisi varoldukça baskıcı rejimler ayakta kalıyor, işkenceciler yaşıyor.

Televizyonlarımızda bazen bazı haber türleri moda olur. Üfürükçü hocalarla uğraşılır mesela ya da genelevlerde zorla tutulan kadınlar haberciler tarafından kurtarılır. Televizyonlar bir dönem hayvanlara yapılan eziyet haberlerini sıkça yayınlıyordu, canlı canlı çöp kamyonuna atılan ve kamyonun çöpleri ezen dişleri arasında kemiklerinin kırıldığı duyulabilen köpek haberi hatırlardadır. Bu benim tümüyle unutmak istediğim, istedikçe unutamadığım

bir haber. Unutmak istiyorum çünkü hatırladıkça acı duyuyorum. Televizyon aracılığıyla bir şiddete tanık oldum, acı çektim. Bu korkunç haberi televizyonda izlememiş olsaydım, o köpeğin kemiklerinin çöp kamyonunda kırıldığı gerçeği değişecek miydi? Bunu bilmiyor olmak beni kurtarır mı, bilmek kurtarıyor mu?

Çok uzun zamandır televizyonda yoksulluk haberleri izleyemiyorum. Ölüme yol açacak kadar ağır yoksulluk karşısında kendimi çaresiz hissediyorum, acı duyuyorum ve böyle bir şey yokmuş gibi davranmayı seçiyorum, bu tür haberleri seyretmiyorum. Habercilerin duygu sömürüsünü, şunu bunu yutacak değilim, ama berbat bir kurguyla da verilse, haberin içerdiği acı gerçeğin farkında olmamak mümkün değil.

Aslında televizyonlar bana yardımcı oluyor, ağır yoksulluk haberleri de, hayvanlara yapılan işkence haberleri de yok denecek kadar azaldı; sanırım benim gibi birçok kişi sorumluluk duymaktansa yokmuş gibi davranmayı tercih ediyor. Başkalarının insanca yaşama hakkını savunabilme yollarının sınırlı olduğu gerçeği ile avutuyorum kendimi, konuyu çabucak unutmayı başarabiliyorum. Yolları genişletemeyeceğime inanmayı tercih ediyorum, tıpkı yok saymayı başarabildiğim gibi. Televizyonlar artık yoksul gençlerin başarı haberlerini ve mutlu, uygar bir toplumda yaşayan sevimli dostlarımız haberlerini tercih ediyorlar, rakı içen eşekler, selam veren yunuslar, kedi emziren köpekler... Böylece kimse kanal değiştirmiyor.

17 Ağustos depremi görüntüleri de korkunçtu. Ama o korkunç görüntülerin sonrasında bize uzun yıllar iyi gelecek, vicdanlarımızı ve ruhlarımızı serin tutacak kolektif bir hareket yaşadık ya da tanık olduk. Yok sayamayacağımız kadar büyük bir acı karşısında ortak bilinç ve vicdan bizim adımıza da harekete geçti, böylece görevimizi yaptık. 17 Ağustos'u hatırlamaktan kaçınmıyoruz, bu acı karşısında sorumluluğumuz gereği yürüyeceğimiz yollar çeşitliydi, çoktu, tehlikesizdi ve en önemlisi tek ses değildik, yalnız değildik. 17 Ağustos sonrasında "bakabildiğim" ve birileri benim de gördüklerime el uzattığı için huzurluydum.

Şiddete seyirci olabiliyor muyum sorusunu en çok hayvanlara uygulanan şiddet karşısında soruyorum kendime. Çünkü insanı hiç değilse yasaların koruduğuna, bu şiddete engel olması gereken insanların en azından kağıt üstünde varolduğuna inanıyorum. Ama hayvanlar, özellikle sokak köpekleri söz konusu olduğunda bu soru çok daha çıplak, çok daha sert görünüyor gözüme.

Ben tanık olmasam da bir yerlerde bir köpeğin çöp kamyonuna atılarak kemiklerinin kırıldığını, çocukların açlıktan öldüğünü biliyorum. Bunu bildiğim ve bildiğim halde bilmiyormuşum gibi davranabildiğim için kendimi kötü hissediyorum. Gözüm görmeyince katlanan gönlümden utanıyorum desem yeridir.

İmge Okumak İçin Üç Çıkma

EN‹S BATUR

"FUNNY GAMES"

Michael Haneke'nin *Funny Games*'ini izledim, bir kez daha görmek isterim o filmi.

Fikrin, düşüncenin eylemden daha şiddetli olduğu bir filim bu. Eylem şiddeti görünmediğinden, yönetmen tarafından saklandığından değil: Görünüyor eylemin şiddeti, ama ötekisi onu örtecek, geri plana itecek ölçüde güçlü.

Sinemada şiddet eskiyor, eskiyebiliyor. İki ay kadar önceydi, neredeyse otuz yıl aradan sonra, Peckinpah'ın *Bana Alfredo Garcia'nın Kellesini Getirin*'ini izleme fırsatım oldu, orada farkettim bunu. Peckinpah'ın sineması 70'lerde ilgimi çekerdi, *Straw Dogs*'u hâlâ güçlü bir filim sayarım, ama ötekisi bende beyhûde şiddet duygusunu kabarttı.

Funny Games'in vuruculuğu, 2000'lerin şiddet dilini elin eldivene uyması gibi karşılamasından geliyor tabiî. Dolayısıyla, otuz yıl sonra o da köhneleşebilir: Şiddet bağlamında. Gene de kalır, sinema olarak, tıpkı *Straw Dogs* gibi: Çünkü dili, anlatımı sağlam. Uzaktan kumanda aracı filimdeki en etkili silâh örneğin: Tüfekten de, bıçaktan da kanlı biçimde kullanmış onu Haneke.

Ama, diyorum ya, bu şiddetin en ağır boyutu Tasavvur'a ait olmasından geliyor.

"REPLAY"

Yakınımdaki iki insan, *Funny Games*'i izlemeye yanaşmadılar. Yeniden izleyebilmek için DVD'sini buldum filmin, birlikte bakma önerimi de geri çevirdiler. Eklemeliyim: İkisi de sanatçı, sinemaya enikonu düşkün kişiler.

Görüntünün, imgenin, İkona'nın böyle bir boyutu var. Bakamadığım 'şey'ler olduğunu biliyorum: İğne yapıldığı, dikiş söküldüğü (eski usûl), diş çekildiği durumlarda "sahne"ye bakamam: İster yaşamda, ister ekranda. Herkesin 'bakamadığı şey'leri olur, olabilir.

Funny Games örneğinde, bakamamak'tan çok bakmak istememek, bakmayı reddetmek geçerli sanıyorum. Güçlü bir yapıt olduğunu bile bile. "Olabilir, öyledir" diyor karşı çıkan: "Gene de izlemek istemiyorum" — bu tür bir şiddeti kabul etmemek, benim gözümde çok sağlam bir etik davranış, çok iyi bir seçim. Ben neden izliyorum, peki? Bu tür şiddeti tanımak, onu görmek istiyorum. Ona tanık olmak ister miydim, hayır, kaldıramazdım. Sanatın en azından böyle bir yararı oluyor işte.

İki yakınımdan biri kadın, ötekisi erkek; demek bakmayı reddetmek, türlerden birine özgü değil. İkisi de sanatçı ya, anlayışları biribirine oldukça uzak; demek bu öğe de belirleyici sayılamaz. Nedir onları sözkonusu tepkide buluşturan bilmiyor, o konuda fazla konuşmak istemiyorlar, bir bakıma kestirip atıyorlar.

Sanat huzur mu vermelidir, huzuru kaçırmalı mıdır sorusuna bir kez daha dönülebilir, *Funny Games* vakâsıyla. Tamıtamına örtüşmeyecektir buradaki düğümler: Sözünü ettiğim iki kişiden biri, sanatın daha çok huzur kaçırıcı boyutuna yakın hisseder kendini. Ama hangi uca kadar? *Funny Games*'de, Haneke'nin yüksek dozda huzursuz kıldığı tartışılmaz.

Bir kere daha izlemek istiyorum, çünkü İnsan'ın nasıl bu kadar kötü olabildiğini bir türlü anlayamıyorum.

Hayatta 'replay' olmuyor genellikle.

Funny Games'in çarpıcılığı biraz da teknolojinin bize sağladığı "replay" olanağını tersyüz eden bir anlatım diline sahip olmasından geliyor.

TECAVÜZ KOLLOKYUMU

Funny Games'deki şiddet diliyle *İrreversible*'deki şiddet terazinin iki kefesine koyulduğunda nasıl bir sonuç çıkabilir? Karşılaştırma düşüncesi belki itici; gelgelelim, ister istemez kurcalıyor insanı. Sonuç, işin içinden çıkamamak gene de. Tecavüzün daha ağırı, kötüsü olur mu?

Alberto Manguel, *İmgeler Kitabı*'nın bir yerinde, Pablo Picasso'nun 22 Ocak 1937 tarihli bir desenine yaklaşır. Organların oranı hepten bozuşmuş, dönüşmüştür orada; Manguel, özellikle ellerin ve cinsel organın göze batacak ölçüde büyük çizilmiş olduklarına dikkat çeker. Bir algılama sorunu-

dur bu: Öyle ki, Picasso'nun "bunun neresi balık?" sorusuna verdiği "bu bir balık değil bayan, bir resim" yanıtının geçersiz kalabileceği eşiği gösterir ve bakan'ın öznelliğini devreye sokar: Bir desen olmanın ötesinde, bir tecavüz okumasıdır karşımızdaki.

İmgenin, görüntünün düz gerçek olmadığını, kendi gerçeklikleri içinde ele alınmaları gerektiğini öğreneli yıllar oldu. Gerçeğin görüntüsünün, imgesinin kendisinden farklı biçimde algılandığını unuttuk arada.

Kim, nasıl kuruyor bu görüntüleri; kim, nasıl çözüyor?

Tecavüzü gerçekleştiren, tecavüze uğrayan, tecavüzü kuran, algılayan, gösteren, tecavüze bakan, tecavüzü seyretmeyi yadsıyan, tecavüzü seyrederken zevkin doruğuna ulaşan – hepsinin, herkesin olabildiğince açılacağı bir kollokyum gerçekleştirilebilseydi, dinleyici olur muyduk?

Şiddeti Anlamak...

E. EFE ÇAKMAK

Son zamanlarda okuduğum, seyrettiğim her şey, nasılsa artık, hep şiddet üzerine. Haneke'nin *Funny Games*'i ancak ulaştı bana, yeni seyredebildim, bunun dışında *Dönüş Yok*, *Kaset*, *Sekreter*, henüz güncelliğini koruyan filmler ve hepsi şiddete farklı yaklaşımların ürünleri; biri şiddetin anlaşılırlığı, biri şiddet ve suçluluk duygusu, biri de şiddet tutkusu üzerine. Bunlar arasında bir tanesini, *Dönüş Yok*'u, açıkçası zor seyrettim; başta üzerine düşünmek şöyle dursun, hatırlamaya bile çekindim. Sonra ikinci kez seyrettim; hem bu kez bir arkadaşımla. İlkinde filmin sonuna kadar dayandım, ikincideyse, arkadaşım dayanamadı, film arasında çıkmak istediğini söyledi. Neden böyle yaptığını sorduğumda, filmin bir "şiddet pornosu" olduğu yanıtını verdi, yani gördüklerini "bayağı" buldu. Her iki seansta da, film arasında seyircinin bir kısmı sinema salonunu terk etti (oysa filmin ikinci yarısında, ilk yarının aksine, midelerini kaldıracak çok şey yoktu!); fakat takip edebildiğim kadarıyla, film genellikle sonuna kadar seyredilmiş. Hatta çoğu seyirci, neyle karşılaşacağının bilincinde, hazırlıklı gitmiş sinemaya, duyduğum kadarıyla on beş dakikalık tecavüz sahnesi gazelere haber olduktan, kültür sayfalarında "Tecavüz de bir tür seks, bir tür cinsel ilişkidir" türünden manşetler atıldıktan sonra daha ciddi bir talep baş göstermiş – kim bilir neyin peşindeydiler, ve kim bilir aradıklarını bulabildiler mi… Korsan CD'cilerde de filme belli bir talep var anladığım kadarıyla çünkü kopya CD'leri her yerde bulabiliyoruz; siparişle kopyalatmamıza gerek kalmıyor.

Dönüş Yok'u ikinci kez seyrettikten sonra filmdeki klişeler dikkatimi çekti; *çocuk bekleyen* genç ve güzel, *varlıklı* bir kadın *gece* karşıdan karşıya geçmek için *daha güvenli* olacağı düşüncesiyle (trafik yoğun çünkü) *altge-*

çidi kullanmak istiyor ve civardaki *gay kulüp*lerinden birinin müdavimi, aynı zamanda bir *uyuşturucu satıcısı* olan *yoksul* bir *göçmen-kabadayı* tarafından tecavüze uğruyor, yetmiyor hunharca *dayak* yeyip hastanelik oluyor. Yani *partner*ini koruma güdüsüyle koşullanmış sağlıklı küçük-burjuva erkek-bireyin, örneğin partneri geç kaldığında kurabileceği en kötü felaket senaryosu; uyuşturu satıcısı biseksüel göçmenlerden başka tecavüzcü olmaz mı diye sormamalı okur, annelik metaforuyla gelen masumiyet şart mıydı diye düşünmemeli. Çünkü sonradan kendime nasıl oldu da bu filmi sıkılmadan seyredebildim diye sordum; cevap ararken, daha sağlıklı yaklaşmış olacağım ki, o görüntülerle ilk karşılaştığımda düşündüklerimden bambaşka şeyler düşündüm.

Bir kavramın, özü itibariyle tabu olan bir kavramın, genel anlamda şiddetin böylesine çırılçıplak soyunabildiğini görmek, şimdi büyüleyici geliyor bana. Eskiden, böylesi bir çıplaklığın, klişelerden mümkün mertebe arınmakla sağlanacağı gibi bir fikrim vardı; şimdiyse klişenin uç noktalarına gitmek gerektiğini anlıyorum.

Seyrettiğimiz tecavüz, gerçekliğin yerini alabilmekte gösterdiği başarıdan mı (ki değil herhalde, öyle olsa başka, hatta daha gerçekçi görüntülerde karşı karşıya olduğumuzda bile, aynı şeyi yaşar, nüfuz edebilirdik), gerçek bir klişe niteliğinde örülen olay örgüsünün ortasına, yine tastamam klişelerle örülü bir anlatımla yerleştirilmiş olmasından hiç gücenmediğinden mi bilmiyorum ama, anlatının özü "klişelik"ten kopuyor. Belki açıkça ortada olan bu klişelik hali, gerçekçilikle bir araya gelince, tüm o imgeler gerçekliğin üzerinde bir elbise gibi kalıyor ve biz, ne olduğunu görmesek bile, elbisenin altında bir şeyler olduğunu düşünmeye başlıyoruz; ve işte bunu düşündüğümüz an, şiddetle ilgili kurduğumuz her şey, bütün bir düşünsel tavır yerle bir oluyor; olmayanı, tabu olanı, bizim gibi sağlıklı bireylerin gerçekliğinde varolmayanı, varolmaması gerektiği için yok saydığımız ya da yok saymak istediğimiz şeyi, şiddeti görüyoruz. Ne kızabiliyoruz (film sondan başlıyor, yanlış adamdan da olsa, çok acı bir intikam alınıyor filmin başında) ne eğlenebiliyor (çünkü karşımızda en acı senaryomuz var) ne de başka bir şey düşünebiliyoruz (çünkü görüntülerle kurduğumuz, ilkel ve insani koşullarımıza dayalı ilişki, bizden küçük-burjuva ahlakından korkmamamızı, masum bir ilkelliği talep ediyor); sadece seyrediyoruz, hem de alabildiğine gerçek görüntüleri. Böylece karşımızda sadece eylemin kendisi kalıyor, hem de çırılçıplak bir halde. Şiddeti soyuyoruz, çıplak bırakıyoruz yani.

Psikopatalojik bir vakayla karşı karşıya olduğunuzu düşünmemeniz için, biraz açayım bu noktayı.

Bir insan, fizyolojik açıdan yaklaşacak olursak, sağ eliyle sol elinin işaret parmağını tuttuktan sonra eğer isterse, hiç güçlük çekmeden, yani kendisi için ciddi sayılabilecek bir güç sarf etmeden, kendi parmağını kırabilir, hatta zorlarsa koparabilir. Bu onun için, yine fizyolojik açıdan, çok kolaydır. İsterse kendi gözünü rahatça oyabilir, hatta ne bileyim, diz kapağını yerinden oynatabilir, keskin bir bıçakla hiç zorluk çekmeden içorganlarını dışarı çıkarabilir. Fizyolojik, biyolojik açıdan mümkün, hatta çok kolay bu. Sağlıklı bir insanın sahip olduğu gücün çok az bir kısmı bütün bunlar için yeter de artar. Kendisi dışında birine bu tür şeyler yapması, doğal olarak, çok daha kolay.

Soru şu: bu olasılığı, bu yeterliliği, yapabilirliği anlayabilir, anlamlandırabilir miyiz? Bütün bunların bize bu kadar yakın olduğu düşüncesine, akıl sağlığımızı koruyarak tabii, vakıf olabilir miyiz?

Soruya cevap olarak, meselenin bir de psikolojik, sosyopsikolojik vb. yönlerinin olduğu, bu yüzden de fiziksel anlamda bu tür bir kolaylığın, yeterliliğin, yapabilirliğin hiçbir anlam taşımadığını söylemek yersiz, gereksiz olurdu. İnsan bedeninin dokunulmazlığı üzerine, geçmişimizin hangi dönemlerinde nasıl düşünceler geliştiğini, özellikle yirminci yüzyılda bu alanda nasıl bir yol alındığını düşünürsek: tabunun güçlenmesinin, sonra da gücünü korumasının, insanlık adına ciddi faydalar sağlayacağı tezinin izinden giderek, en azından "suçlular" dışındaki mutlu bir çoğunluğu, şiddet kavramına nüfuz etmekten alıkoyduğumuzu görüyoruz. Fiziksel bir olasılığın, salt düşünsel silahlarla insan anlayışının bu kadar ötesine konabilmesinin başka bir örneği var mı bilmiyorum. Fiziğin düşünceyle, düşünce düzeyinde böylesine sınırlandığı başka bir örnek? Anlayışın olduğu kadar, farkındalığın da bu kadar uzağında bir yeterlik? Belki cinsellikle ilgili birtakım "aşırılıklar"; ama pornografi hâlâ, geleneksel bir biçimde, yeraltında gelişiyor. Şiddetle ilgili yenilik bu sanırım; yeraltında değil artık, açıkça kamusal alanda.

İnsanın fiziksel yeterliliklerinin, yapabilirliklerinin biz sağlıklı bireylere kapalı bu yönü, yani şiddet [örtük] kavramı, Burgess'ların kuşağından farklı olarak, bu yönüyle, anlaşılabilirliği yönüyle işleniyor bugün. Eskilerin şiddeti ve şiddet kullanımını salt ahlaki yönden ele alan tavrı artık yavaş yavaş yok oluyor. Şiddet deyince dikey bir hat, altımızdakiler/aşağıdakilerin (şiddet uygulayıcıları, suçlular vb) ve üstümüzdekiler/yukarıdakilerin (masumiyet metaforları, bebekler vb) yapıp ettikleri gelmiyor aklımı-

za; bugün yatay bir hatta, şiddet uygulayıcılarının bize uzaklığı/yakınlığı söz konusu.

Dönüş Yok'un hemen başında, iki suçlu (öz kızıyla cinsel deneyimleri olan bir baba ve birçoklarının aksine onu anlayabildiğini iddia eden diğer bir suçlu), zamanın her şeyi tükettiğini, "ötekilerin"se onları anlamadığını söylüyor; biz ondan sonra, birkaç dakikalık kesitlerle geçmişe doğru yol alıyoruz, sonunda bir gün içinde her şeyin nasıl değişmiş olduğunu görüyoruz. Dün böyle bir senaryo karşısında, ahlaki bir noktadan hareket edip, suçlunun toplum içindeki yeriyle kafamızı meşgul eder, en radikal tutumuzla insanı şiddete iten "bozukluklara" kafa yorar, ya da Burgess'ın yaptığı gibi, kötüyü "seçmenin" mümkün olduğunu, suçlunun kötüyü "seçme" hakkı olduğunu, insanı insan yapanın da bu seçme hakkı olduğunu vs. düşünür, tartışırdık. Artık rahatlıkla, suçluların ve suçluluğun bize yakınlığı-uzaklığı noktasından hareket edebiliyoruz. Bir sonraki adımsa, şiddet kavramının kendisinin bize yakınlığı ya da uzaklığı; ki ancak bu noktada şiddeti "anlamak, anlamlandırmak" konumuna yükselebileceğiz.

"Suçlular" dışındaki mutlu bir çoğunluğun, şiddet kavramına nüfuz etmekten alıkonduğunu hepimiz biliyor, hatta çoğumuz bunu onaylıyoruz. Peki, bir şekilde biz tabunun ötesine uzanıp, yani şiddeti pratik açıdan, ahlaki açıdan kategorilendirmeyi bırakıp, ister yakınlık-uzaklık bağlamında olsun isterse başka bir şekilde, anlamaya çalışırsak, acaba bu sağlıklı bireyler topluluğundan uzaklaşmış mı oluruz? Yani şiddeti anlamak ve buna rağmen sağlıklı bir birey olmak mümkün mü?

Şiddeti oyun bağlamında anlamlandırmak çok kolay; madem filmler üzerinden gidiyoruz, mesela *Funny Games*'te olduğu gibi. *Funny Games*'i seyretmekle, televizyonda Irak İşgali'ni seyretmek arasında pek bir fark yok; malum, ikisini de benzer şekilde okuyor, ikisinde de gerçek şiddeti görmüyor, sadece tasavvurlar üzerinden, irademiz uyarınca tepki geliştiriyoruz. Okur-anlatıcı-örnek yazar bazında bir kurguyla, göstergenin "media" rolünün vurgulanması, vurgunun şiddetini artırmak adına bu ilişki içinde okura daha çok tepki gücü sağlanması, yani okur iradesinin işin içine karışması; bütün bunlar modası geçmiş görünüyor bana. Bu anlamda, her ne kadar şiddet söz konusu olduğunda adı en çok anılan filmlerden olsa da, şiddet konulu bir anlatı gibi gelmiyor bana *Funny Games*. Oyun fikri dışında, şiddetle ilgili bir şey anlatmıyor çünkü. Bunun ötesine uzanıp, şiddetle ilgili, gerçek anlamda, saf biçimiyle "görme"ye, "anlayış"a

yönelik bir şey yapabilir miyiz, diye sorduğumuzda, işte o zaman özgün bir şey yapmış oluyoruz.

Şiddeti nasıl anlayacağımızı düşünmeye gelince; şiddet kavramını özü itibariyle tabu olarak kuran düşünsel tavrı anlamaya çalışmak gerek sanırım. İnsan bedeninin dokunulmazlığı idealinin ardında yatan şeyin, Sontag'ın hastalığın metaforlarını sorgularken sözünü ettiği, "ölümün çağdaş yadsınışı" olduğunu varsayabiliriz belki. Sontag'tan alıntılayarak devam edelim: o zaman şiddetle ilgili metaforların, klişelerin böylesine dirençli olması, gelişmiş sanayi toplumlarında ölümle uzlaşmanın ne denli zorlaştığını gösteren bir ölçüt olur. Çağdaş toplumda ölüm incitici ve anlamsız bir olgu haline geldiği için, iyi ölümün ani ölüm olduğu, en iyisinin de bilinçsiz veya uykudayken, dolayısıyla acı çekmeden, öncesinde bir şeylere katlanmadan ölmek olduğu kanısı "yasal" bilince hakim. Öte yandan, hal böyleyse bile, Sontag'ın söylediği gibi, ölümün çağdaş yadsınışı, yalan ve aldatılma isteğini açıklamıyor. Şiddeti görmeyenlerin, görmek istemeyenlerin, görünce başını çevirenlerin, ya da örneğin Irak'ta gerçekte olup biteni yansıtmayan gazete ve televizyonları olumlayan, doğrusunun bu olduğunu düşünenlerin bu isteğini açıklamakta "ölümün çağdaş yadsınışı" yetersiz kalıyor. Kavramsal düzeyde böylesi bir müdahalecilik, çok daha ciddi bir anlama çabası arz ediyor.

Bu filmleri seyretsek de seyretmesek de, şiddete yaklaşımımız "yasal" zeminde göründüğünden farklı bugün. Şiddeti tüm çıplaklığıyla anlamaya, anlamlandırmaya doğru gidiyoruz. Galiba şiddeti anlamamız gerekiyor da bir yandan, bu doğal bir süreç; iyi mi kötü mü bilmiyorum ama, bugün haberleri seyretmek için televizyon karşısına geçen milyonlar, haritalar değil, çıplak, gerçek şiddet görmek istiyor. Kim diyebilir ki bu son savaş, biraz da arenaya toplanan biz, milyonlarca insan yüzünden başlamadı? Öyleyse, ne yaptığımız üstüne düşünecek, ne yaptığımızı anlamaya çalışacak birileri de çıkacak elbet içimizden.

Avrupalı Kıbrıs

FARUK SÖNMEZOĞLU – ERDAL GÜVEN
ERTAN OKTAY – COŞKUN KIRCA

Prof. Dr. Faruk Sönmezoğlu

Öncellikle Kıbrıs'la ilgili bazı satırbaşlarını ele alıp bunlar üzerine tartışalım. Birincisi, Kıbrıs sorununun belirli bir çözüme kavuşturulmasının Türkiye toplumu için de, KKTC ve Kıbrıslılar için de yarar sağlayacağı ortadadır. Gerçekten "siyasal" bir çözüm bulunabilirse, bu kuşkusuz iki toplumun da yararına olacaktır.

Fakat her türlü çözüm önerisi için şöyle bir ön koşul söz konusu: İzlenecek yol, kesinlikle 1974 öncesi koşulları geri getiremez. Eğer bir coğrafyada, geçmişte Kıbrıs'ta gördüğümüz türden kopuş noktaları ortaya çıktıysa, artık orada savaş veya bir altüst oluş öncesine dönüş söz konusu olamaz. Kıbrıs Rum tarafı 1974 yılında siyasi ve askeri bir hamle yapmıştır; bizim bugün Güney Kıbrıs olarak adlandırdığımız toplumla Yunanistan arasındaki belirli bir ilişki çerçevesinde gelişmiş olan bir hamle. Şunun altını çizmekte yarar var, bugün bizler Kıbrıs'taki "başarısız" hamlenin doğurduğu sonuçlar üzerine konuşuyoruz. Hamleyi yapan, fakat başarısız olan tarafın siyasi anlamda herhangi bir kaybının olmaması, sıfır maliyetle hamle öncesi koşulları geri kazanması, uluslararası alanda savunulamaz, bu genel anlamda diplomasi pratiğiyle de bağdaşmaz. II. Dünya Savaşı'nı Almanlar çıkarmış, fakat başarısız olmuşlardır, bugün doğu cephesinde Alman topraklarının önemli bir kısmı Polonya'nın elindedir. Almanya söz konusu toprakların savaş öncesin-

de Alman sınırları içinde olduğu, hatta Polonya topraklarının bir kısmının da Ruslara ait olduğu teziyle, bugünkü sınırlarıyla ilgili değişiklik yapmak gibi bir yola gidemez. Aslına bakarsanız, Alman toplumu da böyle bir tezi şiddetle reddedecektir, çünkü söz konusu savaşa bugün için artık onaylamadıkları, karşı durdukları bir rejim dolayısıyla girmişler ve ağır yaralar almışlardır. Bu rejimi Kıbrıs'ta başarısız olan rejime benzetebiliriz; albaylar cuntasıyla, siyasi görünüm itibariyle Almanların o dönemdeki görünümüne benzeyen, ırkçı söylemleri olan bir rejim. Öte yandan, tabii ki savaş öncesi duruma dönüş senaryoları yazılabilir, bunun için gayret gösterilebilir; fakat diplomasi tarihinde böyle bir çabanın başarıya ulaştığı olmamıştır, dolayısıyla Kıbrıs için bu tür bir çözümün "diplomatik" olması mümkün değildir.

Diplomatik bir çözümden konuşacaksak, işte o zaman karşımızda Annan Planı var. Annan Planı'nda olduğu gibi, diplomatik yollarla, Kıbrıs'taki birlikteliği devam ettirecek yeni bir zemin aranabilir. Bu kez çözüm, tarafların birbirine yaklaşmasına bağlıdır, dolayısıyla tüm tarafların motivasyonunun bulunması gerekir. Bir imza ortamı için, sağlıklı bir barış ortamı, ayrıca motivasyon şarttır. Şu anda kasten bozulmadığı sürece bir barış ortamı var. Ama bir antlaşmayla sonuçlandırılmış, bir nihai barış ortamına ulaşmak için, tarafların birbirine yaklaşması gerekiyor. Barış ortamı ve motivasyon sağlandıktan sonra, karşılıklı adım atmanın paritesi geliyor.

Nasıl ki devlet başkanları birbirleriyle karşılaştıklarında, kimin kime nasıl yaklaşacağının çeşitli kriterleri vardır, anlaşmaya varacak olan iki toplumun da kriterleri olmalıdır. Kıbrıs meselesinde de, elinde statükoyu bulunduran tarafın avantajları, öbürünün diplomatik inisiyatifleri, tarafların anavatanlarının güç dengesi gibi faktörler karşılıklı adım atmanın paritesini, yani kimin kime ne kadar yaklaşacağını, kriterleri belirler. Ama sonuç olarak iki taraf da yerinden kımıldamalıdır. İki tarafın aktif katılımı sorunu Kıbrıs için önemli bir sorun; Avrupa Birliği iki yıldır, bu koşulun önünü tıkayan bir politika izlemektedir. Avrupa Birliği ne olursa olsun Güney Kıbrıs'ın, Kıbrıs adıyla birliğe üye alınacağını ilan ederek, yukarıda sözü edilen bütün "diplomatik" yolları kapatmıştır.

Birleşmiş Milletler sekreteryasının Annan Planı'nı ortaya atması, diplomatik çözüm yollarının tıkandığı bir döneme denk geldi, dahası planın ortaya atıldığı ortamda Türkiye'de hükümet yoktu, Kuzey Kıbrıs'ta da liderin aktif göreve devam etmesi mümkün değildi. Bu büyük bir şanssızlıktır. Burada zamanlamayla ilgili kötü niyet aramanın ya da komplo senaryoları

üzerinde durmanın bir anlamı yok. Ama ne olursa olsun, sonuçta Avrupa merkezci bir problem çözme girişimi olduğunu görmek gerek. Toplumların sorunlarını çözme çabasından ziyade, Avrupa Birliği'nin kendi hatası ile sıkıştığı bir diplomatik açmazdan kurtarılmaya çalışılması söz konusu.

Genel sekreterin ortaya koyduğu planda benim katılmadığım bazı noktalar var tabii ki, başka türlü yapılabilir, örneğin 1991 sonrası bir beyaz sayfa olarak görebilirdi. Eski devletin üzerine böyle yeni bir yapıyı eklemlemek yerine, yeni bir beyaz sayfada iki ayrı realiteden gidebilirdi. Annan Planı'nda tanınmış iki ayrı realite olmadığı bir gerçek; hatta taraflar arasındaki dengeyi pek gözetmediği söylenebilir. Fakat tekrarlayalım, komplo teorilerinden uzak durmamız gerektiğini düşünüyorum, bu tavır nesnel birtakım sebeplere dayanıyor.

Plan'ın taraflar arasında belirgin, önsel bir tercihinin olduğunu düşünemez, peşinen böyle bir hüküm veremeyiz. Bir sağlama yapalım: Bir kere, Avrupa Birliği'nin önceden açıklamış olduğu kararlar sebebiyle, bir tarafın taviz verme ihtimali düşük, çünkü konum itibarıyla büyük avantaja sahip. Dolayısıyla onun için çok taviz gerektiren bir metin ortaya çıkarsanız, itirazı da büyük olacak, Plan'ın tamamı ve dolayısıyla barış beklentisi sonuçsuz kalacaktır. Kamuoyu da diğer bir konu; Türk sivil toplum örgütlerinin, Plan'a uzak durduğu sürece Denktaş'ı eleştireceği çok önceden biliniyordu. Denktaş'ın atacağı her temkinli adım, sadece Kuzey Kıbrıs'ta değil, Türkiye'de de Denktaş aleyhtarı bir hava doğuracaktı. Türk tarafında kamuoyu bazında böyle bir zayıflık varken, öte yandan Rum tarafında uzlaşma yanlısı gruplar azınlıktayken, hatta tam tersine, Klerides'e "Taviz verirsen dönme" mesajı veren ve ulusal meclisi abluka altına alan bir kesim ciddi bir faaliyet sürdürüyorken, her iki tarafın haklarını eşit ölçüde kollayan bir antlaşma metni, her şeyden önce gerçekçilikten uzak olurdu.

Kriz ortamlarında çözüm planları mutlaka hak ve adalet üzerine kurulmaz. Hak ve adalete uygun planlar tabii ki tercih edilir şeylerdir, fakat planın her şeyden önce gerçekçi olması gerekir, çünkü ortada çözülecek bir sorun vardır. Eğer problemi ancak adil olmayan bir yolla çözebiliyorsanız ya da birtakım koşullar adil çözüm olasılığını ortadan kaldırdıysa, değişkenleri iyi kollamak ve çözüme doğru mümkün olduğunca çabuk yol almaktan başka şansınız yoktur. Siyasi kişilikler üzerinden gidecek olursak, bu tür bir sorunla karşı karşıya olan bir genel sekreterin nasıl bir çözüm önerisiyle ortaya çıkabileceği açıktır. Söylediğim gibi, hak ve adalet adına, Annan Planı'nda katılmadığım noktalar var, fakat genel sekreter olsaydım, ben de

ancak böyle bir metin hazırlardım. Koffi Annan ve Annan Planı önceden yapılan bir hatanın, verili koşulların planıdır. Plan'ın eksikleri ve fazlalarından kimin sorumlu olduğunu düşünürken bunu aklımızdan çıkarmamalıyız.

Bir başka nokta, Kıbrıs konusunda bir etnik problemle karşı karşıyayız, fakat etnik problem sadece sosyolojik yönüyle yok karşımızda. 1960'ta Kıbrıs'ta kurulan devlet Fransa'dan ya da örneğin İngiltere'den farklı bir devlet. Çünkü iki kurucu tarafı var ve üç garantör devlet tarafından oluşturulmuş, yani devletin kuruluş şartları esas itibariyle özel bir anlam taşıyor. İşte bu sebepledir ki, Kıbrıs'la ilgili çözüm arayışlarında, azınlık ve çoğunluk üzerinden yorum yapmak, ancak demografik açıdan anlamlıdır, bunun dışında hukuki ve siyasi bir anlam taşıyamaz. Son zamanlarda, Kıbrıs'ta bir çoğunluk, bir de azınlık olduğu, bunun da çözüm arayışlarına yansıması gerektiği gibi değerlendirmelere tanık olduk. Eğer siyasi antlaşmalar ve hukuk varsa, böyle bir şey Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu için söz konusu olamaz.

Ayrıca konjonktüre baktığınızda, dünyada, etnik baza dayalı federasyonların tümünün ya kriz içerisinde ya da çökmekte olduğunu görürsünüz; Sovyetler Birliği çöktü, Yugoslavya çöktü, hatta bu iki ülkenin tek tek federe devletleri bile çöküyor. Bosna, Makedonya'da sıkıntı var, Rusya Federasyonu'nun Çeçenistan vs.yle kendi içinde sıkıntı var. Yani federe devletlerin tek tek içlerinde bile sıkıntı var. Avrupa'da Belçika'da sorun var -Avrupa Birliği'ne girmiş olmak her şeyi çözmüyor- Kuzey İrlanda, Bask sorunu olduğu gibi duruyor. Avrupa Birliği'ne giriş, etnik problemleri çözecek olsaydı, bu sorunların kendiliğinden, çok önceden çözülmüş olması gerekirdi. Bosna devleti bir bakıma kendi içinde ikiye hatta üçe bölünmüş bir şekilde kuruluyor. Bu konuya değinmemin sebebi şu: Konjonktür bize birtakım mesajlar veriyor; artık toplumlar, bir ayrışma süreci içerisinde kimliklerini ortaya koymaya çalışıyorlar.

Şöyle veya böyle, Kıbrıs'ta, Türk tarafının sorumlu olmadığı bir fiili durum sonucunda, çıkışı itibariyle oluşmuş bir statüko var, bu statüko, bahsi geçen konjonktür açısından aslında uygun, oturmuş bir statüko. Günümüzde bu tür statükolar büyük altüst oluşlarla kuruluyor. Kıbrıs'taysa önceden, kendiliğinden ortaya çıkmış bir örneği var. Bizim Annan Planı ve benzeri projelerle yapmaya çalıştığımızsa, bunu tersine çevirmek. Kıbrıs'ın Avrupa Birliği'ne girmek üzere olduğu, bunun da özel bir durum olduğu iddia edilebilir. Bunun yeterince özel bir durum olduğu doğrudur, fakat cevap olarak, örneğin Çekoslovakya'yı gündeme getirebiliriz; Çekoslovakya'dan iki devlet, Çekler ve Slovaklar çıkmıştır, Avrupa Birliği'ne girecek

olmaları birlikte olmalarını gerektirmemiştir. Neden Çekler ve Slovaklar kendi kimlikleriyle, farklılıklarını vurgulayarak ve yaşayarak Avrupa Birliği'ne aday oluyorlar da, Türkler ve Rumlar farklı iki realite sayılmıyor? Neden böyle olmasın? Bu soruyu sormak gerek. Buna sosyolojik açıdan bakacak olursak, Çeklerle Slovakların ayrılmayı tercih etmiş olmasının sebebi açık, çünkü Avrupa Birliği'ne iki ayrı devlet olarak, kendi kimlikleriyle girmek istiyorlar.

Kıbrıs'taki etnik farklılıklardan söz ettiğimiz zaman, bu coğrafyada kimliklerin vurgulanmasının değil, aksine halkların kaynaşmasının, birleşmesinin doğru olduğu, çünkü Kıbrıs'ta 1964 yılında bambaşka şartlar altında alınmış kararlar olduğu tezi öne sürülüyor; sanki vaktiyle Yugoslavya için de birçok karar alınmamış gibi. Yugoslav devletinin de kendine özgü bir kuruluşu, çeşitli dönemlerde çeşitli antlaşmalarının tasdik edilmiş statüsü vardı, fakat konjonktür dayatması, her şeyin değişmesine sebep oldu. Ama Kıbrıs için, hiçbir zaman bu objektiflikte bir değerlendirme yapılamıyor. Sosyolojik açıdan, sözünü ettiğim bu kriterlerin tartışılacak birçok veçhesi var, karmaşık bir konu olduğunun farkındayım, fakat bu konuyu şimdilik burada noktalayalım.

Son olarak: Kıbrıs sorunu sadece adanın bir sorunu değil, bölgesel bir sorundur. Kimse bu gün İsrail ve Filistin arasındaki sorunun sadece Yaser Arafat'la İsrail hükümeti arasında olduğunu söyleyemez, sorun Ortadoğu'nun sorunudur, ortaya çıkan koşullarda mutlaka Mısır'ın Suriye'nin Ürdün'ün belirli ölçülerde etkisi, payı vardır. Hukuken böyle bir durum olmamakla beraber, moral anlamda, siyasi anlamda Kıbrıs'ta Türkiye ile Yunanistan'ın önemli rolleri vardır. Hem garantörler oldukları için, hem de coğrafi anlamda yakın oldukları için Türkiye ile Yunanistan'ın adayla belirli çerçevede birtakım ilişkileri, ayrıca karşılıklı çıkarları vardır ve adayla ilgili atılacak adımda, mutlaka ve mutlaka, genel Türk-Yunan ilişkileri içinde bir denge kurulmak durumundadır; tıpkı Ortadoğu'yla ilgili atılacak her adımda, tüm bölge ülkelerinin koşulların hesaba katılması gerektiği gibi. Türkiye için Kıbrıs sorunuyla ilgili diğer bir konu, Avrupa Birliği adaylığı konusudur ki, burada şunu belirtmek gerek, Kıbrıs sorununun çözümünün Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerine herhangi bir etkisi olmayacağını söylemek yanlış bir değerlendirme olur. Fakat, birçoklarının düşündüğü kadar ciddi bir etkisi olmayacağını kabul etmeliyiz. 2002 yılı içinde Türkiye'yle ilgili 16 sayfalık bir Avrupa Komisyonu raporu hazırlanmıştır, Kıbrıs konusuna ayrılan yer on satırdan fazla değildir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmek için yapması gereken o kadar çok şey var

ki, en azından Avrupa Birliği üyeliği açısından Kıbrıs, Türkiye gündeminden çok uzakta. Bugün için, Avrupa'da son federe devlet seçimlerini de kazanan Hıristiyan Demokratların pozisyonu, yapılması gereken çok daha önemli şeyler olduğunu gösteriyor. Türkiye'nin bu kamuoyu üzerinde yapması gereken lobi faaliyetleri, Kıbrıs sorununun çözümünden önce gelmelidir mutlaka.

Erdal Güven

Ben daha ziyade şu anda içinde bulunduğumuz dönemde, özellikle Annan Planı etrafında tartışmayı daha yerinde buluyorum. Bir kere Annan Planı şu haliyle, Türk tarafının sakıncalı bulduğu haliyle kabul edilse bile, ne Türk tarafını, ne Türkiye'yi 74 öncesine götüremez. Annan Planı'nın 63-76 ya da 60-63 arası koşulları geri getirmek gibi bir vizyonu yok. İkincisi, Kıbrıs'ta BM süreciyle AB süreci, özellikle Kıbrıs'ın tümü adına üyelik başvurusunda bulunulmasından itibaren, paralel gitmektedir. AB üyeliğinin Kıbrıs sorununun çözümü için, çatışma çözümlerinde çok sık kullanılan, Türkçede barış rantı tabiriyle karşılayabileceğimiz bir "bonus", çözüm olursa her iki tarafın da yararlanabileceği, iki tarafın da kazanç sağlayabileceği bir unsur olarak ortaya konulduğunu düşünüyorum. AB üyesi Yunanistan'ın, Türk tarafına karşı, Kıbrıs'ın da AB'ye üye olmasından kaynaklanan diplomatik birtakım avantajları olacağını tabii ki göz ardı etmemek gerek. Ama bu diplomatik avantaj hiçbir zaman Türkiye'yi çevrelemeye, arkasından vurmaya yönelik herhangi bir büyük planın parçası olarak ortaya konmuş değildir. Bence AB'ye üyelik süreci bilhassa, BM sürecinde gelinen noktada tıkanıklığı aşmak ve hatta sürece ivme kazandırmak için, bir barış rantı olarak ortaya konmuştur. Dolayısıyla AB'ye üyeliğin Kıbrıs'taki çözüm sürecini tıkadığından ziyade açmaya çalıştığını düşünüyorum. Türkiye bir NATO üyesi ve yeri geldiğince NATO üyeliğinden kaynaklanan diplomatik avantajlarını kullanıyor. Son örnek, AGSP örneğinde görüldü. Türkiye ulusal çıkarlarına aykırı bulduğu için AB'den geçmiş haliyle AGSP'ye itirazlarını gündeme getirdi, itirazı dikkate alınmadığı takdirde AGSP'nin işlevsellik kazanabilmesi için gerekli olan NATO imkânlarından yararlanmasını veto edeceğini dile getirdi ve bu tavrını sonuna kadar kararlı bir şekilde sürdürdü. Sonuçta AB geri

adım attı, Türkiye'de bir anlamda esnedi ve AGSP bağlamında bu sorun giderildi. Böylece Kopenhag'da Türkiye'nin itirazları kabul edilmiş oldu. Türkiye NATO üyeliğinden kaynaklanan diplomatik avantajlarını kullanıyorsa, Yunanistan'ın AB'ye üye olmasından kaynaklanan haklarını ve diplomatik avantajlarını kullanmasını tuhaf karşılamaması gerek. Bunun arkasında herhangi bir kötü niyet aramak, komplo teorileri kurmak anlamsız olacaktır.

Annan Planı'nın parametrelerinden birisi, taraflar arasında siyasi eşitliği gözetmektir. Eğer bir federasyondan bahsediyorsak, siyasi eşitlik mutlaka demografiyle maluldür. Dünyadaki bütün federasyonlarda demografik ölçüt yani nüfus dengesi siyasal eşitliğin dengesini belirleyici bir unsurdur. Türkiye'nin 1977'den bu yana imzalanan doruk antlaşmalarında savunduğu temel argümansa federasyondur; geçmişte askeri ve siyasi gücünden kaynaklanan avantajları kullanan Türkiye, nasıl ki bunun yol açtığı dezavantajları göğüslemeyi bilmiştir, demografik ölçütlerden kaynaklanıp bugün Annan Planı'na yansıyan dezavantajlarını da göğüsleyebilmelidir.

Siyasi eşitliğin unsurlarından biri olarak KKTC'nin tanınmasını beklemek bence gerçekçi değildir. Bu herkesin gönlünde yatan bir arzu olabilir, ancak kısa ya da orta vadede bunun gerçekleşmesini beklemek gerçekçi değildir. Çünkü KKTC'nin tanınmasını istemek, BM Güvenlik Konseyi'nden, 1974'ten bu yana aldığı kararları görmezden gelmesini istemektir. BM Güvenlik Konseyi'nin bugüne kadarki icraatlarında, kendi kararlarının aleyhine ya da kendi kararlarına aykırı bir karar aldığı görülmemiştir. Bundan sonra da böyle bir karar alması beklenemez.

Ayrıca, egemenlikle bağlantılı olarak KKTC'nin tanınması neden bu kadar ısrarla savunuluyor, bunu da anlamak mümkün değil. KKTC'nin tanınmasını istememizin iki temel nedeni var. Biri siyasal eşitliğin sağlanması kaygısı. Halbuki bu Annan Planı'nda demografiyle malul olarak sağlanmış durumda. İkincisi KKTC tarafından 1983'ten bu yana alınmış kararların, özellikle de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görülen davalara neden olmuş uygulamaların KKTC'nin aleyhine kullanılması tehlikesi. Bu da Annan Planı'nda -yanılmıyorsam tapular hariç- zaten tanınıyor. Yani adadaki iki otoritenin aldığı kararların kabul edildiği, diplomatik bir dille açıklanıyor. Dolayısıyla pratikte bir antlaşma olması durumunda bundan böyle çok da belirleyici olmayacak bir talebin çözüm sürecini tıkayıcı bir unsur olarak masanın üstünde durması bana çok makul ve mantıklı gelmiyor.

Kıbrıs'la ilgili tartışmalarda çok sık sorulan diğer bir soru: Neden insanlar Kuzey'de gösteriler düzenliyor da, Güney Kıbrıs'ta böyle bir şey yapılmıyor? Cevap basit. Çünkü şu anki statüko daha çok Kuzey Kıbrıslıların canını yakıyor. Biz ne kadar görmezden gelsek de statüko aynı zamanda Türkiye'nin önünü tıkıyor. Dolayısıyla gürültüyü koparan tarafın Kuzey Kıbrıslılar olması çok normal. Sadece ekonomik açıdan değil, sosyal açıdan da Kuzey Kıbrıs'ın çok ciddi dezavantajları var bildiğiniz gibi. Şunu düşünmek gerek, neden Kuzey Kıbrıs'ta özellikle Kopenhag'dan sonra ciddi bir ses yükseliyor? 1999, 2000, 2001'de de bu gösteriler oldu, hatta Türkiye'yi temsil eden askeri otoriteyle sivil halk arasındaki gerginlik sebebiyle, "Bu Memleket Bizim" adı altında büyük bir miting düzenlendi. Neden yıllardır Güney Kıbrıs'ta gösteri olmuyor, neden kimse oradaki Yunan askerinden rahatsız olmuyor, sivil ve askeri otorite arasında neden gerginlik yok? Ya da neden Kuzey'le Güney arasında milli gelir dağılımında bir uçurum var? Bugün artık bunları düşünmeliyiz belki de. Bu soruları sormadığımız sürece, Çetin Altan'ın dediği gibi, "Türkiye'ye Türk propagandası yapmak"tan öteye gidemiyoruz.

Dolayısıyla Annan Planı'na getirilebilecek en ciddi eleştiriler ekonomik planda olmalı. Kıbrıs'taki bütün ekonomik olumsuzluklar, son 30-40 yılın ürünüdür. Annan Planı'ndan sonra, en azından Türk tarafının, çok daha ciddi ekonomik olumsuzluklarla karşı karşıya geleceğini düşünüyorum. Türkiye'nin ve Kuzey Kıbrıs'ın kafa yorması gereken konu ekonomik dezavantaj olması gerekirken, nedense en az ele alınan nokta, bu nokta. Siyasi eşitlik anlamında, Türk tarafı için, nüfus dengesinden ötürü elbette sakıncalı bir durum söz konusu. 1960'ta varılan bir antlaşmayla Türk tarafına bir veto hakkı tanınmıştı, ancak her iki tarafın faaliyetleri sonucu bu sistem çöktü. AB sürecini koşut olarak getiren Annan Planı, doğal olarak bugünün koşullarını içeriyor.

Federasyonlar ya da ayrı etnik temele dayanan federasyonların zor yürüdüğü ve bölünmeyle bittiği iddiasına gelince; Faruk Bey Çekoslovakya örneğini verdi, ben de Etiyopya örneğini verebilirim. Eritre Etiyopya'dan ayrıldı, fakat onların talihi Çekler ve Slovaklar kadar parlak olmadı, hâlâ savaşıyorlar. Kötü örnekler üzerinden gidersek varacağımız sonuç da o doğrultuda olacaktır. Belki unuttuk ama ABD de bir federasyon, Avustralya, Kanada da; Almanya da, İspanya da federasyon, ama bu ülkelerde herhangi bir bölünme ya da ayrılık gerçekleşmiş değil. Potansiyel olarak var: İspanya'da Basklar, Kanada'da Kebekler bağımsızlık yanlısı. Bu noktadaysa demokrasi problemini dikkate almak gerekiyor bence. Halklar demokratik haklarını

eşit bir şekilde kullandıkları sürece, federasyonlar sorunsuz işleyebiliyor. 1960'ta kurulan Kıbrıs, federasyon özellikleri olan, Annan Planı'nda öngörülen sistemle örtüşmeyen birçok niteliğe sahip üniter bir devletti. Bu üniter devletin dağılmasına sebep olansa kuşkusuz, o dönemdeki demokratik mekanizmaların, özellikle de Rum yönetiminin 1960 antlaşmasıyla kurulan düzeni bir türlü içine sindirememesi, Türklerle Rumlar arasındaki dengeyi hazmedememesiydi; yani bir demokrasi noksanlığı.

Annan Planı sadece Kıbrıs bağlamında düşünülecek bir plan değil. Faruk Bey'in değindiği gibi, burada Türkiye, Yunanistan, ABD, İngiltere dinamiklerini de düşünmek lazım. Neden bu iki toplum ayrı yaşamak isterken dışarıdan birlikte yaşamaya zorlanıyor? Yine de, bu konuda düşünmesi gereken ilkin Kuzey Kıbrıslılardır.

Plan'ın askeri boyutuna gelince, Atilla Kıyat'ın deyişiyle, "Bizim Mısır'a açılma gibi stratejik bir pozisyonumuz yoksa" Annan Planı'ndaki askeri düzenlemelerin hem Kuzey Kıbrıslıların askeri güvenliğini sağladığını, hem de Türkiye tarafından bir tehdit oluşturacak bir yapılanmanın önünü kapadığını söyleyebiliriz. Kısa vadede her iki tarafa 7500 asker bulundurma hakkı vererek, uzun vadede de adanın silahsızlandırılmasını öngörerek yapıyor bunu. Ben Türk tarafı için Annan Planı'nda üstüne gidilecek yönün ekonomik dezavantajlar olduğunu düşünüyorum.

Prof. Ertan Oktay

Ben hem bir iktisatçıyım, hem de bir Kıbrıslı. Dolayısıyla ben tarafım. Tartışmaya katılan herkes konuya tarafsız, bilimsel yaklaşabilir ama benim bunu yapmam herhalde mümkün değil. Eğer taraf olmamı öne çıkardığım noktalar olursa, şimdiden beni bağışlamanızı istiyorum.

Şunu hemen belirtmek istiyorum, Sayın Faruk Sönmezoğlu'nun görüşlerine katılıyorum. Kendisi önemli gerçekleri yansıttı, son söylediklerinden hareket edip geriye doğru gidersek, bir kere Annan Planı'nda taraflardan birine, Güney Kıbrıs Rum yönetimine, herhangi bir müeyyide yok; diğer tarafsa Plan olsun olmasın, AB tarafından önceden alınmış kararlar sebebiyle, köşeye sıkışmış durumda. Oysa bir imza zemini için, iki tarafın da hareket kabiliyetinin olması,

hatta iki tarafın da iyi niyetle çaba göstermesi gerekir. İkincisi, evet, Annan Planı'nın zamanlaması çok talihsizdir, plan çok yanlış bir zamanda karşımıza çıkmıştır ve ne olursa olsun, Avrupa-merkezci bir sorun çözme girişimidir. Fakat bir iktisatçı olarak, Annan Planı ve Plan'ın siyasetbilimi ve uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesi konularına girmektense, ekonomik boyutlarını ele almayı tercih ediyorum. Gördüğüm kadarıyla, hayati bir önem taşımakla beraber, Kıbrıs sorununun ve çözüm önerilerinin ekonomik boyutu, hemen hemen hiçbir platformda ciddi bir biçimde tartışılmıyor; KKTC'nin ya da Kıbrıs Adası'nın, dışa açık küçük bir ada ekonomisinin ekonomik koşulları ve karşılaştırmalı olarak Güney ve Kuzey'in ekonomilerinin değerlendirilmesine yeteri kadar önem verilmiyor.

Kısaca değinmek gerekirse, Kıbrıs sorunu, en az dört evrede ele alınır. 1960 öncesi, 60-63, 63-74 ve 74 sonrası. Bu dönem veya evrelerde hem yasal ve uluslararası statü bakımından, hem de toplumların sosyoekonomik ve siyasal kimlikleri bakımından Ada'da ciddi farklılıklar gözlenmiştir. 60 öncesi Kıbrıs, (azınlıkları, yani Moronitler ve Ermeniler'i saymazsak) üç toplum barındıran, İngiliz sömürgesi bir Ada'dır. 60'ta iki eşit toplumun %30, %70 temsil nisbetiyle oluşturduğu, federasyon nitelikleri olan bir cumhuriyet kurulur. 63'te Samson, Ada'yı Yunanistan'a bağlamak üzere bir ihtilal yapmaya kalkar, başarısız olur, barış harekâtı dediğimiz harekât gerçekleşir ve 74'ten sonra fiili bir durum ortaya çıkar fakat uluslararası arenada kabul görmez, bir taraf, yani Türk tarafı ambargolara terk edilir. Önce 1974'ten başlayarak bir tablo çizeceğim ve ardından, bundan sonra KKTC veya Kıbrıs ekonomisi ne olur, ne olmaz bunları tartışacağım.

1974'ten sonra Kuzey Kıbrıs'ta Devlet Planlama Örgütü kuruldu. Bu, gerek örgütlenme bağlamında, gerekse bilinçli ve planlı bir kalkınma sürecini başlatmak bağlamında son derece olumlu bir adımdı. Barış Harekâtı'ndan iki buçuk yıl sonra böyle bir yapılanmaya gidilmiş olması kayda değer bir başarı; olumlu beklentiler içeriyor. 1977'de beş yıllık kalkınma planı yapıldı; eylem planları, yıllık programlar, gerçekçi stratejiler, hedefler, amaçlar... Bugün çeyrek yüzyılı aşkın bir süre sonra öyle bir noktaya gelmişiz ki, KKTC diye bilinen cumhuriyet ve ekonomisi iflasın eşiğinde. 290 milyon doları vergi ve diğer gelirler, geriye kalanın büyük bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti'nin mali desteği, çok küçük bir kısmı da iç borçlanma olmak üzere 530 milyon dolar civarında bir bütçe söz konusu. 530 milyon dolarlık bir bütçenin % 46'sı açık veriyor. Kıbrıs deyince, böyle bir bütçe perfor-

manssızlığının, mali disiplinsizliğin hakim olduğu, maliye politikaları açısından iflas noktasında -diyorum ben- bir devletten söz ediyoruz bugün.

Bunda kimin kabahati var? T.C. hükümetlerinin de, KKTC hükümetlerinin de sayısız hatası var tabii ki. Yine de geriye dönüp sorumluları yargılamaktansa, biz tespitlerimizi sıralamaya devam edelim. Bütçe, az önce değindiğimiz gibi, % 46'sı yabancı kaynağa dayanan bir bütçe. Bu yabancı kaynağın % 78'i T.C. hükümetlerinin mali desteği, % 20 küsuru da iç borçlanma. Takdir edersiniz ki, bu sürdürülebilir bir bütçe ve maliye politikası değildir. Ekonomik büyüme bağlamında, KKTC'nin yıllar itibariyle GSMH'sındaki artışa bakarsak, tıpkı T.C. ekonomisinde olduğu gibi ciddi salınımlar görüyoruz, bir yıl % -6, bir yıl % +9 (yani bir daralma % -6 bir genişleme % +9). Peki böyle bir büyüme performanssızlığı nereye getiriyor bizi? Karşılaştırmalı olarak son verilere bir göz atarsak, KKTC vatandaşları açısından ne kadar vahim bir durumla karşı karşıya olduğumuzu anlayacağız: KKTC'de kişi başına GSMH 3000 küsur dolar, Güney Kıbrıs Rum yönetimindeyse 35000 dolar. Bu veriyi paylaştıktan sonra, söyleyecek başka söz kalmıyor aslında ama, biz yine de devam edelim. Son zamanlarda Annan Planı dolayısıyla çok sık gündeme gelen, hatta Kuzey'den Güney'e çalışmaya gidenlerin oluşturduğu kuyrukların ekranlara yansımasına sebep olan bir konuya, KKTC'de insan gücü ve insan kaynakları yönetimi konusuna gelelim, istihdam rakamlarını ele alalım. Yine KKTC ile Güney Rum Yönetimi arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme yapacak olursak, istihdam ve işsizlik bakımından da vahim bir durumun söz konusu olduğunu görüyoruz. Sivil ve askeri iş gücünün tamamını dikkate aldığımız zaman, işgücünün % 60'a yakın kısmı istihdam ediliyor, % 40'ı istihdam edilemiyor. Neticede % 20 tahmini bir işsizlik var. KKTC devlet planlama örgütü geçenlerde komik bir rakam açıkladı: % 1,5 işsizlik. Takdir edersiniz ki, böyle bir şey olamaz (dünyanın neresine giderseniz gidin, en çok tartışılan istatistiksel veriler, çalışma hayatıyla ilgili istatistiksel verilerdir kuşkusuz, fakat bu durum gün gibi ortada olan birtakım koşulları göz ardı etmemizi gerektirmez). Enflasyona gelelim, Avrupa Birliği'ne girmekte olan KKTC'nin Devlet Planlama Örgütü, Mastrich kriterleri'ni esas alarak bazı rakamlar belirlemiş; 1999 ve 2003 yılları için, yani son 5 yıllık kalkınma planında % 2,5 enflasyon vb. hedefler var. Bu rakamlar, yine takdir edersiniz ki, gerçekçi olmaktan çok uzak. Bu süre zarfında neler olduğuna, enflasyonun son beş yıl içinde nasıl salındığına bakıyoruz: KKTC enflasyon açısından Türkiye ile rekabet halinde. 2001 yılı enflasyon rakamlarını karşılaştıracak

olursak, KKTC'de % 76.8, Güney Kıbrıs'ta % 2,4. Şimdi, acaba biz Kıbrıs sorununu ya da Annan Planı'nı, ekonomik boyutu dikkate almadan tartışabilir miyiz? Sözünü ettiğim rakamları dikkate almadan, Avrupa Birliği'ne üyelik süreci vb. konularda nasıl bir tartışma yapabiliriz? Evet, Kıbrıs sorunu bölgesel bir sorundur. Dolayısıyla ekonomik anlamda da Kıbrıs'ı tek başına ele almak yeterli değil.

Önümüzde üç seçenek var: Bugünkü statünün muhafaza edilmesi, Türk toplumu hükümetiyle Rum toplumu hükümetinin farklı statülerde, ayrı ayrı AB'ye girmesi, bir de Annan Planı ve benzeri bir bağlamda iki toplumun birlikte AB'ye girmesi. Şimdi, %76 enflasyonda nasıl AB üyesi olacaksınız, nasıl sürdüreceksiniz bunu? Mümkün mü? Avrupa Birliği'yle ortak, KKTC'ye özgü, beş yıllık bir kalkınma planı hazırlanması, özel bazı destek programlarıyla Kıbrıs ekonomisinin düzlüğe çıkarılması söz konusu olabilir belki. Avrupa Birliği, Annan Planı'nı geri çeviren bir Kıbrıs hükümetiyle böyle bir antlaşmaya gider mi sizce? Aksi takdirde 5 yıl sonra Kıbrıs'ta Türk bulamazsınız, Kıbrıs Türk toplumunun izleri çok geçmeden silinecektir Kıbrıs'tan.

Avrupa Birliği'ne üye olunmasıyla birlikte Kıbrıs Türk toplumunun refaha ereceği boş bir hayaldir. Bu ekonomik olumsuzluklarla Avrupa Birliği'ne girecek bir Kıbrıs Türk toplumu yok olmaya mecburdur. Bu noktadan sonra tartışmalarda Kıbrıs Türk toplumu diye bir şey olmayacaktır. Kıbrıs'ta Kuzey'de yaşayanların homojen bir yapısı olmadığını aklımızdan çıkarmamalıyız. KKTC'de bir yanda Kıbrıs'ta doğup büyüyen, Kıbrıs toprağına bağlı bir nüfus var, bir de dışarıdan getirilerek oraya zorla yerleştirilen bir Türk nüfusu var. Avrupa Birliği'ne üyelik süreci öncelikle oraya dışarıdan yerleştirilen nüfusun dağılmasına sebep olacaktır ki, bu da Annan Planı'na yansıyan demografik zaafı daha ciddi boyutlara taşıyacaktır. Buna Annan Planı'ndaki diğer bir maddeyi, küçük azınlıkların Güney'den Kuzey'e geçmesini, vatandaşlık ve siyasal haklar elde etmesini sağlayan maddeyi ekleyecek olursak, o zaman neyle karşı karşıya olduğumuzu daha iyi anlarız. Bu ekonomiyle ve bu Plan'la gelecekte, Kuzey Kıbrıs toplumunun hem parça devlette, hem de ortak devlette hiçbir söz hakkı kalmayacaktır.

Coşkun Kırca

Ben Türk hariciyesine 1950 sonrasında girdim. Kıbrıs meselesi 1954'te patladı. Dışişleri meslek memurlarının bugün en üst noktaya gelmiş olanlarının ve bizlerin ömrü Kıbrıs meselesiyle geçti.

Bazı şeyleri hatırlamak ve pratik olmak gerek. 1954'te Yunanistan, Kıbrıs meselesini BM Gelen Kurulu'na götürdü, ilk ve son olarak yenildi. Çünkü beklediği gibi Kıbrıs halkının *self-determination* temasını kazanamadı, bunun yerine orada ikili bir *self-determination* olabileceği kararı çıktı. 1963'te Makarios anayasaya karşı bir darbe yaptı. Türk bakanlar ve milletvekillerini kovdu. Bir Türk, bir Rum hâkim, bir de Federal Alman başkandan oluşan bir Anayasa Mahkemesi vardı; Alman başkanı Lufthansa'ya koyup Almanya'ya gönderdiler. Anayasaya karşı bu mekanizmaların işlemediği, Rumların çoğunluk olduğu ve çoğunluktan yana kararlar alınması gerektiğini savundular. Olaylar 1974'teki Türk müdahalesine kadar sürdü.

Zaman içinde ortaya çıkan realiteler iktisadi açıdan iç açıcı değil ve bu konuda Türkiye'nin büyük sorumluluğu var. Hem oraya oranın havasıyla uyuşmayan insanlarımızı göndermek istememiz hataydı, hem de Kıbrıs'ın devletçilikle kalkınacağını savunmamız hataydı. Türkiye kendisi iktisadi sorunlarla boğuştuğu için Kıbrıs'a karşı cömert olamadı, bütçelerinin açık vermesine göz yumdu ve en kötüsü, TL orada geçerli para haline geldikten sonra, Türkiye kendi siyasi ortamının yarattığı stabilasyonu Kıbrıs'a ihraç etti; aynı para birimini kullanmanın neticesiydi bu.

Bütün bunlar; Türkiye'nin Kıbrıs'ta hiçbir hakkı olmadığını mı gösteriyor ya da Lefkoşa'da gösteriler düzenleyip "Biz ne Rumuz, ne Türküz, biz Kıbrıslıyız" diyenleri haklı mı çıkarıyor, bu konuda kafa yorarken ihtiyatlı olmak lazım. Trakya örneğinden gidecek olursak, burada Türk azınlıkla, Yunan çoğunluk arasındaki sosyal uçurumun hâlâ büyüdüğünü görüyorsunuz. Kıbrıs'ta da benzer etnik farklılıklar ve koşullar arzeden bir federasyon söz konusu bugün, bu kadar şüphe ile bir arada nasıl yaşanır ayrı mesele.

Diyelim ki Annan Planı kabul edildi; oradaki vatandaşlarımız AB vatandaşı oldu. Bir anda refaha erişeceklerini düşünmek, Sayın Ertan Oktay'ın da dile getirdiği gibi, mümkün değil. Erdal Güven güzel bir noktaya değindi; Annan Planı içerisinde Türk toplumunun ekonomik durumunu zorlaştıran esaslar vardır ve bugün Annan Planı'yla ilgili konuşulması gereken şey öncelikle bu esaslardır.

Şimdi Annan Planı çerçevesinde yürüyen tartışmalara gelelim. Türk tarafı ne diyor, BM Genel Sekreterliği ne diyor? Siyasi eşitlik... Siyasi eşitlik 1960'ta

da vardı. Yalnız dikkat etmek gerek, burada sayısal eşitlik değil, siyasi eşitlik vardı. Her nedense son günlerde hiç bahsi geçmeyen, 1984 ve 1985'te Denktaş tarafından aynen kabul, Rumlar tarafından aynen reddedilen planlarda, siyasi eşitlikten, 1960 antlaşmalarındaki durum anlaşılmıştı. Öncelikle Rumların çoğunlukta olduğu bir meclis söz konusu, ki bu çoğunluk çok doğal, anlaşılır bir şey. Fakat, eğer siyasal eşitlik, belli başlı konularda iki toplumun ortak karar mekanizmasıyla hareket etmesiyse, pratik alana eğilmek gerekir. 1960 antlaşmalarına dönecek olursak, parlamentoda Türklerin herhangi bir veto hakkına sahip olmamasının burada bir mahsuru yok, çünkü 24 Türk, 24 Rumdan oluşan bir senato söz konusu ve meclisten çıkmış olan kanun tasarısı veya teklifi için senatonun karar alması zorunlu. Bu sistemde onay için 13 Türkün oyu gerekiyor, oysa bugün tartıştığımız sistemde 6 Türkün oyu geçerli. Bu, Rumların eline Türkleri karar mekanizmasından uzaklaştırmak için çalışma imkânı vermek, ayrıca siyasi eşitliği ihlal etmek demek.

Eğer karar mekanizmalarında siyasi eşitliği, bundan evvelki üç planda -1960'ta, Perez de Cueller ve Butros Gali Planı'nda- olduğu hale getirmezseniz, Lefkoşa'da gösteri yapan gençlerin kaygıları, asıl Annan Planı'nın kabulü koşulunda gerçek olacak, iktisadi alanda Türkler Rumlardan çok aşağı planda kalacak. Eğer Türkler ve Rumlar zaten demokratik bir anlayış içerisinde birbirlerine karşı insaniyetperver hisler duyarak hareket edeceklerse bu siyasi eşitliği, bu oylama usullerinde kabul etmenin Rumlar için hiçbir mahsur getirmemesi lazım.

Mesele sadece bundan da ibaret değil. Doğu Akdeniz'de ciddi bir denge unsuru aramak gerekiyor. Lozan antlaşması'yla kurulmuş olan dengeyi bir değerlendirelim. Birtakım Rumlar ve Türkler Kıbrıs'ta İngiliz idaresinde bırakılmış, birtakım Rumlar ve Türkler de 12 Ada'da İtalyanlar idaresine bırakılmış. 1945 Paris Barış Antlaşması'yla bu denge ilk defa 12 Ada'da bozulmuştur. Kıbrıs'ta Annan Planı sivil karar mekanizmalarında eşitliği sağlayacak şekilde tadil edilmezse Kıbrıs'ta da bozulacaktır. Mevzubahis olan, sadece Kıbrıs'taki Rumlar ve Türkler değil, büyük bir stratejik dengenin muhafaza edilmesi veya edilmemesidir. Bunun tabii ki askeri planlarla da ilgisi vardır. Sayın Güven, Kıbrıs'ta yeteri kadar Türk askeri olduğunu belirtti. Yeterli mi değil mi bilmiyorum, 9999 kişilik bir askeri güç bana tabii ki yeterli gibi gözüküyor. Fakat raporlara bakacak olursanız, arazinin verilişi itibariyle Türk birliğinin hareket kabiliyeti sıfıra yakındır.

Şunun altını çizmekte fayda var; Kıbrıs'la ilgili görüşmeler hakkında, "bizim müzakerecilerimiz" derken kesinlikle Denktaş'ı kastetmiyoruz. 1974'te Türkiye çıkartma yaptığı zaman, Cenevre Konferansı'nda Türk heyetinin ikinci başkanıydım. Olayların içinden biri olarak, Denktaş'ın Türkiye'nin onayı dışında hiçbir şey yapmadığını söylemek isterim. Yaptığı şeyde bir yanlışlık varsa bu Türkiye'nin yanlışıdır. Denktaş hiçbir zaman Türkiye'ye kafa tutarak veya Türkiye'den gelen istekleri geri çevirerek hareket etmemiştir. Tekrar söylüyorum: Denktaş'ın hatası, Türkiye'nin hatası, Denktaş'ın politikası, Türkiye'nin politikasıdır. Dolayısıyla her türlü eleştiri ya da tenkit, Denktaş'ın siyasi kişiliğine değil, Türkiye'nin politikasına yönelik olmalıdır.

Felsefi bir kavram olarak egemenliğin bir anayasada olup olmamasının hiçbir önemi yoktur. Çünkü bir realite olarak egemenlik, karar mekanizmalarıyla ilgilidir. Annan Planı iki toplumun siyasi eşitliğini kabul ediyor görünse de, karar mekanizmalarının sayısal çoğunluğu sağlayan toplumun elinde olması, pratikte Türk toplumunun egemenliğine set çekiyor. Eskiden bir kanun geçmesi için Türk temsilcilerin salt çoğunluğunun oyu gerekliyken, şimdi küçük bir grubun oyu yeterli. Geçmiş bize gösteriyor ki, Rumlar karar mekanizmasının sağladığı avantajı Türklerin lehine kullanacak değildir. Karar mekanizmalarında etkinliği sağladığınız sürece, antlaşma metninde egemenlik kavramı anılmasa da olur.

Şimdi bakalım Avrupa'nın tutumuna. Bendeniz ve merhum Turhan Feyzioğlu milletvekiliyken, 1960'lı yıllarda, Avrupa Konseyi Parlamentosu'nda Türk Parlamentosu'nu siyasi ve iktisadi komitede temsil ederdik. Bizim zamanımızda, 1964'te çıkan bir kararda Avrupa Konseyi, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yolladığı üç milletvekilinden birinin Türk olmasına dair karar aldı. Avrupa Konseyi'nin kuruluş sebeplerinden birinin hukuka bağlılık olması dolayısıyla almıştı bu kararı. Bu hukuk bugün ihlal edilmiştir. İhlal edilen hukuk, anayasanın temel hükümlerini tespit eden milletlerarası antlaşmadır. Aynı Avrupa, 15 sene sonra bu kararı kaldırdı.

Sözlerimi bağlayayım, ben pratik bir antlaşma taraftarıyım. Fakat bu pratik antlaşmanın Kıbrıs Türklerinin belirli bir kısmında bugün mevcut olan ve kanaatimce yeteri derecede akla dayanmayan tepkilere cevap vermesinin yanında, belli başlı birtakım bölgesel endişeleri de giderecek biçimde düzenlenmesi gerektiği ortadadır. Çok başka türlü birtakım mülahazalar vardır, bunların hepsini karşılamak lazımdır.

Çaresi, Türkiye'nin son zamanlarda edindiği diplomatik gücü, bu istikamette meseleleri birbirleriyle irtibatlandırarak çözmede kullanmayı öğrenmesidir kuşkusuz.

Tüketimciliğin Manifestosu

NURİ SAĞLAM

Norbert Bolz, ***Das konsumistische Manifest***

"Bizler (biz!) modernleşme sürecini farklılıklarını sürdürerek işleyen birbirinden bağımsız sosyal sistemlerden ayrı düşünemeyiz. Siyaseti dinden bağımsız kılan da budur. İslam kültürü modernizmi, laik düzeni şimdiye dek yakalayamadı. Başka türlü söylersek: Atatürk'ün projesi gerçekleşmedi. Müslümanlar hâlâ dünyayı "İslam" ve "İnançsızlar" şeklinde ikiye ayırıyor. Böyle yapmakla da kendilerini çok ciddiye aldıklarını duyurmuş oluyorlar. Gerçeğe herkesten daha ayrıcalıklı bir konumda sahip oldukları iddiası (...) modern devletlerin kabul edemeyeceği bir şeydir, aksi düşünülemez bile." (s. 27-28)

Yukarıdaki tablonun, yan yana, (daha çok) karşı karşıya duran kültürleri/dinleri, bugünkü haliyle günümüzü çizmeye çalıştığı, –kalın hatlarıyla da olsa– puslu söylemlere bir netlik kazandırdığı söylenebilir belki. N. Bolz toplumsal boyutlarda işleyen, sanki de bunun için beslenen korkuları/çıkar ilişkilerini olabildiğince ayrıntılara girerek eşeliyor, genel olarak gelişmeleri izliyor ve doğru bir tespitle "tüketim toplumunu" merkeze alarak niçin bu hale gelindiğine dair yanıtlar üretmeye çalışıyor. Genel gidişatı sağlam verilere oturtmanın zorluğu hemen kendini gösterse bile, bakış açısını değiştirerek hareketli kalmayı

deniyor, kolayca ele avuca sığmayan toplumsal değişimlere farklı etkenleri öne çıkararak eğilmeye bakıyor. Toplumsal yapıyı olduğu gibi yapan sayısız olay/olgu arasındaki önemli öğeleri belirlemeye, birbirleri arasındaki ilişkileri netleştirmeye çalışırken, tarafların/grupların oynadıkları rolleri, görüntülerin arkasına geçerek saptıyor. Yazarın kitap boyunca sistemli bir ilerleyişi alttan alta kotarmayı, olayları ayrıntılarıyla çözümlemeyi önemsediği rahatlıkla söylenebilir...

Olumsuzluğu her halinden belli 11 Eylül'ün tetiklediği hareketliliğin depremvarî özellikleri sordurdukça, o günden bugüne vuku bulan yarılmaların etkenleri, olası sonuçları hakkında enine boyuna düşünmek kaçınılmazlaşıyor: Bolz'un –Sloterdijk gibi– "Batı"ya, kurduğu sistemi yeterince eleştirel görememe konusunda yüklenmesi oldukça önemlidir burada: Batı yarattığı tepkiye yol açanın kendisi olduğunu kabul etmelidir artık! Bütünün bir parçası olarak kendi rolünü

yaşanan şeylere adamakıllı katmalıdır. Yalnızca tepkilerden yola çıkarak karşı tarafı kötülemenin sakıncaları yoksa saymakla bitmeyecektir.

Öte yandan İslamın (burada köktendinciler demek daha mı doğru olurdu?!) beklediği hürmeti öbür kültürlerin kendi gibi olması şeklinde algılaması da sorunlu bir yaklaşım. Birbirini anlamayı/anlaşmayı, bir arada yaşamayı zorlaştırıyor çünkü. İslam asırlardır tüketime ayarlı ekonomik ilişkilerde sağlayamadığı üstünlüğü ahlaki alanlarda edinmeye çabalıyor, en doğruya kendisinin sahip olduğunu iddia ediyor, kültürler/dinler arası alışverişlerini buna göre ayarlıyor. Kendine verdiği bu ayrıcalık sayesinde, çıkarına yarayacak şekilde demokrasiyi –alet ederek– kullanıyor, açıkçası belli bir ikiyüzlülüğü önsel bir koşul olarak yaşıyor. Kendine –kendi istediği gibi (nasıl olacaksa!)– güvenilmesini beklerken, ta baştan, öbür kültürlere güvenmediğini belli ediyor! Başka türlü yaşama biçimlerini önemseyememek kapalı kültürlere özgü özelliklerdendir kuşkusuz! Tuhaftır aslında, tüketim alışkanlıkları dışında, yaşamcıl olan, fakat emek harcanarak kazanılması gereken, hayatı yaşanılır kılmaya - hafifletmeye yönelik oturmuş, düzenine güvenilen, kendi içinde dönüşümlerini uyanık tutarak zamanında aldığı önlemlerle sağlayan bir mekanizmayı işler kılamadığı görülüyor günümüzdeki İslam ülkelerinin! Genellemeler, ayrıntılı gelişmeleri göz önünde tutmayan sakat ifade biçimleri; kuşkusuz, kaçınmak gerekir, fakat yine de söylemekte yarar var: Kendisiyle barışık/sakin bir yaşamı sürdürmekte aciz kalan, sürekli öbürüyle sorunları olan, sorunları çözmede kaba gücün dışında farklı parlak fikirler üretemeyen, yarattığı, haliyle kapıldığı kaotik yaşam içinde çevresindekileri kendine düşmanmış gibi gören, tedbirli olmayı kısıldığı korku atmosferi içinde –diğer İslam ülkeleri de dahil– kimseye güvenmeme şeklinde yorumlayan, bu korku sinikliğiyle ötekini, başkasını pek merak edemeyen, gelişmeyi hayatın her alanında yaşamına geçirmek için değişmeyi göze alamayan, bunu becerecek nitelikleri sistemli olarak öğrenmeyi yeterince önemseyemeyen, hayatı kapsamlıca karşılamaya yönelik üretimlerini toplum yaşamına bütününde geçirmekte zorlanan toplumlarla, İslam ülkeleriyle karşılaşıyoruz ne yazık ki! İşte kadın haklarının hâlâ ürkütücü son durumu. Ceza uygalayımının akla hayale sığmayan boyutları!.. Günümüzü değerlendirirken, insanlığın çağlar boyunca geliştirdiği düşünsel dalgalanım/hareketliliklerden sonuna kadar yararlanmamanın, buna açık olamamanın, cesaret edememenin bir sonucu olabilir mi tüm bu kısıtlayıcı gelişmeler? Kuran'ın çizdiği katı kalıplar insana gönül rahatlığıyla, serbestçe güne bakma özgürlüğünü bağışlamıyor, diyebilir miyiz acaba? En azından bunun tartışılması gerekirdi. Eleştirel yaklaşımın hemen kaba güçle, dışlamayla sonuçlanmayacağı barışçıl bir ortamda. Ne yazık ki zor görünüyor bu! Kimin başından geçmemiştir ki, eleştirel yaklaşımın küfür gibi algılanması, karşı düşünceyle karşılaşmak yerine hakarete uğramışmış gibi saldırıya maruz kalınması. Salman Rüştü olayının açtığı yara sanıldığından daha derinlerde kuşkular uyandırmıştır Batı'da. Dogma yapısı gereği öteki yaşamları (Batı, Amerika) asıl –Kuran'da yazılı– gerçeklerden sapma olarak algılamasıyla yakından ilintilidir tüm bu geliş/eme/meler! Öte yandan Batı tarzı yaşam biçiminin körü körüne kabul edilmesi anlamına da gelmiyor bu. Hem kimse de beklemiyor bunu! (Bir iki aykırı örneğe bakıp tersini iddia ederek asıl konudan uzaklaşmak mümkün burada, her zaman yapıldığı gibi!) Hoşgörü uygulanımı belirleyicidir, fikirlerin/düşüncelerin yaptırım uygulamaya kalkışmadan serbestçe açılması,

açımlanması: Her kültür/din kendisi için beklediği hürmeti, karşındakine gösterince edinebileceğini unutmamalıdır.

Bolz biraz daha gerilere gider bunun için, zamanında bilimi, gelişmeyi, kısacası bilgiyi kendilerinden öğrenen Avrupa'nın aydınlanma/sanayileşmeyle birlikte artık öğreten konumuna geçtiğini; Batı'nın bir zamanlar gereksinim duyduğu Arap, Asya, Afrika kültürlerine şimdi o kadar gereksinim duymadığını, bunun da özellikle Müslümanları ezdiğini belirtir. Bu gerçeği bir türlü kabul edemeyen İslam ülkelerinin alttan alta diyaloğu kestiklerini vurgulaması düşündürücüdür! Doğan kıskançlığın zengin Batı ülkelerinin tırmandırdığı tüketim alışkanlıkları, yaşama biçimleriyle direkt bağlantıları hemen akla gelse bile, albeniye kapılan, tüketimin çekiminden çıkamayan küçük ülkeler asıl, ilk planda bağımlılığın sebeplerini kendilerine sormalıdır. Bolz'un asıl vurguladığı şey yine de temel çelişkiler, zenginlerin fakirlerden fazlasıyla aldığı, onları sömürdüğü gerçeğidir! Bu kaba gerçeğin sürekli önümüze çıkmasıysa ne uyarıcı, ne ilginç...

Batının/Amerikanın yerküremizde sebebiyet verdiği, büyüttüğü zengin fakir ayrımındaki tırmanma, ona ne şüphe, milyarlarca insanın yaşamını etkiliyor. Yaralayıcı karakterinden ötürü çatışılan, odakta kalan taraf da onlar oluyor bu yüzden. Bolz'un yine de her iki kanada bakarak eleştirinin topuzunu bir taraftan yana kaçırmaması, bugünü okumaya çalışırken yaşanan değişik süreçleri (terör, savaş, para, tüketim, üretilen tezler gibi) karşılıklı dinamik işleyişleri içinde ele alması, kültürlerin gösterdiği genel seyirleri açımlamaya çalışması önemini gittikçe daha çok duyumsatır. Zıtlıkları, karşı tarafça anlaşılamayan kendine özgü özellikleri belirtmenin yanında kültürleri/dinleri ilgilendiren ortak noktaların bulunması, normal bir arada yaşama koşullarının –karşı tarafı tehdit etmeyecek şekilde– sağlanması niçin bu derece zorlaşmıştır, diye de sormak gerekiyor galiba! Kolayına kaçmadan ama! (Burada Edward Said'in "Oryantalizm bağlamında" Batıya getirdiği eleştiriler, hemen yanında da kitaplarının özellikle Arap ülkelerinde yasaklanmış olması akla geliyor! Evet sorunların Said gibi genelleyerek çözülemeyeceği ortada!)

Kazananla kazanmayanın açık seçik belli olduğu yerküremizde, zayıf İslam ülkeleri düşmanını kolayca tarif etmekte buluyor çözümü, Amerika/Batı kültürü gibi genel kavramlarla, ayrım yapmaksızın, zenginliğin sebepleri üzerinde uzun boylu durmaksızın çatışıyor. Kanlı çözümler, terör de bunun bir yansıması oluyor.

İslamın günümüz doğrularıyla birlikte değişmeyi ağırdan alması, buna önyargılı bir şekilde ayarlı olması, dini yalnızca birtakım ritüel geleneklerle özdeşleştiren öteki kültürlerden (Batı dahil) alacağı bir şeyin olmamasını aceleci bir tutumla baştan kabul etmesi, kuruluş yıllarındaki (İslamın) anlayış biçimlerine sadık kalması sorunlu bir zorunluk olarak kendini gösteriyor, dayatıyor.

Kendi ülke içi sorunlarını çözerken gösterdikleri sosyal devlet anlayışının ölçüsü, yani zayıflığı, başka türlü düşündüğü için kendi vatandaşına, azınlıklarına uyguladığı sertlikler de kanıtı. Batı alacağı dersler olduğunu düşünüyor bu deneyimlerden, dolayısıyla tedbirli davranıyor. Demokrasiyi özümsemekte gösterdikleri direnci İslam ülkelerinin kendileri de anlayamıyor. Attıkları her adımın sancılı ilişkileri beraberinde getirmesi de gösteriyor apaçık, yenilik adına yapılan her değişiklik geçmişten biraz daha uzaklaşmak anlamına geliyor, besbelli ki anında, değişimin yararlı olabileceğini hayal bile edemeyen kitleleri, tutucu grupları paniğe, haliyle boşluğa düşürüyor!..

Yaz›n'›n Tanr›lar›

BÜLENT O. DOĞAN

Roberto Calasso, *La letteratura e gli dèi*, Adelphi edizioni, 2001

Özellikle *Ka* ve *Kadmos'la Harmonya'nın Düğünü* ile dünya çapında ün kazanan İtalyan tarihçi ve yazar Roberto Calasso'nun bu çalışması,Mayıs 2000'de Oxford'da verdiği derslerden yola çıkılarak hazırlanmış. Pek öyle kolayca okunabilen bir eser sayılmaz, ama keyifle okunduğu muhakkak. Okuyucusunun Baudelaire, Nietzsche, Hölderlin, Lautréamont, Mallarmé ve ayrıca, Yunan, Roma, Hint mitolojilerinden haberdar olması gereken bir kitap. Bir düzyazıdan çok verilen derslerin düzenlenmiş hali niteliğindeki eseri 19 ve 20. yüzyıl Avrupa kültür tarihi bilgilerimizle birleştirmeyi başardığımız ölçüde, eski tanrıların üstlerindeki ölü toprağını çoktan silkelediklerini, romanlarımızda ve şiirlerimizde yaşamak üzere yeniden doğduklarını görmemiz mümkün.

Tanrıların yazınla ilişkileri içinde ortaya çıkışları önce nüve halinde Hindistan'da, ardından Avrupa'da ve dolayısıyla tüm dünyada büyük izler bırakmış olan Antik Yunan'da gözlenebilir. Calasso önce Antik Yunan'a yönelir ve önce tanrıların fiziken var sayıldığı dönemin kapanışını anlatır. Modern algıya daha tanıdık gelen Yunan mitolojisinden ilerleyip yeni çağa geldikten sonra yeniden geri dönerek Hint mitolojisine girdiğinde, hiç beklenmedik savlar atacaktır ortaya.

Yazar, tanrıların Antik Yunan'da dilsel olarak algılanışıyla işe başlar ve "tanrı" sözcüğü için ünlü dilbilimci Jacob Wackernagel'e başvurur. Wackernagel'e göre Antik Yunan dilinde tanrı (*theós)* sözcüğünün kullanımında bugünkü kullanıma göre önemli bir fark vardır. Euripides'in *Helen*'inde bunun güzel bir örneği bulunabilir: Ey tanrılar, sevileni bilmektir tanrı (*Theòs gàr kaì tò gignóskein phílous*). Kerényi de Antik Yunan'da bir olaydan söz ederken, bu *theós*'tur deme alışkanlığı olduğunu öne sürer. Elbette onlardan bu şekilde söz edilmesi panteizm sayılan şeyin aslında ateizm olduğu anla-

mına gelmiyordu. Daha çok, tanrıların yeni çağlarda yazını nasıl egemenlikleri altına alacaklarının bir işaretiydi.

Troya Savaşı'nda tanrılar son bir kez kendilerini gösterdikten sonra, geçici bir süre için gözden uzaklaşırlar. Oysa daha bir kuşak önce Zeus'un ölümlü bir kadından bir oğlu olmuş, Peleus ile Thetis'in düğününde tüm tanrılar hazır bulunmuştu. İşte böylece antik çağ kapanırken Homeros, *Odysseia*'da şöyle der: "… tanrılar gerçek yüzlerini (*enargeîs*) insanlara göstermez."

Ondan sonra derin bir uykuya dalarlar, ama ortaçağ atlatıldığı ölçüde, ilk başlarda yazında değilse bile, plastik sanatlarda bir uyanış başlar. Botticelli ve Giovanni Bellini'den Guido Reni ve Bernini'ye, Poussin ve Rembrandt'a (*Persephone'nin Kaçırılışı* tek başına yeterlidir), Saraceni ve Furini'ye, Dossi'ye, Tiepolo'ya kadar tanrılar sanat yapıtlarında yerlerini aldılar.

Buradan 1851 Paris'ine vardığımızda, Baudelaire, 1848 Şubat Devrimi'nin yıldönümünde genç bir aydının Pan şerefine kadeh kaldırdığını aktarır. Baudelaire'in *École paienne*'de açıkça alay ettiği bu genç, "Devrimleri başlatan Pan'dır. O, devrimin ta kendisidir" der. İşte tanrıların öldüğünü, mitolojinin karanlık sayfaları arasında kaldığını reddeden bu genç aydınla birlikte yeni bir süreç başlamıştır. Herkesin "ilerleme"ye, "aklın aydınlatıcı yetenekleri"ne methiyeler düzdüğü bir dönemde tanrılar geri dönmüş, Avrupa'yı kuşatmıştır. Calasso bu noktada dikkatini Almanya'ya yöneltir ve gözlerini *École paienne*'den sadece bir iki ay sonra yayımlanan, Alman şairi Heine'nin *Les Dieux en exil*'ine çevrilir. Heine, Yunan tanrılarının uzun zaman "geçmiş görkemlerinin karanlık mağarasında kurbağalar ve baykuşlar arasında saklandıktan sonra" yeniden sahneye çıktıklarından söz eder. Ama yine de bu geri dönüşte bir parodi saklıdır. Yunan tanrıları geri dönmüşlerdir, yazını yeniden ele geçirmektedirler, ama bu kez geçmişteki gibi retoriğin basmakalıp unsurları olmaktan kurtulmuşlardır. Tanrıların bu yeniden ortaya çıkışı ya da göze görünür oluşu, Verlaine'in "Tanrılar" adlı sonesinde şöyle dile gelir:

Yenilseler de uslanmadılar, sürülseler de dayandılar
Papuç bırakmadan ölümlülerin gözdağına;
Olympos'tan ayrılmadılar; inatla dayanıp asalarına
Hâlâ rüzgârlar içinde dolaşır dururlar.[1]

Aslında tanrıların Avrupa'nın tepesindeki karlı, ağaçlık bir yere, muhtemelen Alp Dağları'nın zirvelerine tünemeleri, Olympos'un yeni adının Paris olduğunun bir işaretidir.

Calasso, buradan Hölderlin'e geçer ve onun tanrıları tüm ihtişamlarıyla, tüm canlılıklarıyla (*enargeîs)* gören bir yazar olduğuna dair kuşkularını belirtir. Hölderlin, "Apollon tarafından yere serilmeden önce" Pindarus üzerine bir yorumunda, ilahi tamlığa, ya da "dolaysız"a ulaşmak için tanrıların ötesine gitmek gerektiğinden söz etmektedir. Hölderlin'in "ilahi kaostan yaratılan doğa"dan söz ettiği yerde, daha sonra Heidegger bir soru soracaktır: "*Cháos* ile *nómos* nasıl bir arada düşünülebilir?" Heidegger, "Kaos, kutsalın ta kendisidir" der ve nirukta kuramcılarının aşina olmasına rağmen Batılı dilbilimcilere acayip gelen değişmek (*ent-zetsen*) eyleminden kutsalı tanımlayan "ürpertici"ye (*Entsetzliche*) ilerler: "Kutsal, ürperticinin (*das Entzetzliche*) ta kendisidir. Heidegger'in ulaştığı ifade, Rilke'nin şu dizelerinin bir yankısıdır: Çünkü güzel sadece/Başıdır ürperticinin, böyle dayanılmaz olduğuna göre.[2]

Öte yandan, Hölderlin'in tanrılardan söz ederken "tanrı yakındır/ama

kavranması zordur" dizelerini kullanması, her türlü şairane kehanetin ötesinde bir gücün eseridir

Tanrıların Almanya'daki etkisi en iyi Hegel'de ifadesini bulur. Hegel'in mi yoksa Schelling'in mi yazdığı tartışmalı olan bir metinde, genellikle Alman İdealizminin İlk Sistematik Programı (Das alteste Systemprogramm des deutschen Idealismus) adıyla bilinen, tahminen 1797 tarihli bir çalışmada şöyle denir: "Kanımca daha önce kimsenin akıl edemediği bir fikirden söz ediyorum: Yeni bir mitoloji edinmeliyiz. Fikirlerimizi estetikleştirmediğimiz, daha doğrusu mitleştirmediğimiz sürece halka mal olmasını bekleyemeyiz." Almanya'da yeni toplumsal düzen kurguları doğurmuştur bu "yeni mitoloji"yi. Yine Nietsche bunu şöyle tekrarlar: "Mitleri olmayan bir uygarlık, sağlıklı bir işleyişe, yaratıcı bir yapıya ulaşamaz. Toplumun ufku mitlerle genişlediği ölçüde uygarlık süreci bütünlüğünü koruyabilir." Tam oradan Schlegel alır: "Yeni mitoloji ruhun derinliklerinden, en dipten çıkarılmalıdır; tüm sanat eserlerinden daha sanatsal olmalıdır, zira hepsini kucaklamak, şiirin şu antik sonsuz hayat pınarı için yeni bir nehir yatağı, tüm diğer şiirlerin tohumlarını bağrında taşıyan başsızsonsuz şiir olmalıdır. Bu gizemli şiir anlayışı ve böylesi şiirlerin çokluğuyla oluşan curcuna kimilerince alay konusu edilebilir. Fakat üstün güzellik, hâlâ ve sadece kaosun güzelliğidir; başka bir deyişle, antik mitoloji ve antik şiirin ahenkli dünyasına açılmak için, ancak ve ancak aşkın dokunuşunu bekleyen bir kaosun güzelliğidir. Çünkü mitoloji ile şiir bir ve aynıdır, bölünemez." Yine de Calasso için Almanya'daki bu yönelişin asıl samimi temsilcileri Nietzsche ve Hölderlin olarak kalır. Ona göre, Hölderlin ve Nietsche, çağdaşlarının aksine, Antik Yunan üzerine yazmanın zaman zaman ötesine geçerek bizzat Yunanlı olmayı başarmışlardır. Ancak Calasso, Nietsche'nin ütopyacılığının onu yanlışa götürdüğü kanısındadır.

Kitabın orta yerinde, bir seri katilin zırvaları adında bir bölüme geçiyoruz. Calasso'nun birdenbire *Maldoror'un Şarkıları*'ndan söz etmeye başlaması biraz kafa karıştırıcıdır. Lautréamont'un bu ünlü ve tartışmalı eserinin Fransa'daki yeri nedir? Kitabın yayımcısı kitabı basar, ama dağıtmayı reddeder. Lautréamont ne yapıp edip dağıttırır kitabını. Calasso, bu eserin yayıncıda o denli bir korku yaratmış olmasını şöyle açıklıyor. "Çünkü herhangi bir şeyin *ve her şeyin* alay edilebilir olduğu, sadece gülmece için kolay hedef olan bir yüzyılın devasa ve ağır safrasının değil, gülünç olana öfke saçanların eserlerinin dahi acı alay nesnesi olması gerektiği ilkesine dayanılarak yazılan ilk kitaptı." Bu konuyu biraz daha açmak gerek. Calasso'ya göre bu genç yaşta ölen yazar, Romantik Satanizm'in en hassas yerlerinden birine, yufka yürekliliğine korkunç bir darbe indiriyor. Gelin Calasso'nun peşine düşüp katil Maldoror'un yaptıklarına bir bakalım:

"... Buldoğuyla birlikte geçiyormuş Maldoror; bir çınarın gölgesinde uyuyan bir genç kız görüyor, onu ilkin bir gül sanıyor. Başlangıçta aklına neyin geldiğini bilmek olanaksız, bu çocuğun görüntüsü mü yoksa bunu izleyen kararı mı? Ne yapacağına karar vermiş biri gibi çabucak soyunuyor. Bir taş gibi çırılçıplak olup genç kızın vücuduna saldırıyor ve güpegündüz... namusunu kirletmek amacıyla giysisini çıkartıyor! Ne utanma, ne sıkılma, haydi yallah!... Bu iğrenç işin üzerinde durmayalım. Yaptığı işten hoşnut, çabucak giyiniyor, sakınımla bakıyor bomboş yola ve köpeğine kanlar içindeki genç kızı

dişleriyle parçalamasını buyuruyor. Acı çeken kurbanının soluk alıp inlediği yeri dağ köpeğine gösteriyor ve onun sivri dişlerinin pembe damarlarına gömülüşünü görmemek için bir kuytuya çekiliyor. Buyruğun yerine getirilmesi buldoğa acımasızca gelmiş olmalı. Kendisinden istenen şeyin, biraz önce gördüklerinin benzeri olduğunu sanıyor ve bu canavar kaslı kurt, narin yapılı çocuğun erdenliğini bir kez de kendisi kirletmekle yetiniyor... -Maldoror bunu görünce bir tekmede köpeğin gözünü patlatır- ... Değişik işlere yarayan on on iki ağızlı Amerikan bıçağını cebinden çıkarıyor adam. Bu çelik ejderhanın köşeli ayaklarını açıyor; ve, akan bunca kanın altında otların renklerinin değişmemiş olduğunu gören eli bıçaklı haydut, gözünü kırpmadan, zavallı çocuğun dölyolunu acımasızca oymaya koyuluyor. Sırasıyla iç organlarını çıkartıyor bu genişleyen delikten; barsaklar, akciğerler, karaciğer ve sonunda yürek yerlerinden sökülüp korkunç yarıktan dışarıya çıkartılıyor. İçi boşalmış tavuğa benzeyen genç kızın çoktan ölmüş olduğunu fark ediyor sungu rahibi; yıkımlarının gittikçe artan inadından vazgeçiyor ve çınar ağacının altında yeniden uyumaya bırakıyor cesedi."[3] Calasso, bu konu üzerinde dururken Novalis'in "tanrıların olmadığı yerde gulyabaniler hüküm sürer" sözünü anımsatır bizlere. Ve daha ileri gider; Tanrılar ile gulyabanilerin aynı tiyatro sahnesini paylaştıklarını öne sürer. Sorumluluğu üstüne alıp onları bir düzene sokabilecek tanrısal bir güç yoktur artık. Zaten kim göze alabilir onlarla cebelleşmeyi, onları bir düzene sokmayı? Bunu ancak başka bir güç yapabilir: O zamana dek topluma hizmet etmeye zorlanmış, ama şimdi demir alıp bir başına yelken açmaya kalkışan, bütün benzerleri bir yere toplayıp aklın okyanusunda keyfince söz oyunları oynayarak başıboş dolaşan bir gemi olmaya yeltenen bir güç. İşte bu güç yazın'dır.

Ama asıl önemli olan, daha doğrusu bu kitapta önem kazanacak olan, Lautréamont'un daha sonra yazdığı *Poesies I/II* 'dir. Yazar, bir mektubunda *Maldoror*'un insanları iyiye yöneltmek için kötülüğü övdüğünü öne sürer ve "umudu övmeleri için" büyük yazarların sözlerini düzelteceğini söyler. Yazar, başta Pascal, Vauvenargues ve La Rochefaucauld olmak üzere pek çok yazarın dizeleri ve özdeyişleri üzerinde, genellikle olumsuzlamanın ve tersinlemenin ağır bastığı bir yöntem uygulamıştır. Calasso, buna örnek olarak Pascal'ın, "mutluluk yalnızca tanrıda olduğu için ebediyen mutsuz olan insana" acıyan bir pasajına Lautréamont'un yıkıcı müdahalesini gösterir: "(İnsan) mutluluk düşüncesini fethetmeyi başarmıştır: mutluluğu kendi içinde bulan insan onu dışsal şeylerde arar. Hoşnuttur. Mutsuzluk ne bizim içimizde, ne yaratılmış olanların içindedir. Mutsuzluk Elohim'dedir." Bu noktada, Remy de Gourmont'un özlü bir ifadesini hatırlamadan edemeyiz: "(Lautréamont) dünyada kendisinden ve Tanrı'dan başka hiç kimseyi görmez ve Tanrı onu huzursuz eder."

Calasso'nun Lautréamont üzerinde neden bu kadar ısrarla durduğu, bir sonraki bölümde açıklığa kavuşur. Onun *Poesies II*'deki yöntemi, Mallarmé'nin çok ilginç bir çeviri yorumunda yeniden karşımıza çıkar. Rahip George W. Cox'un *Manual of Mythology*'den yaptığı çeviri ya da uyarlamada bazı değişiklikler dikkatlerimize sunulur: "Tanrılar uygunsuz bir şey yapmıyorlarsa, asla tanrı olamazlar."[4] Oysa Cox, Euripides'ten yaptığı ve doğru olan çeviride şöyle demektedir: "Tanrılar uygunsuz bir şey yapıyorlarsa, asla tanrı olamazlar." Calasso Lautréamont ve Mallarmé arasındaki bu benzerliği yakaladıktan sonra, Mal-

larmé'nin bu tutumdan ilerleyerek hiçliğe ulaşmasını konu edinir. Buradan Hint mitolojisiyle bağları kurar ve Proust'un Reynaldo Hahn'a yazdığı bir mektuptan yaptığı alıntıyla bağları sağlamlaştırır: Mallarmé'de imgelerin kaybolduğu doğru değil. Aslında "onlar hâlâ şeylerin imgeleridir, zira başka bir şey düşünmemize imkân yoktur. Bir başka deyişle, onlar, siyah mermerden yapma bir aynadan yansırlar." Calasso bu siyah mermerden aynayı zihinle ya da Hint mitolojisindeki adıyla *manas*'la özdeşleştirir. Mermerden ayna, aynı zamanda Mallarmé'nin "boş oda"sında duran aynadır: "Örneğin, gece vakti açık bir pencere, sımsıkı kapatılmış iki panjur; kapalı panjurların yarattığı durağan atmosfere karşın içinde kimse olmayan bir oda; yokluk ve kuşkudan ibaret bir gecede, mobilyasız, belki belli belirsiz bir konsolun makul hatları; dünyanın bu terk edilmiş mekânını çıplak göğe bağlayan Ursa Major'un, Büyük Ayı'nın dopdolu, anlaşılmaz imgesini yansıtan bir aynanın etrafında hırçın, ölüm sancıları içinde bir çerçeve."

Mallarmé'nin 1866'da yaşadığı kargaşanın, şiirindeki bir yansısı olan bu odanın ne olduğunu sorar Calasso. İçinde bir ayna dışında hiç kimse olmayan oda mıdır yoksa? Birkaç dakika ya da birkaç bin yıl önce bu odadan çıkıp giden kimdir? Hemen ardından bize, Mezopotamya'da Mari Sarayı'nın bekçiliğini yapan Addudurі adında bir kadının üç bin yıl önce anlattığı rüyasındaki, putların yokluğuyla duyduğumuz ıstırabın antik bir ifadesini aktarır: "Rüyamda tanrıça Bellit-ekallim'in tapınağındaydım; ama Bellit-ekallim'in heykeli tapınakta değildi! Her zaman onu çevreleyen diğer tanrıların heykellerinin de yerinde yeller esiyordu. Bu manzara karşısında hüngür hüngür ağlamaya başladım."

Mallarmé 1894'te Oxford'da verdiği bir konferansta şöyle diyecektir: "Aslında bir haber getirdim size. Herkesin tüylerini ürpertecek bir haber. Daha önce hiç yaşanmadı böyle bir şey: Dizeler saldırı altında (On a touché au vers)." Calasso bu sözlerin altında yatanın peşine düşer bu kez de. Victor Hugo'dan başlayarak yaptığı soruşturmanın sonunda yine Mallarmé'nin, Jules Hure'ye söylediklerinde aradığını bulur: "Dilde ritmin olduğu her yerde şiir de vardır, yani ilanlar ve gazetelerin reklam sayfaları hariç her yerde. Düzyazı denilen türde şiir vardır, hatta ritimli, harika şiirler. Fakat doğruyu söylemek gerekirse, düzyazı diye bir şey yoktur: Alfabe vardır ve sonra, az çok kenetli, az çok dağınık olabilen şiir vardır. Daima üsluba doğru bir eğilim, bir şiirleşme vardır."

Calasso artık bağları sağlamlaştırmış olmanın güveniyle, *Satapatha Brahmana*'dan bir sözü sunar bizlere: "Ölçüler tanrıların inekleridir." Tanrıların yazınla olan ilişkisini, Doğu mitolojisinde artık tamamlanmış olarak yeniden kurar. Ölçüler (*chandas*), tanrıların, yalazların keskin ağızlarıyla çirkinleştirilmeden ateşe yaklaşabilmek için sarındıkları örtüdür. İyi ama neden ölçüler? Calasso'nun cevabı anlamlıdır: "Varolan her şeye iki bölünmez güç sızar: Akıl ve söz. Bu iki gücün en önemli özelliği, aynı anda hem bir hem de ayrı olmalarıdır. Buradaki gizemi açmak için bir antik bir düşünce düellosuna başvurur: Gargi, Yajnavalkya'ya meydan okuduğunda, sert ve haşin biliciye farklı şeyleri örmek için kullanılan masuranın adını sordu. Gargi ünlü bir dokumacıydı. Yajnavalkya on bir kez yanıt verdi, su masurasının, rüzgârların, atmosferin, Gandharva dünyalarının, Güneş dünyalarının, Ay dünyalarının, yıldız dünyalarının, tanrı dünyalarının, Ind-

ra dünyalarının, Pracapati dünyalarının, *brahman* dünyalarının adını andı. Sonra o da Gargi'ye meydan okudu: "Çok fazla soru sorma, kafan patlayabilir sonra." Fakat Gargi korkmadı ve bastırdıkça bastırdı: "Ah Yajnavalkya, göğün üzerinde olan, yerin altında olan, gök ile yer arasında olan, geçmiş, şimdi ve gelecek denilen şey hangi masurayla örülür?" Yajnavalkya yanıt verdi: "Eter'le, (*akasa*)." Fakat bu yeterli değildi: "Peki ya Eter neyle örülür?" Yanıt şöyle geldi: "Doğrusunu istersen, Gargi, Brahmanların, 'ne kalın, ne ince, ne uzun, ne kısa, ne yanıcı, ne akışkan, ne renkli, ne koyu, ne rüzgâr, ne eterdir; yapışmaz, tadı yoktur, kokusu yoktur, gözleri yoktur, kulakları yoktur, sesi yoktur, zihni yoktur, ısısı yoktur, nefesi yoktur, ağzı yoktur, ölçüsü yoktur, bir içi yoktur, bir dışı yoktur,' dedikleri bu *aksara*'yla [heceyle, yok edilemezle] örülür."

Ölçülerin hece olarak yok edilemezlikle ilişkisini böylece gözler önüne seren Calasso, hecelerin sonsuzluğunu göstermek için bu kez bir ilahiye işaret eder: "Yabani İnek, akan suyu biçimlendirirken alçaldı; bir *pada*, iki *pada*, sekiz *pada*, dokuz *pada*, ulu yerde bin hece oldu. Denizler ondan akar, dünyanın dört bucağı onunla beslenir. Ondan akan hecelerle bütün bu [evren] beslenir."

Calasso'ya göre buradan sonra, pek farkına varılmadan, heceden ölçülere geçildi. Vedik ölçüler biçime tapmanın ilk örneğiydi. En yüksek anlamla donatıldığı için her anlamdan önce gelen boş ve saf bir biçimdi: "Ey Gayatri bir ayağın, iki ayağın, üç ayağın, dört ayağın var; ayakların (*pad*) yok, çünkü düşmezsin (yok olmazsın)."

İyi ama ölçü yok olmazsa, onu kullananlara ne olur, diye sorar Calasso. Cevap öğreticidir: Ölçülere binen tanrılar gökleri fethettiler, yani ölümsüzlüğe ulaştılar.

Calasso buradan "mutlak yazın" kavramına ulaşır. Ve mutlak yazının altın çağını 1798'de Friedrich Schlegel ile Novalis'in de aralarında bulunduğu yirmili yaşlarında birkaç genç aydının çıkardığı bir dergiyle, *Athenaeum*'la başlatır; 1898'de Mallarmé'nin Valvins'te ölümüyle bitirir.

Bu altın çağın önemli isimlerinden Novalis'in bir monologuna özellikle dikkatlerimizi çeker ve uzun bir alıntı yapar: "Konuşurken ve yazarken çılgınca bir şey olur: Gerçek sohbet tamamen sözcük oyunudur. Aslında şaşırtıcı olan, insanların şeylerden konuştuklarını hayal etmek gibi gülünç bir hata yapmalarıdır. Herkes dilin en özgül yanını (sadece kendisiyle ilgilendiğini) görmezlikten gelir. Sonuç harikulade ve verimli bir gizemdir — öyle ki, salt konuşma olsun diye konuşulsa, en şahane, en özgün hakikatler ifade edilir. Fakat bir kişi tikel bir şeyi dile getirmek istese, o kaprisli yaratık, dil, ona en gülünç ve en sersemce şeyleri söyletir. Bazı ciddi insanların dilden nefret etmelerinin nedeni budur. Dilin muzipliğini görürler, fakat adi gevezeliğin aslında dilin sonsuz ciddiyetinden başka bir şey olmadığını görmezler. Matematiksel formüller için geçerli olanın dil için de geçerli olduğunu keşke insanlar anlayabilseydi. [Matematiksel formüller] ayrı bir dünya oluştururlar, kendi harikulade doğalarını ifade ederek birbirleriyle oyun oynarlar; tam da bu kadar anlamlı olmalarının nedeni (tam da şeyler arasındaki tuhaf ilişki oyununun yansımasını onlarda bulmasının nedeni) budur. Sadece özgürlükleri yardımıyla doğanın üyeleri olurlar, dünyanın tini sadece onların özgür hareketlerinde kendini gösterir, şeylerin hassas ölçüsü ve modeli olur. Aynısı dil için de geçerlidir: Dilin notaları, zamanlaması, müzikal ruhu hakkında ince bir anlayışa sahip olan

kişi, iç doğasının hassas işleyişini, oynaklığını ya da ilerlerken onu yönlendiren eli sezen kişi, bir peygamber olur; öte yandan, bunu bilen, fakat bu gibi hakikatleri yazma yeteneği ya da kulağı olmayan kişi bizzat dil tarafından maskara edilir ve insanlar tarafından alaya alınır, Troyalıların Cassandra'yı alaya alması gibi. Bunu söylerken şiirin özünü ve işlevini mümkün olan en açık biçimde gösterdiğime inansam dahi, hiç kimsenin beni anlayamayacağını ve tam da bunu söylemek istediğim için aptalca bir şey söylemiş olacağımı bilirim. Ya konuşma mecburiyeti hissetseydim? Ya bu dilsel konuşma dürtüsü dilin bendeki ilhamının, dilin bendeki işleyişinin işareti olsaydı? Ya benim irademsadece yapmak zorunda olduğum şeyi isteseydi? Bu, sonuçta ben kavramasam ya da hayal etmesem de, şiir olamaz mıydı, dilin bir gizemini anlaşılır kılamaz mıydı ve bir yazar sadece dilin ele geçirdiği biri olabildiğine göre, ben de iş gereği mi yazar olurdum?"

Burada konuşan sanki dilin ta kendisidir. Mutlak yazın tüm pervasızlığıyla kendisini gözler önüne sermektedir. Kontrol altına alınamayan, değişken yapılı, her türden kavramsallaştırmaya karşı inatla direnen, okuyucuyu sözün kökenlerine yaklaştıran akıl erdirilemez kurgular olarak yazın. Ama Calasso bununla yetinmez. Aşırının büyüsüne kapılan bir başka düşünür, binlerce yıl boyunca felsefenin çatısını oluşturan kategorilerin ötesine geçmeye girişen ilk kişi, yani Nietsche, mecazları bilginin taşıyıcısı ilan ederek yeni bir boyuta kapıları açar: "Bir kez her ağaç bir Nympha olarak konuşsun, ya da boğa biçiminde bir tanrı bir bakireyi kaçırsın, bizzat tanrıça Athena, güzel bir arabanın üzerinde Atina'yı boydan boya geçen Pisistratus'un yanında görülsün (ve dürüst Atinalılar da inansın), o zaman bir rüyada olduğu gibi her an her şey olanaklı hale gelir ve her türlü kılığa bürünüp bizi kandırarak eğlenen tanrıların maskeli balosundan aşağı kalmayan doğa, insanın çevresini sarar."

Calasso, yirminci yüzyılın başlarında bu tutumu sürdüren, hiç değilse bu tutuma yaklaşan başka bir yazara değinmeden geçemez: Proust. *Kayıp Zamanın İzinde*'de çok az sözcük "yasalar" sözcüğünden daha takıntılı bir düzenlilikle, görünenin her yırtılıp açıldığında ve arkada karanlık ya da göz kamaştırıcı bir fon göze iliştiğinde ortaya çıkar. "Proust'un temel kaygısı, (bir romancıdan çok) bir fizikçi gibi yasaları saptamaktır" der Calasso. Sonra da ekler: "Bu, onun sadece *Kayıp Zamanın İzinde*'de bir tür özgün epistemolojik mühür olarak kullandığı bir tuzak değildir. *Jean Santeuil* dönemine ve dolayısıyla görünürde dünyevi bir düşkünlük dönemine kadar geri götürebildiğimiz bir fragmanda Proust, neredeyse laf arasında, yazını yasa yapma işeviyle bir tutma noktasına varan bir yazın tanımı verir. Bir şair görüşüyle başlar ve bu şair "ağırbaşlı insanın ilgisine layık olmayan her şeyin önünde hareketsiz durur, öyle ki insan onun bir âşık mı yoksa bir ajan mı olduğunu merak etmeye başlar, ya da bir ağaca dalgın dalgın bakışından kuşkulanarak asıl baktığı şeyi merak etmeye başlar." Bu noktada Calasso, bir Zen öyküsünde olduğu gibi, "ağacın ötesinde" ne olabilir diye sorar ve Proust'un şu cümlesinde cevabı bulur:

"Fakat kendi içinde taşıdığı gizemli yasaları içine topladıktan sonra tüm şeylerin güzelliğini keyifle duyumsayan ve çok geçmeden, [bu güzelliği] o gizemli yasaların uğultusuyla, onlara katılan uğultuyla, bizzat şeyleri tepeden tırnağa betimlemesiyle aynı anda betimleyeceği uğultuyla bize göstere-

rek, kendi büyüsü içinde yeniden keşfetmemizi sağlayan şair, tüm şeylerin, elmaslar kadar bir bardak suyun, ama bir bardak su kadar da elmasların; bir heykel kadar bir tarlanın, ama bir tarla kadar da bir heykelin güzelliğini hisseder ve bizim de sevinçle öğrenmemize yol açar."

Calasso mitolojinin modern yazındaki bir yansımasını da Nabokov'un *Lolita*'sında bulur. Profesör Humbert, bir çift beyaz çorabın ve kalp şeklinde çerçeveleri olan bir gözlüğün peşinden, tıpkı büyülenmiş bir avcı gibi koşar. Nabokov bu gerçeği tek bir cümlede şöyle açığa vurmuştur: "Nympholeptus bilimi kesinlik ister." Calasso buradaki bilimin, yazının ta kendisi olduğunu bildirir bize.

Homeros'la başlayan yazar, "tüm ötekilerin Başka'sı olan bir yere" gelir sonunda. Ve yine Yunan mitolojisinden bir sahneyle özetler söyleyeceklerini. Peloponez Savaşları sırasında Atina'da yapıldığı sanılan ve şimdi Cambridge'de Corpus Christi College'de bulunan bir kupada üç figür vardır. Solda, genç adam bir kayanın üstüne oturmuş yazmaktadır. Aşağıda onu izleyen birkaç baş, sağda ise dimdik ayakta duran Apollon vardır. Apollon'un bir elinde defne ağacından yapılma bir değnek vardır, öteki eli de yazmakta olan genç adama uzanmıştır.

Calasso, yazını, üç unsurun ortak ürünü olarak görür. Bunlardan birincisi yazan el, ikincisi konuşan ses, üçüncüsü de gözleyen ve zorlayan tanrıdır. Bu da yazının muğlaklığını gösterir. Bu üç unsurun değişken etkileriyle yazınsal ürün ortaya çıkar ve yazar dahi önceden bilemez işin nereye varacağını.

Notlar

1 Vaincus, mais non domptés, exilés mais vivants/ Et malgré les édits de l'Homme et ses menaces/ Ils n'ont point abdiqué, crispant leurs mains tenaces/Sur des tronçons de sceptre, et rôdent dans le vents

2 Denn das Schöne ist nichts Als des Schrecklichen Anfang, den wir noch grade ertragen.

3 Lautréamont, *Maldoror'un Şarkıları*, Çev. Özdemir İnce, Gendaş, 1999.

4 Si les dieux ne font rien d'inconvenant, c'est alors qu'ils ne sont plus dieux du tout.

Gelecek Bir Katliam

SELEN AKINER

Her şeye şüpheyle yaklaşmamızın önkoşul olduğu bir yüzyılda yaşıyoruz. Artık ütopyalara yer yok. Artık disütopyalar var. Görüngülerin tamamı bunu düşünmeye sürüklüyor insanı. Yazmak için kalemi elinize aldığınızda paranoyalar dökülüyor kağıda. *İyi* addedilen her neyse artık buralarda değil. Platon'un *Devlet*'i (M.Ö. 4.y.y.), Farabi'nin *El-Medinetü'l Fazila*'sı (10.yy), Thomas More'un *Yeni Atlantis*'i (16.yy), Francis Bacon'ın *Ütopya*'sı (17.yy), Tomasso Campanella'nın *Güneşler Ülkesi* (17.yy) uzak bir geçmişin hülyalı anıları olmaktan öteye geçemiyor artık.

Çağa paranoya hakim, vukufsuzluğun son kertesinde insan oradan oraya savruluyor, düzenli olarak değişene ayak uydurmaya çalışırken. Tüketerek ve yok ederek alanını genişletme çabasındaki insana eşlik eden teknoloji, ideolojiyi ve teolojiyi de etkisi altına almış durumda ve yeni yok etme modelleri sunuyor.

Avrupa'nın, 19. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin etkileriyle değişmeye başlayan kültürel ve siyasal yapısı, 20. yüzyılın toplumsal dönüşümlerinin temellerini attı. Bu sağlam temeller üzerinde yirmi bir yıl arayla gösterime giren ve yıllarca sahnelenen iki dünya savaşı, sonraki kuşakların belleğinde nihilizmin cirit atmasını sağladı ki, işte disütopyalarda bu vesileyle hayatımızın orta yerine oturma fırsatını bulacağı anı bekler oldu. En fazla iki sigaralık bir zaman dilimi ayrıldı bu bekleyiş için ve *Cesur Yeni Dünya* (1932) ile Aldous Huxley, *1984* (1934) ile George Orwell, *Fahrenheit 451* (1953) ile Ray Bradbury girdi hayatımıza.

Amerika her yerde olmasaydı, teknolojinin esiri olmasaydık, Baudrillard 70'lerin ortasında her şeyin bir simülasyondan ibaret olma ihtimalinden bahsetmemiş olsaydı, pop-artla mayalanmış kitle kültürü aklımızı başımızdan almasaydı; Solaris, Clockwork Orange, Matrix, Fight Club ve daha niceleri peliküle yansımamış olsaydı

kafamız bu kadar karışır mıydı diye düşünmeden edemiyor insan.

Beklentiler, tatminden yoksun ruh hali, kelimeler yoluyla daha da genişleyen zihinsel dünya, köksüzlük, inançsızlık... Zemin her geçen gün daha da kaygan bir hal alırken algıladığımız dünyanın üzerine kurduğumuz kendi gerçeklik anlayışımızın da baştan sona bir yalan olmadığından emin olabilmenin yollarını boşuna aradık. Bu da Generation X'in ortak laneti.

Teknolojinin yeni kum havuzunda oynanabilecek oyunlar sınırsız. Sanal dünyanın sonsuz koridorlarında dolanmanın tadına bir kere vardık, artık istesek de vazgeçemeyiz. Öngörülen gelecek bu sanal dünya üzerine kurulu ve alabildiğine karanlık. Bu yeni yaşam biçiminin alt metni ise Cyberpunk felsefesiyle şekillenen X Kuşağının yaşam tarzında ve tercihlerinde gösteriyor kendini.

Gelecek için Hazırlan, Gelecek Bir Katliam Selda Tan Özdemir'in, Kara filmin tarihsel gelişimini örnekler üzerinden anlatarak başladığı kitabının adı. Modern çağın karanlık alışkanlıkları, teknolojinin insanoğlunu getirdiği nokta, Cyberpunk'a yönelen akışkan hayatın ve söylemin manifestosu Özdemir'in kitabının iskeletini oluşturuyor. Bildik ama bir o kadar da yabancı, sınırları olmayan bir dünyanın, sanal alemin yarattığı yeni bir dünyanın manifestosu... "Bizler değişik olanlarız. Bilgi okyanusunda yüzen teknik fareleriz... İnternet bizim anarşi evimizdir ve asla kontrol edilemez. İnterneti kim kontrol ederse güç onundur. Bilgi Güçtür!"

Yazar kitabının kara film antolojisi olarak algılanmasından şikayetçi.

Kitap post modern çağın antiütopik anlayışına dair, nihilizmle yüklü, okunması gereken tahliller içeriyor.

S.A: Çok karamsar bir tablo çiziyorsunuz kitabınızda.

S.T.Ö: Her aklıselim insan şu anda bu hayatın içerisinde gündelik kaygılarla idare edip hayatı mutlu olmaya çalışmanın dışında bir şey aramak zorunda. Kitapta "gelecek için hazırlan gelecek bir katliam" dedim ama gelecek işte önümüzde, belki bir hafta sonra olacak olanda bu. Çok ciddi bir karamsarlık beslememiz gereken bir durumdayız, ama biz hâlâ başka şeylerle ilgileniyoruz. Günlük hayat akarken bir yerlerde tanklar tüfekler yığılıyor, askerler toplanıyor.

Türkiye ile ilgili çok ciddi problemler var geleceğe dair.

Avrupa Kıbrıs nedeniyle sana yüz çeviriyor ama tam da Amerika'nın kucağının ortasında oturuyorsun.

Ne umut dolu ki, her şey kötüye gidiyor hayatta. Bunca karamsarlık içinde dayanacak bir nokta bulmak zorunda insan. Benim içinde yazmak oldu bu.

S.A: *Sinema üzerinden çağı sorgulayan bir kitap yazma fikri nasıl oluştu?*

S.T.Ö: Film yapmak ne kadar öznel bir şeyse, onun üzerine yazı yazmak da o kadar egosantrik. Çünkü siz onun üzerine bir şey koyuyorsunuz, öznelin özneli oluyor ortaya çıkan. Çok içgüdüsel yazıldı aslında bu kitap. Dergi için yazılmış sinema kritiği yazıları zamanla kendi kendine böyle bir hacim kazandı ve sonra kitaba dönüştü. Belki de tüm film türleri içinde en çok ideoloji yüküyle donanmış olanı *film noir*. İster istemez çağa eleştirel bir gözle bakmayı da beraberinde getiriyor. Tümüyle Amerika'ya dair bir tür. 1940'larda, altın çağı olan *noir* evreni içinde büyüdüğü toplumun kaygılarından, çalkantılarından beslenir. Aynı tarihlerde Avrupa'da toplama kamplarında, yeni kıtada ise sokaklarda insanlar avlayan ve avlananı oynar-

lar, *film noir* kahramanların karanlık yanlarını perdeye taşıyan nihilistik bir evrendir.

1970'lere gelindiğinde başka bir karanlık vizyon vardı artık. J.F. Kennedy suikastı, Martin Luther King'in öldürülmesi, muhafazakârlığın tırmanışı, solun yeniden canlanışı, Beat kuşağının ortaya çıkışı, 60'lardaki öğrenci hareketleri, feminizm, cinsel devrim, anti militarizm. Kısacası yeni bir toplumsal kaosla çökmekte olan ahlaki sistem, değer yargıları, köksüzleşme ve inancın yitirilişi yeniden Amerika'nın suç dosyası misyonunu yüklenmiş olan kara filmin dillenmesine neden oldu. 80'lerde *film noir*'ın önceliği insanoğlunun karanlık yanı idi. Neo noir'da suçlular daha çok kana ve şiddete susamış, daha çok entrikaya bulanmış olarak resmedilmeye başlandı. Şüphesiz bu yalnızlıkla besleniyordu, daha çok paranoya, daha çok kaos... Etrafımızda olan biten şiddet değildi perdeye yansıyan yalnızca, hayatın ve kendimizin resmiydi.

Yakın döneme gelindiğinde ise özellikle 11 Eylül'den sonra siber suçlar, siber güvenlik önlemleri... Hareket alanının daraldığı bir ortam yaratılıyor. Artık nefes alacak yer yok. İçimizdeki Ötekiyle ve dış dünyadaki karmaşa ile aynı anda mücadele etmek zorunda kaldık.

S.A: *Sınırları kaldırmak vaadiyle hayatımıza giren sanal dünya sayesinde tam zamanlı gözetlenebiliyoruz. İnsan göz göre göre bireysel özgürlüğünden vazgeçmiş durumda. Dünya yeni bir savaşın orta yerindeyken gelecek için senaryolar yazılıyor ama zaten çok uzun zaman önce yazılmış olanın sahnelenmesi değil mi bugün olan?*

S.T.Ö: Erk artık para ve Amerika buna koşulsuz sahip. Paul Coelho *Radikal* gazetesinde yayınlanan yazısında Amerika'ya teşekkür ediyor. İnsanlar belki de ilk defa dünyanın her yerinde aynı anda aynı dili konuştular, savaş karşıtı gösteriler her yerde yapıldı. Ama adamlar büyük bir aymazlık içinde. *Future noir*'ın gelecek öngörüsü de bu "Amerika büyük bir zorba". Düşünün ki *Rambo Afganistan*'da diye bir film var. İçlerine mi doğdu böyle bir şey. Tüm olanların çok planlı programlı olduğu açık. Amerika'nın çok uzun zaman evvel bunları planladığını, Türkiye'nin geleceğine dair de çok önemli tezleri yürürlüğe sokacağını biliyoruz. Sonuç olarak biz bir oyunun parçasıyız, herkes bir şekilde kaderine razı olmak durumunda.

Yine *Future noir*'a bakarsak, Amerika Çin'den korkuyor. Güçlü bir ekonomi var Amerika'nın karşısında, çok kararlı bir ülke var, zaten ondan da endişe duymazsa yapılabilecek hiçbir şey yok. Dünyanın dev bir Chinatown'a dönüşeceğine dair öngörüde bulunan Cyberpunk felsefesinden etkilenen *future noir*, kıyamete karşı uyarıda bulunuyor. Galaksi krallığı ağırlıklı klasik bilimkurgunun daha insani bir yansıması *future noir*. Simulasyon denizinde boğulmak üzere olan insanoğlunun kaygılarını ifade ediyor. Muhafazakâr olmaktan uzak, yenilikçi, radikal ve aynı zamanda nihilist yaklaşımlarıyla *future noir* filmleri, bize geleceğe dair tetikte olmamız mesajını verir.

S.A: *Bu büyük oyunun içinde biz sıradan insanlar kaderlerine terk edilmiş zavallıları oynuyoruz. Bu da beraberinde karamsarlığı ve vazgeçişi getiriyor. Bu durumda elimizde sadece 'hiç' kalıyor.*

S.T.Ö:Bu görünen çok somut bir şey. Felsefi olarak konuşuyoruz: "Bilgi Güçtür". Peki bilgi dediğimiz şey nedir? Bugün artık teknolojiye hâkim olabilmektir bilgi, bizi ayakta tutacak

ve gelecekte de güçlü kılacak odur.

Amerika bir taraftan teknolojisini güçlendirirken, diğer taraftan siber alemde bir denetim kuruyor. Tehlikeli olanda bu zaten. Siber bir demokrasi yaratıyorsun; insanlar tartışıyor, konuşuyor, küçük kültür grupları oluşuyor ama şimdi özellikle 11 Eylül'den sonra e-mailleriniz okunabilir, Müslümanların parmak izleri alınabilir, kodlanabilirsiniz... Her şey olabilir. Pentagon'a hackerlar saldırıyor, yakalanıyorlar ve makul bir fiyata sistemin adamı olup Pentagon'un sanal alem bekçileri oluyorlar. Artık her şey dönüp dolaşıp paraya geliyor. Aslında "bilgi güçtür" değil "para güçtür" işte en yumuşak karın bu.

S.A:*Sanırım bu noktada Cyberpunk'a geliyor konu? Nedir Cyberpunk, kimdir bu insanlar. Bunun da oyunun oyunu olmadığını nerden bilebiliriz ki?*

S.T.Ö: William Gibson'ın "ortak halisünasyon" olarak nitelendirdiği cyberpunk, makine ve teknoloji tiranlığına dair uyarıda bulunarak, teknoloji ile özünü yitiren toplumun, tarihinden, benliğinden ve kimliğinden uzaklaşan insanın yansısı olur. Ultra modern yarın, paranoid androidlerin, uzay otoyollarının ve diktaların egemenliği altındadır. Nietzche'nin sözleriyle insanoğlu "bilgi okyanusunun geniş boşluğunda bir sahil bulmayı özlemiş" hale gelmiştir. Dünyayı saydamlaştıran bilgi akışı şaşalı dönemlerinin sonuna gelmektedir. Bohem bir yeni dalga olan, marjinal ve enerjik bir bakış taşıyan cyberpunk hipergerçekçiliğin felsefesidir. Siberuzay kavramını ortaya atan William Gibson'un yazıları ve Bruce Sterling'in teorilerinden doğmuştur. İlk kullanımı Bruce Bethke'nin bilgisayar korsanı bir grup genci anlattığı hikâyesinin adıdır. Bu grup ileri teknoloji hayranı, ahlaki kuralları yok sayan, empati duygusu gelişmemiş, teknolojik bir dil kullanan, güvenliği hiçe sayan bir punk ekibidir. Böylece ilk kullanım bir tipolojiyi ifade eder ve yalnızca pazara yönelik bir terimdir. Bugün ise bilgisayar kuşağı punk kuşağından çok daha ötesini, bir yaşam biçimini, bir felsefeyi ve gelecek öngörüsünü popüler kültürde temsil eder.

Sterling'in bilimkurguda modern reform olarak yorumladığı cyberpunk, orta sınıf değerlerinin ölümü, nihilizm, tensel metamorfoz, yıkıcı seks, karanlık atmosfer, sanal gerçeklik, post modern felsefe gibi motiflerin üzerinde yükselir. Cyberpunk, post modern kültür, modernizm karşıtlığı, anarşizm, radikal sol, ütopyacılık, geç kapitalizm, çok kültürlü sosyal sistem, hightech yaşam biçimi, küreselleşme, globalleşme, görüntü ve anlamın iğdiş edilmesi (bir tür simulacra-olmayanın görüntüsü), makine ve teknolojiyle fiziksel ve beyinsel etkileşim, computer fantezileri, makine fetişizmi, psikolojik projeksiyonlar, bilgi aktarımın hızı gibi kaynaklardan beslenir.

1980'lerin cyberpunk temsilcilerinin sloganları bilgi güçtür olmuştur. Onlar yazar (Gibson, Sterling gibi), sanatçı ve filozoflardır. Kendilerini elektronik sokakların şairleri olarak tanımlarlar. Aslında temelde Mary Shelly'nin Frankestein'da anlattığının aynısıdır söylemek istedikleri, bir gün yüce bilim kullanılarak yaratılan büyük akıllı makineler insanoğlundan öcünü alacaktır. Yeni dünyanın onlara siber dünyayı ve sanal gerçekliği sunmasından dolayı mutludurlar ama teknolojinin gelecekte herkesi bir kurbana dönüştürebileceğini düşünecek denli de nihilisttirler.

İnternette çok kültürlü bir yapı kurarak popüler olandan uzak bir siber yaşamı sürdüren cyberpunklar, pek çok alt grup içerir: softwareler ve hardwareler konsunda yetkin hacker-

lar, güvenlik sistemlerini yıkan konsol kovboyları crakerlar, telekom sistemlerini kıran, teknolojik donanımlar konusunda bilgili phreaksler, manga, anime tarzlardan hoşlanan FRP oyunlarına saplantılı, toplumdan tümüyle kendilerini soyutlayan otakuslar, teknoloji ile ruhaniliği birleştiren, postpunk anarşist olan teknolojik hippiler yani zippliler... Tekno-Şamanlar, tekno-budistler, tekno-hristyanlar, teknopaganlar...

Cyberpunk'ın gelecek öngörüsünün ise oldukça karanlık olduğu söylenebilir. Herkes dijital bir ailenin üyesidir, computer başında insanlar savaşır ya da sevişirler. Bilgisayar siber komşular arasında bağlantıyı sağlayan tek araçtır. Yaşam koşulları biyoteknoloji sayesinde mükemmele yakındır, gelişmiş kimyasallar pek çok hastalığın panzehiridir. Paranoyanın egemen olduğu dünyada üstün ajanlar yeni yöneticilerdir. Tele kulak her yerdedir. Amerika büyük zorbadır, ancak dünya trilyonlarca küçük kültür kümelerine ayrılmıştır. Her alt kültürün kodları, dili, yaşam tarzı vardır. Teknolojide Asya hakimiyeti vardır. Bu hakimiyet Asyacılığın dünyaya hâkimiyetini de beraberinde getirir. Dünya dev bir China Town'a dönüşecektir.

S.A:*Cyberpunk felsefesi doğrultusunda yaşayan insanlar da kendi kişisel tatminleri için sanal alemde bir kaos ortamı yaratıyorlar. Yani yine yok etme, yoktan var etme, kendini tanrısallaştırma isteği taşıyan bir kuşakla karşı karşıya kalıyoruz. Biliyoruz ki bu özellikler en çok da X Kuşağını tanımlıyor.*

S.T.Ö: Kayıp kuşak Cyberpunkla iç içe. Şimdilerde 30'larını yaşamakta olan bizim kuşağımız. Artık her şeye sahibiz. Teknolojik olarak iyi bir noktasından başladık hayata ama bir yandan da feci tatminsiz bir kuşağız, çünkü köklerimizden arındık, hiçbirimizin ideolojisi yok. Kültürel anlamda birçok şeyi biliyoruz, her şey elimizin altında ama neye inanacağımızı bilmiyoruz. MTV ile yetiştik, Madonna ile büyüdük, McDonalds'ta karnımız doydu... Bütün bunların karşılığında ödediğimiz bedel: kendimizi yok ediyoruz...

Ya da *Fight Club*'da olduğu gibi kendi kendimizle bütün dövüşüyoruz. Hepimizin içinde çok derin uçurumlar var ve herkes kaybolmaya o kadar müsait ki, bunun için bilgisayar cazip. Varolanın dışında bir şey yaratmak, olmadığını oynamanın büyüsü... Artık tek kimlik yetmiyor.

Ben ve Ötekiyim. Hep bir yabancılaşma var. Her zaman hayatımda bir ikilemi yaşadım, "Hakikaten bu bir rüya olabilir mi ya da gerçek olabilir mi? Ya da neresi gerçek, neresi düş?" İşte ait olmamak, bu dünyaya ait hissetmemek böyle bir şey. Televizyon izliyorsun, bir şey görüyorsun ve beyin onu reddediyor. "Ben bu dünyaya ait değilim" diyorsun ve başka bir gerçeklik kurgulamak zorundasın kafanda.

Kötü bir çağda yaşıyoruz. Çinlilerin çok sevdiğim bir temennisi var "Dilerim ilginç bir çağda yaşarsın". Herhalde en kötü beddua buydu ve bizim başımıza geldi.

Bilgisayar ve internet, bu kadar techno bir gelecek, hightech bir yaşam biçimini anlamaya çalışmak ve anlamlandırmak için çok uygun bir zemin. Kendimizi her açıdan rahatlıkla tatmin edebiliyoruz, olmadığımız her şeyi oynayabiliyoruz. Sonuç itibariyle biz aslında gölge gibiyiz. Bu kuşak öyle bir kuşak. Her şey giderek fantastik olana dönüşüyor ve hepimiz içimizde taşıdığımız gölgemizle yaşıyoruz. İlişkiler kötüye gidiyor, yalnız ve sürekli yadsıyan bir ruh hali... İnsan öyle bir hale geliyor ki kendine bile yabancılaşıyorsun.

Çok karamsar değil mi? Ama böyle!

Bizden sonraki kuşak bunu daha da kanıksamış olacak belki de. Bizler onları yetiştirdiğimiz için. Çünkü artık bunu sorgulamak gibi bir zemin olmayacak.

S.A: *Peki 'Ben bunların farkındayım ve en azından bu farkındalıkla yaşayabilirim' diyerek mi sürdüreceğiz yaşamı? Yeni zamanların afyonu da bu mu; sanal dünya ve Cyberpunk?*

S.T.Ö: Belki evet belki hayır. Çok acizane bir şey tabi bu. Ne var ki baktığında her şey büyük bir ucuzluğa doğru gidiyor. Herkes büyük bir oyunun içinde ve giderek daha karikatürize bir hale geliyor…

Bugün dünya puslu ve karanlık. Köle olduğumuz gerçeği medya tarafından yinelenip duruyor. Big Brother programlarında kendi rızalarıyla biraraya gelip gözlenmeyi seçen bir toplum olmanın ihtirasıyla bu köleliğe boyun eğeriz, hapsoluruz ve izlendikçe özgürleştiğimizi düşünürüz! Valeria Evangelisti'nin dediği gibi 'Sistem ancak kendisine bağlı olanlar boşlukta kaldığı sürece mevcudiyetini sürdürür ve insanlar durumlarının farkına varmasınlar diye yanlış bilgiler ve yanlış sunumlarla yönlendirilir'. Bu nedenle Körfez Savaşı ve Kosova Savaşı'nda medya yanlış bilgilendirir. CNN, 1998'teki Irak operasyonunda halkın zarar görmeyeceğini duyurur. Bilgisizliğin kuvvet, savaşın barış, özgürlüğün kölelik, yalnızlığın ise tutku olduğu bir dünyadır, geleceğin dünyası. Gelecek dediğimiz şey çok da uzak değildir bugüne. Sürekli uyanık ve şüpheci olmak bugün yapılması gereken tam da budur.

Bugün geleceğe dair bu kötü fanteziler gerçekliğe dönüşecek gibidir. Tarihsel şiddet teknolojik bir şiddete doğru ilerleyecektir.

Bugün Amerika'nın Irak'a karşı giriştiği savaşın sözde nedenlerinden biri de elindeki kitle imha silahlarıdır. Yine 11 Eylül sonrası şarbonlu mektuplar nedeniyle beş kişi ölmüş, bir çok kişi zehirlenmiştir. 1995'te Japonya'da metroya atılan sarin gazı nedeniyle insanlar ölmüştür. Ve nihayetinde Ruslar 27 ekim 2002'de Moskova'da bir tiyatro binasındaki Çeçen eylemcileri durdurmak için binaya uyutucu gaz sıktıklarında 100'den fazla rehine ve 50 eylemci ölmüştür. Kısacası o ya da bu şekilde gerçekten katliam geliyor artık; hazır olmanın yetersiz kalacağı bir gelecek bizi bekliyor görünüyor...

site tanıtım

Frankfurt Okulu

DİDEM NUR GÜNGÖREN

İnternet ve içeriğinin sınırlarını her ne kadar kavramakta zaman zaman zorlansak da, bazen sanal mecra bizi şaşırtmayı başarabiliyor: Frankfurt Okulu ve teorisyenleri hakkındaki malzeme neredeyse tüy siklet kategorisinde sayılabilir. Hemen hemen her arama motorunda –ister Google'da, ister felsefe/sosyoloji odaklı arama yapan motorlarda- Franfurt Okulu için arama yapıldığında ilk sırada görünen site Dougles Kellner'ın hazırladığı Illuminations. Site http://www.uta.edu/huma/illuminations/ adresinde İngilizce olarak bulunuyor. Sitenin adresinden de anlaşılacağı gibi D. Kellner UCLA'da öğretim üyesi, adına, internette popüler kültür, kültürel araştırmalar alanında arama yapıldığında çok sık rastlanıyor. Illuminations ise konu göz önüne alındığında, içerik açısından oldukça yetersiz kalıyor, üstelik bu sitenin internetteki en kapsamlı kaynak olduğu düşünülürse durumun vahameti ortaya çıkıyor. Ana sayfada Benjamin, Adorno, Horkheimer, Marcuse gibi isimlere tıklandığında her seferinde farklı bir formattaki kaynağa ya da metne ulaşılıyor. Örneğin Horkheimer için yalnızca Aydınlama'nın Dialektiği'nin İngilizce çevirisi yer alıyor, W. Benjamin için ise Cogito'nun bir önceki sayısında tanıtımı yer alan wbenjamin.org'a bir link bulunuyor. Bunun yanında H. Marcuse'nin biyografisi ve metinlerinden oluşan küçük bir arşiv sitesinin linki, T.W. Adorno ile ilgili iki metin ve son olarak J. Habermas için metinlerin Fince olduğu bir siteye link mevcut.

Sitenin en işe yarar kısmı ana sayfanın en altında yer alıyor: Critical Links; Frankfurt Okulu ve ilişkili konuların bir kısmına linkler sunuyor. Örneğin Adorno'nun tüm metinlerine buradaki bir linkten ulaşılabilir ya da G. Deleuze ve F. Guattari'nin metinlerine linkler veren bir sitenin linki burada bulunabilir.

Konu üzerine biraz daha ciddiyetle hazırlanmış ama yine de içeriği ihmal edilmiş bir başka site de Dialectiques: http://www.chez.com/patder/index.htm adresinde Fransızca olarak bulunuyor. Ana sayfada yine Illimunations'ta olduğu gibi isimler yer alıyor, isimlerin herbiri tıklandığında ise önce bir yaşamöyküsüne ulaşılıyor sonra da detaylı bir kaynakçaya geçiliyor. Bu sitenin en yararlı kısmı linkler kısmı olarak görünüyor, birkaç makaleye ve siteye buradan geçmek mümkün. Sitenin ayrıca kuramsal hipermetinlere yer veren –théoriques- kısmında iki metin yer alıyor, sitenin Frankfurt Okulu'nun tarihçesini hazırlamakta olduğu bir de –histoire- bölümü bulunuyor.

Anlaşılan o ki, internette bazı konularda tutarlı bir şekilde bir araya getirilmiş metinlere ulaşmak zor olabiliyor, popülerlikle ilgili kurallar bu mecrada da işliyor: Çok iyi bilinen isimler -örneğin Nietzsche- üzerine yüzlerce site bulmak, temel metinlere ulaşmak mümkün ama malumat edinmek bir o kadar zor. Daha kısıtlı bir alanda kullanım değeri olan temel metinlere ulaşmak ise oldukça zor ama bu metinlerden hareketle üretilmiş hipermetinler, deyim yerindeyse, internette cirit atıyor. O nedenle linklerden linklere atlarken nerede ne olduğunu unutmamak, ne aradığını ise hiç unutmamak için dikkatli bir ayıklama işlemi gerekiyor. Arama yaparken en iyi yöntem karşılaşılan sitelerin linklerini kullanmak, tek bir sitenin içeriğinin yeterli olması gibi bir durum söz konusu değil çünkü. Denilebilir ki bir çok site birbirini tamamlıyor, metinsel olarak zayıf olan bir site bibliyografya açısından çok sağlıklı olabiliyor ya da metinsel olarak zengin olan bir sitede de hipermetinler arasında kaybolmamak için çaba göstermek gerekebiliyor.

geçen sayıdakiler

Seçmek

Cogito / Sayı: 34

Cogito'dan / Seçmek Yolun Yarısıdır • **Rüzgâr Gülü /** Bir Kantçı Daha Öldü • Foucault'nun Heterotopyaları • Nostradamus: Gıdasının Karanlığını Seven Adam • Arendt'le Baş Başa Vermek • Tansiyon Yükseliyor: Pencerelere ve Barikatlara Yaklaşın • Sorgulama Kültürü... • Direnmek-Dilenmek • Ernst Bloch'un Sınır Aşımları • Douglas Adams'ın Son Oyunu • Toplama Lego Kampı • Google'layanlardan mısınız? • **Klasik /** A. Sait Aykut: *Şihâbüddin İbşîhî'nin Sohbet Kitabı* • Ksenophon: *Sokrates'ten Anılar'dan* • **Söyleşi /** Roger Chartier: *"Metinlerin Dünyasından Okurlarınkine"* Levent Yılmaz • **Yeni Perspektifler /** Denis Duclos: *Yeni Bir Sınıf: Hiperburjuvazi* • Alain Touraine: *Olası Bir Solun Portresi* • **Dosya: Seçmek /** Eser Karakaş: *Seçim Sonrası Tartışılması Gereken Kavramlar* • Feroz Ahmad: *Gandi'nin Seçimi: Gerçek Hindistan, Olası Hindistan* • Kaan H. Ökten: *Aristoteles'in "Seçimi": Prohairesis* • Sandra Lynch: *Aristoteles ve Derrida'da Dostluk ve Dost Seçmek* • Søren Kierkegaard: *Kişilik Gelişiminde Estetik ve Etik Arasındaki Denge* • Murat Menteş • *Can Çekişmenin Déjà Vu'sü* • Münir Göle: *Kaçmayı Seçmek* • İsmail Ertürk: *Yuvaya Uzaklık* • Eyüp Özveren: *Gitmek mi Güç, Kalmak mı?* • Turhan Ilgaz: *Yer Seçmek* • Ali Teoman: *Patolojik Bir Vaka Olarak Meslek Seçimi* • Tanıl Bora: *Taraftar mı Takımını Seçer, Takım mı Taraftarı... Ve Taraftar Aslında Neyi Seçer?* • Armağan Ekici: *Yanlış Seçimler Zinciri* • Tuncer Erdem: *Seçimlerimizi Etkileyen "Çocuk"* • Ayfer Tunç: *Evlat Olmaktan Hareketle: Annelik* • Nuri Sağlam: *Yazının Çekimi* • E. Efe Çakmak: *Göz Önünde Olmak, Gizlenmek: Bir Altın Kural Üzerine* • Ömer Madra: *Soru Soranı Seçmek* • Adnan Kurt: *Simplex Sigillum Veri* • Ümit Bayazoğlu: *Dinini Seçen Adam: Hain Halûk, Vatansız Halûk* • **Odak: Yeni Savaşlar /** Andrew Latham: *Askerlikte Devrim* • David Isenberg: *Postmodern Savaş Çağına Hoş Geldiniz* • Critical Art Ensemble: *İnternette Terörizm Mitolojisi* • **Gündem /** İzzettin Önder: *Asıl Gündemimiz; Gündemlerimiz* • Hasan Ersel: Büyük Hayal Kırıklığı: Joseph Stiglitz ile Söyleşi • **Kitap /** Bige Örer: *"Yoksulluğun Halleri"* • Itır Arda: *"Silahım Hayatımdır; İntihar Saldırıları-Bir Fenomenin Psikolojik Profili"* • Erhun Geyisi: *Bilgi Sezgi Özlem* • Kaan H. Ökten: *Ölüme ve Ölmeye Dair* • **Site /** Didem Güngören: *Avrupa'nın Son Aydını: Walter Benjamin* • **Geçen Sayıdakiler /** Sayı 34: Seçmek • **Yazarlar Hakkında**

Yazarlar Hakk›nda

Ali Akay: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi. Sanat yazarlığı, bağımsız küratörlük yapmaktadır. Son kitapları: *Armağan, Sanatın Sosyolojik Gözu, Minör Politika, Sanatın ve Sosyolojinin Ruh Hali, Kapitalizm ve pop Kültür*.

Selen Akıner: 1978 Ankara doğumlu. Orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. Mimar Sinan Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde öğrenimine devam ediyor.

Emre Alkin: 1969 İstanbul Doğumlu. 1996 yılında Para ve Bankacılık doktorasını tamamladı, 2002 yılında profesör oldu. Halen İstanbul Kültür Üniversitesi'nde ders veriyor. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nde danışmanlık, Skyturk'de "Vitrin" isimli bir program ve *Tercüman*'da ekonomi köşe yazarlığı yapıyor.

Itır Arda: 1968 doğumlu. Bochum Ruhr Üniversitesi'nde İnşaat Mühendisliği öğrenimi gördü, yüksek lisansını Statik-Dinamik ve Yer Mekaniği kürsülerinde "Zemin Yapıları, Deprem ve Sıvılaşma" konusunda bir tezle tamamladı. Çevirmenlik ve editörlük yapıyor. Son kitabı: *Yazı Kitabı; Tüm Yerkürenin Tüm Zamanların Yazı Göstergeleri ve Alfabeleri*.

Mustafa Armağan: İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirdi. *İzlenim* dergisi yayın yönetmenliğini, İnsan, Ağaç ve İz Yayıncılık'ın editörlüğünü yaptı. Halen Ufuk Kitapları'nın ve *DA* (Diyalog Avrasya) adlı Türkçe-Rusça bir derginin yayın yönetmenliğini yürütüyor. Zaman gazetesinde haftalık köşe yazıları yazıyor. Kitapları: *Gelenek* (1992), *Gelenek ve Modernlik Arasında* (1995), *Şehir Asla Unutmaz* (1996), *Şehir, ey Şehir* (1997), *Bursa Şehrengizi* (1998), *Alev ve Beton* (2000).

A. Sait Aykut: 1969, Tokat doğumlu. Felsefe, siyaset düşüncesi, seyahat, Arap edebiyatı ve tasavvuf alanlarında çok sayıda çeviri ve incelemesi yayınlandı. Başlıca çevirileri arasında Turtûşî'den *Sirâcü'l-Mülûk*, Seâlibî'den *Adâbü'l-Mülûk*, İbnü'l-Cevzî'den *Sıfatü's-Safve*, Necip Mahfuz'dan *Binbirinci Geceden Sonra*, Câbirî'den *Felsefî Mirasımız ve Biz* sayılabilir.

Oya Ayman: 1966 yılında İstanbul'da doğdu. Gazetecilik eğitiminin ardından *THA, Güneş, Aktüel, Tempo, Yeni Yüzyıl* gazeteleri ve NTV'de muhabir olarak çalıştı. 1996

yılında Ayfer Tunç'la yazdığı *İkiyüzlü Cinsellik* adlı kitabı yayınlandı. 1997 yılında çıktığı beş ay süren Latin Amerika seyahatinde edindiği izlenimleri anlatan *Güneş Toprakları* adlı belgeseli NTV'de yayınlandı. ATV'de yayınlanan *Haberci* belgeselinde görev aldı. Halen *Buğday-Ekolojik Yaşam Dergisi* genel yayın yönetmenliğini yürütüyor ve serbest gazeteci olarak çalışıyor.

Ümit Bayazoğlu: Tekirdağ 1953 doğumlu. On yedi yıldır gazetecilik yapmaktadır.

Oya Baydar: 1940'ta İstanbul'da doğdu. Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi'nin son sınıfında ilk romanını yazdı. 1964'te İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi. Ankara Hacettepe Üniversitesi'ne sosyoloji asistanı olarak girdi. 1971'deki 12 Mart askeri müdahalesi sırasında tutuklandı ve üniversiteden ayrıldı. 1972-1974 arasında *Yeni Ortam*, 1976-1989 arasında *Politika* gazetelerinde köşe yazarlığı yaptı. *Elveda Alyoşa* öykü kitabıyla Sait Faik Öykü Ödülü'nü; *Kedi Mektupları* romanıyla Yunus Nadi Roman Ödülü'nü aldı.

Enis Batur: 28 Haziran 1952'de Eskişehir'de doğdu. İlk yazısı 1970'te, ilk kitapları 1973'te yayımlandı. Şiirleriyle Cemal Süreya, Altın Portakal, Sibilla Aleramo ödüllerini, denemeleriyle TDK ödülünü kazandı. Halen YKY'de çalışıyor, aynı zamanda Galatasaray Üniversitesi'nde ders veriyor.

E. Efe Çakmak: 1979, İzmir doğumlu. Gregoriana ve Bologna üniversitelerinde felsefe, İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz edebiyatı eğitimi gördü; editörlük ve yayın yönetmenliği yaptı, Türkiye'de ve yurt dışında çeşitli yayınlara makaleler yazdı ve çevirdi; felsefe çevirilerinin yanında Golding, Saramago, Conrad gibi yazarların yapıtlarını dilimize aktardı.

Bülent Oral Doğan: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı mezunu. Golding, Fuentes gibi klasiklerin yanında, Louis de Bernieres ve Viktor Pelevin gibi genç kuşak yazarların eserlerini çevirdi, çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yayımladı. Halen bağımsız çevirmenlik, redaktörlük ve editörlük yapıyor.

Büşra Ersanlı: Marmara Üniversitesi, Siyasetbilim ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı öğretim görevlisi. Boğaziçi Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı eğitimi aldı, Şerif Mardin'in danışmanlığında *A cultural dimension of the Kemalist Revolution: The Turkish History Thesis* başlıklı tezini tamamladıktan sonra, Hull University ve Cambridge'te araştırmalarını sürdürdü, konuk öğretim görevlisi sıfatıyla çeşitli Avrupa üniversitelerinde dersler verdi.

Ayşe Erzan: 1949, Ankara doğumlu. Bryn Mawr College'tan sonra eğtimine, SUNY - Stony Brook Üniversitesi'nde devam etti, İstanbul Teknik Üniversitesi'nde profesör unvanı aldı. Halen üniversitede, Fizik Anabilim Dalı öğretim görevlisi.

Erdal Güven: *Radikal* gazetesi dış politika yazarı.

Oğuz Işık: ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü mezunu. ODTÜ'de yüksek lisansını, University College London'da doktorasını tamamladı. 1993 yılından bu yana

ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü öğretim üyesi. *Toplum ve Bilim* dergisi yayın kurulu üyesi. Çeşitli dergilerde yayınlanmış yazılarının yanı sıra, *Kadın Atlası* ve M. Güvenç ile birlikte yazdığı *Emlak Bankası Tarihi* ve Melih Pınarcıoğlu ile birlikte yazdığı *Nöbetleşe Yoksulluk* başlıklı kitapları bulunmakta.

Coşkun Kırca: Emekli büyükelçi. Cenevre'de Birleşmiş Milletler ofisi nezdinde daimi temsilci olarak görev aldı. Halen Galatasaray Üniversitesi'nde ders veriyor ve köşe yazarlığı yapıyor.

Doğan Kuban: 1926 yılında Paris'te doğdu. 1949 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ni bitirdikten sonra fakültenin Mimarlık Tarihi Kürsüsü'ne asistan oldu.

Ersan Ocak: 1969 Iğdır doğumlu. ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama mezunu. Kentsel Politika Planlaması yüksek lisansı yaptı. Bilkent Güzel Sanatlar Fakültesi'nde doktora yapıyor. ODTÜ Görsel İşitsel Sistemler Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde çalışıyor. Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD) tarafından yayımlanan *Yoksulluk Halleri: Türkiye'de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri* adlı kitabın araştırma ekibinde yer aldı ve "Yoksulun Evi" adlı bölümü yazdı. Deneysel ve belgesel tarzda video filmler yapıyor.

Ertan Oktay: Kıbrıs doğumlu ekonomist. Maltepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi dekanı, aynı zamanda Sosyal Bilimler Enstitüsü müdürü. İktisat Politikası Profesörü.

M. Melih Pınarcıoğlu: ODTÜ İşletme Bölümü mezunu. Doktorasını University College London'da yerel ekonomik gelişme üzerine yaptı. University of Westminster, İşletme ve Ekonomi Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Çeşitli dergilerde yayınlanmış yazıları yanı sıra, *Industrial Development and Local Change* (Endüstriyel Gelişme ve Yerel Değişim) ve Oğuz Işık ile birlikte yazdığı *Nöbetleşe Yoksulluk* başlıklı kitapları bulunmakta. 1998 yılından itibaren ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyesi.

Samih Rifat: 1945'de İstanbul'da doğdu, Saint-Benoît Lisesi'ni ve İTÜ Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Üniversite yıllarından başlayarak çeviriye yöneldi; ilk çevirilerini 80'li yıllarda *Yazko* Çeviri dergisinde yayınladı. René Char, Jacques Prévert, André Verdet, Jean Follain, Paul Valery, Kavafis, Le Corbusier gibi ozan/yazar'lardan çeviriler yaptı. Yine üniversite yıllarında fotoğrafçılıkla ilgilendi. Çeşitli dergilerde, yazdığı –çoğunluğu mimarlık konulu– yazılara eşlik eden fotoğraflar yayımladı; belgesel filmler çekti.

Nuri Sağlam: Trabzon 1962 doğumlu. Karadeniz Üniversitesi'nde işletme okuduktan sonra doktora için Viyana'ya gitti. 1989'dan bu yana Almanya'da yaşıyor.

Faruk Sönmezoğlu: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. Uluslararası politika, dış politika, Türk dış politikası ve Kıbrıs, Orta Asya gibi konularda çalışmaları olan bir akademisyen.

Cahit Tanyol: 1924 yılında Nizip'te doğdu. Adana Muallim Mektebi'ni ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nü bitirdi. İstanbul Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun olduktan sonra yeni kurulan sosyoloji kürsüsüne asistan olarak girdi. Aynı bölümde Doç., Prof. ünvanları aldı. Gençlik yıllarından başlayarak canlı bir edebiyat yaşamının içine daldı. Gazete yazarlığının yanı sıra sosyolojik yapıtlar kaleme aldı. Eserleri: *Neden Türban, Türkler ile Kürtler, Schopenhauer'da Ahlak Felsefesi…*

Tuğrul Tanyol: 1953'te İstanbul'da doğdu. Saint-Joseph ve Kabataş Erkek Lisesi'nde okudu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nü bitirdi (1977). İstanbul Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. İlk şiiri *Yeni İnsan* dergisinde yayımlandı (1970). *Varlık, Somut, Türkiye Yazıları, Gösteri* dergilerinde yayımlanan şiirlerinin yanı sıra, şiirin ana sorunları ve Türk şiiri üzerine yazdığı yazılarla da dikkat çekti. *Ağustos Dehlizleri* adlı şiir kitabıyla 1985 Necatigil Şiir Ödülü'nü kazandı.

Ayfer Tunç: İstanbul Erenköy Kız Lisesi'ni ve İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. 1981 yılından başlayarak çeşitli dergilerde düzyazıları yayımlandı. 1989 yılında Yunus Nadi Öykü Ödülü'nü aldı. *Güneş* ve *Yeni Yüzyıl* gazetelerinde çalıştı.

Emine Tusavul: 1961 İstanbul doğumlu. Özel Üsküdar Amerikan Kız Lisesi'nden 1979'da mezun oldu. Yüksek öğrenimini, Güzel Sanatlar Akademisi Grafik Bölümü ile daha sonra transfer olduğu Skidmore College'da (ABD) B.S. derecesi ile 1983'te tamamladı. Aynı bölümde bir yıl asistanlık yaptı. 1985-91 yılları arasında iki ayrı özel şirketin reklam müdürlüğü görevlerini üstlendi. 1999 yılından bu yana beş dönemdir Reklamcılar Derneği yönetim kurulu üyesi.

Woldemar Urban: *Şark Seyahatnamesi – Eski dünyadan seyahat notları*, Woldemar Urban'ın gazetede yayımlanan seyahat izlenimlerinin 1892 yılında Carl Reissner, Leibzig Yayınevi tarafından kitaplaştırılmış halidir.Yazarın, *Brot oder Tod! Sizilianischer Roman* ve *Die Kriegsfahrten der Emden* adlı iki de romanı vardır.

Nazan Üstündağ: Indiana Üniversitesi'nde doktora ögrencisi. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim görevlisi. Doktora tez çalışması Esenyurt'ta yaşayan yeni şehirleri kadınların yaşamları üzerinedir. Özellikle yoksulluğun yönetim biçimleri, devlet tahayyülleri ve öznelliklerin kurulması konusunda çalışmaktadır.

Anıl Yılmaz: İstanbul Üniversitesi'nde önce Hukuk, ardından İngiliz Dili ve Edebiyatı eğitimi aldı. Halen bilgisayar sektöründe çalışıyor.

Deniz Yükseker: 2000 yılında, Binghamton Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden doktorasını aldı. Johns Hopkins Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde çalışmalarını sürdürüyor.